

MODERN MAGYARORSZÁG

2017/18 1. SZÁM

V. ÉVFOLYAM

AZ ELTE BTK ÚJ- ÉS JELENKORI MAGYAR TÖRTÉNETI TANSZÉK
DOKTORI PROGRAMJÁNAK TUDOMÁNYOS FOLYÓÍRATA

MODERN MAGYARORSZÁG

**Az ELTE BTK Modernkori Magyarország
Doktori Programjának Folyóírata**

2017/18

© ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék
Modernkori Magyarország Doktori Program

Főszerkesztő:

Varga Zsuzsanna

Szerkesztőbizottság:

*Dobszay Tamás, Erdődy Gábor, Pajkossy Gábor, Pritz Pál, Sipos
Balázs, Zeidler Miklós, Varga Zsuzsanna*

Szerkesztőség:

Manhercz Orsolya (felelős szerkesztő)

*Bárány Zsófia, Cúthné Gyóni Eszter, Fekete Bálint, Huhák Heléna,
Lukácsi Katalin, Marchut Réka, Melkovics Tamás, Sáráncsi Tamás,
Szajda Szilárd, Wirthné Diera Bernadett, Zádorölgyi Zita*

Kiadó: ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék

Székhely: 1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8.

Felelős kiadó: Varga Zsuzsanna

ISSN 2063-8949

TARTALOMJEGYZÉK

Tisztelt Olvasó!		5
<hr/>		
Szajda Szilárd (1973–2018)		6
<hr/>		
Tanulmányok		
<hr/>		
Megyeri Helga:	<i>„Műipari országos daguerrottyp.” Az Iparegyesület kiállításai az 1840-es években</i>	11
Kalmár Miklós:	<i>Egyetemek, egyetemi képzés, egyetemi épületek a hatalmi propaganda szolgálatában</i>	60
M. Madarász Anita:	<i>Egy lépés előre, két lépés hátra. Brit-magyar kulturális kapcsolatok, 1953–1956</i>	91
Hluchány Hajnalka:	<i>Német nemzetiségi lapok az automatizmus korszakában: Freies Leben (1954–1956), Neue Zeitung (1957–1965)</i>	114
Lengyel Eszter:	<i>Két falu, két sors – a termelőségvetkezetek fogadtatása Hövejen és Öntésmajorban</i>	170
Joós Attila:	<i>A magyar-iraki kapcsolatok az 1970-es években</i>	189
Forrásközlés		
<hr/>		
Gyarmati Enikő:	<i>Szilassy Gyula első emlékirata a császárnak (Konstantinápoly, 1917. november 9.)</i>	207

Megvédett disszertációk

Tóth-Barbalics Veronika: *A főrendiház üléseinek látogatottsága* 235

Recenziók

Both Noémi Zsuzsanna: *Fából vaskarika. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben. Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940. Összeállította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Sáránci Tamás. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2016* 265

Wirthné Diera Bernadett: *Ciszterci helytállás. Cúthné Gyóni Eszter: „Nem harcolunk, de nem is búcsúzunk...” A Ciszterci Rend Zirci Apátságának története a második világháború végétől Endrédy Vendel apát haláláig. Budapest–Zirc, Zirci Ciszterci Apátság, 2017* 270

Interjúk

„A történelmi fejlemények értékelésekor hiba a végeredményből kiindulni.”
(Erdődy Gábor) 277

„Egy fiatal tanársegéd tartja az órát, ide már érdemes menni...” (Orosz István) 297

Számunk szerzői 324

Tisztelt Olvasó!

Lapunk immár hét éve jelenik meg, mostanra megszilárdult a struktúra és az értékrend, ami a személyi változások ellenére is biztosítja az állandóságot. Időközben ugyanis átalakult a szerkesztőség, a velünk dolgozók közül kivált Szilágyi Adrienn és Tóth-Barbalics Veronika – nekik köszönöm az eddigi közös munkát. Szerencsére sokan csatlakoztak is hozzánk, azonban tragikus módon, mire a szerkesztés végére értünk, eggyel kevesebben lettünk. 2018 elején elhunyt szerkesztőtársunk, Szajda Szilárd. Témavezetője, Sipos Balázs nekrológiával emlékezünk rá.

A lap 2012 óta folyamatos megjelenése azért is örömteli, mert mind a szerkesztőbizottság, mind a szerkesztőség tagjai, akár csak a további közreműködők, egyéb teendőik mellett, önkéntesként végzik a folyóirattal kapcsolatos feladatokat. Generációk dolgoznak együtt egy-egy számon, doktoranduszoktól professzorokig, és közben doktoranduszok újabb generációi kapcsolódnak be a közös munkába.

Szeretném megköszönni mindannyiuknak, és szeretném felsorolni azokat, akiknek a neve nem szerepel az impresszumban. A beérkezett tanulmányok lektorálásában – a szerkesztőkön és a szerkesztőbizottság tagjain kívül – részt vett Hegedüs Gyula és Veliky János. Nagy segítséget jelentett az interjúk elkészítésekor, hogy voltak, akik vállalták a felvett szöveg legépelését, így M. Madarász Anita az Erdődy Gábor-interjút, Szabó Csongor pedig az Orosz István-interjút tette olvashatóvá és szerkeszthetővé. A végleges írások formázásában és tördelésében doktoranduszaink segítettek, név szerint Baráth Bence, Fülöp Márton, Ladányi Gábor, Lengyel Nóra, Rigó Balázs, Tabi Norbert, Závoczki Adrienn. Lelkes közreműködésüket látva nem kétséges a folytatás.

Budapest, 2018. december

Manhercz Orsolya

felelős szerkesztő

SZAJDA SZILÁRD (1973–2018)

Hosszú és egyre súlyosbodó betegség után 45 évesen elhunyt Szajda Szilárd, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának doktorandusza.

Szajda Szilárd 1999-ben végezte el az ELTE történelem szakát, 2003-ban pedig ugyanitt a politikaelmélet szakot. 1999-ben elnyerte a Politikatörténeti Intézet kutatási ösztöndíját, és bekapcsolódott a Feitl István vezette Budapest-történeti kutatásokba. A rákövetkező évben bekerült a Politikatörténeti Intézet és a Politikatörténeti Alapítvány Széchenyi-program keretében zajló *Politikai kultúra és politikai mentalitás Magyarországon a 20. században* című KKF-kutatási projektjébe, ahol *A média szerepe a politikai kultúra alakításában* témacsoport tagja lett. Itt kezdett bele az 1945 utáni koalíciós időszak sajtótörténetének kutatásába, majd ezzel a témával jelentkezett a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomelméleti Doktori Iskolájába. Ugyanekkor, 2002 és 2006 között az MTA Nagy Imre Emlékház ösztöndíjasaként másik témával is foglalkozott: Nagy Imre egykorú és rendszerváltozás kori sajtórepresentációját kutatta.

Kutatói pályáján ekkor rövid, 2010-ig tartó szünet következett; a miskolci doktori program befejezése után nem tudta elkészíteni disszertációját. 2010-ben azonban két évre elnyerte a Politikatörténeti Alapítvány ösztöndíját, 2013-ban pedig a Politikatörténeti Intézet munkatársa lett, illetve 2015-ben sikeresen felvételizett az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkori Magyarország Programjába. Kutatási területe az Intézet és Alapítvány *Bezáruló ország: demokrácia-orientációk, nyitás és bezárkózás, 1945–1950* projektjéhez kapcsolódott. Doktori értekezésén lelkesen, de betegsége és családi okok miatt akadozva tudott dolgozni. Úgy tervezte azonban, hogy 2018-ban befejezi és leadja disszertációját.

Bár a legnagyobb közhelyek egyike, amit ilyenkor el lehet mondani, Szajda Szilárd ígéretes kutató volt. Három komoly tanulmányt készített, amelyek mind az idézett szakmunkák közé kerültek (különösen a *Fordulat vagy a fejlődés betetőződése? A rendszerváltás reprezentációja a magyar sajtóban 1947 és 1951 között* címűre hivatkoznak sűrűn történész kollégái). Szakmai érdeklődését és jártasságát az a tíz recenzió is mutatja, amelyet a *Múltunk* és a *Médiakutató* című folyóiratok közöltek, és amelyek a kiválasztott művek alapos, részletes elemzései és értékelései.

Szajda Szilárdnak rövid, de mozgalmas és szakmai szempontból sikeres élet jutott, amely azonban komoly megpróbáltatásokkal volt tele. Fiatalon részt vett a Magyar Köztársaság Nemzeti Emlékezet Programjáról szóló kormányhatározat elkészítésében és a program végrehajtásában. Ennek keretében segítette a Rákóczi-, a Deák Ferenc-, a Balassi Bálint-, a József Attila-, a Batthyány Lajos-, a Kazinczy Ferenc- és az Erkel Ferenc-emlékév megszervezését és megvalósítását, továbbá a második világháború befejezésének 60. évfordulójával kapcsolatos és a második magyar köztársaság kikiáltásának 60. évfordulójára való állami megemlékezéseket. 2002 és 2010 között a Szabadságharcosokért Közalapítvány Felügyelő Bizottságának volt a tagja (a kuratóriumot Boross Péter egykori miniszterelnök, a Felügyelő Bizottságot M. Kiss Sándor történészprofesszor vezette). Titkárként dolgozott az 1956-os Emlékév Emlékbizottságban, amelynek elnöke Kosáry Domokos volt. Amikor ezeknek a munkáinak vége lett, a kutatói pályát folytatta. Ezen a területen azonban már nem tudott kiteljesedni.

Akik ismertük, szeretettel gondolunk rá.

Sipos Balázs

Szajda Szilárd műveinek jegyzéke:

Tanulmányok:

1. Fordulat vagy a fejlődés betetőzése? A rendszerváltás reprezentációja a magyar sajtóban 1947 és 1951 között. Médiakutató 4. (2003) 4. sz. 55–70.
2. Állampárti napilap vagy kormánypárti napilap? A Szabad Nép szerepe a Nagy Imre-kormány és a desztalinizáció kezdeteinek 1953-as küzdelmeiben. In: Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések IV. Szerk.: Sipos Levente. Bp. 2006. 122–152.
3. Magyarország nyitottá válása és az ellenzéki sajtó. A médiafogyasztók és az újságírók szellemi, eszmei, politikai orientációjának alakulása 1945 és 1947 között. (Kézirat) 2015.

Letölthető:

http://polhist.hu/old/index.php?option=com_content&view=article&id=662&Itemid=139

Recenziók:

1. A parlamentarizmus Magyarországon. [Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Szerk. Boross Zsuzsanna – Szabó Dániel. Korona Kiadó, Bp. 2000. 354 old.] Múltunk 47. (2002) 3–4. sz. 554–559.
2. Menedékház. [Menedékház. Sárközi Márta Emlékkönyv. Szerk. Széchenyi Ágnes. Magvető Kiadó, Bp. 2004. 423 old.] Múltunk 50. (2005) 2. sz. 282–288.
3. Krónika 1956 [Krónika 1956. Főszerk.: Izsák Lajos. Szerk.: Stemler Gyula. Írták: Baráth Magdolna – Feitl István – Izsák Lajos – Palasik Mária – Stemler Gyula – Varga Zsuzsanna. Kossuth Kiadó, Tekintet Alapítvány, Bp. 2006. 256 old.] Múltunk, 51. (2006) 4. sz. 292–299.

4. Az 1956-os forradalom nemzetközi sajtója. [Budapestről jelentjük... Az 1956-os forradalom az egykorú nemzetközi sajtóban. Válogatás. Szerk. Tischler János. 1956-os Intézet, Budapest, 2006. 395 old.; A magyar forradalom és a hispán világ, 1956. Szerk. Anderle Ádám. SZTE BTK Hispanisztika Tanszék, Szeged, 2007. 173 old.; Vladimir Pofin: 1956 a belgrádi és a vajdasági sajtó tükrében. Fórum Kiadó, Újvidék, 2006. 251. old.] Múltunk 53. (2007) 4. sz. 139–153.
5. Egy folyóirat politika- és sajtótörténete. Széchényi Ágnes „Lélegzetvétel – Válasz 1946–1949” című könyvéről. Médiakutató 11. (2010) 3. sz. 113–117.
6. A nyelvtudomány, a médiatudomány és a történettudomány metszéspontjában. Jobst Ágnes „A nyelv kisajátítás: a második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatványokkal” című könyvéről. Médiakutató 12. (2011) 3. sz. 111–115.
7. Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994. [Izsák Lajos: Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 466 old.] Múltunk 56. (2011) 1. sz. 218–226.
8. A Rákosi-korszak. [Gyarmati György: A Rákosi-korszak.] Múltunk 59. (2014) 1. sz. 74–83.
9. 1945 – demokráciakudarc. [Standeisky Éva: Demokrácia negyvenötben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.] Múltunk 61. (2016) 1. sz. 108–119.
10. A fővárosi népbíróságok tevékenysége az adatok tükrében. [Barna Ildikó – Pető Andrea: A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012.] Múltunk 62. (2017) 1. sz. 265–274.

Tanulmányok

Megyeri Helga

„MŰIPARI ORSZÁGOS DAGUERROTTYP”¹

AZ IPAREGYESÜLET KIÁLLÍTÁSAI AZ 1840-ES ÉVEKBEN

Az 1840-es években új jelenség tűnt fel a magyarországi közéletben: az 1842-ben megalakult Iparegyesület a hazai ipar aktuális állapotát tükröző, fejlődését ösztönző iparműkiállítások rendszeres szervezésébe kezdett. Csupán néhány hónappal az egyesület alapítását követően megnyílt az első, 1843-ban a második, 1846-ban pedig a harmadik kiállítás.

E kiállítások több nézőpontból vizsgálhatók, hiszen illeszkednek a 19. század elején Európa-szerte terjedő kiállítások sorába; tekinthetők a korabeli gazdasági, iparpolitikai koncepciók eredményének s a reformkori egyleti tevékenység egyik megnyilvánulásának is. A hazai kiállítási gyakorlat kezdeményeiként mindenképp fontosak: hatásukra – esetenként mintájukat követve és az Iparegyesület segítségével kérve – már az 1840-es években vidéki kiállítások szerveződtek. A század második felére még inkább elterjedtek a kisebb-nagyobb kiállítások, amelyben ugyancsak – s talán még nagyobb – szerepet játszottak a külföldi példák és az ismétlődő világkiállítások, valamint azok tapasztalatai.

Az első iparműkiállításokat, s különösen a legelső többet is ismertették hosszabban-rövidebben. A 19. század második felében és a századfordulót követően

¹ Az idézet egy felhívásban szerepelt a második iparműkiállítás kapcsán, amelyet az Iparegyesület a hazai ipar tükörképének szánt. Pesti Hirlap, 1843. máj. 25. 347.

beszámolt róluk Ráth Károly és Gelléri Mór, két egyesületi tisztviselő.² Az egyesület születésének 100. évfordulójára Tonelli Sándor írt könyvet, amelyben az első kiállítást a reformkor színfoltjaként, kuriózumként festette le.³ Két évtizeddel később Nyárády Gábor nagy forrásanyag felhasználásával ugyancsak az első kiállítást mutatta be.⁴ Az említett szerzők általában elfogódva nyilatkoztak az egyesület és kiváltképp Kossuth Lajos munkájáról, a kiállítások sikerét és hasznát nem vonták kétségbe. Kiemelkedő mindezek közül Nyárády Gábor munkája, amely igen sok hasznos részlettel gazdagítja az első kiállításra vonatkozó ismereteinket. Ugyanakkor ezek az írások sajnos a hivatkozást mellőzve idézik a kiállításhoz kötődő dokumentumokat. A kiállításokat méltatják, a kiállítási elvek és módszerek alakulását viszont csak mellékesen említik.

Jelen tanulmányban a kiállítási gyakorlat 1840-es években végbement fejlődéséről szeretnék képet adni. A három kiállítás szervezésének és megvalósításának körülményeit, részleteit igyekszem nyomon követni az Iparegyesület levéltári anyagai, a korabeli sajtó és a kiállítási kiadványok segítségével. Nehézséget okoz, hogy képi, tárgyi források nélkül a tárlatokról csak igen töredékes képet kaphatunk.⁵ A kiállításhoz vonatkozóan azok három szereplője – a szervező, a

² *Ráth Károly*: A magyar iparkiállítások múltban és jövőben. A Budapesten rendezendő országos kiállítás tervezetével. Bp. 1881.; *Gelléri Mór*: A kiállítások története, fejlődése és jövőbeli rendszerezése. Bp. 1885.; *Gelléri Mór*: Ötven év a magyar ipar történetéből 1842–1892. Az Orsz. Iparegyesület félszázados működése. Bp. 1892.; *Gelléri Mór*: Hetven év a magyar ipar történetéből. Az Országos Iparegyesület működése 1842–1912. Bp. 1912.; Ráth Károly nem azonos Budapest első főpolgármestereként ismert Ráth Károllyal. Lásd Új Magyar Életrajzi Lexikon I–VI. Főszerk. Markó László. Bp. 2004. V. 624–625; Ráth 1872 és 1882 között tíz esztendőn át működött az Iparegyesület alelnökéül. Gelléri Mór 1880 és 1897 között az Iparegyesület titkári, majd 1898-tól az igazgatói posztját töltötte be. *Gelléri M.*: Hetven év i. m. 921–922.

³ *Tonelli Sándor*: Száz év előtt 1842. Az Országos Iparegyesület alapításának esztendeje. Bp. 1942.

⁴ *Nyárády Gábor*: Az első magyar iparműkiállítás. Bp. 1962.

⁵ A kiállítások tárgyjegyzékei és az egyes iparágak korabeli alkotóiról és termékeikről fennmaradt információk, múzeumi emlékek és egyéb források összevetése által érdekes és tanulságos kutatások végezhetők el. Ennek példája Molnár László a reformkori iparművészeti törekvésekkel foglalkozó munkájának az iparműkiállításokat tárgyaló fejezete, amely a kiállítások iparművészeti vonatkozásait vizsgálja egybevetve a reformkori művészeti törekvésekkel, a korabeli társadalmi igényekkel, az egyes

kiállító és a látogató – közül főként az első, a szervezői részről állnak rendelkezésre részletesebb források. Utóbbiak, vagyis az iparosok és a közönség kiállításokhoz való viszonyára, a kiállítások megítélésére főként a kiállítás számszerű eredményeiből következtethetünk.

Az iparfejlesztés szükségességének felismerése és az Iparegyesület megalapítása

Magyarország gazdasági lemaradásának orvoslása a reformkori törekvések legfontosabbjai közé tartozott. Az Iparegyesület 1842-ben, a hazai ipar fejlesztésének céljával jött létre. A magyarországi iparosítás azonban nem illeszkedett bele a már kialakult birodalom belüli munkamegosztásba.⁶

A Habsburg Birodalom különféle adottságokkal rendelkező országrészei ugyanis jól kiegészítették egymást, a birodalmi gazdaságpolitika számára kézenfekvő volt ennek kiaknázása. Így lett Magyarország az örökös tartományok nyersanyagszállítója és azok iparának felvevőpiaca. A birodalom számára legkedvezőbb a fogyasztás belföldi termékekkel történő fedezése, valamint a késztermékek hasznot hozó kivitele volt. Mindennek megvalósítását elősegítette a birodalmi kormányzat vámpolitikája, a – magyar félre nézve ugyanakkor sérelmes – kettős vámrendszer működtetése. A belső vámvonal 5 és 20 % közti vámértékekkel szabályozta a kereskedelmet. Alacsony áron tette elérhetővé a magyar nyersanyagokat az örökös tartományok számára, míg a magyar ipartermékek exportját magasabb vámokkal gátolta. A külföldi iparcikkeket magas vámok tartották távol, hogy a

iparosokra vonatkozó ismeretekkel és fennmaradt munkáikkal. *Molnár László*: Iparművészeti törekvések a reformkori Magyarországon. Bp. 1976.

⁶ A korabeli gazdasági helyzetről bővebben lásd: *Andics Erzsébet*: Metternich és Magyarország. Bp. 1975.; *Szabad György*: Kossuth politikai pályája. Bp. 1977.; *Varga János*: Helyét kereső Magyarország. Bp. 1982.; *Szabad György*: Kossuth irányadása. Bp. 2002.; *Kaposi Zoltán*: Magyarország gazdaságtörténete. 1700–2000. Bp.–Pécs. 2002.

birodalmon belüli piacot az örökös tartományok ipara monopolizálhassa.⁷ Az 1830-as évekre az örökös tartományok gazdasága jelentős fejlődésen ment keresztül: lezajlott a gyáriparra történő áttérés, nőtt az ipari termelés, a kereskedelem fellendült. Ezzel párhuzamosan egyre növekedett a kereslet a birodalom területén a magyar agrártermékek iránt, ami kedvezett a magyar mezőgazdaság exportjának. Összességében viszont az iparcikket szállító fél számára jelentett előnyt ez a felállás, amely egy lassú, folyamatos tőkeelszívással járt együtt és konzerválta a gazdasági szerkezetet, azaz a magyar ipar hiányát.⁸

Fényes Elek *Magyarország statistikája* című, 1842-ben megjelent munkájában kifejtette: azáltal, hogy a rendelkezésre álló nyersanyagot nem a magyar ipar dolgozta fel, de késztermék formájában, már többszörös áron vásárolta vissza a hazai közönség, a feldolgozásból származó haszon végül mind az örökös tartományokat gazdagította.⁹ Így nem véletlen, hogy az ország elmaradottságából és szegénységéből a legfőbb kiutat számosan az ipar fejlesztésében látták, hiszen az megsokszorozhatta volna a nyerstermények értékét. Fényes Elek szerint az ipar éppoly fontos ága a gazdaságnak, mint a földművelés vagy a bányászat, hiszen az ipar nélkül ezek termékei hasznavehetetlenek lennének, az ipar által viszont gazdagságot szerezhetnek. Azaz: „semminemű országban, melly boldog 's független óhajt lenni, 'a műiparnak hiányzani nem lehet, nem szabad. [...] Csupán földművelői ország mindig szegény, gyenge és függő maradand”.¹⁰

Így vélekedett Kossuth Lajos is, aki nagy figyelmet fordított a magyarországi iparfejlesztésre. Gazdaságpolitikája alakulásában nyomon követhető, hogy az angol liberális közgazdaságtan elvei, a szabad kereskedelem és verseny megteremtésének

⁷ Andics E.: Metternich i. m. 131–132.; Szabad Gy.: Kossuth politikai pályája i. m. 86.; Varga J.: Helyét kereső Magyarországi. m. 9–10.; Szabad Gy.: Kossuth irányadása i. m. 73–74.; Kaposi Z.: Magyarország gazdaságtörténete i. m. 50–55.

⁸ Kaposi Z.: Magyarország gazdaságtörténete i. m. 55.

⁹ Fényes Elek: Magyarország statistikája I–II. Pest. 1842. I. 205–206., 267–268.

¹⁰ Fényes E.: Magyarország statistikája i. m. I. 204.

célja mellett a német Friedrich List hatására megjelent a vámvédelem szükségessége is. Míg a reformpárti politikusok korábban az előnytelen közbülső vámhatár felszámolására törekedtek, később mégis védvámmal kívánták volna segíteni, „felnevelni” a magyar ipart, míg az annyira megerősödik, hogy aztán termékei megállják helyüket a szabad piacon. Ennek hiányában a magyar ipar kibontakozása lehetetlennek tűnt, az országra továbbra is az agrárszerep várt.¹¹

Ezt szánta Magyarországnak az Udvari Kamara élére került Carl Friedrich Kübeck is, aki a Habsburg Birodalom nagyhatalmi státuszának fenntartása érdekében az 1840-es évek elején új gazdaságpolitikai koncepciót alakított ki. A belső vámvonal megszüntetése, az úgynevezett vámunió létrehozása olcsóbb kereskedelmet, növekvő áruforgalmat, ugyanakkor a magyarországi lehetőségek még teljesebb kiaknázását szolgálta volna. Memoranduma megvalósítását 1841 végén későbbre halasztották.¹²

A kedvezőtlen vámrendszer és szereposztás mellett a magyar ipar kibontakozását, a kereskedelem fellendülését eleve hátráltatták az elmaradott viszonyok is: többek között a tehetős vállalkozók, a hitelintézetek, a korszerű iparoktatás, a képzett munkaerő és az infrastruktúra hiánya, valamint a céhek megléte. A magyar liberális reformellenzék szemében az ország gazdaságilag függő helyzete összekapcsolódott a politikai önállóság veszélyeztetettségének gondolatával is.¹³ Miután a törvényhozás útján nem ígérkezett gyors siker a fennálló helyzet megváltoztatására, a reformok hívei társadalmi úton, egyesületekbe szerveződve igyekeztek tenni céljaikért. Így született meg egyebek közt az Iparegyesület, a Magyar Kereskedelmi Társaság, a Gyáralapító Társaság vagy a Védegylet, amelynek tagjai egy

¹¹ *Andics E.*: Metternich i. m. 149–150.; *Szabad Gy.*: Kossuth politikai pályája i. m. 90–92.; *Szabad Gy.*: Kossuth irányadása i. m. 75–78.; *Kaposi Z.*: Magyarország gazdaságtörténete i. m. 153–157.

¹² *Andics E.*: Metternich i. m. 133–140., 151–156.; *Varga J.*: Helyét kereső Magyarország i. m. 11–15.; *Kaposi Z.*: Magyarország gazdaságtörténete i. m. 157–158.

¹³ *Andics E.*: Metternich i. m. 143., 146.

előnyösebb közbülső vámhatárt pótolva a küszöbökön védték a magyar ipart.¹⁴ Mindeközben találkoztak, közeledtek egymáshoz a különböző társadalmi rétegek, s ezek képviselőinek igényei, törekvései, egyszersmind csiszolódtak a politikai, gazdaságpolitikai koncepcióik is.

Kossuth Lajos már börtönévei alatt tervezni kezdte egy iparegyesület létrehozását angol mintára, amely oktatással, lapkiadással, szerszámgyűjteménnyel és kiállításokkal segítette volna a hazai ipar haladását.¹⁵ Szabadulása után ötletével felkereste gróf Széchenyi Istvánt, aki azonban visszautasította a felkérést, hogy az ügy élére álljon.¹⁶ Nem sokkal ez után, 1841 januárjában a *Pesti Hírlapban* Almási Balogh Páltól jelent meg egy *Felszólítás egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében*.¹⁷ A felvetés pártfogói február elején összegyűltek a Nemzeti Kaszinóban, s a közép- és alsó osztályok felemelését, oktatását célzó részvénytársaság létrehozását határozták el.¹⁸ A következő találkozón Balogh Pál tervétől kissé eltérve a „közép, műipart és mesterségeket űző osztályt” jelölték meg célcsoportként.¹⁹ Hosszas előkészítő munka – tagok toborzása és anyagi hozzájárulásuk megszerzése – után az Iparegyesület

¹⁴ Andics E.: Metternich i. m. 148–154.; *Szabad Gy.*: Kossuth politikai pályája i. m. 92–95.; *Szabad Gy.*: Kossuth irányadása i. m. 53–55.

¹⁵ Veliky János: Az ipartámogató Kossuth. Századok 128. (1994: 5. sz.) 819.

¹⁶ Gelléri M.: Hetven év i. m. 10.; Erre utal a *Pesti Hírlap* a *Honderü* szerkesztőjével, Petrichevich Horváth Lázárral folytatott vitája során. Eszerint Széchenyi felkérést kapott az egyesület létrehozására, de visszautasította azt. *Pesti Hírlap*, 1843. szept. 14. 626.

¹⁷ *Pesti Hírlap*, 1841. jan. 6. 14–15. Almási Balogh Pál az ügyet pártfogásba venni szándékozó résztvevők és ajánlók neveit Heckenast Gusztávhoz várta a Váci utca 39. szám alá.

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 1073 Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Egyesületek, Iparegyesületek Levéltára, Országos Iparegyesület (a továbbiakban P 1073) 1/a tétel Közgyűlési jegyzőkönyvek (1841–1843) (a továbbiakban 1/a) 1. k., 12–13. Első (köz)gyűlés, 1841. febr. A találkozó résztvevői Ágoston József, Almásy Pál, Antal Mihály, Balogh Pál, Benyovszky Péter, Császár Ferenc, Eckstein Ferenc, báró Eötvös József, báró Eötvös Dénes, Kossuth Lajos, Kolosváry József, Luka Sándor, Lukács Móric, Rosty Albert, gróf Serényi, Schedel Ferenc, Trefort Ágoston, Ujváry Pál, Simon Florent, gróf Ráday Gedeon, Zsivora József és Vajda Péter voltak.

¹⁹ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 13–14. Második választmányi ülés, 1841. febr. 9.; Lehetséges, hogy a döntésben szerepet játszott a mezőgazdaság fejlesztésére létrejött Magyar Gazdasági Egyesület megléte is, így az összefogás másik, még támogatandó célcsoportot választott. *Tóth Árpád*: Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. Bp. 2005. 200–201.

hivatalosan végül a 1842. június 4–5-i közgyűlésen alakult meg.²⁰ Elnöke gróf Batthyány Lajos, választmányi igazgatója Luka Sándor, aligazgatója pedig Kossuth Lajos lett.²¹ Az egyesületi tagok között nagy számban találunk ellenzéki politikusokat, néhány konzervatív politikust, de más egyesületekhez képest viszonylag magas, 28% volt a pesti polgárok – iparosok és kereskedők – aránya.²²

Az egyesület célja – munkálati terve és alapszabályai szerint – az ipar, valamint „kézművek” haladásának előmozdítására „hasznos ismereteket terjeszteni a nép minden osztályaiban, mellyeknek nincs módjuk ismeretvágyukat egy vagy másképp kielégíteni; különösen czélja pedig a müiparos néposztályt ismeretekben részesíteni. Hittudmány és politca kizárva.”²³

E célok elérésének eszközeiként ismeretterjesztő munkák és folyóirat kiadását, iparműkiállítások évenkénti – a pesti vásárokkal egy időben történő – rendezését, szerszám- és gépmintagyűjtemény összeállítását, valamint iparosok számára tartandó képzések indítását jelölték meg.²⁴

²⁰ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 52–62. Negyedik közgyűlés, 1842. jún. 4–5. E gyűlésen választották meg az egyesület tisztikarát és igazgató választmányát.; 1841. szeptember 4-kén, a második közgyűlésen az egyesület már alakultnak nyilvánította magát, döntött az Iparegyesület név mellett, de még nem határoztak róla, hogy mikor lássanak munkához, és munkálati terv elkészítését vették tervbe. MNL OL P 1073 1/a 1. k., 25–26. Második közgyűlés, 1841. szept. 4.; Az elkészült munkálati tervet és alapszabályokat végül az 1841. november 13–14-i közgyűlésen olvasták fel és fogadták el. MNL OL P 1073 1/a 1. k., 28–49. Harmadik közgyűlés, 1841. november 13–14.

²¹ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 54. Negyedik közgyűlés, 1842. jún. 4–5.; MNL OL P 1073 1. k., 63. Választmányi ülés, 1842. jún. 6.

²² *Tóth Árpád*: Önszervező polgárok i. m. 203. A szerző a következő munkára hivatkozik: *Poros András*: A pesti iparos- és kiskereskedő polgárság részvétele az ellenzéki irányítású szervezetekben az 1840-es években. In: *Nyolc tanulmány a XIX. századi magyar történet köréből*. Szerk. Gerő András. Bp. 1978.; Az egyesület tagjai voltak – csupán néhány nevet kiragadva – báró Eötvös József, Fáy András, Fényes Elek, Henszlmann Imre, Irinyi János, Kubinyi Ágoston, Nyáry Pál, Pulszky Ferenc, gróf Ráday Gedeon, Rottenbiller Lipót, Szentkirályi Móric, gróf Teleki László, Trefort Ágoston, Vajda Péter, báró Vay Miklós, gróf Zichy Ödön. A polgárság köréből igen gyakran szerepel az egyesület iratai közt például Kajdán Miklós gombkötő, Kanicz Emánuel, Weisz Bernát és Nagy József kereskedők neve. Az egyesület tagjainak névsorát lásd *Az Iparegyesület résztvevőinek névsora 1841–1846*. Pest. 1846.

²³ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 36. Harmadik közgyűlés (Az iparegyesület szabályai), 1841. nov. 13–14.

²⁴ (Munkálati terv) Uo. 28–34.

Mindezek közt talán a legsürgetőbbnek a kiállítás megrendezését találták, hiszen ez egyrészt látványos életjele, bemutatkozása lehetett az egyesületnek, másrészt pedig az egyesületi munka kezdetekor sűrű volt mihamarabb megismerni az ipar aktuális állapotát. A továbbiakra nézve az Iparegyesület a kiállítások által kívánta

„a) eleven képét adni a honi műipar tökélyeinek s hiányainak; b) időszakonkinti előfordulásokkal az emelkedést vagy süllyedést szembetűnővé tenni; c) az iparúzókat s azoknak készítményeit a kereskedőséggel s általában a közönséggel közelebbről megismertetni s ekkép a jobb készítmények kelendőségét előmozdítani; d) az iparúzók között nem kevésbé dicséretes, mint hasznos versenyzést ébreszteni, e) a jelesebb technikus készítményeket kitüntetésben s – erőhöz képest – jutalmakban is részesíttetni.”²⁵

Így már az 1842. június 4–5-i alakuló közgyűlés határozott az első kiállítás augusztusi, pesti vásár tartama alatt történő megrendezéséről, és gondoskodott a legfeljebb 500 forintos pénzügyi keretről.²⁶ Az Iparegyesület tevékenységének tehát kezdetektől része volt a kiállítások szervezése. Az egyesület művelt és mind hazai, mind külföldi hírek, események terén tájékozott, a hazai lemaradás ellen dolgozó tagjai számára egyértelmű lehetett ez a forma.²⁷ Ezt igazolja, hogy más hazai egyesület is alkalmazta: a Gazdasági Egyesület elődje, az 1830-ban alapított Állattenyésztő

²⁵ (Munkálati terv) Uo. 32.; A teendőben meghatározott sorrendben az iparműkiállítás első helyen szerepelt az ismeretterjesztő munkák kiadása mellett. MNL OL P 1073 1/a 1. k., 50. Választmányi ülés, 1842. jan. 1.

²⁶ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 53. Negyedik közgyűlés, 1842. jún. 4–5.

²⁷ Már az 1841. novemberi harmadik közgyűlésen felolvasott munkálati tervben és alapszabályokban megjelent a kiállítások gondolata, tehát lényegében kezdetektől összekapcsolódott az egyesület működésével. Lásd MNL OL P 1073 1/a 1. k., 28–49. Harmadik közgyűlés, 1841. november 13–14.

Társaság rendszeresen szervezett lókiállításokat, „állatmutatásokat” vásárral egybekötve.²⁸

A külföldi előzményeket illetően az Iparegyesület lapja, a *Hetilap* első száma az 1798-as párizsi kiállítást ismertette az első iparkiállításaként.²⁹ Gelléri Mór későbbi munkájában a párizsi mellett az 1756-os londoni és az 1791-es prágai kiállításokat említette az elsők között.³⁰ A tárlatok az 1800-as években, különösen a napóleoni háborúk lezárulta után egyre sűrűbben követték egymást Európa-szerte. A reformkori iparművészet alakulását a kiállítások tükrében is vizsgáló Molnár László a 19. század első feléből 131 iparműkiállításra vonatkozóan talált adatot. Ezek közül csak néhány példát kiragadva is kitűnik a kiállítási műfaj töretlen népszerűsége. Az 1840-es évekig számos kiállítást rendeztek többek közt Párizsban (1798, 1801, 1802, 1806, 1819, 1827, 1834, 1839, 1844, 1846, 1849), Berlinben (1804, 1822, 1827, 1844), Drezdában (1824, 1829, 1831, 1837, 1840, 1845), Münchenben (1818, 1819, 1821, 1822, 1823, 1827, 1830, 1833, 1834, 1835), Lipcsében (1832, 1835, 1840, 1841, 1844) Prágában (1791, 1829, 1831, 1836, 1848), Bécsben (1835, 1839, 1845). Ezeket a legtöbb esetben hasonló iparfejlesztő egyesületek szervezték, de állami kezdeményezéssel és támogatással is találkozunk, így például az 1845-ös bécsi, öszbirodalmi körű kiállítás esetében.³¹

Az első iparműkiállítás, 1842

Az egyesületnek tehát sürgető feladata volt a kiállítási kedv, a kiállítás iránti érdeklődés felkeltése a magyarországi iparosok körében. Az érintettek egy része

²⁸ Galgóczy Károly: Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület. In: Gazdasági egyesületek monográfiái. Az 1896-ikévi Ezredéves Országos Kiállítás alkalmából. Bp. 1896. 49–50.

²⁹ *Hetilap*, 1845. ápr. 1. 15.

³⁰ Gelléri M.: A kiállítások története i. m. 26–29.

³¹ Molnár L.: Iparművészeti törekvések i. m. 25., 38.

egyébként ugyancsak tájékozott lehetett valamilyen mértékben a külföldi kiállítások terén.³² Gondoskodni kellett többek között a részvételi feltételek meghatározásáról, a hirdetésről, a helyszínről, annak berendezéséről, a szükséges személyzetről, a bíráló módjáról és szabályzatáról, az alkalmas bírálókról, a jutalmak elkészíttetéséről és azok kiosztásáról. A legnagyobb nehézséget a rendelkezésre álló idő – alig három hónap – rövideje jelentette.

A kiállítás rendezését elhatározó közgyűlést követően egy alválasztmányt bíztak meg a szervezéssel, amelynek elnöke Kossuth Lajos, tagjai pedig a nyomdász Landerer Lajos, a különféle gépészeti találmányokkal jelentkező Dr. Gall Lajos, a politikus, utóbb múzeumigazgató, Pulszky Ferenc és az orvos, majd művészettörténész, építész és régész Henszlmann Imre voltak.³³ A kiállítás ügyeinek alakulásáról a következő hetek alválasztmányi és választmányi üléseinek jegyzőkönyvei, valamint Landerer Kossuth által szerkesztett lapja, a *Pesti Hirlap* tájékoztatnak.

Június 9-én egy alválasztmányi ülésen elhangzott, hogy a helyszín megoldására Emmerling urat kellene sürgetni, hogy engedje át a Redoute helyiségeit. Ugyanez az ülés felhatalmazta Landerer Lajost, hogy 30 pengő forint költségen segédet fogadhasson fel, s a kiállítás őrzésére gondoskodjon a szükséges „felvigyázókról”. Az arany, ezüst és bronz fokozatú érdempénzek kapcsán pedig felmerült, hogy a mintát bizonyos Böhmmel készíttetnék el Bécsben.³⁴ A Redoute termeit Emmerling végül ingyenesen engedte át az egyesület számára.³⁵

A *Pesti Hirlap* június 9-i vezércikke a közönség figyelmébe ajánlotta a közelgő iparműkiállítást, de részletekkel még nem szolgált.³⁶ A felszólítás csak június 16-án

³² A megelőző években Bécs két iparkiállítást is rendezett. 1835-ben 8, 1839-ben 14 magyar kiállító szerepelt ezeken. *Ráth K.*: A magyar iparkiállítások. m. 7.

³³ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 63. Választmányi ülés, 1842. jún. 6.

³⁴ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 64–65. Alválasztmányi ülés, 1842. jún. 9.

³⁵ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 68. Választmányi ülés, 1842. aug. 10.

³⁶ *Pesti Hirlap*, 1842. jún. 9. 407.

jelent meg, június 6-i dátummal ellátva. Ebben foglalták össze a szervezők a szükséges tudnivalókat és részvételi feltételeket. Magyarország, a kapcsolt tartományok és Erdély kézműveseit, mesterembereit, gyárosait, iparúzóit hívták fel – akár hazai, akár külföldi nyersanyagból készített – munkáik beküldésére. A kiemelkedő készítmények alkotói számára érmeikkel és úgynevezett „dicsérő elismeréssel” történő jutalmazást helyeztek kilátásba. A kiállítás megnyitását az augusztusi vásár előzetére, zárását szeptember 10-re tűzték ki. A tárgyakat július 15. és augusztus 10. közt kérték Landerer Lajoshoz eljuttatni. A nagyobb és nehezebb tárgyak beküldése ügyében előzetes egyeztetést javasoltak. A késve beküldők már csak a fennmaradó helyekre tarthattak igényt, a nyomtatott tárgyjegyzékből pedig kimaradtak. A beküldő cím- és árjegyzéket is csatolhatott a terméke mellé. A kiállítóknak a beküldött tárgyak után adott „nyugtatvány”, azaz igazoló dokumentum által szabad bejárást ígértek a kiállítótermekbe. A kiállítás adta kép teljességének megőrzése érdekében a tárgyakat semmiképp nem lehetett elvinni a zárás előtt, így az időközben eladottakat is csak utóbb vehették át a vevők. A felszólítás ugyanakkor arra is figyelmeztette a tulajdonosokat, hogy – a „nyugtatványok” bemutatása mellett – a zárástól számított nyolc napon belül mindenképp le kell bonyolítaniuk az elszállítást. Ennek elmulasztása esetén a hátramaradt tárgyakat a szervezők egy bizományos kereskedőnek tervezték átadni.³⁷

Az Iparegyesület tehát megtette az első lépéseket a kiállítás felé, azonban az idő rövideje és a csekély érdeklődés miatt többen kudarcotlalt tartottak. A felszólítás közzététele után egy hónappal, az 1842. július 14-én tartott választmányi ülésen szóba került a tárlat elhalasztása. A közgyűlés által elhatározott kiállítást azonban csak újabb közgyűlés mondhatta volna le.³⁸ Így az előkészületek folytatódtak, a szervezők pedig a korábban közölt feltételek módosításával igyekeztek bizalmat kelteni a lehetséges

³⁷ Pesti Hirlap, 1842. jún. 16. 426.

³⁸ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 66. Választmányi ülés, 1842. júl. 14.

érintettekben. Július 31-én a *Pesti Hirlap* tudatta, hogy az augusztus 10-i határidő helyett egészen a vásár előhetőig várják a tárgyakat. A cikk szabadkozott a kiállítás dátuma miatt, mondván, hogy a tárlattal egy újabb évet várni haszontalanság lett volna, későbbi, novemberi rendezését pedig a kedvezőtlen időjárás miatt nem tartották célszerűnek. Az idő rövidege ellenére azt kérték, hogy csupán emiatt senki ne mondjon le a részvételről, ugyanis nem feltétlen csak műremekeket várnak, hanem a műipar hétköznapi állapotának megismerése is fontos kitűzött cél. A sikert illetően mindenesetre valószínűleg a rendezőknek is voltak kétségeik, ezért kifejezték a reményüket, hogy a közönség „nem tápláland túlfeszített igényt, nem jövőd mértéktelen várakozással a szemléletre”.³⁹

A kiállítás megnyitásáról a *Pesti Hirlap* augusztus 25-i száma tájékoztatta a közönséget. A tárlat a Redoute melléktermeiben naponta reggel kilenc és egy, délután pedig három és hat óra között várta a látogatókat, hétköznaponként tíz, vasárnap – hogy a szegényebb rétegeknek is lehetősége legyen megtekinteni – négy krajcáros belépő megváltása mellett. Az épület földszintjén került berendezésre a gépterem, míg a további kiállítási termek az emeleten voltak. Az épületben egy kiállítási írnokszobát is berendeztek, ahol az egyesületi tagok vehették át jegyüket. A cikk azt írta, hogy a kiállításra szánt tárgyakat továbbra is elfogadják, listájukat pedig utólag kinyomtatják, vagyis a feltételeken még ekkor is módosítottak. A kiállított tárgyak lajstromát a pénztárnál árusították tíz krajcárért.⁴⁰ E jegyzék egyébként nem követett szakcsoportok szerinti rendszert, vélhetően a beküldés sorrendjében tartalmazta a kiállítók s beküldött tárgyaik listáját. Szerepelt a beküldő foglalkozása és – esetenként pontos címmel – működésének helye.⁴¹

³⁹ Pesti Hirlap, 1842. júl. 31. 538.

⁴⁰ Pesti Hirlap, 1842. aug. 25. 602.

⁴¹ Jegyzék az első magyar iparegyesületi kiállításra beküldött tárgyakról. Augusztus 25-dikén 1842. Landerer és Heckenast. Pest. 1842.

1842 szeptemberében a *Világ* című lap is ismertette a kiállítást, s utalt a jegyzékre is. A sorok szerzője szerint: „Az elrendezés csinos, de sokkal czélszerűbbnek gondolnók a jegyzék-könyvecskében is a termék sora szerint rendezni a tárgyak számsorát, mint úgy a hogy van, összevissza minden látszólagos rend nélkül, 's legfelebb a szerint, a mint beküldettek.”⁴²

Praktikusabbnak találta volna ugyanis, ha a látogató azonnal kikereshetné a tárgyjegyzékből a tetszését elnyerő darab készítőjének nevét. Az mindenesetre biztosan kiderül ebből, hogy a tárgyak mellett nem, vagy nem minden esetben szerepelt a készítő neve s adatai.

Forrásaink ezen kívül igen keveset árulnak el a kiállítás megjelenéséről, elrendezéséről. Mivel nem állnak rendelkezésre képi források, nem tudjuk, hogy a termék berendezése, a tárgyak elhelyezése milyen módon történt. A helyszín kialakításáról csupán egy rövid részlet derül ki: egy későbbi választmányi ülés jegyzőkönyve szerint Kossuth 3 forintot fizetett egy „szőnyegésznek”, aki a kiállítási terem díszítésével foglalkozott.⁴³

A *Világ* szerint a kiállítást nagy érdeklődés övezte, ahogy írta: „A közönség élénk részvétet tanúsít ez új intézet iránt sűrű látogatás és figyelmes szemlélés által, naponkint 5–600 ember, sőt több is, vasárnapokon ezeken felül is, jelenik meg.”⁴⁴

A tárlat az eredeti terv szerint szeptember 10-ig állt volna nyitva, ám a dátum időközben többször módosult. Szeptember 15-én József nádor is ellátogatott a kiállításra, s mivel Mária Dorottya főhercegasszony is ígérte a látogatást, így az akkor szeptember 17-re tervezett zárást szeptember 21-re halasztották.⁴⁵

A bírálókat megszervezéséről csak a megnyitás után gondoskodott a választmány: 12 kiállítási osztályt alakítottak ki, s osztályonként meghatározták a felkérni szánt

⁴² *Világ*, 1842. szept. 17. 607–608.

⁴³ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 46. Választmányi ülés, 1843. jan. 27.

⁴⁴ *Világ*, 1842. szept. 17. 607–608.

⁴⁵ *Pesti Hirlap*, 1842. szept. 15. 656.; ill. szept. 18. 664.

műbírák névsorát. Ezek sorába csak olyanok kerülhettek, akik kiállítóként nem szerepeltek. Ennek köszönhetően vonult vissza a versenyzéstől például Landerer Lajos. A jutalmakat nem szakosztályonként kívánták osztani, hanem attól függetlenül, érdem szerint. Vagyis miután a bírálók szekciónként kialakították álláspontjukat, ezt figyelembe véve az Iparegyesület egy héttagú alválasztmánya dönthetett a jutalmak odaítélése felől.⁴⁶ A meghatározott 12 szekció a következőképp alakult:

- I. Kémia, mineralógia és rokon osztályok
- II. Mechanika, architektúra és „bútorművek”
- III. „Galanteria” cikkek
- IV. „Vasművek”
- V. Szövetek, posztó és nyers selyem
- VI. „Üvegművek”
- VII. Porcelán és kőedény
- VIII. Órák, hévmérők és „puska cikkek”
- IX. Szabók cikkei
- X. Papírosok
- XI. Bőrök
- XII. Zongorák⁴⁷

Az Iparegyesület jegyzőkönyvei szerint szeptember második felében – szeptember 14-én, 17-én és 20-án – került sor úgynevezett műbíráló gyűlések megtartására. Az első gyűlés alapelveket állapított meg a bírálók számára. Ilyenek voltak a magas szintű technika, amely akár a külfölddel is megállná a versenyt; a

⁴⁶ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 82–84. Választmányi ülés, 1842. szept. 9. A hét tagú alválasztmány titkos szavazással megválasztott tagjai Luka Sándor, Kossuth Lajos, Balogh Pál, Landerer Lajos, Kanicz Emanuel, Fáy András és Lukács Móric lettek. Az eredményeket hírlapok útján tervezték köz zétenni.

⁴⁷ Uo.

termék kereskedelembeli fontossága; hasonló becsű termékek esetén pedig az olcsóbb mű elsőbbsége.⁴⁸ Szeptember végén a közönség már az eredményeket olvashatta több lap, így a *Világ* vagy a *Pesti Hirlap* hasábjain.⁴⁹

A díjak – gróf Batthyány Lajos egyesületi elnök és az igazgató választmány általi – ünnepélyes átadására 1842. december 26-án a pesti megyeház nagytermében került sor.⁵⁰ Az esemény nyilvános volt, az ünnepségre meghívták a megyei és városi hatóságokat, a hölgyek részére pedig a karzaton biztosítottak helyet. A választmányi tagok számára előírták a magyar viseletet.⁵¹ A bíráló során 5 arany, 15 ezüst, 29 bronz érdempénzt, 31 dicsérő oklevelet ítéltek oda és további 36 kiállítót úgynevezett „méltányló említésben” részesítettek.⁵² Összesen tehát 116 kiállító részesült elismerésben, a kiállítók több mint fele. A jelenlévők személyesen vehették át díjaikat, a távol maradó vidékiek elismerése és a „méltányló említésben” részesítendőök neve szóban hangzott el.⁵³ A vidékiek jutalmát később a területileg illetékes törvényhatóságokhoz küldték azzal a kéréssel, hogy azokat ünnepélyesen adják át az érintetteknek.⁵⁴

A kiállításról ezután Kossuth Lajos szerkesztett egy, a bíráló eredményét is tartalmazó jelentést, amely 1843-ban készült el.⁵⁵ Eszerint összesen 14 425 látogató tekintette meg a kiállítást, amelyen 213 kiállító szerepelt 298 tárggyal.⁵⁶ A jelentés

⁴⁸ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 84. Műbíráló gyűlések, 1842. szept. 14., 17., 20.

⁴⁹ *Világ*, 1842. szept. 28. 632-634.; *Pesti Hirlap*, 1842. szept. 29. 690.

⁵⁰ *Pesti Hirlap*, 1842. dec. 22. 892.

⁵¹ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 25v. Választmányi ülés, 1842. nov. 16.

⁵² MNL OL P 1073 1/a 1. k., 97v. Választmányi ülés (Az 1843. évi közgyűlés elé terjesztendő jelentés), 1843. aug. 25.

⁵³ *Pesti Hirlap*, 1842. dec. 22. 892.

⁵⁴ A városi és megyei hatóságokhoz írandó, az egyesületi elnök által aláírandó felkérő levelekről a választmány egy januári ülésen egyeztetett. Döntés született, miszerint a kiállításról készülő jelentés vonatkozó részeit is megküldik majd a levelekkel és díjakkal együtt. MNL OL P 1073 1/a 1. k., 31. Választmányi ülés, 1843. jan. 6.; A jelentés azonban még szerkesztés alatt állt, így az ügy igen hosszan húzódott. Lásd MNL OL P 1073 1/a 1. k. 68v–69r. Választmányi ülés, 1843. máj. 23.

⁵⁵ Jelentés az első magyar iparműkiállításról. Szerk. Kossuth Lajos választmányi igazgató. Pest. 1843.

⁵⁶ Jelentés az első i. m. 6.; Másutt „10.100 és néhány” látogató szerepel. *Hetilap*, 1845. ápr. 1. 15.; Nem derül ki, hogy ezek az adatok tartalmazzák-e az ingyenesen látogató egyesületi tagok és kiállítók számát

sajátos rendszer szerint, a megítélt jutalmak mentén ismerteti a kiállítókat. Az arany emlékérmét szerzett kiállító után szerepelnek saját szekciójának további kiállítói és ezek estleges, alacsonyabb jutalmai. Egy szakosztály ismertetése után a felsorolás ismét a díjazásbeli fokozat szerint folytatódik, azaz az ezüstöt elnyert kiállítók és szakáguk további résztvevői következnek. A kiállítók és jutalmaik lajstromán felül a tudósításnak az is célja volt, hogy a hazai műipar statisztikájáról képet adjon, így – bár nem arányos részletességgel – nagy hangsúlyt kapott az egyes iparágak történetének és aktuális állapotának bemutatása.

Egy pénztári kimutatás alapján a kiállítás bevétele a belépőjegyekből 1 066 forint 22 krajcár, a tárgyjegyzékek eladásából pedig 237 forint és 30 krajcár volt.⁵⁷ A kiadások 1 262 forintot és 50 krajcárt tettek ki.⁵⁸ A kiállítás bevételei tehát fedezték a költségeket. Megrendezése nyereséget ugyan nem hozott az egyesület számára, de nem is az anyagi hasznon volt a kitűzött cél.

1842. augusztus 27-én, néhány nappal a megnyitást követően – pénztárnokválasztás céljából – az Iparegyesület újabb közgyűlést rendezett, amelyen felolvasták az igazgató választmány kiállítással kapcsolatos jelentését. A közgyűlés – elfogadva a választmány javaslatát – az idő rövidege miatt a műiparnak csak töredékes képét adó kiállítás következő évi megismétléséről határozott.⁵⁹

is, vagy csak az eladott jegyek számára vonatkoznak. 1843-ban ugyanis az ingyen belépő részvényeseket és kiállítókat nem számolták bele a látogatószámba. *Hetilap*, 1845. ápr. 1. 15–16.

⁵⁷ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 9r. Választmányi ülés (A pénztári választmány tudósítása), 1842. nov. 10.

⁵⁸ *Hetilap*, 1845. szept. 19. 799–800.

⁵⁹ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 75–81. Közgyűlés, 1842. aug. 27.

A második iparműkiállítás, 1843

A második kiállítás előkészítéséhez az egyesület időben hozzáláthatott, s az előző évi tapasztalatok alapján végezhette munkáját. Az egyesületi pénztár jóvoltából újra 500 forint állt rendelkezésre.⁶⁰ Az ez évi kiállítási alvázastmány tagjainak Kossuth Lajost, Landerer Lajost és Kanicz Emánuel kereskedőt jelölték ki.⁶¹ Eleinte úgy tűnt, hogy távolléte miatt Landerer nem tud részt vállalni a munkálatokban, de végül vállalta a rendezőséget, valamint – egy másik tagtárral közösen – a beküldött tárgyak raktározását.⁶² A Redoute termeit Emmerlig ismét rendelkezésre bocsátotta. Ezúttal bérleti díjat is kért az egyesülettől, amitől később mégis eltekintett.⁶³

A kiállítás népszerűsítése ez esetben szervezettebben működött: a felszólítást már februárban közzétették, s a *Pesti Hirlap* hasábjain Csanády Ferenc egyesületi jegyző révén gyakrabban szerepeltek rövid híradások, emlékeztetők. Az immár 16 pontra bővült felhívás két részletben jelent meg a *Pesti Hirlapban*,⁶⁴ az ismertebb iparosok pedig külön nyomtatott felszólítást is kaptak.⁶⁵

A felszólítás magában foglalta az előző évi pontokat is, a bővítéssel pedig célszerűbb és valamivel szigorúbb lett. A kiállítást augusztus 21. és szeptember vége közé tűzték ki, a tárgyakat a Medárd-napi vásártól, június 10-től augusztus 20-ig várták. A kiállítani nem méltó tárgyak elutasításra kerültek. A késve beküldőknek a versenyből való kizárást helyezték kilátásba, hogy ezzel elejét vegyék az esetleges

⁶⁰ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 49r. Választmányi ülés, 1843. febr. 10.

⁶¹ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 56v. Választmányi ülés, 1843. febr. 27.

⁶² MNL OL P 1073 1/a 1. k., 69v. Választmányi ülés, 1843. máj. 19.; Uo. 70v–71r. Választmányi ülés, 1843. jún. 12.

⁶³ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 69v. Választmányi ülés, 1843. máj. 19.; Uo. 121v. Választmányi ülés, 1843. okt. 19.

⁶⁴ *Pesti Hirlap*, 1843. febr. 19. 114.; ill. febr. 23. 122–123.

⁶⁵ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 69r. Választmányi ülés, 1843. máj. 19.; Uo. 70v. Választmányi ülés, 1843. jún. 12.; A felszólítás szövegét lásd MNL OL P 1073 36. tétel Kiállítások rendezése, szervezése stb. (1842–1845)(a továbbiakban 36. t.) 16. cs., 338.

másolással történő csalásnak. Az egyesületet megtévesztő – külföldi vagy más készítő termékével jelentkező, a termékről hamis adatokat közlő – kiállítóknak lelepleződésük esetére a megítélt jutalom utólagos visszavonását ígérték. A felhívás ismertette a bíráló rendszerét is: eszerint a műbíráló szakonként, háromtagú bizottságok által történik, amelyek írásbeli jelentést tesznek a 11 tagból álló díjbíró bizottságnak, s ez utóbbi ítéli oda a jutalmakat. Már a felszólításból kiderült, hogy a kiállításához ez évben sorsjátékot is kapcsolnak: a nyereményeket a sorsjegyek eladásából befolyt összeg értékében a kiállított művekből kívánták megvásárolni. Ez – a „kiállítványok” eladása reményében – hozzájárulhatott a kiállítási és – a nyeremény reményében – a látogatói kedv felkeltéséhez is. A sorsjáték rendezésével és a cikkek megvásárlásával egy külön választmányt bíztak meg.⁶⁶ A korábbi bírálati elvek és módszerek terén tehát haladás figyelhető meg 1843-ban.

Hosszas egyeztetések után a szakosztályok összevonásával azok számát csökkentették, hogy a szükséges bíráló bizottságok megalkotására lehetőleg kevés iparost vonjanak el a kiállítástól.⁶⁷ A mű- és díjbírók számára úgynevezett „vezérutasítás” készült 1843 augusztusára, s az alábbi szakosztályok is ekkor kerültek pontos meghatározásra:

- I. Vegytani
- II. Géptani
- III. Kézműi – manufaktúrai
- IV. Architektúra és bútortani
- V. Díszmű és „aprószerű”
- VI. Bőrműi

⁶⁶ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 95r–95v. Választmányi ülés, 1843. aug. 19.

⁶⁷ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 49r–49v. Választmányi ülés, 1843. febr. 10.; Uo. 70r. Választmányi ülés, 1843. máj. 19.; Uo. 72r–73r. Választmányi ülés, 1843. jún. 12.

VII. Edény- és üvegszerek

VIII. Magasabb technikai.⁶⁸

Új előírás volt, hogy mind a műbíráknak, mind a díjbíráknak írásos jelentést kellett készíteniük.⁶⁹ Ami a kiállítókat illeti, az előző évben kitüntetettek versenyben maradtak, ám ha újból ugyanazt a díjat érdemelték ki, akkor érdempénzt már nem kaptak az elnyert cím mellé.⁷⁰

A kiállítás a tervezettnél végül néhány nappal később, augusztus 23-án nyitott, ugyanis a Pesti Műegyesület augusztus 16-ig elfoglalta a Redoute termeit.⁷¹ A kiállítás naponta várta a látogatókat, a belépés díjai nem változtak az előző évhez képest. Kiállítási tárgyjegyzéket és sorsjegyet a helyszínen lehetett vásárolni 10, illetve 20 krajcárért.⁷² A tárgyjegyzék szerkezete lényegében nem változott az előző évhez képest, de – amennyiben a kiállító azt közölte – a tárgyak árát is tartalmazta.⁷³

A *Pesti Hirlap* röviddel a zárás előtt felhívta a közönség figyelmét egy érdekességre, miszerint: „A’ jövő vasárnaptól sept. 17-től kezdve a’ pesti hengermalom gépgyárában készült azon locomotiv-minta, melly a’ kiállítás második termében látható, a’ nagy redoutteremben e végre felállított vas pályán, gőzerővel, minden órában egyszer mozgásba tételik az iparműkiállítási látogatók szemléletér e.”⁷⁴

⁶⁸ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 90v–92r. Választmányi ülés, 1843. aug. 4.; Kossuth Lajos elnökle mellett többek között a díjbírák közé került Balogh Pál, Fényes Elek, Kanicz Emánuel, Lukács Móric, ifj. Szabó Pál. Uo. 94v–95r. Választmányi ülés, 1843. aug. 19.

⁶⁹ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 101v. Választmányi ülés (Az 1843. évi közgyűlés elé terjesztendő jelentés), 1843. aug. 25.

⁷⁰ Lásd a díjazottaklajstromát, ahol adott díjat először és másodjára elnyerők külön bontva szerepelnek. *Pesti Hirlap*, 1843. okt. 22. 720.; A szabályzat értelmében egy azonos fokozatú díjat másodjára is elnyerő kiállítónak úgy sem tette lehetővé az egyesület, hogy a díjat természetben kapja meg, hogy az vállalta volna az érem elkészítésének költségeit. MNL OL P 1073 1/a 1. k., 134r–134v. Választmányi ülés, 1843. dec. 19.

⁷¹ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 95v. Választmányi ülés, 1843. aug. 19.

⁷² *Pesti Hirlap*, 1843. aug. 24. 574.; *Pesti Hirlap* 3. (1843: 277. sz.) aug. 27. 582.

⁷³ Tárgyjegyzék a második magyar iparműkiállításhoz. Augusztus 25. 1843. Pest. 1843.

⁷⁴ *Pesti Hirlap*, 1843. szept. 14. 626.

E „mozgony” a kiállítási tárgyjegyzékben is szerepel, sajnos további ismertetés nélkül.⁷⁵ A *Világ* sorai szerint ugyanakkor a kiállítás – érdemei ellenére – ez évben már kevésbé jelentett szenzációt: az újdonság varázsa gyengült, a siker ezúttal csakis a kiállítás tartalmán múlt, nem járult hozzá a látogatók elfogultsága.⁷⁶

A sajtóban heves szópárbaj is kibontakozott a kiállítás kapcsán: egy, a konzervatív *Honderü* lapjain annak alapító szerkesztőjétől, Petrichevich Horváth Lázártól megjelent, a kiállítást egyébként üdvözlő és népszerűsítő írás váltott ki viszályt a *Pesti Hirlappal*. Petrichevich ugyanis – aki maga is tagja volt az Iparegyesületnek⁷⁷ – a gróf Széchenyi István által megkezdett úttörő munka gyümölcseként szólt a tárlatról:

„Széchenyi István álomrázó pályafutásának legelső alapját vetette meg a Hitellel [...] A Hitel, Világ, Stadium és mások, igaz, nem hangzának fuvolamódra, sőt némely füleket tán velőig is megrázkodtatának: de létre kapott a gőzhajózás, létre a vasutak’ eszméje, a váltójog, a hengermalmok, selyemtenyészet, lónemesítés, pesti kikötő, állóhíd, kisajátítás, stb. és létre – mellynek mindezekből önkényt erednie kelle – az iparműkiállítás.”⁷⁸

Az afeletti felháborodást, hogy Kossuth Lajos munkáját Széchenyi érdemeként tüntette fel Petrichevich, hűen tükrözik *Pesti Hirlap* következő számában megjelent sorok, amelyeket talán érdemes hosszabban idézni:

„Az iparműkiállításról szólva nem hagyhatjuk megrovatlanul az arszlán lapot, vagy is a’ borús Honderüt, melly 10-ik számában ezen tárgyról szólván, az

⁷⁵ Tárgyjegyzék a második magyar iparműkiállításához i. m.

⁷⁶ *Világ*, 1843. szept. 16. 607–608.

⁷⁷ Az Iparegyesület résztvevőinek névsora i. m. 14.

⁷⁸ *Honderü*, 1843. szept. 9. 312.

iparműkiállítást egész arszláni merészséggel de tudatlansággal is gr. Széchenyi Istv. munkálatai eredményének állítja. [...] a' Honderü szerkesztője [...] ha nem tudta volna is hogy gr. Széchenyi a' tervezett iparegyesület létrehozására mindenek előtt felkérte, az intézetet céliránytalannak tartván, azt nemcsak el nem vállalta, sőt azt még keletkezésének nehéz óráiban is decreditálni iparkodott; ha mondjuk ezt nem tudta is, olvasni kellett volna neki a' nemes gróf »kelet népében« azon lapokat, mellyek egyenesen az iparegyesület ellen intézvék, 's nem bosszantá vala a' nagy hazafit idétlen hizelgéseivel"⁷⁹

A Kelet népe oldalain Széchenyi valóban igen határozottan megfogalmazta álláspontját, miszerint a különféle egyesületi törekvések igen nemes szándékkal bírnak ugyan, de a hazai állapotok még nem megfelelőek ezekhez a munkálatokhoz. Hogy az egyesületi célokat mennyire időszerűtlennek tartotta, tükrözik alábbi sorai:

„hol egy igen nagy része a' legbecsületesebb honi lakosoknak vajmi szűken él; hol végre a' legnagyobb rész olvasni, írni, számolni, de még csak betűzni sem tud, és nagyobb része de még egy talpalatnyi földet sem bír; hogy illy országban, hol ez így van, és nincs másképp, és hol szinte minden más is körülbelül illy magasságu lépcsőn és illy kitünő színben áll, hogy ott egész országra kényszerített kisdédóvó-intézet; 100,000 pengő forint áru 's porba sárba sülyesztendő Mátyás-szobor, amerikai mintára állított 's ezer meg ezer nemesi curiánál kényelmesb tömlöcz, vagy inkább 'gondoskodó-intézet'; mezei gazdaságot, mathesist, chemiát, astronomiát 'sat. a nép minden osztályiba terjesztő egyesületek, bármilly felségesek is magukban, napi renden levők, okszerinti alapkövek, és nemzeti sakkjátékunkban kiszámított terv utáni

⁷⁹ Pesti Hirlap, 1843. szept. 14. 626.

vonások is legyenek, azt – tisztelet, becsület, de igazság is! – mindaddig el nem hiszem, 's nem fogja elhinni senki is, kinek honunk' diagnosisa csak félig meddig is tisztán áll szemei előtt".⁸⁰

Széchenyi véleménye szerint tehát először az alapokat kellene lefektetni, az időt és pénzt csak azt követően fordítani a részletekre, addig ugyanis mintha fordítva építenénk piramist:

„ekkép ásunk sírunkon lassanként, habár tudtunk nélkül és sejdíten, minden terv és összehangzás nélküli javaslatok, intézvények 'sat. által is, mellyek többet kevesebbet kimerítik időnket, csorbítják tehetségünket 'sat. és így egyenesen lehetetlenné teszik, hogy megrakjuk azon sarokköveket, mellyek nélkül Mátyás' szobrával együtt minden építményeink homokra lesznek állítva örökleg".⁸¹

Mindezek ellenére Széchenyi 1843-ban csatlakozott az Iparegyesülethez.⁸² Választmányi tagságáról 1845-ben egészségi állapotára hivatkozva mondott le.⁸³

A *Pesti Hirlap* számonkérésére Petrichevich helyreigazítást közölt a *Honderü* újabb számában:

„Végezetre itt van helye uraim és asszonyaim, – bármi színüek és hitüek legyetek máskülönben – őszintén, és nyílt sisakkal elismerni jeles szerkesztőtársunk' Kossuth Lajos urnak ez ügy körüli fényes érdemeit. Ő volt

⁸⁰ Széchenyi István: A' Kelet népe. Pest. 1841. 196–197.

⁸¹ Széchenyi I.: A' Kelet népe i. m. 192.

⁸² Az Iparegyesület résztvevőinek névsora i. m. 34.

⁸³ MNL OL P 1073 1/c tétel Választmányi és közgyűlési jegyzőkönyvek (1845) (a továbbiakban 1/c) 3. k., 97r–97v. Választmányi ülés, 1845. máj. 9.

első, ki a mezőn, mellyen annyi sükerrel működik, az iparnak is olly áldott magvait elhinté; ő volt, ki azokat éber figyelemmel ápolá, míg nem kinyíltak a virágok, mikben most már mindnyájunknak olly igen gyönyörködnünk szabad.”⁸⁴ Írásához fűzött jegyzetében ugyanakkor keményen vissza is vágott: „A pesti hirlapbani Fővárosi ujdonságok’ írója, ki tőlem 180 pftot kap Honderübeni dolgozatiért, lapomat a legalacsonyabb abominatiok’ tárházának, engem pedig többi közt számárnak méltóztatik czímezni, azért – mond ő – mert Széchenyire fogtam az iparműkiállítást. Ez a mondott urtól perse szemtelen ráfogás: mert nem mondtam egyebet, mint azt, hogy Széchenyi’ álomrázó munkáinak lehet in ultima analysi köszönni jelen iparunknak ollyatén állását is, melly ily dicséretes műkiállítást létesíthete.”⁸⁵

A kiállítás végül szeptember 24-én zárta kapuit, az utolsó napon 1 750 érdeklődő érkezett.⁸⁶ Mivel a nádor Pozsonyban tartózkodott, ezúttal csak hitvese tekinthette meg a kiállítást, ahova az országgyűlés ipari és kereskedelemügyi bizottmánya ugyancsak ellátogatott.⁸⁷ A források 11 554 látogatóról számolnak be, azaz kevesebbről, mint a megelőző évben. E számban viszont nem szerepelnek az ingyenesen látogató kiállítók, sem az egyesületi tagok, akik esetleg többször is megfordulhattak a helyszínen.⁸⁸

A kiállítók száma sem váltotta be a reményeket, hiszen 255 – vagyis az előző évinél alig több – kiállító vett részt. Az 1842-es beküldők közül mindössze 81 szerepelt újra, s még az egy évvel korábban jutalmazottak közül is elmaradt 52.⁸⁹ Az egyesület

⁸⁴ Honderü, 1843. szept. 16. 353–354.

⁸⁵ Honderü, 1843. szept. 16. 353.

⁸⁶ Pesti Hirlap, 1843. szept. 28. 659.; ill. okt. 22. 717.

⁸⁷ Hetilap, 1845. ápr. 1. 16.

⁸⁸ Hetilap, 1845. ápr. 1. 15–16. A cikk szerint 1843-ban sokakat vont el a kiállítás megtekintésétől az országgyűlés, többek közt a nádort is.

⁸⁹ Pesti Hirlap, 1843. okt. 22. 720.

tisztában volt vele, hogy a részvétel az iparosok számára komoly anyagi terhet jelent, amit sokan nem vállalhattak. A tavalyiak távolmaradása azonban nem vet jó fényt az ügyre. Felmerül a kérdés, hogy mi állhat a háttérben, az első szerepléssel történő meglegedés, vagy épp az elégedetlenség, hogy a részvétel mégsem hozta meg a várt sikert, megrendeléseket?

A kiállítás új elemeként bevezetett sorsjátékokra nem kelt el minden jegy, az elkészített 7 500 jegy közül 6 393-at sikerült eladni, vagyis a látogatóknak valamivel több mint a fele vásárolt sorsjegyet, amelynek ára a belépődíj kétszerese, 20 krajcár volt. Az eladásból 2 131 forint folyt be, ebből levonták a hirdetési, személyzeti és szállítási költségeket, így végül 2 067 forintot és 30 krajcárt fordítottak nyeremények vásárlására. Október 8-án 281 darab, a kiállítási tárgyak közül vásárolt nyereményt sorsoltak ki.⁹⁰ A kisorsolt nyeremények száma meghaladta a kiállítók számát, ami figyelemre méltó, s a kiállítókra nézve előnyös lehetett. A sorsjegyek közül hozzávetőleg minden 22. nyert.

1843 októberében nyilvánosságra kerültek a bírálókat eredményei,⁹¹ a díjakat azonban jóval később vehették át az érintettek. A díjkiosztó ünnepélyt 1844. augusztus 25-én 10 órakor rendezték meg a pesti vármegyeháza nagytermében.⁹² A kiosztott jutalmak száma emelkedett az előző évhez képest, 159 kiállító kapott valamilyen elismerést. 9 arany, 29 ezüst, 41 bronz emlékérem, 47 dicsérő oklevél és 33 „méltányló említés” került kiosztásra.⁹³ Az érmek az előző évhez hasonlóan Bécsben készültek, az oklevelek pedig Landerer nyomdájában.⁹⁴ A díjak átadásának estjén az egyesület egy dunai gőzösön rendezett lakomát és tűzijátékot a jutalmazottaknak.⁹⁵

⁹⁰ Pesti Hirlap, 1843. okt. 8. 688.; ill. okt. 12. 695–696.

⁹¹ Pesti Hirlap, 1843. okt. 22. 720.

⁹² Pesti Hirlap, 1844. aug. 15. 560.

⁹³ Pesti Hirlap, 1843. okt. 22. 720.

⁹⁴ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 132r. Választmányi ülés, 1843. dec. 19.

⁹⁵ Pesti Hirlap, 1844. aug. 18. 568.

1845 telén, az újabb országos iparműkiállítását megelőzően az egyesület egy további tárlatot valósított meg a Védegylet felkérésére. Ennek célja az volt, hogy az előző évben a Védegylet égisze alatt keletkezett munkákat közszemlére tegyék. A rendezéssel Kossuth Lajost és Kanicz Emánuelét bízták meg.⁹⁶ Az érdeklődők 1845. november. 15. és 28. közt látogathatták meg a kiállítást 10 krajcáros belépővel az egyesület által bérelt helyiségben, az Újvilág (ma Semmelweis) utcai Ilkey-házban. 143 kiállító vett részt, sokuk munkái ezúttal is sorsjáték nyereménytárgyaként kerültek megvásárlásra. 1845 decemberében 208 tárgyat sorsoltak ki 10 000 forint összértékben. Az első díj egy 400 forint értékű pipere díszasztal, a második pedig egy 230 forint értékű lószerszám volt.⁹⁷

A kiállítást az egyesület tagjai meglehetősen rövid idő alatt valósították meg. Ehhez képest meglepően magas volt a kiállítók száma, alig maradt el az 1843-as tárlat résztvevőinek számától. Sikeresnek és népszerűnek mondható a sorsjáték, hiszen – bár a sorsjegyek ára nem ismert – tekintélyes, az 1843-as iparműkiállításához képest csaknem ötszörös összeg gyűlt össze, és a kiállítók számához képest arányaiban véve több termék került kisorsolásra. A kiállítók – vagy legalább egy részük – így vevőt „nyerhetett” a sorsjátékkal. Úgy tűnik, a sorsjáték állandó elemévé vált a tárlatoknak. Bár az egyesület nem húzott közvetlen hasznot belőle, a kiállítók számára növelte az eladási esélyeket, s ezzel együtt talán a részvételi kedvet is, de része lehetett a játéknak a közönség figyelmének felkeltésében, így a látogatószám s ezáltal a belépőkől származó jövedelem növelésében is.

⁹⁶ MNL OL P 1073 1/c 3. k., 211v–212r. Választmányi ülés, 1845. okt. 10.

⁹⁷ Hetilap, 1845. okt. 17. 927–928.; nov. 14. 1056.; nov. 28. 1117–1120.; dec. 2. 1135–1136.; dec. 5. 1147–1151.; ill. 1846. jan. 2. 11–12.

A harmadik iparműkiállítás, 1846

A következő iparműkiállítást 1846-ra tűzték ki, mivel az egyesület alapító közgyűlése úgy határozott, hogy a későbbiekben három évente fog kiállításokat rendezni.⁹⁸ Az előmunkálatokra így elegendő idő állt rendelkezésre, és időközben több külföldi kiállítás is lezajlott, amely az egyesület számára tanulsággal szolgálhatott. 1844-ben például Párizsban, Berlinben és Lipcsében rendeztek kiállítást,⁹⁹ 1845-ben pedig Bécsben és Drezdában.¹⁰⁰ 1846-ban Genova adott helyszínt ipari és mezőgazdasági kiállításnak.¹⁰¹ 1844-ben az egyesület egyik tagját, Dr. Vállas Antalt néhány hónapra Franciaországba, Németországba, Angliába és Belgiumba küldte többek között iparkiállítások megtekintésére.¹⁰²

Különösen a bécsi tárlat lehetett ösztönző a szervezők számára, amely 1 622 kiállító részvételével valósult meg. A *Hetilap* ismertette ennek előkészületeit, a bírálat szempontjait és menetét, a műbírák számára kiadott utasítás elveit, valamint a jutalmazás rendszerét. Érdeemes megjegyezni, hogy 1844 nyarán egy kormányparanccsal „udvari biztosságot” állítottak fel a szervezés központi irányítására. Az összbirodalmi tárlat tehát állami közreműködéssel, támogatással valósult meg.¹⁰³ A lap Pulszky Ferenc jóvoltából később közölte a Bécsben díjazott magyar kiállítók névsorát is. A 37 magyarországi kiállító közül 19 részesült valamilyen elismerésben. Közülük többen szereplői és díjazottai voltak a pesti tárlatoknak is, így

⁹⁸ MNL OL P 1073 1/a 1. k., 80. Választmányi ülés (Az igazgató választmány tudósítása az 1842 nyárutó 27-én tartandó közgyűléshez), 1842. aug. 24.

⁹⁹ Pesti Hirlap, 1844. máj. 9. 313.

¹⁰⁰ Hetilap, 1845. jún. 24. 392–397.; júl. 22. 513.; ill. szept. 12. 753–755.

¹⁰¹ Hetilap, 1846. ápr. 17. 549. A *Hetilap* egyébként megemlítette, hogy e kiállításon előre meghatározták az odaítélhető arany és ezüst érmek számát, amelyhez képest az Iparegyesület méltányosabb módon jár el, hiszen annyi díjat oszt ki, ahányan rászolgálnak az elismerésre. Ugyanekkor jelent meg továbbá egy rövid híradás is, miszerint 1848-ra Csehország tervez kiállítást.

¹⁰² Pesti Hirlap, 1844. jún. 6. 388.

¹⁰³ Hetilap, 1845. jún. 24. 392–397.

például Hoffmann és fiai selyemgyárosok, Fischer Mór herendi porcelángyára és Králik Samu pesti órás.¹⁰⁴ A szászországi ipart 690 kiállító részvételével a királyi narancsházban bemutató drezdai tárlatról Hunfalvi János számolt be röviden ugyancsak a *Hetilapban*.¹⁰⁵

Az 1846-os pesti kiállítás szervezésével megbízott alválasztmány elnöke újból Kossuth Lajos lett, tagjai pedig Kanicz Emánuel kereskedő, Mitterdorfer János csontszéngyár-tulajdonos, valamint Nagy József és Weisz Bernát kereskedők.¹⁰⁶ Landerer Lajos ekkor már nem szerepelt a kiállítási előkészítőinek sorában, a *Pesti Hirlap* szerepét pedig az egyesület 1845-ben indított lapja, a *Hetilap* vette át.

Az előkészületek során igen hosszan elhúzódó problémát jelentett a helyszín kérdése, ami majdnem a tárlat következő évre halasztásához vezetett. Az Iparegyesület ugyanis az időpont tekintetében ragaszkodott a pesti vásárok időszakához az ilyenkor Pestre látogatók tömege, valamint a szállítás könnyebbsége miatt. Ám a Pesti Műegyesület már lefoglalta saját kiállítása megrendezésére a Redoute termeit június közepétől szeptember közepéig. A választmány emiatt úgy határozott, a nádorhoz fordul segítségért, hogy a korábbiaknál egyébként is nagyobbak remélt kiállítást a Nemzeti Múzeum épületében rendezhesse.¹⁰⁷ A nádortól végül kedvező válasz érkezett.¹⁰⁸

A Nemzeti Múzeum igazgatósága ugyanakkor garanciát várt az egyesülettől, hogy az a kiállítás során az épületben keletkező esetleges károkat saját költségén

¹⁰⁴ *Hetilap*, 1845. júl. 22. 513.

¹⁰⁵ *Hetilap*, 1845. szept. 12. 753–755.

¹⁰⁶ MNL OL P 1073 1/c 3. k., 86r. Választmányi ülés, 1845. máj. 2.

¹⁰⁷ MNL OL P 1073 1/c 3. k., 138r. Választmányi ülés, 1845. júl. 11.

¹⁰⁸ MNL OL P 1073 1/c 3. k., 217r–219r. Választmányi ülés, 1845. okt. 17.; Uo. 247r–247v. Választmányi ülés, 1845. nov. 28.

helyreállítja.¹⁰⁹ Az egyesület egy nyilatkozatában vállalta a feltételt.¹¹⁰ Ez természetesen jelentősen megnövelhette a kiállítási költségeket, amelyek fedezésére eredetileg ez esetben is csupán 500 forintot szántak.¹¹¹ A felmerülő költségek növekedésével ezt utóbb megduplázták.¹¹²

A kiállítási felszólítás 1845. november 7-én készült el, ismét 16 pontból állt. A kiállítást július és augusztus hónapokra, tehát az eddigiéknél hosszabbra tervezték. A tárgyakat június 8. és június 20. közt várták. Nagy változást jelentett a korábbiakhoz képest, hogy azokat „szakbeliség és szakrokonság” szerint tervezték mind elhelyezni, mind a tárgyjegyzékben szerepeltetni. A június 20. után érkező tárgyakat így csak „hézagöltőleg” tudták beilleszteni, a július 1. után érkezők pedig a bírálathoz is kimaradtak. A tárgyakra nézve kijelentették, hogy várják: „a legkeresettebb izlés és fényezés műdarabjaitól le a mindennapi forgalom közönséges czikkelyeig; ide értve a népi ipar darabjait is”.¹¹³

A tárgyakat Landerer címe helyett az egyesületi jegyzőségbe kellett küldeni Csanády Ferencnek. Újdonság volt, hogy már nem csak a hazai műipar statisztikájához való hozzájárulásképp, vagy az eladni szándékozóktól kértek árat mellékelni, hanem minden kiállítótól, hogy kár esetén egyértelmű legyen a kárpótlás összege, valamint hogy a sorsjáték tárgyainak válogatásakor az árral számolhassanak. A kiállításon azonban csak akkor mellékeltek árat a művekhez, ha a kiállító ezt kérte. Az eladások intézésével a kiállítási személyzet egy tagját bízták meg. A műbírálathoz ezúttal már nem kijelölt szakbíróságok, hanem az egyesület időközben létrejött szakosztályai kapták feladatuk. A kiállítás zárását augusztus 26-ára tűzték ki,

¹⁰⁹ MNL OL P 1073 1/d tétel Választmányi és közgyűlési jegyzőkönyvek (1845) (a továbbiakban 1/d) 4. k., 30v. Választmányi ülés, 1846. febr. 20.

¹¹⁰ MNL OL P 1073 38. tétel Szervezés, rendezés, publikálás, kiállítási bizottság jegyzőkönyvei (1846) (a továbbiakban 38. t.) 17. cs. 29r. Nyilatkozat a múzeumban keletkező károk megtérítése ügyében.

¹¹¹ MNL OL P 1073 1/c 3. k., 287r. Közgyűlés, 1845. aug. 23–24.

¹¹² MNL OL P 1073 1/d 4. k., 48r–52v. Választmányi ülés, 1846. márc. 13.

¹¹³ Gelléri M.: A kiállítások története i. m. 116.

még hozzá azért, hogy az aktuális vásárral egy időben történjék, s így a tárgyak elszállítása könnyebben kivitelezhető legyen.¹¹⁴ A bécsi kiállítás mintájára az egyesület ezúttal a Helytartótanácsot is fel kívánta kérni „körhirdetmények” kiküldésére. Ezen kívül a kiállítás népszerűsítésében számítottak a törvényhatóságokra, egyesületi tagokra, s az iparosokra is.¹¹⁵

A kiállítás adminisztrációját új elemekkel igyekeztek áttekinthetőbbé tenni. Így például a kiállítási bizottmány egyik gyűlésén elhatározták egy kiállítási könyv vezetését a kiállítókról, amelyben minden kiállító külön lapon szerepel.¹¹⁶ A kiállítók már a korábbi kiállítások esetében is úgynevezett „térítvényt” kaptak átadott tárgyaikról, amelynek bemutatásával tudták később visszavenni tulajdonukat. 1846-ban ez egy olyan formanyomtatvány volt, amelyre tételesen feljegyezték az átadott termékeket, azok mennyiségét s árát. A térítvényeket sorszámozták, valamint szerepeltették rajta, hogy a kiállítási könyv hányadik lapjára került bejegyzésre a kiállító.¹¹⁷

Mivel időközben több iparos jelezte, hogy túl hosszú a kiállítás tervezett nyitva tartása, a beküldéssel és elszállítással együtt termékeik akár három hónapra is kiesnek a forgalomból, s közben esetleg azok állapota is romlik, a kiállítás kezdetét utóbb augusztus 1-jére halasztották.¹¹⁸ A június elejétől érkező küldemények tárolására a raktárat a nagykereskedő Kunewalder fivérek, Jónás és Fülöp biztosították térítés ellenében.¹¹⁹ E terményraktár szerencsés módon a Nemzeti Múzeum közelében állt,

¹¹⁴ Hetilap, 1845. nov. 11. 1037–1040.

¹¹⁵ MNL OL P 1073 1/c 3. k., 230r–v. Választmányi ülés, 1845. okt. 31.; Uo. 237r–238r. Választmányi ülés, 1845. nov. 7.

¹¹⁶ MNL OL P 1073 38. t. 17. cs., 122r. Iparműkiállítási bizottmány ülése, 1846. jan.

¹¹⁷ MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 63. 473. számú formanyomtatvány.

¹¹⁸ MNL OL P 1073 1/d 4. k., 52v–53v. Választmányi ülés, 1846. márc. 13.

¹¹⁹ MNL OL P 1073 1/d 4. k., 67v. Választmányi ülés, 1846. máj. 22.

száraz és biztonságos voltáról a *Hetilap* biztosította az értekeikért aggódó lehetséges kiállítókat.¹²⁰

A kiállítási termek berendezését a kiállítási bizottmány 1846 elején még több iparos bevonásával tervezte megoldani.¹²¹ A bizottmányi ülések anyagából viszont úgy tűnik, hogy a szervezőmunka elég vontatottan haladt, s számos bizonytalanság hátráltatta a helyszín berendezésére vonatkozó megrendeléseket, valamint ezzel párhuzamosan a sorsjáték főbb nyereményeinek előzetes elkészítésére vonatkozókat is.¹²² Kossuth Lajos 1846 márciusának végén egy bizottmányi ülésen ismertette Wiener Jakab pesti kárpitos ajánlatát, miszerint a helyszín teljes felszerelését, bútorozását, berendezését elvállalná 1 500 forintért.¹²³ Wiener Jakab 1844-től egyébként maga is iparegyesületi tag volt.¹²⁴ Az 1846-os kiállítás előkészületei kapcsán az említett ajánlatot megelőzően is többször felmerült a neve a helyszínen végzendő díszítő munkák és a sorsjáték főnyereményeinek elkészíttetése ügyében, s e téren a szervezők adtak a véleményére, egyes kérdésekkel kifejezetten hozzá fordultak.¹²⁵

A kiállítási bizottmány örömmel fogadta Kossuth felvetését, hogy egy vállalkozó a teljes felszerelést és felelősséget átvállalja az egyesülettől.¹²⁶ A Wiener Jakabbal kötendő szerződés szövege tájékoztat bennünket legrészletesebben arról, hogy miként valósult meg a kiállítás berendezése. Wiener feladata volt saját költségén beszerezni a szükséges anyagokat, asztalosokat és kárpitosokat fogadni a kivitelezésre, valamint biztosítani a felügyeletet a munkálatok idején. Július 15-i határidővel vállalta a termek és folyosók asztalokkal, polcokkal, állványokkal történő

¹²⁰ *Hetilap*, 1846. jún. 2. 751–752.

¹²¹ MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 121v. Iparműkiállítási bizottmány ülése, 1846. jan.

¹²² Lásd MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 121r–133v. Iparműkiállítási bizottmány ülései, 1846. jan., febr. 26., márc. 2.

¹²³ MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 134r. Iparműkiállítási bizottmány ülése, 1846. márc. 24.

¹²⁴ Az Iparegyesület résztvevőinek névsora i. m. 48.

¹²⁵ Lásd MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 121r–135r. Iparműkiállítási bizottmány ülései, 1846. jan., febr. 26., márc. 2., márc. 24.

¹²⁶ MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 134v. Iparműkiállítási bizottmány ülése, 1846. márc. 24.

ellátását oly módon, hogy a múzeum falait e szerkezetek teljes mértékben helyettesítsék, tehát ezekre függeszthessék fel például a faliórákat vagy lámpákat. Ezek egészének vörös, fehér és zöld szövettel történő borítását kérte az egyesület, egyrészt hogy a faszerkezet ne látszódjék, másrészt pedig ne tehessen kárt a tárgyakban. Ugyanezen anyagból kértek függönyöket az ablakokra, valamint dekorációt. Wiener felelőssége volt a tárgyak sérülés nélkül történő elhelyezése. A szerződés azt is előírta, hogy a nyitás után érkező tárgyak számára további állványokat készítsen. Az ő feladata volt a bontás, amely után minden felszerelés a tulajdonában maradt. A múzeum épületében, falaiban, padlózatában esetlegesen keletkező minden kárt saját költségén kellett javítania.¹²⁷ A múzeum 14 termék felszereléséért végül 1 700 forintot kért, ebből 1 000 forintot kellett előlegezni számára. A fennmaradó összeget a bevételekből tervezték pótolni.¹²⁸

A megnyitást követően az őrzéssel megbízott személyzet feladata volt a kiállított tárgyak épségének megóvása, a tisztaság fenntartása, a szellőztetés, a portalanítás, még hozzá napi 36 krajcáros bérért.¹²⁹ A *Hetilapból* megtudhatjuk, hogy a nyitva tartás negyven napja alatt naponta összesen 30 forintot fizettek az őrségnek és a segédszemélyzetnek.¹³⁰ Amennyiben a személyzet tagjai fejenként egységesen 36 krajcáros napi bért kaptak, úgy e 30 forint naponta 50 fő bérére volt elegendő. Azt mondhatjuk tehát, hogy a kiállítás őrzésére és üzemeltetésére viszonylag magas létszámú személyzet állt rendelkezésre. Egy 1846 szeptemberében Csanády Ferenc jegyzőhöz írt levél szerint azonban fennakadás történt e téren, a felügyelők ugyanis felhagytak az őrzéssel miután többheti bérüket nem kapták meg.¹³¹ A helyzet rendeződésének mikéntje egyelőre nem ismert.

¹²⁷ MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 107r–110v. Szerződés Wiener Jakabbal a kiállítás felszerelése ügyében.

¹²⁸ MNL OL P 1073 1/d 4.k., 113v. Választmányi ülés (Az egyesület augusztusi közgyűlésére írt jelentés), 1846. júl. 29.

¹²⁹ MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 12r. Fizetési ív.

¹³⁰ *Hetilap*, 1846. szept. 15. 1222.

¹³¹ MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 6r–6v. Levél Csanády Ferenchez a felügyelők ügyében.

Az 1846-os évben a sorsjáték különösen nagyszabású volt. A sorsjegyek árát egy forintra emelték, s a kiállítási helyszínen kívül a jegyző és számos „ügybarát” kivette részét az árusításból. Pusztán a főnyeremény értéke kétszeresére rúgott az 1843-as nyeremények összértékének. A kisebb nyereményeket ezúttal is a kiállított darabok közül választották, ám az első négy főnyereményt (egy női alvószoba berendezését és felszereléseit 4 000, egy fegyvertárat 1 000, egy dohányzó terem ugyancsak 1 000 és egy teázó készletet 800 forint értékben) előre megrendelték.¹³² Ez eleve garanciát jelentett kiemelkedő termékek kiállítására és nevesebb iparosok szereplésére. Ugyanakkor felmerülhet, hogy vajon mennyiben sportszerű a korábban egyébként már díjazott kiállítóknak több ezer forint értékű megbízásokat adni, s nevüket a sorsjáték hirdetéseiben is megjelentetni ahelyett, hogy az adott kiállítás résztvevőit buzdítanák versenyre: kiemelkedőt alkotni azért, hogy tárgyaik a nyeremények közé kerüljenek, ezzel elismerést, nevük szerepeltetését és természetesen bevételt szerezve.

A források alapján úgy tűnik, a szervezők oly módon is igyekeztek biztosítani a sorsjáték sikerét, vagyis növelni jegyeladást, s a befolyó összegből gyarapítani a sorsolandó nyereménytárgyakat, hogy egyes iparosokkal, illetve vidéki egyesületekkel mindkét fél számára előnyös megállapodásokat kötöttek, vagy legalábbis terveztek kötni. Amennyiben az adott iparos vagy egyesület vállalta meghatározott számú sorsjegy eladását, az Iparegyesület ennek fejében kilátásba helyezte bizonyos értékben tárgyak megvásárlását nyereménytárgyul.¹³³

¹³² Hetilap, 1846. júl. 3. 900–902. — A női alvószoba asztalos munkáit ifj. Szabó József budai asztalosra, a kárpitos munkákat a kiállítási helyszínt is berendező Wiener Jakabra, a világítást Morgenthaler János bádgosra bízták. A szükséges kárpitot Valero Antaltól rendelték. Az egyik nagyobb értékű nyereményt, egy fegyvertárat Kierner József pesti, Berger Antal nagyszombati és Müller győri fegyverművesektől várták. A hasonló értékű dohányzó teremre Überpacher pozsonyi asztalos és Förster kárpitos kaptak megbízást. A teázó készlet porcelánjait Fischer Mór herendi gyáráról kérték. Legtöbbjük díjat nyert korábbi kiállításon.

¹³³ MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 37r–38r.

Hasonló kezdeményezésekkel egyébként a részvételi kedvet is igyekeztek felkelteni. A kiállítási bizottmány egyik gyűlésén például felmerült a szebeni iparegyesület megkeresése annak érdekében, hogy részvételre buzdítsa a szászföldi iparosokat. Ehhez pedig az a javaslat társult, hogy 400 és 600 forint közötti értékben helyi iparossal készíttessen el nyereményt a szebeni egyesület.¹³⁴

A tárlat a tervezetthez képest végül többszöri halasztás után nyílt meg, ám azt mondhatjuk, beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Megnyitása napjára – az egyesület szorgalmazására – Pest városa gondoskodott a múzeum előtti országút kövezéséről is.¹³⁵ Augusztus 11-én a pesti és budai polgári őrseregek katonai díszelgése mellett a megnyitón részt vett a nádor és a helyi hatóságok küldöttei.¹³⁶ A nádort Kossuth Lajos vezette végig a kiállításon.¹³⁷ A közönséget másnap, augusztus 12-től reggel nyolc és egy, valamint délután három és hat óra közt – a korábbiakhoz képest tehát valamivel hosszabb nyitva tartási idővel – várta a kiállítás, 10 krajcáros belépő ellenében.¹³⁸

Ez évben jelentősen átalakult a szokásos tárgyjegyzék: a korábbi, rendszerezést mellőző felsorolás helyett immár termenkénti beosztásban ismertette a tárgyakat és

¹³⁴ MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 137r–137v. Iparműkiállítási bizottmány ülése, 1846. márc. 24.

¹³⁵ Hogy méltó és kényelmes megközelítést biztosíthassanak a múzeum épületéhez, az egyesület kérte a várost, hogy az országút egyébként már tervezett és a költségvetésben is szereplő kikövezését a megnyitóig eszközölje. MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 28r–28v. Levél Pest városához az országút kövezése érdekében; 1846 júliusában és augusztusában még további egyeztetések zajlottak – az egyébként iparegyesületi tag – Rottenbiller Lipót alpolgármesterrel a részleteket illetően, hogy „a kövezés úgy fog-e haladni, hogy a gyalogok számára is jusson kényelem, az országutnak homoka, szemetje s mondhatni a muzeum kerítése mellett a legundokabb ganaja ellen”, hogy tanácsos volna a kiállítás alatt az országút naponta történő fellocsolása, valamint hogy a múzeum homokos udvarában ugyancsak szükséges volna a kaputól a bejáratig egy út készítése a kocsik és gyalogosok számára. Felmerült a helyszín kavicsal történő felöntése, valamint hosszabbtávú megoldásként kövezett út lerakása. A nádor ez utóbbi felvetést elutasította azzal az érveléssel, hogy a múzeumot olyan feltétellel bocsátották az egyesület rendelkezésére, hogy a múzeumi pénzalapot a kiállítás ne terhelje semmivel. A kövezés költségeit azonban a város sem vállalta, s a múzeumi pénzalapra hárította. MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 91r–92v. és 97r–97v. Levél Rottenbiller Lipót alpolgármesterhez; Uo. 98r–98v. Rottenbiller Lipót válasza; Uo. 46r–47v. Levél a nádorhoz a múzeum udvarában egy kövezett út építése érdekében.

¹³⁶ MNL OL P 1073 1/d 4. k., 112v. Választmányi ülés (A választmány augusztusi közgyűlésére írt jelentése), 1846. júl. 29.

¹³⁷ Hetilap, 1846. aug. 14. 1079–1081.

¹³⁸ Hetilap, 1846. aug. 11. 1063.

kiállítóikat.¹³⁹ Ahogy a felszólításból is kiderült, mind a termekben, mind a jegyzékben iparágankénti bontást terveztek kialakítani, ám a tárgyjegyzéket látva úgy tűnik, a megvalósítás során – talán a késedelmes beküldés, valamint az iparágak aránytalansága miatt – ennek maradéktalan kivitelezéséről lemondtak.

A bírálatok az 1843-as „vezérutasítások” szerint történtek,¹⁴⁰ a díjbíráló bizottság elnöke ismét Kossuth Lajos volt.¹⁴¹ A bírálat zavartalan lebonyolítása miatt a nyitva tartás utolsó napjaiban a kiállítás csak délután fogadta a látogatókat.¹⁴² 1846 októberére megszülettek az eredmények.¹⁴³

A kiállításon végül 541 kiállító szerepelt.¹⁴⁴ A szeptember 13-i zárásig 22 183 látogató érkezett. A kiállítók és érdeklődők száma tehát hozzávetőleg megkétszereződött a korábbiakhoz képest. A belépőkből 3 697 forint 10 krajcár, a tárgyjegyzék eladásából 780 forint 40 krajcár folyt be, eszerint a bevétel 4 477 forint 50 krajcár volt. A Nemzeti Múzeum felszerelésére 1 700 forintot költöttek, a felügyelő és segédzemélyzetnek 40 napon át napi 30 forintot fizettek, a nyomtatott hirdetések több száz forintba kerültek. A még hátralévő díjazás költségeit hozzávetőleg 2 000 forintra becsülték.¹⁴⁵ Eszerint a kirendelt 1 000 forint és a bevételek egy kevéssel meghaladták a kiadásokat. 1846 októberében egy egyesületi ülésen el is hangzott, hogy a kiállítás bevételei és a kirendelt 1 000 forint tökéletesen fedezik a költségeket.¹⁴⁶

Az egyesület a kiállítás ideje alatt vállalta a kiállított termékek eladásának lebonyolítását is. Erről tanúskodnak levéltári anyagban megőrzött eladási lajstromok, kimutatások, amelyeken szerepel az eladás dátuma, az érintett kiállító neve s a befolyt

¹³⁹ Tárgyjegyzék az 1846dikévi iparműkiállításához. Pest. 1843. A tárgyjegyzékben nyomon követhetőek a későbbi beküldések: több részletben utólag a lajstromhoz toldva, a függelékben szerepelnek.

¹⁴⁰ MNL OL P 1073 1/d 4. k., 88v. Választmányi ülés, 1846. júl. 10.

¹⁴¹ MNL OL P 1073 1/d 4. k., 94v–96r. Választmányi ülés, 1846. júl. 29.

¹⁴² Hetilap, 1846. szept. 11. 1207.

¹⁴³ Hetilap, 1846. okt. 9. 1345–1346.; ill. okt. 13. 1354–1361.

¹⁴⁴ Hetilap, 1846. okt. 9. 1345–1346.

¹⁴⁵ Hetilap, 1846. szept. 15. 1222.

¹⁴⁶ MNL OL P 1073 1/d 4. k., 124r–124v. Választmányi ülés, 1846. okt. 30.

összeg. Bár az eladások pontos végösszege nem rekonstruálható az iratok alapján, de elmondható, hogy több ezer forint értékben történtek eladások. Hogy milyen jellegű áruk találtak vásárlóra, arra az eladó kiállítók nevének felsorolásából lehet következtetni. A legkülönbözőbb termékek keltek el, többek közt porcelánok, textíliák, bőrök, lábbelik, bútorok, hangszerek, alkoholos italok. A nevek közt szerepelnek nevesebb iparosok is, mint Fischer Mór vagy Valero Antal, illetve kevésbé ismertek is.¹⁴⁷ A lajstromok alapján tehát sokaknak hozott hasznot a szereplés.

Számosan pedig a zsűri elismerésével gazdagodtak. A díjak átadására ez esetben is éves késéssel 1847. július 13-án, ugyancsak a pesti megyeház nagytermében került sor.¹⁴⁸ A jutalmak rendszere átalakult, az arany- és ezüstérmek közt fokozatokat vezettek be, így nagy és kis arany-, illetve ezüstérmet is odaítéltek. A díjkiosztó ünnepségen végül összesen 21 nagy és 28 kis arany, 45 nagy és 35 kis ezüst, valamint 56 bronz emlékpénz került kiosztásra. Dicsérő oklevelet 81 kiállító kapott, „méltányló említésben” pedig 17 résztvevő részesült.¹⁴⁹ Ez évben tehát összesen 283 elismerést osztottak ki. A jutalmak nagy számával az egyesület egyrészt motiválni kívánta az iparosokat, másrészt a jutalmakkal igazolta a hazai ipar haladását a korábbi kiállításokhoz képest, hiszen többen mutattak fejlődést, s érdemelték ki ezáltal elismerést.

A kiállítási sorsjáték jóval a zárás után fejeződött be. A kiállítás ideje alatt 5 161 sorsjegy kelt el a helyszínen, 1 706 pedig vidéken.¹⁵⁰ A sorsolást novemberre tervezték, s annak napjáig árulták a jegyeket a pesti, budai és vidéki „ügybarátok” által.¹⁵¹ A Nemzeti Múzeumban november 26-tól ismét kiállították a nyereményeket, s november

¹⁴⁷ Lásd MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 7r-8v. Az 1846. évi iparműkiállításán eladott és kifizetett áruk összegének kimutatása.; Uo. 73r-73v., 76r., 77r., 86r., 87r. Az eladásokból származó bevételek napi vagy több napi, összevont könyvelése.

¹⁴⁸ Hetilap, 1847. jún. 4. 717.; jún. 15. 770.; ill. jún. 18. 777–783.

¹⁴⁹ Hetilap, 1846. okt. 13. 1354–1361.

¹⁵⁰ Hetilap, 1846. szept. 15. 1226.

¹⁵¹ Hetilap, 1846. okt. 6. 1331–1332.

29-én az ugyanott rendezett sorsoláson 224 nyereményt sorsoltak ki 14 091 forint 44 krajcár értékben.¹⁵² Eszerint az egy forintos sorsjegyekből végül több mint 14 000 darab kelt el. A látogatószámhoz viszonyítva azt mondhatnánk, hogy a látogatók hozzávetőleg kétharmada vásárolt sorsjegyet, ám a fenti adatok azt mutatják, hogy a nyitva tartás idején a látogatóknak csak körülbelül a negyede költött erre. Ennek oka talán a sorsjegyek magasabb ára volt, s úgy tűnik, a zárás után az eladást vállaló „ügybarátok” révén kelt el mégis nagyszámú sorsjegy, vélhetően a tehetősebbek között. Bár a befolyt összeg elég magas volt, ez esetben a kiállítók kevesebb mint felének biztosítottak eladást a sorsjáték révén, s a sorsjegyek közül is csak körülbelül minden 62. nyert. Az első 24 díjat igen magas költségen vásárolták meg: ezek 11 070 forintba kerültek, míg a további nyereményekre csak valamivel több mint 3 000 forint jutott. Bár a sorsjátékon a korábbiakhoz képest magasabb összegben és több terméket sorsoltak ki, úgy tűnik, hogy – talán az előre megrendelt nagy értékű főnyeremények miatt – ez évben mind a kiállítók, mind a sorsjeggyel rendelkezők esélyei kisebbek voltak a bevételre, illetve a nyereményre.

Az 1846-os kiállítás lényegében sikerrel zárult, s az első kiállítás óta eltelt néhány évben a kiállítási forma olyannyira része lett az egyesület eszköztárának, hogy egyéb tevékenységeihez kapcsolódóan is rendezett kisebb tárlatokat az országos iparműkiállításokon felül. Így 1846. október 11-én az egyesületi rajziskola állított ki az egyesület termeiben, ahova ingyen ellátogathattak az érdeklődők. 33 különféle mesterséget űző (asztalos, lakatos, üveges, képfaragó, ács, gombkötő, kőműves, bádogos) iparos vagy tanuló 87 szabadkézi, 48 építészeti, 2 „kézműi” és 21 arcrajzát mutatták be. A bírálattal az egyesület építészeti szakosztályát bízták meg. A kiállítást egy szerényebb díjkiosztó ünnepély zárta le, amelyet az egyesületi aligazgató, Wargha István nyitott meg, s amelyen az egyesületi rajziskola oktatója, Glembay Károly

¹⁵² Hetilap, 1846. nov. 27. 1574.; ill. dec. 4. 1600–1606.

mondott beszédet. Végül 18 kitüntetést osztottak ki, a pénzbeli és egyéb kisebb jutalmak „ügybarátok” felajánlásaiból származtak. Az első díjat egy tanuló nyerte portrérájával.¹⁵³ A kiállítást a következő évben is megrendezték.¹⁵⁴

1845-ben a *Hetilap* mint követendő példát említette a Lipcsében rendezett mesterinas-kiállítást.¹⁵⁵ 1847 pünkösdjén az Iparegyesület is lehetővé tette a mesterinasok bemutatkozását, s elhatározta ennek a későbbiekben történő évenkénti megismétlését. E kiállítások számára külön szabályzat készült. 1847-ben a 27 résztvevő munkái ugyancsak az egyesületi szálláson kaptak helyet. A július 4-i díjkiosztón 17 kiállítót ismertek el, a jutalmakat pedig ismét pesti polgárok ajánlották fel.¹⁵⁶

A kiállítások mérlege

Végigkísérve a három iparműkiállítás megvalósulását, elmondhatjuk, hogy az Iparegyesület az 1840-es években – pontosabban 1842 és 1846 között – rutint szerzett a rendezés terén. A forrásokat áttekintve kitűnik néhány fontosabb szereplő a kiállítások körül.

Kiemelendő Kossuth Lajos tevékenysége, aki választmányi aligazgatóként, majd igazgatóként, a rendezéssel megbízott alválasztmányok elnökeként, a választmányi és kiállítási bizottmányi ülések aktív résztvevőjeként és legtöbbször elnökeként irányította a kiállítási munkálatokat. Az első két kiállítás esetében a *Pesti Hirlap* szerkesztőjeként nagyban segítette a kiállítások megvalósulását, népszerűsítését. Nevéhez fűződik az 1842-es kiállítási jelentés összeállítása. A *Honderü*

¹⁵³ *Hetilap*, 1846. okt. 13. 1362.; nov. 3. 1452–1453.; ill. nov. 13. 1508–510.

¹⁵⁴ *Hetilap*, 1847. okt. 5. 1283.; okt. 8. 1293–1294.; ill. 1847. nov. 5. 1427–1430.

¹⁵⁵ *Hetilap*, 1845. szept. 19. 797.

¹⁵⁶ *Hetilap*, 1847. jan. 22. 99–102. Ugyanitt szerepel a kiállítás, valamint a díjazás szabályzata. *Hetilap*, 1847. máj. 11. 611–612., máj. 28. 681–684., ill. júl. 9. 873–878.

és *Pesti Hirlap* 1843-as nézeteltérése ugyancsak vezető szerepét igazolja. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint többször ő gördítette előre a kiállítási ügyeket, így például az 1846-os tárlat esetében a Wiener Jakabbal való megegyezést a sorsjáték első díjairól, vagy a helyszín felszereléséről.¹⁵⁷ A díjbíráló bizottságok tagjaként és elnökeként befolyással bírt a bírálatok menetére, eredményeire.

Az első két kiállítás kapcsán említendő Landerer Lajos neve is. Az egyesületi névsor szerint 1842-ben lépett a tagok sorába, és 1844-ig fizette az ezzel járó költségeket.¹⁵⁸ Az egyesület egyéb ügyei kapcsán ritkán találkozni nevével, a kiállítások terén azonban igen tevékeny volt: vállalta a tárgyak átvételét, raktározását s a további teendőket. Több forrás kifejezetten úgy említi, mint kiállítási rendezőt.¹⁵⁹ Az egyesület az alapítását követő első években elsősorban Landerer Kossuth szerkesztette *Pesti Hirlapjának* segítségével tudta megszólítani a közvéleményt. Ezen kívül Landerer nyomdája rendelkezésre állt például a kiállítási kiadványok vagy az elismerő oklevelek elkészítésekor is. Nála került nyomtatásra az első két kiállítás tárgyjegyzéke és a Kossuth által szerkesztett tudósítás is. Bár több lap – többek közt a *Világ*, a *Honderü*, a *Budapesti Hiradó* – is közölt hosszabb-rövidebb információkat az Iparegyesület működéséről és a kiállításokról, magától értetődően a *Pesti Hirlapnak* volt a legfontosabb szerepe, amíg Kossuth szerkesztői helyét 1844-ben át nem vette Szalay László.¹⁶⁰ Ezt követően 1845 áprilisában a *Hetilap* megindításával szerzett saját fórumot az egyesület. Az egyesület és Landerer útjai szétváltak, nevének ezt követően nincs túl sok nyoma az egyesület történetében azon felül, hogy az 1845-ös és 1846-os választmányi üléseken többször előkerült a vád, hogy nem számolt el megfelelően az

¹⁵⁷ MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 127r–129r. Iparműkiállítási bizottmány ülése, 1846. febr. 26.

¹⁵⁸ Az Iparegyesület résztvevőinek névsora i. m. 20.

¹⁵⁹ A *Világ* olvasóit tudósító Ney sorai szerint „a tárgyak elrendezésében Landerer könyvnyomató úr fáradozott”. *Világ*, 1842. szept. 17. 608.; MNL OL P 1073 1/a 1. k., 69v. Választmányi ülés, 1843. máj. 19.; Uo. 70v. Választmányi ülés, 1843. jún. 12.; Uo. 36. t., 16. cs., 338. Felszólítás a gyárnokokhoz és kézművesekhez az iparműkiállítás iránt; *Honderü*, 1843. szept. 16. 352.

¹⁶⁰ *Pesti Hirlap*, 1844. júl. 4. 451.

1843-as kiállítás során, s emiatt újra és újra pénztári vizsgálatokra, valamint számonkérésre került sor.¹⁶¹

1843-tól kezdve meghatározó volt Csanády Ferenc jegyző munkája. Az egyesület alapszabályai szerint feladata a különféle ülések jegyzőkönyveinek vezetése, az egyesület írásbeli tevékenységének folytatása és írásos dokumentumainak őrzése volt.¹⁶² Így a tárlatok kapcsán ő bonyolította az egyesület levelezését, fogalmazta az egyesülettel és kiállításokkal kapcsolatos hírlapi tudósításokat, a részvételre vagy látogatásra történő felhívásokat, s intézte a kiállítókkal való kapcsolattartást. 1845-ben és 1846-ban a szervező és előkészítő munka még inkább meghatározó szereplőjeként tűnik fel, mintha további feladatok kerültek volna hatáskörébe. 1845-ben például a kiállítási ügyek haladása érdekében utasította a pénztárnokot, hogy a következő napi választmányi gyűlésre az előzetes – kártérítésre, felszerelésre, őrszemélyzetre vonatkozó – kalkuláció elkészítéséhez gyűjtse össze a korábbi tárlatok szükségleteit, eredményeit, pénzügyi adatait.¹⁶³ 1846-ban többtagú „irdai személyzet” munkáját irányította, akiket távollétében arra is utasított, hogy ellenőrizzék Wiener Jakabot, halad-e a munkákkal, s szüksége van-e valamire.¹⁶⁴

A folyamat tehát akként rekonstruálható, hogy az egyesület által kezdetekkor elhatározott tárlatok szervezésének irányítása elsősorban Kossuth kezében összpontosult. A döntések meghozatalában, a részletek kidolgozásában a gyűlések rendszeres résztvevői, különösen pedig a kiállítási alválasztmányok vettek részt. A megvalósításról, a gyakorlati kivitelezésről különösen az első két tárlat esetében

¹⁶¹ MNL OL P 1073 1/c 3. k., 47r–47v. Választmányi ülés, 1845. febr. 21.; Uo. 1/d 4. k., 31r–32v. Választmányi ülés, 1846. febr. 20.

¹⁶² Az Iparegyesület szabályai és az 1842-ik év végeig aláírt résztvevőinek névsora. Pest. 1843. 10.

¹⁶³ MNL OL P 1073 37. tétel 1846. Iparműkiállítás előkészítő iratai (a továbbiakban 37. t.) 17. cs., 29r–29v., Csanády levele Ruttkayhoz a kiállítási költségek, Landerer számadásai és Pály József kölcsöne iránt, 1845. szept. 11.

¹⁶⁴ MNL OL P 1073 38. t., 17. cs., 9r–9v., Csanády utasítása az irodai személyzet számára a kiállítás előkészítése ügyében, 1846. jún. 23.

keveset tudni. 1842-ben az úttörő munkát Kossuth végezhette a szervezés terén, 1843-ban nyomdokain már Csanády bonyolította a hivatalos ügyeket. A feladatok 1846-ra tovább sokasodtak, s Csanády és munkatársai igen kiterjedt levelezést folytattak, intézték a felszólításokat, hirdetések, a sorsjegyek terjesztését, s vezették a tárgyeladásokat. Az első két kiállítás kivitelezését Landerer és segítői végezték, majd 1846-ban új megoldásként egy külső megbízott, Wiener Jakab bonyolította le.

A politikai törekvések és az iparegyesületi – és általában az egyleti – tevékenység és egybefonódása ismert. Nem véletlen, hogy az Iparegyesület tagjai sorában lényegében megtaláljuk a korszak minden jelentős és ismert politikusát. S nem véletlen az sem, hogy Landerer is itt volt, nem pusztán tagként, hanem az egyesület egyik első és fontos, Kossuth által szervezett megmozdulásánál. Miközben némely befolyásos politikus talán csak azért lépett be egyesületbe, hogy ezzel is jelképesen a reformtörekvések mögé álljon, s egy további téren igyekezzen a célok felé haladni, addig mások számára az egyesületi munka lehetett a létra személyes célok, karrier felé.

A személyi apparátus ismertetésekor érdemes említeni ennek egy példáját, Wargha István esetét, aki utóbb az elrejtett koronaékszerek helyének leleplezője és a császári titkosrendőrség informátora lett, s akinek életútját Deák Ágnes rekonstruálta 2010-es könyvében.¹⁶⁵ Wargha 1843-ban lépett az Iparegyesület tagjai közé,¹⁶⁶ és rövid időn belül annak vezetői között találjuk. 1845 augusztusában, amikor Kossuth Lajos választmányi igazgató lett, helyébe lépett a választmányi aligazgatói poszton.¹⁶⁷ 1845 novemberétől Kossuth ellenőrzése mellett ő szerkesztette a *Hetilapot*.¹⁶⁸ Deák Ágnes szerint a reformkori liberális mozgalom híveként, a kisdédóvó mozgalom aktív munkásként társadalmi pozíciója és anyagi lehetőségei miatt Wargha előtt nem állt

¹⁶⁵ Deák Ágnes: A koronás Wargha. Egy kettős ügynök Kossuth és a császári titkosrendőrség szolgálatában. Budapest. 2010.

¹⁶⁶ Az Iparegyesület résztvevőinek névsora i. m. 42.

¹⁶⁷ MNL OL P 1073 1/c 3. k., 161v. Választmányi ülés, 1845. aug. 24.

¹⁶⁸ MNL OL P 1073 1/c 3. k., 244r–247r. Választmányi ülés, 1845. nov. 28.

önálló politikai karrier lehetősége. Ám iparegyesületi pályafutása révén Kossuth „táskahordozójává” lett, majd pedig az iparegyesületi szintén túl tovább követte Kossuthot, s így juthatott álláshoz 1848-ban a király személye körüli minisztériumban.¹⁶⁹

Visszakanyarodva a kiállításokhoz, azok növekvő népszerűségét jelzi, hogy vidéken is egyértelműen élénkült a kiállítási kedv. Nagyszében 1843-ban 88, 1844-ben 74 résztvevővel rendezett tárlatot. 1844-ben Kolozsváron nőipari készítményeket mutattak be.¹⁷⁰ 1846-ban Kassa, Eperjes és Győr rendezett iparműkiállítást.¹⁷¹ A győriek egyébként 1846-ban tervbe vették, hogy a későbbiekben évenként szerveznek kiállítást, s a pesti kiállítások éveiben pedig az arra érdemes készítményeket elküldik az országos tárlatra. 1847-re női kézimunkákat terveztek kiállítani, 1848-ban pedig állatokat és „nyers természetmennyeket”.¹⁷² 1847-ben Nagyvárad, Kolozsvár, Miskolc és Pozsony készült kiállítást tartani.¹⁷³

Az Iparegyesület eleinte rossz szemmel nézte a vidéki tárlatokat, mondván azok az országos kiállítások kárára lesznek, esetleges kisszerűségükkel ronthatják azok hitelét.¹⁷⁴ A vidéki kiállítóknak nem lesz érdeke, vagy nem marad ereje az országos tárlatokon is szerepelni. A *Hetilap* példaként utalt rá, hogy az iparosok nem vesznek részt az országos tárlaton, ha vidékieket is rendeznek, mint az erdélyiek esetében 1843-ban a Szászföldön.¹⁷⁵ Ám mivel gátolni nem tudta az egyesület, végül inkább befolyásával igyekezett alakítani ezeket a vidéki tárlatokat.¹⁷⁶ Az egyesület

¹⁶⁹ Deák Á.: A koronás Wargha i. m. 7–11., 63–82.

¹⁷⁰ Gelléri M.: A kiállítások története i. m. 142–143.

¹⁷¹ *Hetilap*, 1846. júl. 17. 951–954.; ill. szept. 11. 1213–1221.;

¹⁷² *Hetilap*, 1846. jún. 2. 754–755.; ill. júl. 17. 951–954.

¹⁷³ MNL OL P 1073 1/d 4. k., 118r. Választmányi ülés (A választmány augusztusi közgyűlésére írt jelentése), 1846. júl. 29.; Uo. 169v. Közgyűlés, 1846. aug. 18.

¹⁷⁴ MNL OL P 1073 1/c 3. k., 45r. Választmányi ülés, 1845. febr. 14.

¹⁷⁵ *Hetilap*, 1845. szept. 5. 743–745.

¹⁷⁶ MNL OL P 1073 1/d 4. k., 118r. Választmányi ülés (A választmány augusztusi közgyűlésére írt jelentése), 1846. júl. 29.

tevékenységének elismertségét jelzi, hogy a győri kiállítás rendezői az egyesülettől kértek kiállítási szabályzatot, majd bíráló bizottságot.¹⁷⁷ 1847-ben Sopron hasonlóan az egyesület mintájára és közreműködésére támaszkodott.¹⁷⁸

A kiállítási gyakorlat fejlődésére nézve tanulságul szolgálhat a kiállítások állandó elemei (a felszólítás, a bírálati szabályzatok, a jutalomosztás és a tárgyjegyzékek) alakulásának nyomon követése. A kiállítókkal szemben támasztott feltételek tekintetében elmondható, hogy azokat folyamatosan célszerűbbé tették, s törekedtek a minél gördülékenyebb megvalósítás irányába. A határidőket azonban a gyakorlat általában felülírta.

A bírálat rendszere 1842-ben még igen kezdetleges volt. 1843-ban és 1846-ban már egy „vezérutasítás” irányította a bírálókat, ám ez nem jelentett garanciát a szakszerűsége és a részrehajlás kiküszöbölésére. Az első két kiállítás esetében a választmány gondoskodott a bírálókról, tehát az egyesületi tagok ismeretségei, tájékozottsága határozta meg a szakszerűség mértékét. 1846-ban a szakértőkkel kiegészült szakosztályok látták el ezt a feladatot, így az ítélet szakszerűbbé vált, ám ugyancsak jórészt az egyesületi tagoktól függött. A bírálat kettős rendszerének célszerűsége is megkérdőjelezhető. Hiszen az elvileg szakértő műbírák kiszűrték a jelesebb cikkeket és véleményt adtak a díjazásra nézve, ám a jutalmakról mégis a választmányi tagokból kijelölt – nem feltétlen hozzáértő – díjbírák döntöttek. Ráadásul sok esetben egyesületi tagtársaik munkái felett ítéleztek, s a bírálat során a készítő, a beküldő kiléte nem maradt rejtve. A díjazottak sorában számos egyesületi tag nevével találkozunk. 1846-ban például nagy ezüst érdempénzt nyert az egyesületi elnök, gróf Batthyány Lajos ikervári „selymészete”.¹⁷⁹

¹⁷⁷ MNL OL P 1073 1/c 3. k., 158v. Választmányi ülés, 1845. aug. 22.; Uo. 1/d 4. k., 79r–80r. Választmányi ülés, 1846. júl. 3.

¹⁷⁸ Gelléri M.: A kiállítások története i. m. 143.

¹⁷⁹ Lásd Hetilap, 1846. okt. 13. 1354–1361.

A jutalmazás rendszerére nézve szembeötlő az elismerések nagy száma. Mindhárom kiállítás esetében a résztvevők több mint fele érintve volt. A jutalomban való részesülés ösztönző lehetett az iparosok számára, a közönség felé pedig kifejezte a hazai ipar kiválóságát és fejlődését kiállításról kiállításra. A jutalmak növekvő száma kapcsán ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy ezzel épp a jelesebb kiállítók kiemelése szenvedett csorbát. A század második felében egyébként már megjelentek a bíráló hangok a jutalmak túl bőkezű osztogatása miatt.¹⁸⁰

Míg az 1842-es és 1843-as tárgyjegyzék rendszer nélkül sorolta a kiállítókat és cikkeiket, 1846-ban jelentős változás volt, hogy a jegyzék termenként haladt, sőt arra is találni utalásokat, hogy mi szerepelt a falakon s mi az asztalokon. Megfigyelhető a termék szerinti – ugyan nem következetesen végigvitt – tematikus igényű elrendezés, vagyis a szakágak szerinti beosztásra való törekvés. A jegyzék termenkénti beosztásának köszönhetően a kiállításnak egyben kalauzául is szolgálhatott.

A kiállítások sikere vizsgálható az egyesület, a kiállítók és a közönség szempontjából is. Az egyesület eredményességét a kiállítási statisztikák: a kiállító- és látogatószámok, valamint az anyagiak jelzik.¹⁸¹

	1842	1843	1846
Kiállítók száma	213	255	541
Látogatók száma	14 425	11 554	22 183

Előbbiek tekintetében a körülbelül két-három hónap alatt megvalósított első kiállításához képest a második nem mutatott különösebb haladást, a harmadik ellenben

¹⁸⁰ Gelléri M.: A kiállítások története i. m. 234.

¹⁸¹ A különböző források által ismerttetett adatok esetenként eltérnek egymástól.

nagyjából kétszeres kiállító- és látogatószámokat hozott. A kiadásokat és bevételeket illetően nincsenek részletes, mindenre kiterjedő adataink. A tárgyjegyzékek, belépőjegyek nyomtatása és egyéb nyomtatási és hirdetési költségek, a kiállítás berendezésére és őrszemélyzetre fordított összeg, az érdempénzek ára nem ismert az első kiállítások esetében. Az első kiállításról tudni lehet, hogy a kirendelt összeg és a bevételek éppen fedezték a kiadásokat. A harmadik kiállításról valamivel több kiderült: a kiadások ugyan meghaladták az 5 000 forintot, de a kirendelt összeg és a bevételek fedezték ezt, s néhány száz forint haszon is maradhatott.

Az eddig ismert adatokból úgy tűnik, a kiállítások bevételei fedezték a kiadásokat, a kirendelt 500, majd 1 000 forintos összeg pedig nem jelentett vállalhatatlan terhet az egyesületnek. Ugyanakkor 1846-ra látszott, hogy a későbbiekben elégtelen lesz az 500 forint, ezért elhatározták, hogy minden évben elkülönítenek 500-500 forintot, hogy a kiállítási évre elegendő forrás álljon rendelkezésre. Eszerint az egyesület akár 1 500 forintos önrésszel is vállalta volna a következő kiállítás megrendezését.¹⁸²

Saját érdemét kiemelve állapította meg az egyesület, hogy míg az állami támogatással megvalósuló bécsi kiállítás 80 000 forintot is felemészített, addig az 1846-os pesti kiállítás nem követelt többet 1 000 forintnál az egyesulettől. A *Hetilap* ennek kapcsán fogalmazta meg, hogy „a semmivel semmiből teremtés mesterségét az egyesületek számára tartá fenn a népek istene.”¹⁸³

A legkevésbé talán az mérhető fel, hogy a kiállítások mennyiben hoztak hasznot a kiállítók számára. Az mindenképp látszik, hogy a kiállítások teret nyertek a korszakban, ami nem történt volna meg a részvételi hajlandóság nélkül. A pesti kiállítások ismétlődése, a vidékiek szaporodása is ezt igazolja, de a bécsi kiállításokon

¹⁸² MNL OL P 1073 1/d 4. k., 48r–52v. Választmányi ülés, 1846. márc. 13.; Uo. 114r. Választmányi ülés (A választmány augusztusi közgyűlésére írt jelentése), 1846. júl. 29.; Uo. 168v–169r. Közgyűlés, 1846. aug. 18.

¹⁸³ *Hetilap*, 1846. szept. 15. 1223.

is folyamatosan emelkedett a magyar résztvevők száma.¹⁸⁴ A tárlatok azonnali nyereséget is nyújthattak, hiszen egyben vásárként is működtek: a kiállítóknak lehetőségük volt a termékek eladására, illetve újabb megrendelések szerzésére. A szereplés, a tárgyjegyzékben esetleg címmel és árjegyzékkel együtt történő megjelenés, az esetleges díjazás – amelyben mindhárom iparműkiállítás esetében a kiállítóknak több mint fele részesült, s amelynek eredménye a lapokban is megjelent –, mind ismertséget hozhattak a készítőnek, és bizalmat kelthettek a vásárlókban. Egy-egy iparos kiállításról történő távolmaradásával a konkurencia nyerhetett teret, így ha nem is a konkrét haszon, de a lemaradás elkerülése is motiváló lehetett.

Hogy a kiállítók valóban hasznosnak vélték-e a szereplést, az felmérhető abból is, hogy rászánták-e magukat az újbóli részvételre. Ezt persze számos tényező befolyásolhatta, így a korábbi jutalommal, eredménnyel történő elégedettség vagy épp elégedetlenség, a készítő aktuális lefoglaltsága, anyagi lehetőségei, esetleg egy másik – vidéki vagy a bécsi kiállításra – történő összpontosítás. Mindenesetre megfigyelhető, hogy többen újra és újra kiállítottak, nem csupán Pesten, de akár Bécsben is. Csak ismertebb neveket említve, de a pesti kiállítások résztvevői és díjazottai voltak Valero Antal pesti selyemgyára, báró Vay Miklós debreceni salétromgyára, Fischer Mór herendi porcelángyára. Ugyanakkor – különösen az egyesületi tagok, vagy az egyesület céljait méltányoló módosabb, már sikeres üzlettel bíró – kiállítók esetében felmerülhet az a szempont is, hogy szereplésükkel részint talán csak a kiállítás sikeréhez igyekeztek hozzájárulni, s az egyesületi törekvések mellé állásukat juttatták így kifejezésre.

A kiállítás sikerének mérlegelésekor a közönségről tudjuk meg a legkevesebbet. Számos lap tájékoztatta olvasóit a kiállításokról, tehát a különféle lapok előfizetői számához mérten széles körbe jutott el a kiállítások híre, időpontja, nyitva tartása, a

¹⁸⁴ 1835-ben 8, 1839-ben 14, 1845-ben pedig már 37 magyarországi, továbbá 14 erdélyi kiállító szerepelt Bécsben. *Ráth K.*: A magyar iparkiállítások i. m. 7.; *Hetilap*, 1845. jún. 24. 396.

belépők árai, s néhány említésre kerülő kiállító neve. Hogy a tárlatokat minél többen tekinthessék meg, az egyesület igyekezett a nyári vásár idejéhez igazítani azokat. Ezen felül vasárnaponként kedvezményes, 4 krajcáros belépővel próbálták az alsóbb rétegek számára is elérhetővé tenni a látogatást. Az első kiállítás alatt a *Világ* arról számolt be olvasóinak, hogy míg hétköznapiokon 500-600, addig vasárnaponként akár 1 000-nél is több látogató érkezik.¹⁸⁵ Mindhárom kiállítás hozzávetőleg egy hónapon át tartott nyitva, ami a látogatószámok arányos összevetését teszi lehetővé. Az 1842-eshez (14 425 fő) képest 1843-ban eszerint visszaesett az érdeklődés (11 554 fő), 1846-ban viszont jelentősen növekedett (22 183 fő). Az adatok azonban nem adnak egészen pontos képet, hiszen a nem fizető látogatók és kísérőik száma nem követhető nyomon. Ezen kívül nem derül ki a látogatók összetétele sem, nem tudni, hogy az érdeklődők és az érintett iparosok, a kereskedők milyen arányban jelentek meg.

Hogy a kitűzött célokat tekintve sikeresnek mondhatók-e, s hazai iparnak mennyire adták hiteles képét a tárlatok, ennek megítélésére számos szempont merülhet fel: hogy mennyiben sikerült országos jelleget biztosítani, hogy az iparágak összességét lefedte-e a tárlat, hogy a kezdetleges és a fejlettebb formában működő iparosok egyformán képviselték-e magukat?

Azt mondhatjuk, a kiállítások semmiképp sem mutatták az iparnak országos képét, mivel a kiállítók tekintélyes része Pestről s néhány nagyobb városból küldött tárgyat. A *Hetilap* említette, hogy az 1843-as kiállításon a megyék, székek, kerületek, vidékek közül csak 20-nak a képviselői szerepeltek.¹⁸⁶ A *Budapesti Híradó* is épp erre az aránytalanságra hívta fel a figyelmet 1846-ban, miszerint 186 kiállító – a résztvevők nagy hányada – Pestről küldött be cikket.¹⁸⁷ Ezt indokolhatja az is, hogy a hírlapokban közzétett felszólítások, valamint az egyesületi ügy- és képviselők tevékenysége a

¹⁸⁵ *Világ*, 1842. szept. 17. 607.

¹⁸⁶ *Hetilap*, 1845. szept. 5. 743–745.

¹⁸⁷ *Budapesti Híradó*, 1846. szept. 4. 149.

félreesőbb helyeken élő, kevésbé ismert iparosokat nem vagy kevésbé érte el. Másrészt a kiállítandó tárgy elkészítése időt és pénzt vont el az iparostól, s e ráfordítás – ha a tárgy nem talált vevőre – a kiállítás bezárultaig nem térült meg. A hétköznapinál esetleg díszesebb kivitelben készülő, drágább cikkek későbbi kelendőse is bizonytalan volt. A szállítási nehézségek is távol tarthattak némelyeket, s az egyesület egyébként épp azért ragaszkodott a kiállításoknak a pesti vásárok idejéhez való igazításához, hogy a kiállítók helyzetét könnyítsék ebben a tekintetben.

Az egyes iparágak hazai elterjedtségére vonatkozóan a kiállítások adataiból kitűnik a vezető iparágak, így a textil- és annak feldolgozásával foglalkozó ágak, a vas- és gépgyártás és a vegyészet kiállítóinak magasabb száma. A tárlatokkal, pontosan az azokról elmaradókkal kapcsolatban többször fogalmazódott meg kritika. 1842-ben a *Világ* jelezte, hogy több ág teljes mértékben hiányzik.¹⁸⁸ Az iparágak terén mutatkozó hézagokat a *Hetilap* is bevallotta.¹⁸⁹

A tárgyjegyzékek szerint a kiállításokon szerepeltek nagyobb gyárak termékei, így többek közt selyem, papír, posztó, cukor; mesterek műhelyeiben készült bútorok, hangszerek, fegyverek; s egyszerűbb kézimunkák, hímzések is. A jutalmazásból az tűnik ki, hogy a magasabb kitüntetések főképp előbbieket kapták, míg utóbbiak inkább dicsérő oklevélben, méltányoló említésben részesültek.

Bár a kiállítások eredményességének, hatásának mértékét nem tudjuk pontosan meghatározni, további – akár egy-egy kiállító útját, egy-egy iparág haladását nyomon követő, akár átfogó technika- vagy művészettörténeti szempontú – kutatások természetesen jelentős mértékben árnyalhatják e képet.

Az Iparegyesület munkájával kapcsolatban többet elárulnak a levéltári források, még ha nem is derül fény minden részletre. A rövid idő alatt kialakított kiállítási gyakorlat kétségtelenül figyelemre méltó. Számos elem várt további javításra,

¹⁸⁸ Világ, 1842. szept. 17. 607.

¹⁸⁹ Hetilap, 1845. szept. 5. 743–745.

de mint láthattuk, kirajzolódik egy fejlődési folyamat. Ezzel együtt is felmerülhet a kérdés, hogy valóban olyan eredményesek voltak-e a kiállítások, mint ahogy a szervezők remélték, s arányos volt-e a szervezők és a résztvevők számára a kiállításokból származó – anyagi, kapcsolati, technikai ismeretbeli – haszon a ráfordított anyagiakkal és munkával. Ám az, hogy az első kiállítás létrejött, majd újabbak követték, már önmagában azt mutatja, hogy a társadalom egy tevékeny része mindenképp fontosnak vélte megvalósítani őket az ipar fejlesztése, s további politikai, gazdasági, társadalmi céljaik előmozdítása érdekében.

Az 1848–1849-es eseményeket követően az Iparegyesület átmenetileg megszűnt működni. A kiállítási forma ugyanakkor nem kopott ki a gyakorlatból, a gazdasági élet eszköztárának állandó részévé lett. A neoabszolútizmus idején főként kisebb, vidéki mezőgazdasági kiállítások s néhány iparkiállítás megrendezésére került csak sor. A kiegyezés után azonban új fejezet kezdődött a magyarországi kiállítások történetében. Miközben az 1870-es években vidéki városok szerveztek országos körű kiállításokat, addig az újjáalakult Iparegyesület hosszasan szötte egy nagy budapesti országos kiállítás terveit, amelynek megvalósítására végül 1885-ben került sor.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Lásd *Gelléri M.*: A kiállítások története i. m. 149–194.

Kalmár Miklós

EGYETEMEK, EGYETEMI ÉPÜLETEK, ÉPÍTÉSZETI STÍLUSOK A HATALMI PROPAGANDA SZOLGÁLATÁBAN

A 20. század európai diktatúráiban különböző periódusokban, egymástól eltérő társadalmi, gazdasági körülmények között és egymással akár homlokegyenest ellentétes ideológiák szolgálatában a hatalmi propaganda – s vele a reprezentatív építészet – feltűnő hasonlósággal állt a rendszerek legitimálásának, megszilárdításának, illetve népszerűsítésének szolgálatába, s vállalta azok történelmi nagyságának hirdetését.

Egyetem a Duce Olaszországában

„Iskolák, templomok, kormányzati épületek, minisztériumok, repülőterek, posták, kultúrházak, parkok, kórházak, vasútállomások, operaházak, uszodák, szociális lakások garmadája épült fel – a fasiszta állam kialakulásával és megszilárdulásával párhuzamosan, az 1920-as és 1930-as években – Itália-szerte, amelyek célja nem volt más, mint a politikai rendszerváltás harsány hirdetése”.¹ Ezeknek a nem egyszer a megjelenésükben is reprezentatívvá formált épületeknek az „új típusú civilizáció”

¹ *Paolo Nicoloso: Mussolini architetto. Propaganda e paesaggio urbano nell'Italia fascista. Torino 2008. 23.*

hirdetésében, a „nép fasiszta átnevelésében”, a „fasiszta embertípus” megteremtésében nélkülözhetetlen szerepet szántak.

Mussolini az 1935-ben indított etiópiai háború befejezése után hangot adott azon kívánságának, hogy – az olasz fasiszta állam történelmi nagyságának világméretű demonstrálása céljából –, az 1941-re esedékes világkiállítást Rómában rendezzék. Az időpontot 1942-re, a *Marcia su Roma* 20. évfordulójára kívánta módosíttatni, azzal a nem titkolt céllal, hogy a fasiszta hatalomátvételre emlékező ünnepséghez a kiállítással nemzetközi nézősereget toborozhasson. Az *Esposizione Universale Roma* (EUR) a második világháború kitörése miatt elmaradt, 1938 és 1941 között azonban komoly előkészületek történtek a város új szellemi arculatának kialakítása² és a rendezvényhez szükséges urbanisztikai fejlesztések terén,³ a kiállítás tervezett helyszínén pedig a kivitelezési munkák is megkezdődtek. A világkiállítás számára a belvárostól 12 km-re, délnyugatra létrehozandó új városrész (E.U.R.-negyed)⁴ központját az Olasz Civilizáció Palotájának teljes magasságában fehér márvánnyal burkolt, félköríves nyílásokkal tagolt épületkubusa képezte, amely a fasiszta szellemű kultúra emblematikus épülettípusaként tartalmi vonatkozásban, jellegzetes stílusjegyeivel pedig formai tekintetben évtizedeken át példát szolgáltatott a különböző rendszerek szolgálatában álló, propagandisztikus célú reprezentatív építészet számára. (1. kép) A világkiállítás területére Armando Brasini – a 20. századi diktatúrák jellegzetes épülettípusaként – egy toronyházat is tervezett. A felhőkarcoló a maga 450 méterével még a sztálini Szovjetunió hasonló emblematikus épületének, a

² Ideológiai, propagandisztikus szándékkal közelítettek az ókori műemlékekhez: messziről láthatóvá kívánták tenni azokat, és oly módon restaurálni, hogy további évezredekig hirdethessék annak a korszaknak a nagyságát, amelyet a Duce birodalma közvetlen előzményeként akartak bemutatni. A legfontosabb munkát, Augustus sírjának restaurálását be is fejezték, és rendezték a császár nyughelyének környékét is. *Nicoloso, P.: Mussolini architetto* i. m. 46.

³ Elkészült a Szent Péter teret a Teverével összekötő sugárút, a folyó felett két új hidat építettek, és befejeződött a Termini főpályaudvar tervezése is.

⁴ A városrészt tervezésével a népszerű Marcello Piacentinit, a Mussolini által favorizált tervezőt bízták meg.

szintén Brasini által tervezett Szovjetek Palotájának 426 méteres magasságát is meghaladta volna.⁵

1. kép Az Olasz Civilizáció Palotája Rómában, napjainkban.

(Forrás: Wikimedia Commons⁶)

A „fasiszta embertípus” ideológiai nevelését szolgáló reprezentatív építészeti alkotások sorában azonban a legfontosabb szerepet egy új egyetemi campusnak tulajdonítottak. Mussolini ugyanis – akárcsak jó egy évtizeddel később Sztálin a Szovjetunióban – új kereteket kívánt teremteni a hozzá, rendszeréhez és

⁵ A toronyház megépítésétől a Duce – feltehetően a nagyon magas költségek miatt – elállt. *Nicoloso, P.:* Mussolini architetto i. m. 242.

⁶ https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Palazzo_della_Civilt%C3%A0_Italiana#/media/File:20070611_Rome_12.jpg, letöltés 2017. ápr. 27.

ideológiájához hű szellemi elit képzéséhez. Sztálinnal ellentétben azonban nem a természettudományos képzést állította előtérbe: Rómában a bölcsész- és jogászképzés kapott új épületeket. Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy míg a szovjetek az erőltetett iparosítási programhoz magasan kvalifikált műszaki értelmiséget akartak képezni, Olaszországban az „új típusú civilizációt” hordozó értelmiség ideológiai nevelésének tulajdonítottak nagyobb fontosságot.⁷

2. kép A Sapienza Egyetem épülete Rómában, napjainkban (Forrás: Flickr.com⁸)

⁷ Paolo Nicoloso: Piacentini e Mussolini nella città universitaria di Roma 1932-1935. In: L'Università e la città. Ed. Paolo Nicoloso. Bologna 2006. 231–232. Bővebben: Ormos Mária – Incze Miklós: Európai fasizmusok 1919–1939. Bp. 1976. 116–117.

⁸ https://images.adsttc.com/media/images/55f7/312c/203e/c8a9/5b00/0123/large_jpg/courtesy-of-flickr-cc-seierseier-university.jpg?1442263313, letöltés 2017. ápr. 27.

A Duce 1930 és 1935 között az egyetemi campus és az épületek tervezésének egész folyamatát ellenőrzése alatt tartotta, és nem egy alkalommal személyes igényeit is megfogalmazta. Elvárta például a grandiózus méreteket: az új főépület nagyelőadójának például 10 ezer hallgatót kellett befogadnia, míg a földszintre 3 ezer fős aulát képzelt el. Az épületegyüttes átadását a diktátor – az eseményt szimbolikus jelentőségűvé emelve, egyben a reprezentatív beruházás politikai küldetését hangsúlyozandó –, 1935. április 21-ére, „Róma születésének napjára” tűzte ki. Minthogy a munkálatok erre az időpontra nem készültek el, a megnyitőünnepséget október 28-án, a *Marcia su Roma* évfordulóján tartották. (2. kép) Ezen Mussolini mellett III. Viktor Emánuel olasz király is részt vett – pusztán jelenlétével is legitimálva a Duce uralmát.⁹

A szovjet modell

A sztálini Szovjetunió építészeti reprezentációjának legjellegzetesebb példái annak bizonyítására voltak hivatottak, hogy a forradalom valóban gyökeres, mindent átható változást eredményezett. A szovjethatalom szilárdságának és legyőzhetetlenségének képzetét keltették, miközben az uralkodó párt vezetése terrorisztikus módszerekkel és minden korábbit messze felülmúló mértékben igyekezett befolyást gyakorolni az emberek gondolkodásmódjára és mindennapjaira. A kommunista vezetők szeme előtt az új embertípus, a *Homo Sovieticus* lebegett.¹⁰ A *Homo Sovieticus* tudat- és jellemformálásában pedig a kommunista párt igényt tartott a szellem feletti hatalomra.¹¹

⁹ Nicoloso, P.: Piacentini e Mussolini i. m. 243.

¹⁰ Mihail Heller – Alekszandr Nyekrics: A Szovjetunió története. Ford.: Kiss Ilona. Budapest, 2003. 10.

¹¹ Heller, M. – Nyekrics, A.: A Szovjetunió i. m. 103.

3. kép A Moszkvai Állami Egyetem épülete Moszkvában, napjainkban

(Forrás: Wikimedia Commons¹²)

E cél szolgálatában kellett új épülettípusokat alkotni, illetve a régieket új funkcióval ellátni. Ebben az összefüggésben volt szükség a Szovjetek Palotájára, a Vörös Hadsereg Színházára, a Lenin mauzóleumra – a kultikus tiszteletben részesített vezetőre való emlékezés színhelyére –, és nem utolsó sorban az új egyetemre, a szocialista tudatformálás egyik legfontosabb központjára. Az új szellemű felsőoktatás fellekvára a Sztálin kezdeményezésére¹³ emelt új egyetemi épületegyüttes, a Lenin-hegyen álló, reprezentatív moszkvai magasház, mai nevén a Lomonoszov-egyetem lett. A hatalmas méretű ingatlan területét a Moszkva folyó kanyarulatában, mintegy

¹² https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a0/Moscow_State_University_crop.jpg, letöltés 2017. ápr. 27.

¹³ Korántsem biztos, hogy személyesen a generalisszimustól származott az ötlet, de mivel jóváhagyta azt, a későbbiekben így szerepelt a szakirodalomban. *Benkhard Ágost: A Moszkvai Állami Egyetem épülete. Magyar Építőművészet, III. (1953) 1–2.sz. 13.*

167 hektáron jelölték ki. A megalomán, be nem vallottan eklektikus épület terveit 1949-ben fogadták el.¹⁴ (3. kép)

A főhomlokzat a folyóra néz, a tervezők rálátást biztosítottak a városra és a környező tájra. Nagy figyelmet fordítottak arra is, hogy a mintegy 6 ezer diák és a több száz oktató számára megszervezzék az új oktatási központ és a belváros közti közlekedést.

A Rákosi-rendszer koncepciói

A második világháború utáni Magyarországon kibontakozó kommunista diktatúra az építészeti reprezentáció eszközét nem pusztán a hangsúlyozottan példaképnek tekintett Szovjetunióhoz, hanem a mélységesen megvetett és határozottan elutasított jobboldali diktatúrákhoz is hasonló módon hatalmának alátámasztására, céljai elérésére, azok népszerűsítésére használta. A reprezentatív célú nagyberuházások ugyanazokra a célpontokra koncentráltak, mint a fasiszta Olaszországban, a hitleri Németországban vagy a sztálini Szovjetunióban, a hatalmi reprezentáció általuk közvetített tartalma a politikai-ideológiai előjelek azonossága vagy különbözősége ellenére hasonló volt. A Rákosi-rendszer reprezentációs célú építészetében bizonyos fokú önállóság mégis tetten érhető: nem a koncepcióban és a szándékban, hanem az egyes tervek, illetve megvalósult épületek részletképzésében, stílusvonásaiban. A kötelező szovjet példától való elhatárolódást a szocialista realizmustól idegen megoldások, nem egy esetben a fasiszta időszak olaszországi példáit idéző stílusvonások és némely modernista törekvések jelzik. Az elsődleges feladatok között Magyarországon is a közhivatalok új vagy újjáformálandó székházainak, gyűlések és

¹⁴ Benkhard Á.: A Moszkvai Állami Egyetem i. m. 14.

demonstrációk tartására alkalmas tereknek és épületeknek tervezése és építése szerepelt.¹⁵ A „szocialista embertípus” élettereiről a szocialista várostervezés volt hivatott gondoskodni.

A „haladó értelmiség” képzése szempontjából a szocialista Magyarország számára is elsőrendű fontosságúvá vált a felsőoktatás rendszerének radikális átalakítása. A kommunista rezsim hosszú távon Magyarországot „elmaradt agrárországból” fejlett ipari országgá akarta változtatni. A Rákosi-korszak szovjet mintát követő¹⁶ erőltetett iparosítása és az építőipar mesterséges fellendítése sokszorosára emelte a képzett szakemberek iránti igényt.¹⁷ Már 1950-től igyekeztek minél több hallgatót műszaki pályára „csalogatni”.¹⁸ Ebben a folyamatban

¹⁵ 1948-ban nyerte el az olasz racionalizmust idéző új formáját a Belügyminisztérium (később az Országgyűlés Irodaháza), a Honvédelmi Minisztérium két épülettömbből álló együttese 1949-ben és 1952-ben, az eredetileg Külkereskedelmi Minisztériumnak szánt tömb a Honvéd utcában 1950–1951-ben épült. A háború utáni évek építészetének szimbólumokat hordozó alkotása a Magyar Építőipari Munkások Országos Szövetségének (MÉMOSZ) székháza 1947 és 1950 között épült.

¹⁶ *Izsák Sándor*: A moszkvai állami egyetem új épülete. *Építés-Építészet* I. (1950) 5. sz. 284.

¹⁷ „[...] nagy különbség van a feudális és a népi demokratikus ország egyetemi oktatás jelentősége között. Azelőtt a lényeg az volt, hogy „intelligenciát” neveljen ki az egyetem, ma pedig a cél az, hogy minél több és jobb képzett mérnök kerüljön ki, hiszen népi demokráciánk azon áll vagy bukik, hogy mennyi szakkáderünk kerül ki az iparba.” – Jegyzőkönyv, készült a Budapesti Műszaki Egyetem tanárainak és a VK minisztérium kiküldötteinek, valamint Ormos Tibor MDP-titkár részvételével 1950. évi december hó 11-én megtartott értekezletről. 8.; Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 7. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs.

(https://library.hungaricana.hu/hu/collection/egyetemijegyzokonyvek_bme_epkozl_jkv/, letöltés 2017. ápr. 27.)

¹⁸ „[...] a Népi Demokrácia a műszaki értelmiségnek minden lehetőséget megad, hogy az ország felépítésében tevékenyen részt vehessen. Soha még a tudományos munkának olyan megbecsülését nem tapasztaltuk, mint ma, amikor a tudományos kutatómunkát az állam a legmesszebbmenőkig támogatja.” A Műegyetem „[...] a mérnökképzésben és a tudományos kutatómunkában az oktatást még intenzívebbé teszi és rohamosan fejlődő hazánkat mind több és jobb mérnökkel látja el.” Budapesti Műszaki Egyetem Tanácsuléseinek Jegyzőkönyvei, 1949. szeptember 22. 3.; Dr. Vörös Imre dékán határozati javaslatot tesz, amit a Tanács elfogad; „A Budapesti Műszaki Egyetem tanári kara a Magyar Tudományos Akadémia javaslatára megvizsgálta a műegyetemi mérnökképzés kiszélesítésének lehetőségét, és arra a megállapításra jutott, hogy [...] valamennyi fakultáson jelentékenyen, egyes karokon pedig kétszeresére is emelhető az első évfolyamra felvehető hallgatók száma, az oktatás minőségének biztosítása mellett. A Műegyetem tanári kara szocialista építésünk káderezésének fedezete érdekében készséggel vállalja az ezzel kapcsolatos nehézségek leküzdését és többletmunkát.” – Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 4. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs. –

elkerülhetetlen volt a mérnökképzés korszerűsítése, s nyilvánvalóvá vált az is, hogy ehhez a meglévő műszaki oktatási kapacitás nem elegendő.

A folyamat első lépéseként, az 1934-ben kibővített, s új elnevezést kapott Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem többszöri átszervezése után, az Elnöki Tanács 1949. évi 15. számú törvényerejű rendelete megalapította a Budapesti Műszaki Egyetemet.¹⁹ Ezzel párhuzamosan a vidéki városokban szakegyetemeket létesítettek: Vegyipari Egyetemet Veszprémben,²⁰ Közlekedési Műszaki Egyetemet Szegeden.²¹ Megjelentek az „esti egyetemek” és a levelező, valamint a különböző gyorsított képzések is, ahol az arra érdemesített dolgozók napi munkájuk után kaptak lehetőséget arra, hogy továbbképezzék magukat, s a többnyire jelképes vizsgakövetelményeknek megfelelően, immár – legalábbis ideológiai tekintetben –, jól képzett szakemberekként vezető pozíciókba emelkedjenek.

1952-re 1938-hoz képest a hallgatók létszáma 983-ról 1285-re, az oktatóké 208-ról 979-re nőtt. 1949 és 1951 között 23 új tanszék létesült.

¹⁹ Ekkorra fejeződött be a háborúban megsérült egyetemi épületek újjáépítése is: „Az ígéret, amelyet Rákosi Mátyás és Gerő Ernő tettek, hogy támogatásukkal a rommá lett egyetem újból feltámad, nemcsak ígéret volt, mint a múltban, hanem valóság, mert Gerő Ernő személyesen sietett teljesíteni azt. A Műegyetem helye ott van a Párt mellett [...]” Budapesti Műszaki Egyetem Tanácsulésének Jegyzőkönyvei, 1949. szeptember 22. 3. Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 4. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs.

²⁰ A Budapesti Műszaki Egyetem keretében létrehozott Nehézvegyipari Kar Veszprémben 1949. szeptember 26-án kezdte meg működését. Az új kar Veszprémbe történő telepítését a vallás- és közoktatási miniszter azzal indokolta, hogy a város környékén található vegyipari üzemek lehetőséget nyújtanak az oktatás gyakorlati kiegészítésére, a régióban működő felsőoktatási intézmény ugyanakkor elősegítve a Dunántúl további iparosodását, a későbbiekben önálló műszaki egyetemé alakulhat át. 1951-ben a Kar Veszprémi Vegyipari Egyetem néven önálló felsőoktatási intézménnyé vált s a tanulmányi idő kilenc félévre bővült.

²¹ 1951-ben önálló Közlekedési Műszaki Egyetemet létesítettek Szegeden, amely 1952-ben Szolnokra költözött. Ezt 1955-ben Budapestre helyezték át, s Közlekedési Üzemmérnöki Karként beolvasztották az Építőipari Műszaki Egyetembe, létrehozva így módon az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetemet.

A mérnökképzést a kommunista rezsim 1952-ben egy egészében új, Építőipari Műszaki Egyetem megalapításával is támogatta.²² „Népgazdaságunk fejlődésének jellege ugrásszerűen megnövelte a mérnökhallgatók létszámát. A többszörösére emelkedett hallgatólétszám következtében – különösen a budapesti Műszaki Egyetemen – tarthatatlan zsúfoltság következett be, ami nagymértékben hozzájárult egyrészt a tanulmányi színvonal romlásához, másrészt a lemorzsolódáshoz. Mivel a létszámemelkedés a jövőben tovább fokozódik, és 1955/56-ban a 9 féléves oktatás következtében egyszerre mintegy 3000-rel fog emelkedni, szükségessé vált – a többi egyetemek közt – egy új építőipari egyetem létesítése is” – nyilatkozta 1952-ben Rados Kornél, az egyetem rektora.²³ Az új egyetem programjának összeállításához a Köznevelési Minisztérium Tervezési és Statisztikai Főosztályának 1952. május 30. kelettel kiadott programja szolgált alapvetésként. A program részletes kidolgozása a Köznevelési Minisztérium 1952. november 14-én kiadott, *Az Építőipari Műszaki Egyetem tervezési alapjai* című dokumentum koncepcióját követte, amelyben meghatározták az egyetemi karok profilját, valamint a létszámtervet is.²⁴

A műszaki tudományok közül nem az építészet, hanem a gépészet és a nehézipar voltak a Rákosi-korszak legkedveltebb ágazatai. 1952 májusában felvetődött, hogy a Műegyetemről a nehézipari képzést válasszák le Rákosi Mátyás Nehézipari Egyetem néven, ezt a tervet azonban viszonylag hamar elvetették, éppúgy, ahogy az új gyártástechnológiák oktatását szolgáló egyetem alapítására vonatkozó elképzelést is.²⁵ Jogosan merülhet fel tehát a kérdés, hogy miért mégis az építőipar

²² Rados Kornél: Az Építőipari Műszaki Egyetem oktatásának néhány kérdése. Magyar Építőművészet IV. (1954) 7. sz. 265. A szolnoki Közlekedési Műszaki Egyetemet 1955-ben Budapestre helyezték át, s Közlekedési Üzemmérnöki Karként beleolvasztották az Építőipari Műszaki Egyetembe, létrehozva így módon az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetemet. Ezt azután 1967-ben beolvasztották a Budapesti Műszaki Egyetembe.

²³ Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 4. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

kapott új egyetemet, kapott (volna) új épületet? A válasz egyrészt igen racionális: a régi, 19. századi épületek a gépész- és villamosmérnök-hallgatók igényeit jól ki tudták szolgálni, az építészeknek, statikusoknak azonban jóval nagyobb helyigényük volt. A meglévő rajz- és előadótermek a mesterségesen megnövelt hallgatói létszámnak egyre kevésbé feleltek meg. Másrészt – s minden bizonnyal ez utóbbi szempont esett nagyobb súllyal latba –, a szocialista szellemű környezetalakítás, tudatformálás, több, kiemelten fontos beruházás esetében a hatalmi propaganda fontos eszközévé váló építészetet nemcsak új szervezeti formában, hanem olyan új épületekben kívánták oktatni, amelyek reprezentatív megjelenésükben is méltók a betöltendő funkcióhoz, a népgazdasági szempontból jelentős szocialista mérnökképzéshez.

Az Építőipari Műszaki Egyetem alapítása

Az Építőipari Műszaki Egyetem valójában az építészkarok a Budapesti Műszaki Egyetemről történt leválasztásával jött létre. Rados Kornél²⁶ 1954-ben tett nyilatkozata szerint az új, szocialista igényeknek megfelelő színvonalú és mennyiségű munkavégzés egyedül ebben az új szervezeti formában válhat lehetségessé. Nehezményezte, hogy a műegyetemi oktatásban a gazdaságosság, a hatékony és a gyors kivitelezés szempontja minimális hangsúlyt kapott. Az új intézmény keretei között könnyebben megszervezhetőnek gondolta az építészhallgatók számára

²⁶ Rados (Rosenthal) Kornél (Pozsonynádasd, 1901. febr. 25. – Budapest, 1985. máj. 27.) mérnök, egyetemi tanár, a műszaki tudományok kandidátusa (1959). 1948–1950 között az Építéstudományi Intézet megszervezője és vezetője. 1950 szeptemberétől az Építőipari Műszaki Egyetem Építésmérnöki Karán egyetemi tanár, 1952–1954 és 1957–1960 között az az ÉME, majd az ÉKME rektora. A második világháború után vezető szerepet játszott a főváros újjáépítésében, a romtalanítási munkálatok irányítója, a legfontosabb közlekedési csomópontok (pl. Kálvin tér, Marx tér stb.) városrendezési tervezésének vezetője. Magyar Életrajzi Lexikon, online kiadás. (<http://nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/budapest/farkasreti-temeto/rados-kornel-rosenthal-kornel/4419>, letöltés 2017. máj. 22.)

kötelezően előírt gyakorlatokat is, ahol a fiatalok közvetlenül megismerhetnék a munkaeszközöket, a gépeket és a kiviteli munka korszerű követelményeit.²⁷ A korábban már bevezetett, de „nem a megkívánt komolysággal” oktatott ideológiai tantárgyak óraszámát felemelnék, és kötelezővé tennék az orosz nyelv, valamint a honvédelmi ismeretek tanítását is. Nem maradhatott ki a kommunista szellemű politikai gazdaságtan sem: a „Dialektikus materializmus” és a „Marxista-leninista gazdasági világbép” nevű tárgyakat minden félévben kötelezően kellene hallgatni.²⁸

„Nevelőmunkánk főleg arra irányult, hogy a hallgatókban kialakítsuk a szocialista mérnök jellemvonásait – a tudatos fegyelmezettséget, az áldozatvállalást, az optimista munkakészséget. E feladat elvégzésében tanszékeink és a tanszemélyzetnek egyes tagjai is fokozottabban támaszkodtak a Párt és a DISZ szervezetekre, mert felismerték, hogy ha ezen a téren nincs meg az együttműködés, eredményes munkát nem végezhetnek” – vélekedett 1953-ban Cholnoky Tibor, a Mérnöki Kar dékánja.²⁹

A rektor a szaktantárgyakkal sem volt maradéktalanul elégedett. Úgy látta, hogy nagyon sok az olyan párhuzamosság, amely szükségtelenül sok időt vesz el a modern kor követelményeinek leginkább megfelelő gyakorlati oktatástól, valamint az oktatás egészének szilárd alapot biztosító ideológiai képzéstől. Kollégáit nem egy esetben élesen megbírált, amiért, úgymond, „teljesen irreális”, a valóságtól elrugaszkodott és akár kivihetetlen koncepciókat is elfogadnak diplomatervnek. Tudatában volt annak, hogy a tervezett reformok nagy anyagi befektetést igényelnek a kormánytól. Ezt azonban rövid időn belül megtérülőnek gondolta, hiszen a

²⁷ Rados K.: Az Építőipari Műszaki Egyetem i. m. 266.

²⁸ Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 4. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs.

²⁹ Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 4. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs.

gyakorlatias képzésben részesülő építészek vezette, a korábbinál racionálisabb beruházások jelentős összegeket takarítanak majd meg az államkincstár számára.³⁰

Az újonnan létrehozott egyetem öt karral működött. A legfontosabb az Építőművészkarr volt, amely a legnagyobb hallgatói létszámmal rendelkezett. Fő célja a hivatalos programnyilatkozat szerint a „szocialista-realista építőművészet magas színvonalú művelése, tervépítkezések művészeti irányítása, önálló művészi épülettervezés, valamint települések tervezése” volt. E „pártos szólamot” a vezetőség nagy valószínűséggel azért állította előtérbe, hogy az ideológiai támogatás mellett céljai eléréséhez a kellő anyagi erőforrásokat is biztosítsa.³¹ A második helyen az Építőmérnökkarr állt, ahol az ipari és magánépületeket építő mérnököket, valamint a városépítési-gazdasági mérnököket képezték. Előbbiek az építészet minden műszaki területének magas színvonalú művelésére, a tervépítkezések műszaki irányítására, ipari és magánépületek műszaki tervezésére, kivitelezésére és ellenőrzésére lettek volna hivatottak. A várostervező, illetve az építkezések gazdaságosságára felügyelő mérnököket a településekkel kapcsolatos műszaki, tervezési és beruházási munkák irányítására, a szocialista rendszer számára oly fontos városrendezés, településfejlesztés, az országos rendezési terv, az ezzel kapcsolatos népgazdasági tervek készítésére, ipartelepítésre képezték. Az Egyetemet ezen kívül Vízimérnöki kar, Közlekedés- és Hídépítéskarr, valamint Gépészkarr egészítette volna ki.³² A Gépészkarr az eredeti tervek szerint megmaradt volna a Műegyetem épületében, az Országos Tervhivatal által felkért szovjet tanácsadó, Viktor Naumov professzor „javaslatára” azonban az új oktatási intézményhez sorolták át.³³

³⁰ Rados K.: Az Építőipari Műszaki Egyetem i. m. 267.

³¹ Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 6. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs.

³² Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 4. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs. – A karok kiépítése több lépcsőben történt volna.

³³ Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 4. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs.

A tervezett egyetemi beruházásban a „gondoskodó állam” eszméje is testet öltött. A tervpályázat meghirdetése előtt, az épületekkel szemben támasztott előzetes követelmények között több „jóléti intézkedést” is megfogalmaztak. Ezek között kiemelt szerepet kapott a sportpálya létesítése fedett lőtérrel és uszodával. A hallgatókat ugyanis igyekeztek testedzésre ösztönözni, elsősorban azokat a sportágakat támogatva, amelyek a militáns hatalom számára a leghasznosabbak voltak. Helyet kapott volna továbbá egy 6 ezer főt befogadó központi étkeзде, egy teljesen felszerelt, modern gépekkel ellátott orvosi központ, valamint – feltehetően az oktatók és családjaik számára fenntartott, valamint a kerület lakosságát is kiszolgáló – szülészeti centrum is.

Új egyetem – új épület új stílusban

A Budapesti Műszaki Egyetem új rajzi épületszárnyának és kollégiumának, valamint az újonnan alapított Építőipari Műszaki Egyetem campusának tervezésére közvetlenül a híres-hírhedt építészvitát megelőző, és az azt követő években került sor. A Révai József, a rendszer legfőbb kultúrideológusa, népművelési miniszter által nyilvánvalóan moszkvai sugallatra szervezett „vita” célja a szocialista realista stílus erőszakos kanonizálásával, jövőbeni egyeduralmának biztosításával, a tartalom és forma szocialista szellemű egységének megteremtése volt. Ennek elsősorban a hatalmi propaganda részét képező reprezentatív építészetben volt kiemelkedő jelentősége. A szocialista mérnökképzés fellegvárának szánt új egyetemi épületek pedig mindenképpen ezek közé sorolhatók.

Az építészeti stílusválasztás kérdéséről szóló – a szabad véleménynyilvánítás demokratikus látszatát keltő –, eszmecserét 1951 áprilisában hivatalosan a Magyar

Dolgozók Pártja Agitációs és Propaganda Osztálya kezdeményezte.³⁴ A javasolt tematika és a meghívott szakemberek névsora egyértelműen előrevetítette a résztvevő építészek szellemi mozgásterét és a vita a későbbiekben kötelező iránymutatásokká emelkedő konklúzióját. A konferencia a hivatalos napirend szerint Perényi Imre *Nyugati dekadens áramlat a mai építészetben* és Major Máté *Zűrzavar mai építészetünkben* című előterjesztését elemezve, a szocialista építészet stílári kérdései és feladatai témakörét tárgyalta. A művészeti életet képviselő, meghívott szakértők között Lukács György filozófus és Bernáth Aurél festőművész is szerepelt. A „bírálbizottság” elnöki tisztét Horváth Márton, az MDP Központi Vezetőségének és az Agitációs- és Propaganda Osztályának tagja, a *Szabad Nép* pártlap szerkesztője – aki végzettségét tekintve maga is építész volt –, töltötte be, míg az „ítélőbíróként” maga, Révai József szerepelt.³⁵ Az elnökségnek Gerő Ernő és Farkas Mihály is tagjai voltak, és mindenek felett, maga „Rákosi elvtárs [...] is [...] igen komoly érdeklődéssel” követte az eseményeket. Akárcsak a korszak koncepciók pereiben, a végeredmény mindenki előtt előre ismeretes volt. A helyzet ellentmondásosságát azonban kitűnően jelzi, hogy a vitában a modernizmus stílusirányzatát a Szovjetunióból 1945-ben hazatért illegális kommunista, Major Máté képviselte, aki tisztában volt azzal, hogy semmiképpen sem kerekedhet a „szocialista építészet” ügye mellett kardoskodó, 1933-ban a Moszkvai Építészeti Egyetemen diplomát szerzett Perényi Imre fölé, aki hozzá hasonlóan 1945-ben tért haza a Szovjetunióból.³⁶

Elsőként, a „vád” képviselőjében, az 1949-től az Építésügyi Minisztériumban tevékenykedő, 1951-től a budapesti főépítész posztot is betöltő, Perényi Imre kapott szót. Élesen bírálta a nyugati államok „kozmpolita, imperialista és elfajzott”

³⁴ A vita lényegét és jelentőségét részletesen bemutatja: *Prakfalvi Endre – Szűcs György: A szocreál Magyarországon.* Bp. 2010. 61.

³⁵ *Major Máté: Tizenkét nehéz esztendő, 1945–1956.* A szöveget gond. és szerk. Fehérvári Zoltán, Prakfalvi Endre. (Lapis Angularis III. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből) Bp. 2010. 234–266.

³⁶ *Major M.: Tizenkét nehéz i. m. 234.*

építészetét, majd kifejtette, hogy a szocializmust építő Magyarország sajnálatos módon semmilyen építészeti eszközzel sem fejezi ki ideológiai elkötelezettségét. A népi demokratikus fordulat számos, új feladat elé állította a tervezőket. Az építések azonban ahelyett, hogy ezek megoldásához az irányt mutató szovjet példaképekhez nyúltak volna, a Nyugatot próbálták „majmolni”. Példaképpen a Nyiri István által 1949-ben tervezett Sztálin téri [ma: Erzsébet téri – K. M.] buszpályaudvart elemezte: ez véleménye szerint nem volt más, mint a „formák trükkyszerű, bravúros alkalmazásával, az építészeti múlt megcsúfolásával, ugyanakkor a környezet és a valós igények figyelmen kívül hagyásával az amerikai milliárdosok »vadnyugati« villáinak utánzása”.³⁷ Perényi a kivitelezést is fölöslegesen drágának találta. Ezeket a vonásokat pedig olyan túlkapásoknak minősítette, amelyek miatt elengedhetlenné vált egy reális, tiszta építészeti formanyelv érvényre juttatása, amely már csak a Szovjetunió iránymutatását figyelembe véve sem lehetett más, mint a szocialista realizmus.³⁸

Az előzőekben éles kritikával illetett Nyiri Istvánnak a Népstadion mellé tervezett, a szocialista realista művészet minden kritériumának messzemenően megfelelő metróállomása azonban egyértelmű tetszést aratott: Perényi ebben fedezte fel ugyanis a klasszikus hagyományoknak és a modern, szocialista kor követelményeinek ideális ötvözetét. ³⁹ (4. kép)

³⁷ Perényi Imre: 1951, a fordulat éve a magyar építőművészetben. *Építés–Építészet* II. (1951) 3. sz. 475.

³⁸ Perényi I.: 1951, a fordulat éve i. m. 475–476.

³⁹ Perényi I.: 1951, a fordulat éve i. m. 482.

4. kép A Népstadion metróállomás 1960-ban. Tervező: Nyiri István

(Forrás: Uvaterv/Fortepan⁴⁰)

Eszmefuttatását az építész annak megállapításával zárta, hogy az építészet mindenkori és legfontosabb feladata a szocializmus „pozitív üzenetének” hordozása és ahhoz méltó formanyelven történő tolmácsolása. Legyen szó reprezentatív középületről, lakóházzal, falusi családi házzal, vagy iparcsarnokról. Gondolatai jobb megértése céljából építészársainak a szovjet szakirodalom alapos tanulmányozását ajánlotta. És mi sem természetesebb annál, hogy a magyar építőművészet megreformálását pedig az orosz eredményekre támaszkodva javasolta.⁴¹

A vitában ezután Major Máté *Zűrzavar mai építészetünkben* című, a modern építészet melletti „védőbeszédnek” szánt előadása következett. Az építészeti

⁴⁰ <http://fortepan.hu/?tags=&x=0&y=0&view=query&lang=hu&q=metr%C3%B3>, letöltés 2017. ápr. 27.

⁴¹ Perényi I.: 1951, a fordulat éve i. m. 483.

alkotásokat a „használati” és „esztétikai” funkciót egymástól elválaszthatatlanul egyesítő objektumokként mutatta be, s hangsúlyozta, hogy azok mindkettőnek egyformán megfelelni kötelesek. Az esztétikai funkciót, vagyis a formát korszakonként, a közízléssel és az igényekkel együtt változó tényezőnek minősítette. Egy-egy új forma megjelenése azonban nem feltétlenül jelent a régitől való teljes elszakadást. Az ilyesfajta – természetesen az archaizálást elkerülő –, kontinuitás véleménye szerint azonban nem befolyásolja szükségképpen az épületek esztétikai megjelenését.⁴² Hangsúlyozta azonban, hogy a stíluskeveredés súlyos vétek: „Minden burzsoá építészet csúcsa az eklekticizmus.” – fogalmazott szinte védekezőképpen.

Major előadásában – kötelező elemként –, az „osztálytársadalmak” építészeinek bírálata következett. A „nemzeti jelleget” mellőző, a „kozmpolitizmus” szelleme által egészen eluralt, „nyugati” művészetben ugyanis a gondoskodás és az esztétikum fent vázolt szerves egymás mellett élése helyett az önmagáért való forma, a célnélküli puszta reprezentáció dominanciája érvényesül. Ezzel szemben – folytatta Major – a magyarországi „új építészet” meghatározó nemzeti gyökerekkel rendelkezik, amelyek a 19. századig nyúlnak vissza. Addig a korig, amelyben a tudomány és technika fejlődése lehetővé tette a gépesítést és komolyabb vasszerkezetek gyártását.⁴³

Az előadó alapvető funkcionalista tételeket is megfogalmazott: a külső megjelenést, vagyis a homlokzatot főként az épület funkciójának kell meghatároznia. A homlokzat csak így lesz az épület elé helyezett maszk helyett „értelmes arc, ami hűen tükrözi a funkciót”.⁴⁴ A homlokzati díszítés tekintetében azonban önmérsékletre intett: a szépség legfőbb forrásának magát a szerkezetet, a felhasznált anyagokat, a minőséget, a textúrát és a kivitelezés minőségét tekintette.⁴⁵

⁴² Major Máté: Zűrzavar mai építészetünkben. Építés–Építészet II. (1951) 3. sz. 17–18.

⁴³ Major M.: Zűrzavar i. m. 19.

⁴⁴ Major M.: Zűrzavar i. m. 20–21.

⁴⁵ Major az egyes építkezések várható költségeit is a terveket döntő módon befolyásoló szempontként vette számításba. A feltétlenül szükséges reprezentatív beruházásokon kívül, a mindennapi élet szükségleteit kielégítő épületek esetében a kiadások feltétlen mérséklését szorgalmazta. Az újonnan

Major előadásnak további részében attól sem riadt vissza, hogy kritikával illesse a Szovjetunió építészetét. Hangot adott ugyanis azon nézetének, miszerint az 1933-ban tartott építészeti kongresszus szocialista realista stílusra vonatkozó egyértelmű iránymutatása ellenére a szovjet építészetben formanyelvi káosz uralkodik. A szocialista realizmus stílusa – zárta beszédét meglepő határozottsággal –, még hazájában, a Szovjetunióban is kiforratlan. Semmiképpen sem időszerű tehát annak „szolgai módon” történő átvételét szorgalmazni mindaddig, amíg annak végleges elmélete és formanyelve ki nem alakul.⁴⁶

Könnyen elképzeltethető, hogy még e burkolt kritika is milyen megdöbbenést, netán félelmet válthatott ki.⁴⁷ A légkör olyannyira feszültté vált, hogy Révai is szükségét érezte egy –végső soron erősen kioktatás ízüre sikerülő – magyarázatnak: „Mi az összbenyomás a lezajlott vitáról? Kétségtelenül az, hogy a felszólalók csak Major elvtársat támadták – egyesek élesebben, nyíltabban, mások közvetve, kevésbé nyíltan. Perényi elvtárrsal senki sem vitatkozott. [...] Tehát több bátorságot, gerinccsereget, kiállást és az elvi álláspontok nyílt képviselését kérem az elvtársaktól.”⁴⁸

A hatalom kultúráért felelős politikusa azonban ezt követően „ítéletet” hirdetett. A szovjet tapasztalatok átvételét természetesen nem másolásnak fogta fel,

épített lakások méretét például a lehető legkisebbre csökkentette volna. Kis alapterületük ellenére a funkciót alaposan figyelembe vevő tervezéssel javasolta ezek jó használhatóságát biztosítani. A költségek redukálására az előregyártás, a szabványok egységesítése és a tipizálás nyújtott további lehetőségeket. *Major M.: Zűrzavar i. m. 21.*

⁴⁶ Ezt a tételt elsősorban a hagyományos orosz stílusnak a kongresszus határozatai ellenére történő mellőzésével támasztotta alá, amit a gyakorlatban feltehetően az indokolt, hogy a szocializmus megkövetelte változatosság ezen elemek másolásával esetlegesen hátrányt szenvedett volna. *Major M.: Zűrzavar i. m. 23–28.*

⁴⁷ Az építész maga így emlékezett vissza erre: „[Mután elhangzottak a beszédek – K. M.], megindult a vita. Azaz megindult volna, ha valaki elsőként jelentkezett volna. Az ilyenkor szokásos, kínos csend tette próbára az idegeket. Előbb Révai, aztán Horváth kezdte noszogatni a jelenlévőket. [...] Elsősorban azok óvakodtak a szótól, akik végső fokon nekem adtak igazat, és nem tudták, hogy ezt miként mondják meg anélkül, hogy ártának maguknak. [...] Annál többen voltak az egyetértők, Perényi hívei, akik a vitától azt várták, hogy felszólalásukat érdemeik közé fogják sorolni.” *Major M.: Tizenkét nehéz i. m. 236.*

⁴⁸ *Révai József: Az új magyar építészet kérdései. Építés-Építészet II. (1951) 3. sz. 467.*

hanem a szükséges segítség igénybe vételének. Az építőművészetet nem titkoltan ideológiai és ezzel egyszersmind politikai ügynek tekintette, amelynek szerepe, hasznossága a kommunista rendszer hatalmi propagandája részeként ölt testet.⁴⁹ Átfogó bírálóiban részesítette a „fordulatot” megelőzően érvényesülő modernista irányzatok képviselőit, akiket határozottan az általa preferált formanyelvre való áttérésre és önkritika gyakorlására ösztönözte: „Attól senki nem lesz opportunist, hogy felülbírálja korábbi nézeteit.”⁵⁰ – fogalmazta meg elvárásait a miniszter. Határozottan kinyilvánította, hogy a modern stílusban épített épületekkel *„elégedetlen a kormány, a Párt és a nép; mert túl drágán építenek csúnyát”*. Mintegy elrettentő példaként attól sem riadt vissza, hogy sorra vegye az alkotásokat, amelyek még *„évtizedekig állni fognak a mi szégyenünkre”*. A „fényűző” MÉMOSZ „kastély-székház”, amely maga a „betonba öntött szindikalizmus” elsőként szerepelt ebben a sorban: „[E – K. M.] tekintetében egységfront van Perényi és Major elvtárs között: mindketten meg vannak vele elégedve. [Pedig – K. M.] a székháznak széles nagy folyosói vannak, mintha úri kaszinó lenne, vagy mintha a parlamenti folyosókat akarták volna utánózni. Ennélfogva a munkaszobák [...] kicsik. Rosszul használták ki a teret a tervezők.”⁵¹ Mindezeket összegezve a székházat semmiképpen sem találta sem méltónak, sem alkalmasnak arra, hogy a Párt és a tömegek közti közvetítő szerepet betöltő, jelentős szakszervezet otthonává váljon. A helyzet visszásságát kitűnően mutatja, hogy Perényi a hatalom elvárásait messzemenően kiszolgáló előterjesztésében valóban nem tett említést a MÉMOSZ-székházról, e tekintetben valóban *„egységfront jöhetett létre közte és Major elvtárs között”*. Sőt, feltehetően

⁴⁹ Révai J.: Az új magyar építészet i. m. 468.

⁵⁰ Révai J.: Az új magyar építészet i. m. 467.

⁵¹ Révai J.: Az új magyar építészet i. m. 470. – Megjegyzendő, hogy a stílusában az olasz racionalizmust idéző épület, a későbbi országgyűlési irodaház, tervezésében Benkhardt Ágoston, Gábor László, Gáboros Lajos mellett a két háború között modernista stílusban dolgozó, majd 1953 és 1955 között a budapesti főépítész hivatalát is betöltő, szocialista ideológussá emelkedő Preisich Gábor is részt vett.

valóban meg volt elégedve az épülettel, hiszen annak tervezésében Gádoros Lajossal, Preisich Gáborral és Szrogh Györggyel ő maga is részt vett.

Révai a szakszervezeti székházhoz hasonló éles hangon bírálta a rakparti Belügyminisztérium palotáját is: „Nem is beszélek a Belügyminisztériumról, amely messziről úgy fest, mint valami papírskatulya, amelybe szarvasbogarakat rak a gyerek és lyukat fúr bele, hogy a bogarak levegőt kapjanak.”⁵² Nem kerülte el figyelmét a „kacsalábakon” álló csepeli tanoncotthon és a *Szabad Nép* székházának homlokzata sem, ahol a nyílászáróik „Nem [is – K. M.] ablakok, hanem »zárható nyílások«, amelyekkel több a kár, mint a haszon.”⁵³

A magyarországi építészek számára Révai követendő nemzeti előképként a polgári forradalmak építészeti stílusát, a klasszicizmust jelölte meg. A klasszicizmust, „mert akkor még az ember volt a mérték”. Pollack Mihály, Hild József, Lajta Béla, valamint Lechner Ödön alkotásait tartotta elsősorban alkalmasnak arra, hogy kellő mérlegelést követően helyet kaphassanak az új formavilágban. Konkrét építészeti előképek meghatározására azonban nem vállalkozott. Általánosságban kerülendőnek vélte az archaizálást, a hagyományok létjogosultságát csak a modern kor igényeinek való megfeleltetés esetén ismerte el. Vitát lezáró konklúziójában a politikus az építészetet, mint a legmaradandóbb műveket teremtő művészeti ágat közüggé nyilvánította, a stílári kérdések további mérlegelését pedig ennek megfelelően az Építésügyi Minisztérium hatáskörébe utalta. Feltehető azonban, hogy a „szocialista-realista építőművészet magas színvonalú művelését”,⁵⁴ csak fiatal, „a Párt és a DISZ szervezetekkel szoros kapcsolatot tartó, tudatosan fegyelmezett és optimista, szocialista mérnökök” kezében látta volna biztosítottak.⁵⁵ Beszéde befejezéséként a

⁵² Révai J.: Az új magyar építészet i. m. 470.

⁵³ Révai J.: Az új magyar építészet i. m. 470–471. – Részletesen elemzi: *Prakfalvi E. – Szűcs Gy.: A szocreál i. m. 61–62.*

⁵⁴ Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 6. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs.

⁵⁵ Ismét az Építőipari Műszaki Egyetem Mérnöki Kara dékánjának szavait idézem 1953-ból. Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 4. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs.

politikus éppen ezért az építészképzés felülvizsgálatát és megreformálását szorgalmazta.⁵⁶

1951 áprilisában, az építészvita időpontjában, a Budapesti Műszaki Egyetem új rajztermi épületének, már készen állottak a Rimanóczy Gyula által készített tervei. Az építész nemcsak szakmai szempontból, hanem az ideológiai környezet tekintetében is különösen nehéz feladattal nézett szembe. A tervezendő épületek funkcióján messze túlmutatott a velük szemben a legfelsőbb körökben megfogalmazott reprezentációs igény, amelynek a szigorúan megszabott stílári keretek között kellett volna megfelelni.

Helyszínül a már álló, századfordulós egyetemi épületek és a Petőfi híd budai hídfője közötti területet jelölték ki. Rimanóczy-nak olyan építészeti megoldásokat kellett találnia, amelyek az új és régi épületek között harmóniát teremtve – legalább a Duna-part felőli homlokfrontokkal – esztétikai élményt is nyújtanak. Az új egyetemi épületeknek – azok funkcióján messze túlmutatva, feltehetően Moszkva mintáját követve –, a főépület hangsúlyos tömegével, a folyó felé néző homlokzattal, a szimmetriatengelybe állított bejárattal és a nagyméretű ablakokkal a jövőendő városképben is fontos szerepet szántak.⁵⁷

Rimanóczy azonban – akinek építészeti ízlésének alakulására nagy hatást gyakoroltak az 1920-as években több európai országban tett tanulmányutjai is – nem kívánt teljesen megfelelni a „szocialista-realista elvárásoknak”. A belső terek általános elismerést arató kialakításáért 1955-ben Kossuth-díjjal tüntették ki, az általa tervezett épületek külső megjelenése azonban korántsem kapott egységes dicséretet: a homlokzatokat és bizonyos építészeti részleteket a bírálók nem találták méltónak a szocialista mérnökképzés új fellegvárához.⁵⁸ Ezek ugyanis – mindössze egy-egy

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Bonta János: A budapesti Műszaki Egyetem új épületei. Magyar Építőművészet II. (1952)3. sz. 107.

⁵⁸ Bonta J.: A budapesti Műszaki Egyetem i. m.112.

„kötelező” szocreál díszítőelem felhasználásával –, megjelenésükben alapvetően skandináv példákat követtek.⁵⁹

A tervezőt a legfőbb kritika tehát éppen az ideológiai szempontból fontos reprezentatív épülethez nem megfelelő stílus megválasztása miatt érte. Az épületeket esztétikusnak és jól használhatónak találták ugyan, nem tekintették azonban jelentős mérföldkőnek a szocialista-realista építészet hazai történetében, amely stílus, úgymond, egyszerre régies és újszerű, „nem ábrándozik a múlttól, nem arisztokratikusan konzervatív, régies, antik; a szocialista realizmus a hagyományokat folytató új stílus. Az új stílus legfőbb jellemzői az új és lendületes, nagyvonalú kompozíciók. Formái nem sápadttá stilizált régiek, hanem legelsősorban kiforrott klasszikus nemzeti formák, és ezek mellett, ezekhez hasonló erejű, plasztikájú, egészséges, lendületes, a népi és a nemzeti hagyomány talaján nőtt új formák.”⁶⁰ A szocialista-realista művészet szigorú őrei érzékelték tehát Rimanóczy épületeinek az ortodox iránytól eltérő voltát, azt a felfogást, amellyel az építész egyes részletekben egyértelműen a 20. század első harmadának itáliai, lombard stílusvilágát, formakincsét idézte meg.⁶¹ Érzékelték az 1930-as években a kortárs római építészet igézetében alkotó, s ezt az „ellenséges ideológiát szolgáló” mesterségbeli, stíláris tanultságát és tapasztalatát 1945 után is életben tartó tervező⁶² formavilágának elegáns, ám egyértelmű kitérését a kötelező érvényűre emelkedett stíláris követelmények elől.

Lázadásnak azonban szerencsére nem minősítették művét, inkább a használható, a célnak végső fokon megfelelő, „megtúrt” kategóriába sorolták. A műegyetemi „R” épület még Perényi Imrének az építészvitéban elhangzott előadásában is visszafogott dicséretben részesült. Az alkotó konzervatív stílusának

⁵⁹ *Prakfalvi E. – Szűcs Gy.: A szocreáli. m. 107.*

⁶⁰ Idézi: *Prakfalvi E. – Szűcs Gy.: A szocreáli. m. 114.*

⁶¹ *Prakfalvi E. – Szűcs Gy.: A szocreáli. m. 103.*

⁶² Többek között a pasaréti Szent Ferenc-rendi templom és zárda (1933–1934), a hozzá kapcsolódó autóbusz-végállomás (1937), a bosnyák téri Páduai Szent Antal-templom (1944), a Cházár András utcai Postás Nyugdíjas Otthon (1937).

éppen nyilvánvaló eleganciája volt az a vonás, ami az előadó véleménye szerint a művet a modernista épületek átlaga fölé, így a megtűrhető kategóriába emelte.⁶³ Igaz, az építész az antik elemek stilizált felhasználásával – sajnálatos módon – eklekticizáló modort alakított ki, amely vonások pedig „nem magyar jellegűek és ezért a tömegek számára érthetetlenek is”.⁶⁴ (5. kép)

5. kép A Budapesti Műszaki-és Gazdaságtudományi Egyetem „R” épülete napjainkban (Forrás: Wikimedia Commons⁶⁵)

Az 1952-ben újonnan alapított, ám soha fel nem épített Építőipari Műszaki Egyetem épületkomplexumának elhelyezésével kapcsolatban több építési helyszín is szóba került: Lágymányos kézenfekvőnek tűnt, hiszen a Petőfi hídtól délre fekvő

⁶³ Perényi I.: 1951, a fordulat éve i. m. 477.

⁶⁴ Az idézetet közli: *Prakfalvi E. – Szűcs Gy.*: A szocreáli. m. 103. 79. jegyz.

⁶⁵ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3c/Aquincum_%28ship%29, letöltés 2017. ápr. 27.

terület a Budapesti Műszaki Egyetem campusának közelében helyezkedik el. Folytak azonban tárgyalások a Sztálin híd (a mai Árpád híd) pesti hídfője mellett fekvő, akkor még kevéssé beépített területről és Aquincum is a lehetséges helyszínek között szerepelt.⁶⁶ Végül az építési területet a Petőfi hídtól délre, vagyis a korábban egyszer már tervezett műegyetemi bővítés helyére,⁶⁷ az Irinyi József utca és a Duna-part között elhelyezkedő területre jelölték ki.⁶⁸ Ebben az esetben is alapelveként szögezték le, hogy az új épület két városképileg is fontos nézettel kell rendelkezzen: egyfelől a híd felől, a másikkal pedig a Duna oldaláról. A tervezésnél ennek megfelelően a folyó enyhe kanyarulatát is figyelembe kellett venni, valamint számolni kellett a nagy tömegek mozgatásával, illetve a későbbi, szükség szerinti bővítéssel. Összességében tehát olyan tervet kellett készíteni, amely a kivitelezés szempontjából reális, ugyanakkor jó építészeti színvonalú, esztétikus és persze – a szocialista építés, az ennek részét képező mérnökképzés céljának megfelelően – reprezentatív is.⁶⁹

Az Építőipari Műszaki Egyetem épületkomplexumának tervezésére meghirdetett pályázatra beérkező hat művet 1954-ben bírálták el.⁷⁰ A Juhász Jenő és munkatársai alkotta koncepció az épület középső traktusában egy – az olasz és a szovjet reprezentatív építészet kelléktárából merítő – toronyépületet képzelt el, amely az épület jelentőségét, az új egyetem fontosságát kívánta hangsúlyozni. A torony terve

⁶⁶ Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 156. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs.

⁶⁷ Bonta J.: A budapesti Műszaki Egyetem i. m. 109.

⁶⁸ Preisich Gábor: Építőművészeti tanácskozás Budapest általános városrendezési tervéről. Magyar Építőművészet IV. (1954) 1–2. sz. 6.

⁶⁹ Trautmann Rezső: Az Építőipari Műszaki Egyetem tervpályázata. A bírálóbizottság zárójelentése. Magyar Építőművészet IV. (1954) 1–2. sz. 19–23.

⁷⁰ Az Építőipari Műszaki Egyetem 1953. július 21-én megtartott egyetemi tanácsülésén a megjelentek foglalkoztak az új egyetem építésének kérdésével: „A létesítendő új egyetem építkezését az egyetemi tanács tagjai és az Egyetem dolgozói előtt fontosságának megfelelően ismertetni és népszerűsíteni kell.” – Felelősnek Rados Kornél rektort jelölték, a határidőt folyamatosnak tekintették. Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 4. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs. „Megállapítást nyert: Az új egyetem tervpályázatának bírálatát 1953. október 1-ig be kell fejezni”. Ennek felelőse ismét a rektor, Rados Kornél lett. Az Építőipari Műszaki Egyetem programja. 1952. december 21. Kézirat. 5. Ép. ip. ME. 52.-12.712/Cs.

azonban ellentétes volt a pályázat egyik fő kritériumával, miszerint a Duna-partra ne tervezzenek a közeli Gellérthegy miatt amúgy sem kellően érvényesülő magasházat. A bírálóbizottság ennek megfelelően a Juhász-féle tervek fő hibájának a túlméretezett és kihasználhatatlan tornyot tartotta, kiemelve, hogy az nem csupán a városképi követelményeknek mond ellent, hanem szükségtelen is. További kritikával illették a „merev épületszerkezetet” és a Petőfi híd elképzelt, túlzottan sematikus lezárását is. A terv a közeli városrészek jelentős átépítését igényelte, felvetette a műegyetemi épületek „építészeti összefogását”, mindezzel pedig irreális magasságokba emelte a kivitelezés költségeit.⁷¹

Másképp képzelte el az új egyetemi épületet a Károlyi Antal vezette munkacsoport: a rendelkezésre álló terület egészét beépítették volna oly módon, hogy az egymással árkádsorral összekötött épületszárnyak egy belső udvart fogjanak közre. A középpontba – ismét nem véletlenül –, ők is egy reprezentatív tornyot emeltek volna. A kritikusok ezt szintén funkciótlanak és indokolatlanul drágának tartották. Nem aratott tetszést az Irinyi utcára nyíló nagyszabású bejárati kompozíció sem: elismerték ugyan annak reprezentatív kialakítását, hiányolták azonban a városképpel való szoros kapcsolatot. A homlokzati kialakítást pedig nem egyedinek, hanem „az utóbbi építészeti törekvések egyvelegének” minősítették. A terv legfőbb erényének a kissé túlzó méretek ellenére is célszerű alaprajzot és az épületegyüttes átgondolt közlekedési rendszerét tartották.⁷²

A Kiss Tibor vezette mérnökcsoport által benyújtott terv a bírálók véleménye szerint „nem fejezi ki a Műegyetem eszmei tartalmát”. A rendelkezésre álló területen elszórtan elhelyezett épületekben a különböző rendeltetésű termek szervesen és

⁷¹ Trautmann R.: Az Építőipari Műszaki Egyetem tervpályázata i. m. 24.

⁷² Trautmann R.: Az Építőipari Műszaki Egyetem tervpályázata i. m. 24.

rendszeretlenül követték volna egymást. Az elképzelés a városnegyed rendezésének egészére vonatkozóan sem tartalmazott átfogó koncepciót.⁷³

Az új egyetemi campus megépítésére az a Nyiri István is pályázott, akinek a Sztálin térre 1949-ben tervezett buszpályaudvarát az építészvitában Perényi Imre a legmaróbb gúnnyal figurázta ki. Igaz, ugyanekkor a Népstadionhoz kapcsolódó metróállomás ugyancsak Nyiri rajzolta tervét viszont követendő példaképként értékelte.⁷⁴ Nyiri az új egyetem helyszínéül szinte egy új városrészt szándékozott felépíteni. Az új tömböket az Irinyi utcától egyéb, más funkciójú épületekkel választotta volna el, a déli oldalra pedig nagyszabású parkot tervezett. A főépület alaprajza majdnem szabályos négyzetet alkotott, amit a bírálók is mint „ideális pontot” kezeltek. Helytelenítették azonban, hogy a koncepció nem veszi figyelembe a Duna kanyarulatát, beépítési elképzelése tömör, majdhogynem zsúfolt, a tervezett főhomlokzat pedig kissé komorra sikerült. Erénynek tekintették ugyanakkor a térkapcsolatok átgondoltságát, és nem utolsó sorban az egész elképzelés reális kivitelezhetőségét.⁷⁵

Rimanóczy Gyula, a műegyetemi „R” épület tervezője, a zsűri szerint a homlokzatokon és az alaprajzon is újszerű és változatos megoldásokat alkalmazott: kiemelkedő művészi színvonalon oldotta meg például a hídfő lezárását. Ám ő is irreálisan nagy, kihasználatlan és egyben gazdaságtalan terekkel dolgozott, elsősorban ennek volt betudható, hogy a megrendelők ezt a tervet sem támogatták.⁷⁶

A Weichinger Károly tervezte új egyetemi főépület a Duna vonalát követte, míg a hátoldalon szabályos formák szerint elhelyezett pavilonépületekkel igyekezett kapcsolódni a környező városrészhez. Nyiri Istvánhoz hasonlóan ő is kialakított egy

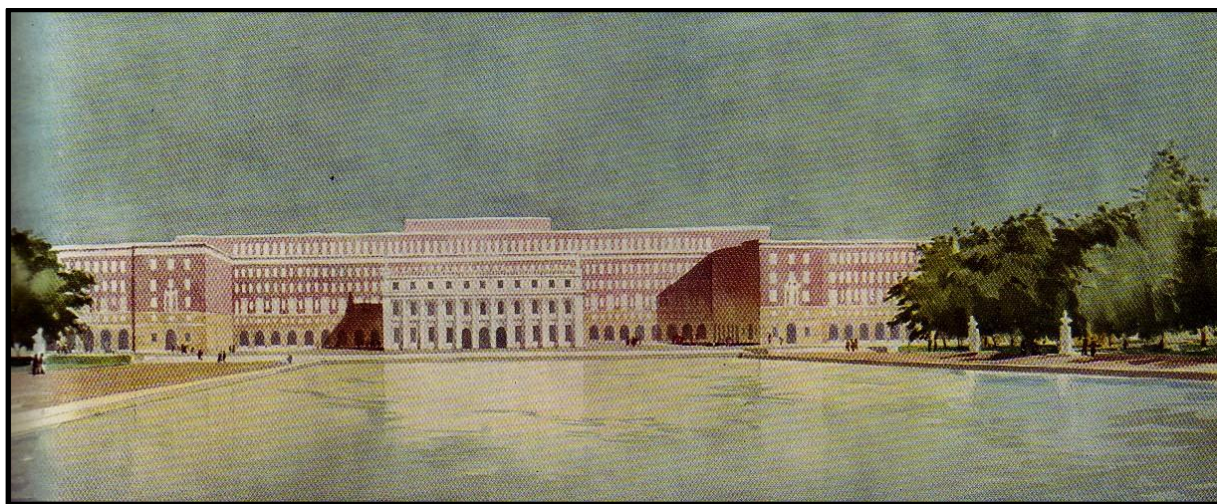
⁷³ Trautmann R.: Az Építőipari Műszaki Egyetem tervpályázata i. m. 24.

⁷⁴ Lásd korábban és a 36. jegyzet. Megjegyzendő, hogy Nyiri István Lauber Lászlóval 1938 és 1940 között a Szabadság téri Pénzügyi Központ szigorúan racionalista, ám kevésbé sikerült épületén is dolgozott.

⁷⁵ Trautmann R.: Az Építőipari Műszaki Egyetem tervpályázata i. m. 24–25.

⁷⁶ Trautmann R.: Az Építőipari Műszaki Egyetem tervpályázata i. m. 25.

belső parkot, amelyen áthaladva a diákok a különböző helyszíneket gyorsan és könnyen közelíthették volna meg. A főbejárat a Duna felől nyílt, a tantermek azonban hátulról, a park felől is megközelíthetőek lettek volna. Az épület alaprajzi elrendezését a rend és az átláthatóság jellemezte. A bírálóbizottság elismerte, hogy a terv „magas színvonalon áll, derűs és optimista”, valamint megvalósítása sem lehetetlen. Az egyedüli kritika az épületek közötti túl nagy távolságokat illette.⁷⁷

6. kép Az Építőipari Műszaki Egyetem győztes pályázata. Tervező: Weichinger Károly (Forrás: Wikimedia Commons⁷⁸)

A döntéshozók a Rimanóczy Gyulával egyazon generációhoz tartozó, tanulmányait hozzá hasonlóan a Budapesti Királyi József Nádor Műegyetemen folytató Weichinger Károlyt nyilvánították a pályázat győztesének. (6. kép) Weichinger ifjúkorában, a '20-as-30-as években, a római építészeti ízléshez és mintakincséhez kötődött, amely hatás egyházi épületeiben egyértelműen meg is mutatkozott.⁷⁹ E tapasztalatait és inspirációit Weichinger az „új korban” is érvényesíteni kívánta. Talán

⁷⁷ Trautmann R.: Az Építőipari Műszaki Egyetem tervpályázata i. m. 26.

⁷⁸ Letöltés: 2017. ápr. 27. A kép jelenleg nem elérhető.

⁷⁹ Többek között a pálos kolostor épülete a Gellérthegy lábánál (1934), a pécsi pálos templom (1937), a budapesti Szilágyi Erzsébet Gimnázium (1936)

erre vezethető vissza a döntéshozók által nagyra értékelt rend és átláthatóság, valamint minden bizonnyal a magas mesterségbeli színvonal is, amelynek a zsűri prioritást biztosított a szocialista-realista formahűség szigorú követelményével szemben.

A második díjat az építészetben súlyos vádakkal és jelentős dicsérettel is illetett Nyiri István kapta.⁸⁰ Nem az építészek és nem is a szocialista realizmus iránt elkötelezett bírálókön múlt tehát, hogy az Építőipari Műszaki Egyetem monumentális épületeinek tervei végül papíron maradtak.⁸¹

Az Építőipari Műszaki Egyetem épületei végül nem készültek el, sőt maga az intézményi leválás sem fejeződött be teljes mértékben. Ahogy az elképzelés megfogalmazásának, úgy megghiúsulásának oka is a politikában keresendő: Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála, valamint Rákosi Mátyás távozása a hatalomból, továbbá Nagy Imre költségeket racionalizáló politikája véget vetett a grandiózus elképzeléseknek.

Az építészeti alkotások költségigénye, valamint a kivitelezés időigényes volta mind-mind hozzájárult ahhoz, hogy az építészet a történelmi korszakváltásokhoz a

⁸⁰ Trautmann R.: Az Építőipari Műszaki Egyetem tervpályázata i. m. 26–27.

⁸¹ A építkezéssel kapcsolatos gondokkal már az 1953/54-es tanévben foglalkoztak az egyetem tanácsulésain: „Aggodalommal nézzük új egyetemünk építése [sic!] megvalósulásának tologatását, a tervpályázat lebonyolítása után. E téren az Oktatásügyi Minisztérium határozott kiállítására és sürgős intézkedésére van szükség.” Az Építőipari Műszaki Egyetem egyetemi tanácsulésének jegyzőkönyvei, 1954. február 26. 97.; „Az elmúlt évben az új Építőipari Műszaki Egyetem építkezésével kapcsolatos tervpályázat pozitív eredménnyel zárult. A beruházás megvalósításában azonban komoly nehézséget jelent, hogy az O. M. a jelen időpontig nem tudta még a megfelelő bázisadatokat szolgáltatni, amelyek alapján a Párt és a Kormány program szellemében és annak megfelelően az új egyetem programja átdolgozható lett volna és a műszaki tervezést meg tudtuk volna kezdeni, noha az 1954. évi tervhiteiben az egyetem tervezési költségei már be vannak állítva.” Az Építőipari Műszaki Egyetem egyetemi tanácsulésének jegyzőkönyvei, 1954. február 26. 112.; Beszámoló az Építőipari Műszaki Egyetem 1953. évi gazdasági-pénzügyi működéséről: „Az Egyetem vezetősége a Pártkongresszus elé fogja vinni azt a problémát, mely felhívja a figyelmet arra, hogy az Építőipari Műszaki Egyetem oktatása megfelelő műhely és laboratóriumok nélkül nem történhet meg kellő mértékben. Az Építőipari Egyetem építkezését el kellett halasztani, ez azonban nem jelentheti azt, hogy az Egyetem ne bírjon olyan műhelyekkel, hogy a gyakorlati oktatást ne lehessen kimélyíteni.” Az Építőipari Műszaki Egyetem tanácsulésének jegyzőkönyvei, 1954. május 21. 160. – Rados Kornél rektor hozzászólása.

művészeti ág nál lassabban, több kontinuitást magával hordozva tudjon csak reagálni. Miközben a kultúrpolitika azonnal meghirdethette a dolgozók társadalmával egy ütemre haladni és fejlődni képes szocialista, realista és mindenekelőtt haladó művészet jelszavát, addig az alkotó építészek elsősorban az 1920-as és 1930-as években magukévá tett funkcionalista szemlélettel, és az annak megfelelő modernista stílussal közelítettek a megoldandó problémákhoz. Hiába vette kezdetét szinte a „felszabadulás” után azonnal – nem egy esetben éppen a Szovjetunióból hazatérő, tanulmányaikat ott folytató vagy ott szakmai tevékenységet is űzők irányításával és sugallatára – az építészzakma ideológiai és politikai alapon történő tagolódása, a módszerek és a stílus, valamint a szerkezetek modernista jellegének óhajlásában széles körben egyetértettek.⁸²

A minőség és racionalitás tehát az építészvita után, az ott kötelező érvényre emelt formai, stílári jellemzők ellenére is döntő tényezőnek bizonyult a tervezett reprezentatív beruházások, köztük az egyetemi épületek politikai tekintetben minden bizonnyal megbízható, ideológiailag jól tájékozott bírálói szemében. Az 1951-es, dermesztő légkörű vitát követő mégoly doktrínér állásfoglalás sem jelenthetett igazi korszakhatárt, nem hozhatott teljes elhatárolódást sem a korábbi korokból, sem más iskolákból idézett építészeti megoldásoktól. És nem nyitott „tisza lapot” az építészeti megrendelések területén sem. A továbbiakban is elnyerhettek jelentős megbízásokat a két háború között tanult és már akkor is alkotó generációhoz tartozó konzervatív-funcionalista építészek, akik a megtűrt tartományban maradv egyes esetekben jobban, máskor kevésbé vetették alá magukat a hivatalos követelményeknek.

⁸² *Prakfalvi E. – Szűcs Gy.: A szocreáli m. 21–23.*

M. Madarász Anita

BRIT–MAGYAR KULTÚRDIPLOMÁCIA, 1953–1956

„Külpolitikánkra jellemző ez a törekvés, hogy valamennyi országgal, tekintet nélkül társadalmi rendszerére, békés viszonyban kívánunk élni, a népek egyenjogúságának, szuverenitásának, a belügyeinkbe való be nem avatkozásnak, valamint egymás érdekei kölcsönös tiszteletben tartása alapján.”¹

(Irányelvek, 1955. május)

A Sztálin halálát követő időszakban a NATO-tagállamok a szovjet blokk országainak fokozatos liberalizálását óvatos taktikával kívánták biztosítani, anélkül, hogy túlzottan kifejezésre juttatták volna szándékaikat. Megpróbálták egy önrendelkezési és saját liberalizációs folyamatot is beindítani közvetett módon, nem katonai eszközökkel, hanem a propagandára koncentrálnak. Macher Anikó ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy Magyarország ígéretes területnek bizonyult, mivel a kommunista rezsimnek nem volt olyan hosszú hagyománya, mint a Szovjetunióban. A „nyugati diplomaták a nemzethez tartozás erős érzelmeit a magyar társadalomban a rezsimmel szembeni potenciális fenyegetésként értékelték. Az idősebb értelmiségiek nosztalgiával fordultak a nyugati kultúra felé, ugyanakkor a fiatalság elégedetlen volt

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Az államigazgatás felsőbb szervei, 1862–2014, Külügy, 1862–1995, Külügyminisztérium, TÜK iratok, Anglia, 1945–1964 (a továbbiakban XIX-J-1-j), 14. doboz. 27. tétel. 005129. Tárgy: Az országgyűlés külpolitikai vitája. Irányelvek Boldoczki elvtárs parlamenti beszámolójának feldolgozásához. 2. A levéltári iratanyagban szereplő Boldoczki János 1953. július 4. és 1956. július 30. között töltötte be a külügyminiszteri posztot. Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990. Szerk. Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos. A bevezető tanulmányt írta: Baráth Magdolna. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp. 2015.35.

a szovjet kultúrával, amelyet kívülről tehertételnek látott.”² E mellett 1954 tavaszától kezdve a Szovjetunió a korábbiakhoz képest aktívabb külpolitikára „serkentette” a blokkhoz tartozó országokat, „mintha valódi önálló szereplői lennének a nemzetközi rendszernek: kezdeményezzenek a nemzetközi szervezetekben, a kétoldalú kapcsolatokban, hogy ezzel erősítsék a tábor szövetségesi karakterét és nemzetközi befolyását”. Ennek eredményeként az 1954–1956 közötti időszakban minőségileg és mennyiségileg is megélénkültek a kapcsolatok a Nyugattal.³

Az 1950-es évek első felének változásai

Az Egyesült Királyság és Magyarország diplomáciai kapcsolatai az 1950-es évek első felében mélypontra zuhantak.⁴ Ennek magyarázata részben a nemzetközi hidegháborús feszültségben, részben Magyarország belpolitikai átalakulásában keresendő. A brit állampolgárok, üzletemberek sorozatos kiutasítása, illetve vád alá helyezése (lásd: Standard-per), a brit tulajdonok államosítása,⁵ a *British Council* budapesti irodájának kikényszerített bezárása⁶ tovább mélyítette az amúgy is fennálló szakadékot a két ország között. Hogy ebből a diplomáciai gödörből kikerüljön az ország, szükség volt arra, hogy a magyar fél engedményeket tegyen, s nagyobb

² Anikó Macher: Hungarian Cultural Diplomacy, 1957–1963. Echoes of Western Cultural Activity in a Communist Country. In: Searching for a Cultural Diplomacy. Eds. Jessica C. E. Gienow -Hecht – Mark C. Donfried. Berghahn, New York–Oxford 2013. 77. Magyarország hidegháborús külpolitikai tevékenységéről bővebben lásd: Békés Csaba: Európából Európába: Magyarország konfliktusok kereszttüzeiben, 1945–1990. Gondolat, Bp. 2004.; Fülöp Mihály–Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a 20. században. Aula, Bp. 1998.

³ Győri Szabó Róbert: A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig. Helikon, Bp. 2011. 207.

⁴ A két ország 1953 és 1956 közötti általános diplomáciai kapcsolatáról lásd: Hegedűs Gyula: Magyar–angol kapcsolatok, 1944–1956. ELTE BTK, Budapest, 2011. (Doktori disszertáció) (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/hegedusgyula/diss.pdf>, letöltés 2016. márc. 24.) 218–222.

⁵ Erről lásd bővebben: Hegedűs Gyula: A brit tulajdon államosítása Magyarországon, 1945–1950. Múltunk 52. (2007) 4. sz. 282–306.

⁶ Varsón kívül a szovjet blokk összes országában bezárták a BC-t, pl. Bulgáriában ugyancsak 1950-ben.

hajlandóságot mutasson a britek irányában. Ilyen volt például az a „gesztus”, hogy feloldották azt a tilalmat, amely kimondta: a külföldi diplomaták csak Budapesttől 30 km-es távolságra utazhatnak; többen érkezhettek Magyarország területére a korábbiakhoz képest; valamint a nyugati követségek fogadásain több személy jelent meg a Külügyminisztériumból, mint a megelőző években, de azért nem annyian, mint a szovjet blokkhoz tartozó országok rendezvényein. A londoni magyar követ és a beosztottak különböző fogadásokra kaptak meghívást – még a brit koronázási film bemutatásán is részt vettek. Fontos változásnak tekinthető az is, hogy enyhült a magyar sajtó kritikája az Egyesült Királyság irányában.⁷ Kulturális szempontból ennek a „nyitásnak” az egyik legfontosabb lépése minden kétséget kizáróan az lett volna, ha Magyarország újra engedélyezi a *British Council* irodájának megnyitását: erre azonban szinte semmilyen esély nem mutatkozott, hiszen az engedélyezés egy gesztusértékű üzenettel ért volna fel, erre azonban még nem érett meg a helyzet.

Sztálin halála után megmutatkoztak a változás jelei: a szocialista fejlődés különböző irányait tudomásul vették (lásd az 1955. évi szovjet–jugoszláv nyilatkozatot⁸), s a nagyobb külpolitikai lehetőségekre nagy hatást gyakorolt, hogy a magyar belpolitikai események is egyfajta enyhülést eredményeztek 1953 márciusát követően. Rákosi Mátyást a szovjetek leváltották és Nagy Imre lett a miniszterelnök, aki egy sor új kísérleti politikai intézkedést vezetett be, amellyel elindította a

⁷ Ez volt a külpolitikában a „*New Look*” irányvonal. H. Haraszti Éva: Változások Magyarországon a budapesti angol követ 1953–1957. évi jelentéseinek tükrében. *Világtörténet* 1996. tavasz-nyár. 84.

⁸ „A jugoszláv partner egy semleges helyet, esetleg egy dunai hajót vagy szigetet javasolt. Hruscsov azonban úgy vélekedett, hogy »ha a Dunán találkoztunk volna, akkor kb. úgy nézett volna ki a dolog, mintha a rekettységben találkoztunk volna«. A szovjet vezetés úgy vélte, hogy a politikai változás országvilágra szóló demonstrációjára csak egy belgrádi találkozó lehet alkalmas, hiszen ekkor még a szovjet főváros szóba sem kerülhetett. A szovjet békeküldöttség Hruscsov vezetésével 1955. május 26-án érkezett Belgrádba. Így kezdődött a viszontagságos viszony egy új, szintén »hullámzó érzelmekben« gazdag szakasza.” Sipos Péter: Szovjetunió és Jugoszlávia, 1945–1955. *História* 14. (1992) 4. sz. 30–31.; A nyilatkozatot a két fél 1955. június 2-án írta alá. Juhász József: A lehetséges szövetséges szembefordulása: Jugoszlávia és a magyar '56. *História* 28. (2006) 10. sz. 6.

desztalinizációt.⁹ Kevesebb lett a letartóztatás, október folyamán feloszlatták az internálótáborokat, intézkedéseket fogantatosítottak a parlament szerepének növelésére¹⁰ stb. és, ami számunkra a legfontosabb, „kevésbé volt érezhető a Nyugat felé irányuló hivatalos ellenséges magatartás”.¹¹ Mindezek alapján elmondható, hogy 1953 folyamán – annak ellenére, hogy a kapcsolatok az „enyhülés”¹² mellett is változó képet mutattak – úgy tűnt, megindultak azok a tárgyalások, amelyek arra voltak hivatottak, hogy pozitív irányba billentsék a fennálló állapotot. Ugyanakkor látni kell azt is, hogy ez egy hosszú folyamat kezdete volt csupán, s mindkét fél meglehetősen távolságtartással kezelte a kérdést.

„Az év első felében bár a diplomáciai érintkezések hangja általában barátságosabb volt az előző évinél, több barátságtalan, sőt határozottan ellenséges gesztus is történt angol részről [...]”¹³ Ennek ellenére „a két ország közötti viszony lényegesen megjavult a nyár folyamán. Az új angol követ [Sir George Labouchère, 1953–1955 – megj. M. M. A.]

⁹ *Glatz Ferenc*: A desztalinizáció első hulláma Magyarországon. Nagy Imre kontra Rákosi Máttyás, 1953–1956. *História* 28. (2006) 6–7. sz. 50–59.

¹⁰ Az 1950-es évek magyar bel- és külpolitika eseményeiről bővebben többek között lásd: *Borhi László*: Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956. Corvina, Bp. 2005.; *Fülöp M. – Sipos P.*: Magyarország külpolitikája i. m.; *Gyarmati György*: A Rákosi-korszak Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. ÁBTL-Rubicon, Bp. 2013.

Az Egyesült Királyság 1950-es évekbeli bel- és külpolitikájáról többek között lásd: *David Childs*: Britain since 1945. A political history. 5th Edition. Routledge, London–New York 2001.; *Egedy Gergely*: Nagy-Britannia története, 1945–1987. HVG Rt, Bp. 1991.; *Robert Self*: British foreign and defence policy since 1945: Challenges and Dilemmas in a Changing World. Palgrave Macmillan, New York 2010.

¹¹ *Haraszti É.*: Változások Magyarországon i. m. 82.

¹² Az 1950-es években fellépő nemzetközi enyhülésről lásd bővebben: *Békés Csaba*: Hidegháború-enyhülés új megközelítésben. *Külügyi Szemle* 13. (2014) 4. sz. 3–18.

¹³ Lásd többek között: Sanders és Lee Meng cseréjének visszautasítása, Tar Ferenc londoni attasé kiutasítása. Tar Ferenc főrezidentst 1953 májusában utasították ki a brit hatóságok – de csak általánosságban utaltak arra, hogy erre azért került sor, mert felmerült a kémtevékenység gyanúja. *Ungváry Krisztián*: „Anglia a második legnagyobb ellensége Magyarországnak”. A londoni magyar hírszerző rezidentúra működése saját jelentései tükrében 1951 és 1965 között. *Századok* 147. (2013) 6. sz. 1522.

ideérkezése után nemsokára szabadon engedték Sanderst¹⁴ és megszüntették az utazási korlátozásokat. Mindezekon túlmenően a jobb kapcsolat kialakulása természetesen elsősorban a nemzetközi feszültség enyhülésének tulajdonítható.”¹⁵

Ezenfelül, a két ország között jelentkező enyhülésben minden bizonnyal szerepet játszott a magyar és angol labdarúgó-válogatott november 25-i 6:3-as mérkőzése a londoni *Wembley Stadion*ban. A nagy jelentőséggel bíró sportesemény az elkövetkezendő időszakban a diplomáciai tárgyalások során is szinte mindig előkerült, s bizonyos szempontból képes volt arra, hogy enyhítse a hivatalos találkozók olykor feszült hangulatát. A két ország közötti társadalmi érintkezésekben is pozitív irányú változások következtek be az előző évhez képest: „az angolok úgyszólván valamennyi fontosabb rendezvényükre meghívták a Külügyminisztérium vezető beosztottait.”¹⁶

¹⁴ Harold Wilson munkáspárti politikus, későbbi miniszterelnök ekképp vélekedett a Sanders-ügyről: „Megítélésem szerint a magyarok belátták, hogy a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok helyreállítása nem lehet Sanders szabadon bocsátásának előfeltétele. Tekintettel arra, hogy Mr. Sanders jó néhány évet töltött fogságban, itt az ideje, hogy amnesztiát kapjon.” *Pál István: A részmunkaidős ellenzéki képviselő. Harold Wilson politikai pályafutása 1951–1959.* In: Hindu istenek, sziámi tigrisek. Balogh András 70 éves. Szerk. Majoros István – Antal Gábor – Háda Béla – Hevő Péter – Madarász Anita. ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Bp. 2014. 448. E fordulatnak nagy jelentősége volt: Sanders augusztus közepi elengedése és kiutasítása nagy visszhangot keltett a brit közvéleményben és hatással voltak a vegzáló kereskedelmi kapcsolatokra is. „Úgyszólván valamennyi angol újság ezt az eseményt összekapcsolta a magyar–angol kereskedelmi tárgyalások újrafelvételének kérdésével. [...] Egyáltalán nem volt meglepő, hogy augusztus 27-én a *Board of Trade* közleményt adott ki, amely elrendeli a magyar importra alkalmazott kivételes korlátozások megszüntetését.” MNL OL XIX-J-1-j 11. doboz. 26. tétel. 00743. Politikai Főosztály, Villányi Antónia. 1953. december 21. Tárgy: Angol–magyar diplomáciai kapcsolatok alakulása 1953. év folyamán. 3.

A Sanders-ügyről lásd továbbá: *Szörényi Attila: A brit–magyar diplomáciai kapcsolatok és a Sanders-ügy, 1949–1953.* Valóság 49. (2006) 6. sz. 74–92.; *Uó: A Standard-per előzményei és előkészítése 1948–1950.* PPKE BTK, Piliscsaba, 2012. (Doktori disszertáció)

https://btk.ppke.hu/phd/tortenelemtudomany/szorenyi_attila/tezis_hu.pdf, letöltés 2017. okt. 29.

¹⁵ MNL OL XIX-J-1-j 11. doboz. 26. tétel. 00743. Politikai Főosztály, Villányi Antónia. 1953. december 21. Tárgy: Angol–magyar diplomáciai kapcsolatok alakulása 1953. év folyamán. 1.

¹⁶ Uo.

Szigeti Károly diplomata¹⁷ jelentése alapján megállapíthatjuk, hogy 1954-ben – abban az évben –, amikor ismét „megnyíltak a kapuk” a két ország között, a kulturális kapcsolatok kifejezetten jó irányba haladtak. A kulturális és tudományos érintkezés további fejlesztésének előterében az állt, hogy az eddigi ismeretségeket felhasználják újabb ismeretségi körök szerzésére. Magyar részről olyan szervezeteket és intézményeket kívántak felkutatni, ahol lehetséges a jó kapcsolati hálóval rendelkező személyekkel való érintkezés. Ezen kívül kiemelkedő feladattá vált, hogy „elfogadjuk” a különböző brit egyetemek és iskolák meghívásait.¹⁸ A következő nagy előrelépés egy kiemelkedően fontos nemzetközi eseményhez volt köthető. Az 1955-ös genfi kormányfői értekezlet¹⁹ követően ugyanis egyre nagyobb lehetőség nyílt arra, hogy Magyarország minél kiterjedtebb kapcsolatokat építsen ki a kultúra területén a nyugati országokkal. Szigeti Károly 1955. december 2-i jelentésében olvasható, hogy az ilyen irányú érintkezések azt a célt szolgálták volna, hogy elősegítsék a „békes együttélésre irányuló politikánk” mielőbbi megvalósulását. Az irat szerint „az utóbbi időben, Angliában is mutatkoznak jelei annak a pozitív hatásnak, amely elsősorban az érdeklődés fokozódásában nyilvánul meg, nemcsak a széles népi tömegek vagy haladó személyek részéről, hanem burzsoá körök részéről is. Ezt bizonyítja a szovjet művészek, a Mojszejev együttes angliai szereplése, valamint magyar–angol viszonylatban tudósdelegációnk angliai útja, hegedűművészeink sikere és az állami népi együttesünk jövőbeni útjával kapcsolatos előkészületek is.”²⁰ Annak érdekében,

¹⁷ Beosztott diplomata a londoni követségben 1953 és 1955 között (I. o. követségi titkár). A III. Politikai (angolszász) Osztály helyettes vezetője, 1955–1958. Főkonzulok, követek i. m. 269.

¹⁸ MNL OL XIX-J-1-j 4. doboz 14. tétel. 00498/1955 – A követség kapcsolatai. London, 1954. december 23.

¹⁹ A genfi csúcstalálkozóra 1955. július második felében (18-23.) került sor brit, amerikai, francia és szovjet részvétellel. (Anthony Eden, Dwight D. Eisenhower, Edgar Faure, Nyikolaj A. Bulganyin). Erről lásd bővebben: Cold War Respite: The Geneva Summit of 1955. Eds. Guntner Bischof – Saki Dockrill. Louisiana State University Press, Baton Rouge 2000.; J. P. D. Dunbabin: The Cold War: The Great Powers and Their Allies. Vol. I. Second Edition, Pearson Longman, Harlow 2008. 222–228.

²⁰ MNL OL XIX-J-1-j 42. doboz. 141. tétel. 0018273. Kelet–nyugati kulturális kapcsolatok a genfi értekezletek után.

hogy további sikereket érhessen el Magyarország a kultúrkapcsolatok területén, Szigeti Károly írásban kérte Katona János követet,²¹ hogy a következő javaslatokat mérlegelje munkatársaival együtt:

1. „Fokozott mértékben kísérje figyelemmel és tanulmányozza a Szovjetunió és a baráti országok kulturális és tudományos kapcsolatainak alakulását a fogadó ország kulturális és tudományos szerveivel.
2. Szélesítse kapcsolatait elsősorban olyan kulturális és tudományos szervezetekkel, ezeknek vezetőivel és tagjaival, amelyek a Szovjetunió és más népi demokratikus országok hasonló kezdeményezésére pozitívan reagáltak és érdeklődést mutatnak az ilyen kezdeményezés iránt.
3. Rendszeresen tanulmányozza az angol kulturális és tudományos élet napirenden lévő legfontosabb problémáit, azokat értékelve tegye meg észrevételeit a központ felé.
4. Mérlegelje a különböző, főleg tudományos delegációk cseréjének lehetőségét és ilyen irányban tegyen további javaslatokat, szem előtt tartva az MDP Központi Vezetőségének határozatának irányelveiből eredő feladatokat.
5. Igyekezzen további kapcsolatok szerzésére, film, színház, képzőművészeti és sportkörökben is.
6. [...]

²¹ Katona János 1953 és 1957 között töltötte be a követi posztot Londonban.

7. A követség készítsen összefoglaló jelentést az angol kulturális helyzetről, különös tekintettel Anglia és a baráti országok kapcsolatainak alakulásáról és azok hatásáról az ország különböző köreiből.”²²

A világpolitikában bekövetkező enyhülést a kultúrdiplomácia területén erősítette, hogy az SZKP február 14. és 25. között ülésezett XX. kongresszusa²³ új lendületet adott a Kelet–Nyugat közötti kulturális kapcsolatok fejlesztésének. A kulturális cserék a Szovjetunió békés egymás mellett élési politikájában fontos szerepet töltek be, és Magyarország csatlakozva a többi népi demokráciához, követte a szovjet direktívákat. A kongresszus után a NATO-országok úgy határoztak, hogy követik a fentebb említett összehangolt óvatos politikát, amely a szovjet blokk egységének fokozatos megbontását, az egyes országok autonómia törekvésének bátorítását célozta.²⁴ Macher munkájában olvashatjuk, hogy amíg Franciaország például megállapodott Magyarországgal kulturális csereprogramban, addig az Egyesült Királyság a kétoldalú kapcsolatokat nem kormányzati szinteken támogatta. Júliusi határozatában az MDP Központi Vezetősége többek között kijelentette, hogy „a szocialista országok közötti szoros barátság és együttműködés további ápolása mellett sokoldalú – gazdasági, tudományos, művészeti, sport- és egyéb – kapcsolatokat óhajtunk kiépíteni a szocialista világrendszeren kívül álló országokkal”.²⁵

Ezek a mozzanatok hozzájárultak ahhoz, hogy minden területen új lehetőségekkel nyissanak egymás felé az érintett felek – nem volt ez másként a kulturális kapcsolatok esetében sem. Két probléma azonban a tárgyalt időszakban meglehetősen hátráltató tényezőként jelentkezett: az egyik a már említett *British*

²² MNL OL XIX-J-1-j 42. doboz. 141. tétel. 0018273. Kelet–nyugati kulturális kapcsolatok a genfi értekezletek után.

²³ Baráth Magdolna: Az SZKP XX. kongresszusa a legújabb orosz szakirodalom tükrében. *Múltunk* 51. (2006) 2. sz. 177.

²⁴ Macher, A.: *Hungarian Cultural Diplomacy* i. m. 78.

²⁵ Győri Sz. R.: *A magyar külpolitika története* i. m. 220.

Council volt, illetve az annak budapesti irodája újbóli megnyitásával kapcsolatos magyar elutasítás; a másik a londoni magyar követség operatív munkájában és szervezeti felépítésében jelentkező hiányosságok voltak – a tanulmány ez utóbbi problémát ismerteti.

A londoni magyar követség tevékenysége

„Korántsem mondhatjuk, hogy az angol kormány magatartása népi demokráciánk felé alapvetően megváltozott volna; ellenkezőleg, továbbra is népi demokráciánkat gyűlölő, ellenséges magatartást tanúsít hazánkkal szemben.”²⁶

A londoni magyar követség második világháborút követő munkája évről évre számos kivetnivalót hagyott maga után. A súlyosnak tekinthető problémákat több tényező együtthatása generálta: az angol nyelvtudás alacsony szintje, a követségi beosztottak hiánya és az ennek köszönhetően fellépő túlterheltség,²⁷ a munkamorál kevésbé tapasztalható jelenléte, a pénzügyi és adminisztratív problémák, a határidők pontatlan

²⁶ MNL OL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia 1945–64). 1. doboz. 13. tétel. 001529. Tárgy: Az 1954. évi összefoglaló jelentés. A Követség munkájának főbb eredményei és hiányosságai. A követség legfontosabb és legsürgősebb feladatai. 1.

²⁷ Várkonyi Péter, későbbi külügyminiszter, államvédelmi hadnagyként „Szendrői” álnéven tevékenykedett. 1955. április 20-án történt hazarendeléséig mint sajtóattasé dolgozott a londoni magyar követségen. Ungváry K.: A londoni magyar hírszerző rezidentúra i. m. 1517. 1524.

1953-ban többek között kulturális ügyekkel foglalkozott a követségen belül, s a következő feladatokat látta el egy személyben: „kulturális események figyelése és jelentése, rejtjelezés, protokolláris ügyek (jegyzékek, rendezvények, angol levelezés stb.) segédhivatali beosztottak nyelvtanulásának ellenőrzése, könyvbeszerzések, Sajtóiroda irányítása, tájékoztató anyagok elosztása, futáronként egy vagy két politikai jelentés elkészítése, ideológiai oktatás ellenőrzése, szakmai tanulás.” MNL OL XIX-J-1-k (Nagy-Britannia 1945–64). 1. doboz. 12. tétel. 00510. Tárgy: Követség személyzeti problémája. 2. Várkonyi 1953 tavaszán lett megbízva a titkos és szigorúan titkos irattár kezelésével is. MNL OL XIX-J-1-k (Nagy-Britannia 1945–64). 1. doboz. 13. tétel. 001032/1. Tárgy: Titkos ügykezelés. Életéről lásd: <https://www.neb.hu/asset/phpn0j7tU.pdf>, letöltés 2016. márc. 29.

betartása, illetve a politikai megbízhatóság győzelme a szakértelem fölött. Ezek a hiányosságok a külügyi munka minden területén éreztették negatív hatásukat.²⁸ A Központ (a Külügyminisztérium) és a követség közötti levélváltások alátámasztják, hogy a fejlődésre és a fejlesztésre ugyan lett volna igény, de a támasztott igények és a gyakorlati megvalósulás sok esetben közel sem fedték egymást. Jelen tanulmányban a kulturális kapcsolatok szintjén vizsgáljuk meg e kettősség történetét.

1953 nyarán készült el az a dokumentum, amely a magyar Külügyminisztérium és a magyar diplomáciai külképviseletek munkájára vonatkozó irányelveket tartalmazta. E szerint

„a nemzetközi helyzetet az utóbbi időben azok a következetes erőfeszítések jellemzik, melyeket a Szovjetunió és a béketábor többi országai tettek és tesznek az irányban, hogy az évek óta tartó és a legutóbbi időkig egyre élesedő nemzetközi feszültség enyhülését és ezen keresztül a két rendszer országai egymással való normális, békés együttműködésének helyreállítását elérjék”.²⁹

Az irányelvek egy érdekes pontját jelenti az a pár mondat, amely a békés együttélés lehetőségét hangsúlyozza:

„a Magyar Népköztársaság a Szovjetunióval összhangban folytatja békepolitikáját, amely az összes népekkel való együttműködés biztosítására, a béke megőrzésére és megvédésére, az imperialisták

²⁸ A londoni magyar diplomáciai képviselő munkájáról lásd bővebben: *Hegedűs Gyula: A londoni magyar diplomáciai képviselő 1945–1956.* In: *Modern Magyarország* 3. (2014) 1. Különszám. 303–333. http://epa.oszk.hu/02300/02336/00003/pdf/EPA02336_moma_2014_kulonszam_303-333.pdf, letöltés 2016. márc. 24.

²⁹ MNL OL XIX-J-1-j 1. doboz 13. tétel. 00150/6. Tárgy: Irányelvek a III. negyedévi munkatervhez. 1.

agressziós terveinek leleplezésére irányul. »Nincs egyetlen állammal se oly vitás ügyünk, melyet ne lehetne békés úton elintézni. Békében akarunk élni minden országgal, bármilyen is legyen annak belső rendszere...«³⁰

Ezt a gondolatmenetet folytatva a szövegben meghatározásra került, hogy

„ebből a belpolitikából következik az a törekvésünk, hogy az ENSZ tagjai sorába belépve aktív részvételünkkel mozdítsuk elő a béke megőrzésének és a nemzetek békés együttműködésének ügyét. Mint népfrontunk választási felhívása leszögezte: »a Magyar Népköztársaság őszintén és fenntartás nélkül részt kíván venni a népek nemzetközi együttműködésében.« [...]»³¹

Az irányelvekben megfogalmazott feladatok között szerepelt jelen tanulmány témájának szempontjából az egyik legfontosabb tétel: „a nemzetközi helyzet enyhítése érdekében mindent meg kell tennünk az irányban, hogy ahol csak lehet, élénkebbé tegyük gazdasági és kulturális kapcsolatainkat a kapitalista országokkal. Ez a leghatékonyabb mód arra, hogy a vasfüggöny meséjét megcáfoljuk. Különösen széles tér nyílik a kapitalista országokkal fennálló sportkapcsolataink további fejlesztésére, valamint gazdasági és kulturális kapcsolataink kiszélesítésére is. Ebből a szempontból kell megvizsgálunk a nemzetközi szervezetek tevékenységében és a különböző nemzetközi konferenciákon való részvételünket is.»³² A követség IV. negyedévi munkaterve kis részben ugyan, de szintén foglalkozott a kapcsolatok kulturális

³⁰ Uo. 4.

³¹ Uo.

³² Uo. 5.

vetületével: „otthonról kapott segítséggel főleg kulturális területen növeljük a Magyar Klub aktivitását. Megteremtjük szintén otthoni támogatással annak feltételeit, hogy az Angol–Magyar [Baráti – kieg. M. M. A.] Társaság³³ kiterjedt programokat tartalmazó három hónapos munkatervét sikerrel teljesítse.”³⁴

1953. december 4-én Katona János, az új londoni magyar követ bemutatkozó látogatást tett Anthony Eden külügyminiszternél. Katona e találkozásra ekképp emlékezett vissza:

„Igen barátságosan üdvözölt és kijelentette, mindenkor rendelkezésemre áll, ha hozzá fordulok. Örül annak, hogy javult a viszony a két ország között és arra törekszik, hogy tovább javuljon nemcsak velünk, de a Szovjetunióval is. [...] Ő azon van, hogy csökkenjen a nemzetek közötti feszültség. Kijelentettem, én is nagyon örülök, hogy munkámat már egy kellemesebb légkörben kezdhettem meg. Én magam is arra törekszem, hogy a két ország közötti viszony tovább fejlődjön. [...] Gratuláltam a futballcsapatunk nagyszerű győzelméhez és helyeselte a két ország sportkapcsolatainak fejlesztését. Én kijelentettem, hogy örülök a magyar csapat itteni jó szereplésének, de még inkább annak a ténynek, hogy jó sportkapcsolat alakul ki és kívánom, hogy ez más területen is létrejöjjön, így kulturális vonatkozásban is.”³⁵

³³ J. S. Champion 1968. március 7-én az Angol–Magyar Baráti Társasággal kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy az „aktívabb ‘baráti társaságok’ közé tartozik. 1951-ben brit kommunisták és szimpatizánsok alapították. [...] A magyar forradalom miatt az ősz végén majdnem megsemmisült, azonban a titkára – Charles Ringrose úr, aki most egy jól ismert kommunista – türelmes gondoskodása révén túlélte az időszakot és 1961-re megint több mint 1000 fős tagságot mondhatott magának.” The National Archives of UK FCO 13/221.GB/East Europe Centre: Hungarian colloquium. Reference: CRE 10/7. J. S. Champion 1968. március 7.

³⁴ MNL OL XIX-J-1-j 1. doboz 13. tétel. 00150/12. Tárgy: A követség IV. negyedévi munkaterve. 2.

³⁵ MNL OL XIX-J-1-j 1. doboz. 12. tétel. 002259. Tárgy: Látogatás Eden külügyminiszternél.

A londoni magyar követség 1953 végétől kezdődően egyre intenzívebben kezdett foglalkozni a kulturális kapcsolatok ápolásával, elmélyítésével és a brit kultúra egyre alaposabb megismerésével, illetve megismertetésével. Ennek egyik fajsúlyos lépcsőfoka volt az, hogy a Központba irányuló kulturális jelentések színvonalában is minőségi változás következett be – ez azonban nem volt olyan mértékű, melyet a követség a beosztottaktól elvárt, így az 1954-es év részben ennek javításáról szólt.³⁶ E szerint például „fokozni kell a kulturális élet egyes területeiről összefoglaló jelentések készítését és folyamatosan felhívni a Központ figyelmét az egyes aktuális kulturális eseményekre”,³⁷ valamint „mindenképpen igyekezni kell anyagi erőink figyelembevétele mellett, szaporítani rendezvényeinket, elsősorban a kis létszámúakat, amelyek alkalmasabbak komolyabb megbeszélésekre”.³⁸ Az 1954. évi II. negyedévi munkaterv alapelvei között nagy hangsúlyt kapott a kulturális kapcsolatok megerősítésének irányába tett törekvés: „kulturális jelentéseinkben a napi kulturális események figyelése továbbra is elsőrendű feladatunk lesz. A kulturális szerveink munkáját és hatáskörét növelni [kell] és a nemzetközi helyzet enyhüléséből, valamint a két ország közötti viszony javulásából adódó lehetőségeket ki fogjuk használni.”³⁹ A III. negyedévi munkaterv alapján igyekeztek még a meglévőnél is nagyobb mértékben fókuszálni a kulturális kapcsolatokra, s kísérleteket tettek arra, hogy újabb területeken szélesítsék az érintkezési felületet: „ebben az évnegyedben megkezdjük a kulturális szerveink, köztük az AMBT [Angol–Magyar Baráti Társaság – megj. M. M. A.], széleskörű vidéki rendezvényei elősegítését”.⁴⁰ Hogy a fejlesztés mértéke mennyire

³⁶ MNL OL XIX-J-1-j 1. doboz. 13. tétel. 00149. Tárgy: 1954 I. negyedévi munkaterv, illetve MNL OL XIX-J-1-k 1. doboz. 13. tétel. 08342/1. Tárgy: A követség diplomáciai tevékenysége. A követség 1953. évi munkájának eredményei és hiányosságai. 3.

³⁷ MNL OL XIX-J-1-j 20. doboz. 47. tétel. 00624. Tárgy: Az 1953-as évi összefoglaló felterjesztése. VI. Követség 1953. évi munkájának eredményei és hiányosságai. 3.

³⁸ uo. 5.

³⁹ MNL OL XIX-J-1-j 1. doboz. 13. tétel. 00149/3. Tárgy: 1954. évi II. negyedévi munkaterv. 4. Várkonyi P. volt a felelőse a brit–magyar kulturális vonalnak.

⁴⁰ MNL OL XIX-J-1-j 1. doboz. 13. tétel. 00149/6. Tárgy: Követség III. negyedévi munkaterve. 5.

volt kielégítő, az a negyedéves munkatervből világosan látszik: „kulturális és tájékoztató munkánkban az előző negyedévvvel szemben már fejlődés tapasztalható. Erre a területre a következő évnegyedben nagyobb figyelmet fordítunk.”⁴¹ A követség kapcsolatairól szóló 1954. december 23-i jelentés szerint a kultúra vonatkozásában elég erősnek mondhatóak a hivatalos érintkezések.⁴² Éves összefoglaló jelentésében a Központ részéről Hajdú József főosztályvezető a kulturális kapcsolatok terén az új „jelenségekre” hívta fel a figyelmet: „ennél kérünk figyelmet szentelni a haladó jelenségekre, azokra a megnyilvánulásokra, amelyek a haladó és reakciós erők közötti ingadozás jeleit mutatják, továbbá az amerikai kulturális behatolás elleni küzdelem alakulására.”⁴³ Kiterjedtebb megfogalmazásban ez azt jelenti, hogy

„kulturális tájékoztató munkánkban, amely a követség operatív munkájának jelentékeny része, keresni kell az új lehetőségeket sajtóirodánk hathatós felhasználásával. Kultúrfronton fel kell tárni a reakciós és progresszív irányzatok harcát, ami angol vonatkozásban bonyolult feladat, mert ezek igen sok esetben csak mint tendenciák, jelenségek mutatkoznak és kevésbé mint szervezett csoportok megnyilvánulásai. Rendkívül szükség van a sajtóval való jó közvetlen, avagy közvetett kapcsolatok kiépítésére. [...]”⁴⁴

Katona a jelentésében, a magyar követség 1955. évi első negyedévi munkaterve értékeléséhez kapcsolódóan kijelentette, hogy 1954 utolsó negyedében a követségi

⁴¹ MNL OL XIX-J-1-j 1. doboz. 13. tétel. 00149/8. Tárgy: Negyedik negyedévi munkaterv.

⁴² MNL OL XIX-J-1-j 4. doboz. 14. tétel. 00498. Tárgy: Követség kapcsolatai. 4.

⁴³ MNL OL XIX-J-1-j 1. doboz. 13. tétel. 001529. Tárgy: Az 1954. évi összefoglaló jelentés.

⁴⁴ Uo. Tárgy: Az 1954. évi összefoglaló jelentés. VII. Követség feladatai az elmúlt év tapasztalatai nyomán. 5.

munka a kultúra és tájékoztatás területén fejlődött a legjobban.⁴⁵ Ehhez kötődően érdemes röviden kitérni arra, hogy még július 14-én jelentés készült a Külügyminisztériumon belül működő Angolszász Osztály⁴⁶ felülvizsgálatáról. Az írás szerint az osztály „fontos területen dolgozik és igen széleskörű munkát végez. Az osztály számos eredményt ért el már eddig is az aktív külpolitika megvalósítása, a követségek munkájának megjavítása terén.”⁴⁷ A kulturális kapcsolatok vonatkozásában ugyanakkor általánosan úgy fogalmaztak, hogy „sem az osztályon, sem a követségeken nem mutat egyenletes képet”.⁴⁸ Ezt alátámasztandó, az október 27-én keltezett feljegyzés a londoni magyar követség munkáját súlyos kritikai megjegyzésekkel illette:

„komoly erőfeszítéseket tesz, hogy fenntartsa az aktív külpolitika, a kapcsolatok szélesítése, a jelentőmunka stb. terén korábban elért színvonalat. A követségnek ez a törekvése azonban nem sikerült minden tekintetben, s diplomáciai-politikai munkájában, a jelentőmunkában, a kapcsolatok fejlesztésében bizonyos fokú stagnálás, egyes esetekben pedig visszaesés tapasztalható.”

⁴⁵ MNL OL XIX-J-1-j 2. doboz. 13. tétel. 001413. Tárgy: Londoni követség 1955. évi első negyedévi munkaterve.3.

⁴⁶ A Szarka Károly vezette (1951–1953) Angolszász Osztály a Külügyminisztériumon belül a II. Politikai Főosztályvezető-helyettes irányításával működött. Szarka Károly mellett két amerikai, három brit és egy dél-amerikai előadó látta el a feladatokat. *Sáringer János: Mozaikok a magyar Külügyminisztérium történetéből (1944–1951).* Grotius. 8.

http://www.grotius.hu/doc/pub/RSSTJE/2010_74_saringer_janos_mozaikok.pdf, letöltés 2016. márc. 29.; illetve *Garadnai Zoltán: Iratok a magyar–francia kapcsolatok történetéhez (1957–1962).* Magyarország és a világ. Sorozatszerk. Ormos Mária – Gecsényi Lajos – Vida István. Gondolat, Magyar Országos Levéltár, Bp. 2011. 352.

⁴⁷ MNL OL XIX-J-1-j 2. doboz. 13. tétel. 003844. Tárgy: A követség egyes beosztottjainak reszortja. 2.

⁴⁸ Uo. 2.

Ha ezt a kultúra területére vetítve nézzük, akkor belátható, hogy szinte csak és kizárólag baloldali intézményekkel és személyekkel tartották, illetve vették fel a kapcsolatot, valamint a kulturális jelentések száma is látványos mértékben csökkent, 1955 második felében a követségnek még előadásokat sem sikerült tartania Magyarországról.⁴⁹ Ezt követően az év végén felülvizsgálták a londoni magyar követség munkáját és állományát. Kulturális szempontból a fejlődő tendencia ellenére ismételen súlyosnak mondható hiányosságokkal szembesültek. Eszerint a kulturális munka „egészében elég gyengén áll”. Sík Endre, a külügyminiszter első helyettese által aláírt jelentés úgy fogalmaz, a

„legfőbb hiba, hogy Arányi⁵⁰ elvtárs, a kulturális és sajtóbeosztott, nem él benne az angol kulturális életben, amely iránt nem is mutat különösebb érdeklődést. Arról sincs világos képe, hogy a két ország közötti kulturális kapcsolatoknak milyen irányban kell fejlődni. Leíró jelentéseket a fogadó ország kulturális életéről egyáltalán nem készít. A kulturális munkának tulajdonképpen csak azokban a szektoraiban van élénkség, amelyek a baráti társasághoz tartoznak. Olyan jelentős területeken, mint a filmmunka, a Corvina kiadványainak terjesztése, könyvkiadás, alig történik valami.”⁵¹

Arányit úgy jellemzik e dokumentumban, mint az egyedüli olyan követségi beosztottat, aki jól tudott angolul. A kulturális feladatoktól meglehetősen eltérő munkákkal is ellátták, ezért folyamatosan le volt terhelve; ugyanakkor az irat szerint

⁴⁹ MNL OL XIX-J-1-j 2. doboz. 13. tétel. 003844. Tárgy: A követség egyes beosztottjainak reszortja. 932/1955. Tárgy: A londoni követség munkája. 1–2.

⁵⁰ Arányi Tibor a sajtóattasébeosztottja, majd attasé volt. 1955-ben beszervezték, fedőneve: „Pártos” volt. Ungváry K.: A londoni magyar hírszerző rezidentúra i. m. 1524.

⁵¹ MNL OL XIX-J-1-j 2. doboz. 13. tétel. 0010770. Tárgy: Londoni követség felülvizsgálása. 1955. december 21. 2.

„elégé felületes és nem egyszer felelőtlen is. [...] A kulturális kapcsolatok fejlesztésének tervszerűtlensége is megbosszulja magát. Pl. Britten, az egyik híres zeneszerző, akit a Kultúrkapcsolatok Intézete meghívott Budapestre, a meghívást nem fogadta el, mert semmilyen kapcsolata sem volt a követséggel és a magyarokkal. Az ilyen meghívások már előre kudarcra vannak ítélve.”⁵²

Az 1955. évi összefoglaló jelentés úgy fogalmazott, hogy a követség kulturális munkája operatív jellegű volt az esetek döntő többségében. Ennek oka az volt, hogy a londoni magyar követ a hiányos személyi állomány miatt képtelen volt arra, hogy egy munkatársat csak és kizárólag kulturális ügyekkel bízjon meg.⁵³

Amikor az 1956. évi első negyedévi munkaterv került napirendre, Szigeti Károly január 16-i feljegyzésében kiemelte, hogy a kulturális jelentő és értékelő munka képviseli a leggyengébb láncszemet a követségen.⁵⁴ A február 20-án keltezett jelentésben a magyar követ szerint

„Angliában nagyon sok szépirodalmi mű jelenik meg, az olvasóközönség nagy részét nem érdeklik a magyar vonatkozású problémák. Az egyes könyvkiadók éppen ezen okoknál fogva nem mernek magyar könyvekhez nyúlni, mivel ez számukra ráfizetést jelentene. Egyébként is a megjelenő szépirodalmi könyvek aránylag nagyon olcsóak és sok esetben a magyar könyvek kiadása drágábbá kerül.”⁵⁵

⁵² Uo. 2.

⁵³ MNL OL XIX-J-1-j 20. doboz. 47. tétel. 002899. Tárgy: 1955. évi összefoglaló. 1955. évi sajtó- és kultúrösszefoglaló. 9.

⁵⁴ MNL OL XIX-J-1-j 2. doboz. 13. tétel. 00318. Tárgy: 1956. évi I. negyedévi munkaterv. 2.

⁵⁵ MNL OL XIX-J-1-j 46. doboz. 145. tétel. 003033. Tárgy: Könyvkiadás. 5.

A könyvkiadással kapcsolatban Szigeti osztályvezető július 6-án úgy fogalmazott, hogy „rendkívül fontosnak tartjuk a magyar könyvek angliai kiadását, tekintettel arra, hogy bizonyos területekre éppen az angliai piac meghódítása révén tudunk eljutni. Nagyon fontosnak tartjuk tehát, hogy a követség tegyen meg mindent annak érdekében, hogy az ottani kiadók magyar könyvek kiadását vállalják.”⁵⁶

Összességében megállapítható, hogy 1956-ra a korábbi évekhez képest jelentősebb minőségi változásra került sor a követség munkájának egészére vonatkozólag. Megnőtt azon beosztottak száma, akik már közvetlenül is le tudtak folytatni tárgyalásokat az angol partnereikkel, ennek köszönhetően megnőtt ez irányban a kezdeményező készség is. Katona János követ a nyelvtanulással kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy „minden elvtárs nagy szorgalommal és igyekezettel tanulja az angol nyelvet”, ennek eredménye pedig minden valószínűség szerint a következő hónapokban már jelentkezni fog.⁵⁷ Ezzel kapcsolatban április 20-án Szigeti úgy fogalmazott, hogy a

„jelenlegi nemzetközi helyzet, a XX. kongresszus szellemében követendő külpolitika alapvető feltétele: minden követségi beosztott nyelv- és műveltség, politikai képzettség terén a leggyorsabban fejlődjön. Csak ennek alapján várható, hogy a kívánalmaknak megfelelő sok kapcsolatot kiépítő, javaslatokat tevő és kezdeményező diplomatáink legyenek.”⁵⁸

A londoni magyar követség dolgozóinak május 14-i munkaértekezletéről készült jegyzőkönyv a kulturális munkáról a következőket állapította meg:

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ MNL OL XIX-J-1-j 2. doboz. 13. tétel. 00318/2.250/1956/sz.t. Tárgy: 1956. évi I. negyedévi munkaterv.

⁵⁸ MNL OL XIX-J-1-j 2. doboz. 13. tétel. 00672/1. Tárgy: 1956. II. és III. negyedévi irányelvek.

„kulturális tevékenységünk egyike a legoperatívabb követségi munkának, mely téren nagy lehetőségek vannak számunkra. Vannak hiányosságaink. Angyal [Sándor – kieg. M. M. A.]⁵⁹ elvtárs ma még nem rendelkezik megfelelő angol nyelvtudással. Igyekszik ezt leküzdeni és próbál felszínen maradni. Elsősorban angolul kell megtanulnia. Kulturális területen sok összeköttetést lehet szerezni magunknak, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ma kedvezőbb körülmények között végezzük munkánkat, mint azelőtt.”⁶⁰

1956 nyarán egyre több diplomata, illetve külügyi munkatárs érkezett a követségre, minek következtében a munka kisebb-nagyobb időszakokra megtorpant a betanítás miatt, s a színvonal ennek megfelelően csökkent. Mindemellett Szigeti véleménye szerint

„néha úgy tűnik, mintha egyes esetekben a kapkodás, a rendszertelenség lenne úrrá egyes elvtársak munkáján. Megemlítjük itt [...] az olyan eseteket, hogy gyakran nagy a távolság egyes beszélgetések és az azokról készített feljegyzések időpontja között. Néha az is tapasztalható, hogy nem elég mély egyes kérdéseknek a tanulmányozása. [...]”⁶¹

Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy a követségen az utánpótlás lehetővé tette, hogy a kulturális munka javuló tendenciát mutasson, mivel ezzel a területtel többen kezdhettek el foglalkozni s ennek következtében részben megoldódtak a

⁵⁹ Angyal Sándor 1956. szeptember 14-én Budapestre utazott, hogy részt vegyen a kultúrattaséi értekezleten. Az októberi eseményeket követően nem tért vissza az Egyesült Királyságba. MNL OL XIX-J-1-j 1. doboz. 12. tétel. 001189. Tárgy: Angyal Sándorral kapcsolatos újságcikk. 1.

⁶⁰ MNL OL XIX-J-1-j 2. doboz. 13. tétel. 005271. Tárgy: Munkaértekezlet jegyzőkönyve. 2.

⁶¹ MNL OL XIX-J-1-j 2. doboz. 13. tétel. 00672/1956. 1956. II. negyedévi munkaterv.

„káderproblémák”. A fellendülést alátámasztja, hogy a követség „jó munkát” végzett a Magyar Népi Együttes kiutazásának előkészítésében, népszerűsítésében. Bár a munka egészében véve közel sem volt tökéletes:

„sok értékes kapcsolatot szerzett zenei, film, televíziós és egyéb művészi körökben. A kulturális jelentések színvonalán azonban még sok javítanivaló van. Az eredmények ellenére követségünk kulturális munkája még most is igen szűk körű. A jelentések nem foglalkoznak az angol kulturális élet legfontosabb problémáival, a kapcsolatok sok esetben nem terjednek túl a kint élő magyar művészekre, a kulturális beosztott nem elég kezdeményező az egyes jobboldali körök felé, nem kapunk javaslatokat meghívásokra vonatkozóan, stb. A jelentések nem foglalkoznak a Szovjetunió, a népi demokratikus országok és Anglia kultúrkapcsolataival sem, amelyre a jövőben ismételt fel kell hívunk a követség figyelmét. [...] Az elkövetkezendő időben kulturális területen követségünknek elsősorban az a feladata, hogy szélesítse ismeretségi körét, főként jobboldali körök felé, mivel baloldali körökben jó kapcsolataik vannak. Film, televízió, zenei kérdéseken kívül egyéb fontos művészeti és sport problémákról is rendszeresen terjesszen fel jelentést.”⁶²

A történet ezen a ponton átmenetileg megszakad, mivel az 1956-os októberi forradalmat és szabadságharcot megelőző utolsó jelentések, feljegyzések a nyár folyamán érkeztek meg. A két ország közötti kulturális kapcsolatokat jobbító szándék jellemezte, az ezzel összefüggésben lévő tervek, fejlesztések, folyamatosan napirenden

⁶² MNL OL XIX-J-1-j 2. doboz. 13. tétel. 005271. Feljegyzés. Tárgy: A londoni követség munkájának értékelése. 1956. augusztus 4.

voltak. A hivatalos kapcsolatok helyreállításának egyetlen akadálya volt még: a *British Council* léte, illetve nem léte.

*

A felvázoltak alapján megállapítható, hogy az 1950-es évek első fele a brit–magyar kulturális kapcsolatok terén az útkeresésről, a lehetőségek feltérképezéséről, a fejlesztésről és a fejlődésről szólt, oly módon, hogy az érdekek közben ne sérüljenek. Ezt az úgymond felívelő folyamatot törte meg mindkét ország számára az 1956-os év. Robert Hewison szavait, gondolatait hívjuk segítségül, aki munkájában úgy érvelt, hogy

„az 1950-es években nincsenek olyan kényelmes események és dátumok, amelyek egyfajta tokba zárnák a II. világháborút. Ehelyett az évtized súlyos változások felé haladt és vitte tovább azokat az energiákat, amelyeket a világháború szabadított fel. S ha így tekintünk az 1950-es évekre, akkor 1956 van a fókuszban. Ez az első pillanat a II. világháború utáni történelemben, amit egy állandó mítosz övez, s amely, mint a háborús mítoszok általában, történelmi igazságok és populáris torzítások kombinációja. A mítosz kialakulásának a sémáját a politikai változások és a kultúra váltásának az egybeesése alakította.”⁶³

Az 1956-os év világszerte megrengette az addig fennálló világpolitikai rendszert. Európa több országában, így Magyarországon és Lengyelországban is az emberek a fegyverek erejével hallatták hangjukat. Egyiptomban a szuezi válság

⁶³ Robert Hewison: In Anger: British Culture in the Cold War 1945–1960. Oxford University Press, New York 1981. 127.

okozott fejtörést a nyugati hatalmaknak, kiemelten az Egyesült Királyságnak. Latin-Amerikában szintúgy változások szelét lehetett érezni: sztrájkok, puccsok, felkelések, különböző mozgalmak ütötték fel a fejüket.⁶⁴ Ez az év valóban súlyos változások folyamatát indította el...

⁶⁴ *Anderle Ádám*: Előszó. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. *Anderle Ádám*. Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Hispanisztikai Tanszék, Szeged 2007. 14.

Hluchány Hajnalka

NÉMET NEMZETISÉGI LAPOK AZ AUTOMATIZMUS KORSZAKÁBAN

Freies Leben (1954–1956), Neue Zeitung (1957–1965)

Bevezetés

A kisebbségi sajtó működése mindig lényeges láttelepe egy adott ország nemzetiségpolitikájának, ugyanakkor az illető kisebbségi közösségnek is. Ebből adódóan kettős funkciót tölt be: egyrészt felülről lefelé közvetít, másrészt alulról felfelé képet ad. Ez a kettős funkció azonban bizonyos politikai rendszerekben torzul(hat), ha erőteljes politikai akarat eszközévé válik. Így volt ez a szocializmus idején a magyarországi németek esetében is.

A kisebbségi médiatörténetnek – Magyarországon – meglehetősen szűk historiográfiája van. A kisebbségi média működésével átfogóan Papp Z. Attila foglalkozott. A szerző *A kisebbségi sajtó értelmezési keretei*,¹ illetve *A kisebbségi média és identitástermelés viszonyrendszere*² című írásában áttekinti a sajtó és ezen belül a kisebbségi sajtó működésére vonatkozó fontosabb szakirodalmat és elméleteket. Témánk szempontjából a leginkább releváns összegző megállapítása, hogy a

¹ Papp Z. Attila: A kisebbségi sajtó értelmezési keretei. *Pro Minoritate* 18. (2009: 4. sz.) 3–20.

² Papp Z. Attila: A kisebbségi média és identitástermelés viszonyrendszere. In: *Média és identitás. Tanulmányok*. Szerk. Apró István. Bp. 2014. 11–37.

kisebbségi sajtó működésével foglalkozó írások azon az állásponton vannak, hogy a kisebbségi sajtó vizsgálatához feltétlenül szükséges egyrészt az adott kisebbség jellegének ismerete, másrészt annak a társadalmi, politikai, történelmi környezetnek a feltárása, amelyben az működik.

Ez utóbbi megállapítás figyelembe vétele és alkalmazása feltétlenül szükséges a szocialista rendszer kisebbségi – és többségi – sajtójának vizsgálatakor. Ebben a korszakban ugyanis a politikai, hatalmi környezet nem egyszerűen hatást gyakorolt a sajtóra, hanem egyenesen meghatározta az abban megjeleníthető tartalmakat és a közlés módját.

A határon túli magyar sajtóval kapcsolatban születtek tanulmányok, monográfiák; ám a magyarországi nemzetiségek sajtójával alig foglalkoztak. Hozzá kell tennünk, hogy magyarországi német kisebbségi sajtóról csak 1921-től beszélhetünk, mert előtte ugyan léteztek német nyelvű lapok, ám azok elsősorban nem a német kisebbségnek szóltak. Az első ilyen sajtóorgánumnak a Bleyer Jakab által létrehozott *Sonntagsblatt* tekinthető 1921. októberi indulással. A *Sonntagsblatt*ot már többen is kutatták. Fata Márta egyik tanulmányában Bleyer Jakab és a *Sonntagsblatt* kapcsolatát elemzi.³ Gebhardt Edit a lap történetét, tematikáját kutatja.⁴ Grósz András a katolikus egyház és a német kisebbségi sajtó metszéspontjával foglalkozott az 1920-as évekre vonatkozóan.⁵ Kisebbségi médiatörténet szempontjából a németek további nyomtatott sajtóját nem elemezték. Ebből a szempontból még teljesen érintetlen a második világháború idején megjelent *Deutsche Zeitung* és *Deutscher Volksbote* is. A

³ Fata Márta: Jakob Bleyer und das „Sonntagsblatt“. Gründung und Entwicklung des Wochenblatts von 1921 bis 1933. In: Deutsche Literatur im Donau-Karpatenraum (1918–1996). Regionale Modelle und Konzepte in Zeiten des politischen Wandels. Hrsg. Fassel, Horst. Tübingen 1997. 9–23.

⁴ Gebhardt Edit: „In ein jedes christliches Haus gehört ein christliches Blatt.“ Thematisierung des Sonntagsblattes (1921–1924). In: Bewahrte Traditionen und neue Horizonte. Hrsg. Kerekes Gábor. Bp. 2012. 60–82.

⁵ Grósz András: A magyar katolikus egyház és a német nemzetiségi sajtó. A *Sonntagsblatt* az 1920-as években. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Szerk. Klestenitz Tibor. Bp. 2015. 97–114.

magyarországi németek kutatása során a témákhoz természetesen több kutató is használta ezeket a lapokat, ám kutatás tárgyát ezen orgánumok nem képezték. 1945-től kezdődően pedig a magyarországi németeket ért jogfosztások idején nem volt/nem lehetett a németeknek saját lapjuk. Változást csak az 1954-ben megjelenő *Freies Leben* hozott.

A szocializmus idején hazánkban működő német nyelvű médiáról Klein Judit nyújt átfogó ismereteket 2015-ben megvédett disszertációjában.⁶ A szerző – többek között – bemutatja a *Neue Zeitung* történetét. A médiaelméletek és médiakutatások segítségével Klein kijelöli a kisebbségi média helyét a tömegkommunikációban. A kutatással kapcsolatos egyik legfontosabb megállapítása az, hogy a korabeli német nyelvű kisebbségi média elsősorban a szocialista politika lenyomatának tekinthető, és csak másodsorban töltötte be a kisebbségi média feladatát. Ez a kisebbségi újságírókkal szemben támasztott követelményeket is meghatározta. Stephen Harold Riggins álláspontját, miszerint a kisebbségi újságírók kiválasztásakor az adott kisebbség kultúrájával kapcsolatos tudás és a közösségen belüli kapcsolattartás nagyobb súllyal esik latba, mint a szakmai képezés,⁷ a szocialista korszakra vonatkozóan úgy kell módosítani, hogy mind az adott kisebbséghez való kötődést, mind a szakmai elvárásokat felülírja a hatalom irányába tanúsított lojalitás.

⁶ Klein Judit: Die Geschichte und Funktionen der deutschsprachigen Minderheitenmedien in Ungarn im Sozialismus. Andrassy Gyula Deutschsprachige Universität Budapest, Interdisziplinäre Doktorschule. 2015. (Kézirat) (<http://real-phd.mtak.hu/444/1/591-dissertation-klein-doi.pdf>, letöltés: 2018. március 12.)

⁷ Stephen Harold Riggins: Ethnic Minority Media: An International Perspective. Newbury Park 1992. Idézi Klein J.: Die Geschichte und Funktionen der deutschsprachigen Minderheitenmedien. i. m. 28.

Háttér

A Rákosi Mátyás nevével fémjelzett rezsim a politikai életben a többpártrendszer felszámolásával biztosította hatalmát, gazdaságilag a szocialista átszervezés volt a cél, a szellemi életben pedig a marxista ideológia egyeduralmának kivívása, és annak minden eszközzel történő terjesztése érdekében megszüntették a kulturális élet pluralizmusát. A többpárti sajtó felszámolása révén a hírközlés legjelentősebb eszközeit is az ideológia terjesztésének szolgálatába állították.⁸ A hatalom a sajtóra az ideológiai nevelőmunka eszközeként tekintett:⁹ a kommunista felfogás szerint a sajtó kollektív agitátor, kollektív propagandista és kollektív szervező, az újságíró pedig a párt katonája, aki cikkeivel, állásfoglalásaival a párt politikájának végrehajtását segíti.¹⁰ Ugyanakkor az Alkotmány (1949. évi XX. tv.) alapértékként rögzítette a sajtószabadságot.¹¹

Annak ellenére, hogy az Alkotmány 49. §-a törvény előtti egyenlőséget és egyenlő jogokat biztosított a polgároknak, továbbá minden állampolgár számára biztosította az anyanyelven történő oktatásnak és a nemzeti kultúra ápolásának lehetőségét, ennek előnyeit nem minden hazai nemzetiség élvezhette. A németeket 1945-ben megfosztották állampolgári jogaiktól, ezért ők kimaradtak azokból az intézkedésekből, amelyek a nemzetiségek jogait biztosították. A II. világháború után a magyar kormány kezdeményezésére és a magyar politikai erők jelentős hányadának támogatása mellett 220 000 németet űztek el Magyarországról.¹² A kitelepítések után

⁸ *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Bp. 2005. 273.; 359.

⁹ *Buzinkay Géza*: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Bp. 2016. 395.

¹⁰ *Takács Róbert*: Politikai újságírás a Kádár-korban. Bp. 2012. 309.

¹¹ *Buzinkay G.*: A magyar sajtó és újságírás története. i. m. 409.; *Takács R.*: Politikai újságírás a Kádár-korban. i. m. 149.

¹² *Tóth Ágnes*: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. Kecskemét 1993. 50.; *Bindorffer Györgyi – Dóczé Nikolett – Kállai Ernő*: A magyarországi nemzetiségi közösségek történelme és jelene. In: A jövevényektől az államalkotó tényezőkhig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon. Szerk. Gyulavári Tamás – Kállai Ernő. Bp. 2010. 97.

hazánkban maradt németeket továbbra sem tekintették egyenrangú polgároknak, csak 1949-ben kezdődött el az a folyamat, melynek során fokozatosan feloldották a német nemzetiségű lakosságot sújtó állampolgári és nemzetiségi jogkorlátozásokat. 1949 októberében a lakóhely megválasztása és a munkavállalás vonatkozásában törölték el a korlátozásokat, a Minisztertanács 1950. márciusi rendelete pedig „minden tekintetben egyenlő jogú” állampolgároknak ismerte el a magyarországi németeket.¹³

A németiség helyzetének rendezésében a következő lépést a német nemzetiségi nyelvoktatás 1951/52-es bevezetése jelentette.¹⁴ Ennek jogi alapját az Elnöki Tanács 1951. évi 15. számú törvényerejű rendelete képezte, mely kimondta, hogy minden olyan nemzetiség lakta településen, ahol legalább 15, ugyanazon nemzetiséghez tartozó tanköteles gyermek szülője kéri, ott biztosítani kell vagy az anyanyelven történő oktatást vagy az anyanyelvnek kötelező tantárgyként való oktatását.¹⁵ Ennek eredményeképpen az 1951/1952. tanévben 25 általános iskolában került sor a német nyelvnek mint tantárgynak a bevezetésére.¹⁶

A II. világháború után újjáalakult nemzetiségi intézményrendszer legfontosabb szervezetei a nemzetiségi szövetségek voltak, amelyek párthatározattal életre hívott és a párt által felügyelt szervezetekként működtek. Ennek következtében a szövetségek cselekvési lehetőségei korlátozottak voltak. Elsősorban a nemzetiségi oktatás és a kulturális tevékenységek megszervezésével kapcsolatos feladatokat látták el, valódi érdekérvényesítésre azonban nem nyílt lehetőségük. Az 1945-ben elsőként megalakult Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja 1948-ban szétvált: létrejött a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, illetve a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége. Szintén 1948-ban hívták életre a Magyarországi

¹³ Föglein Gizella: *Etnikum és educatio*. Bp. 2006. 15.

¹⁴ Föglein G.: *Etnikum és educatio*. i. m. 86.; Poprády Judit: *A Magyarországi Németek Szövetségének története*. Fons 2. (1995) 2. sz. 221–257.

¹⁵ Föglein G.: *Etnikum és educatio*. i. m. 88–89.

¹⁶ Föglein G.: *Etnikum és educatio*. i. m. 92.

Románok Kultúrszövetségét. Bár – mint említettük – a magyarországi németek 1950-ben visszakapták állampolgári jogaikat, szövetségük megalakulása még váratott magára. Rákosi Mátyás eltávolítása után 1953 júliusában Nagy Imre alakított kormányt, és az új miniszterelnök – szakítva a korábbi merev, dogmatikus irányítással – számos, az enyhülés irányába mutató intézkedést hajtott végre. Az új kormány legnagyobb nemzetiségpolitikai eredménye a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének (*Kulturverband der Deutschen Werktätigen in Ungarn*, 1956 szeptemberétől Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége,¹⁷ 1969 májusától Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége,¹⁸ 1988 decemberétől Magyarországi Németek Szövetsége,¹⁹ a továbbiakban Szövetség) előkészítése volt.²⁰ A Szövetség 1955. októberi megalakulása már a következő miniszterelnök, Hegedüs András hivatali ideje alatt következett be. Folytatódott a német nemzetiségi iskolahálózat kiépítése is, a német nyelv tantárgyként történő oktatásának bevezetése után az 1955/1956. tanévben német tannyelvű iskolák szervezésére került sor.²¹ Szintén 1956-ban Baján nyitotta meg kapuit az első német gimnázium, Pécsen pedig megindult a tanítóképzés.²²

Megalakulásuk után a nemzetiségi szövetségek elindították anyanyelvükön íródó hivatalos lapjaikat. A délszláv szövetség *Naše novine* (1957-től *Národna novine*), a szlovák szövetség *Naša sloboda* (1957-től *Ludové noviny*), a román szövetség pedig *Libertatea Noastră* (1957-től *Foia Noastră*) néven jelentette meg hivatalos lapját. A

¹⁷ *Fehér István*: Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990. Bp. 1993. 167.; *Föglein Gizella*: Nemzetiség vagy kisebbség? A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról 1945–1993. Bp. 2000. 87.

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Egyesületek, Kultúra (1945–1999), Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége (1955–1995) (a továbbiakban XXVIII-I-1), 1. doboz. Dr. Wild Frigyes a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi osztályának. 1969. május 16.

¹⁹ MNL OL, XXVIII-I-1, 1. doboz. Hambuch Géza levele Sánta Áron főtanácsos elvtársnak. 1989. július 5.

²⁰ *Fehér I.*: Az utolsó percben. i. m. 160.; 163.

²¹ *Föglein G.*: Etnikum és educatio. i. m. 92.

²² *Tilkovszky Loránt*: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen 1998. 149.

Német Szövetség sajtóorgánuma 1954 júliusától *Freies Leben*, 1957-től *Neue Zeitung* néven került kiadásra.²³

A nemzetiségi lapok a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának elvi irányítása alatt álltak.²⁴ Ahogy fentebb utaltunk rá, a hatalom a sajtóra – így a nemzetiségi sajtóra is – az állampolgárok nevelésének és meggyőzésének eszközeként tekintett. Ezt a törekvést az olvasók is érzékelték. 2007-ben, a *Neue Zeitung* fennállásának ötven éves évfordulója alkalmával az egyik visszaemlékező úgy fogalmazott, hogy ezek voltak azok az idők „amikor a harmadik oldaltól volt csak érdemes olvasni a lapot”.²⁵ A nemzetiségi kiadványok ugyanakkor rendkívüli jelentőséggel bírtak az anyanyelv művelésében, illetve a nemzetiségi kultúra és a hagyományok ápolásában.

A *Freies Leben* és a *Neue Zeitung* a Szövetség hivatalos lapjaként működött, ami szoros együttműködést feltételez a szervezet és a lap között. Mivel a korabeli sajtópolitika az újságokat elsősorban a politikai nevelés eszközének tekintette, a Szövetség hivatalos lapjainak sem a sokszínű tájékoztatás, hanem a pártpropaganda német lakosság körében történő terjesztése volt az elsődleges feladata.

Tanulmányomban e két újság 1954–1965 közötti időszakával foglalkozom. Ezzel kapcsolatban a dolgozat első felében azt vizsgálom meg, milyen módon alakult a Szövetség és a lapok viszonya, megvalósult-e az előírt és feltételezett együttműködés. Emellett a lapok népszerűségi, tartalmi jellemzői, és az azokban bekövetkezett változások bemutatásával arra keresem a választ, hogy a lapok

²³ Föglein G.: Nemzetiség vagy kisebbség? i. m. 85–86.

²⁴ MNL OL, Az államigazgatás felsőbb szervei, Kultúra, Művelődésügyi Minisztérium (1957–1974), Nemzetiségi Osztály (1957–1973) (a továbbiakban XIX-I-4-g), 31. doboz, 24. tétel. Értékelő jelentés a nemzetiségi nyelven megjelenő lapokról (dátum nélkül).

²⁵ Lausek Esther: Ötven éves a Neue Zeitung, a magyarországi németek lapja. eMasa 2007. szeptember 10. (<https://emasa.hu/print.php?id=2990>) letöltés: 2016. május 8. – A bejegyzés egy ideje online nem elérhető, azonban a szerző (H. H.) elmentette.)

mennyiben valósították meg a létrehozásukkor megfogalmazott célkitűzéseket, azaz a hazai németiség politikai és kulturális nevelését.

Ahogy a vezető posztokat betöltő személyekkel szemben, úgy a nemzetiségi lapokat irányító vezető újságírókkal – szerkesztőkkel, főszerkesztőkkel – szemben is alapvető követelmény volt a politikai megbízhatóság. A főszerkesztői poszt súlya miatt a dolgozat második felének fókuszában az áll, hogy mely személyek, mennyi ideig, milyen eredménnyel töltötték be ezt a pozíciót, mennyiben szolgálták ki a hatalmat, volt-e lehetőségük az önálló döntéshozatalra, illetve milyen indokok alapján került sor személycserére. Mivel a főszerkesztői poszt mellett a szerkesztőgárda összetétele is kulcskérdés volt, megvizsgálom azt is, hogy milyen követelményeket támasztottak a szerkesztőség munkatársaival szemben.

A dolgozatban túlnyomórészt az ötvenes évek második és a hatvanas évek első felével foglalkozom. Ebben az időszakban a nemzetiségi politikában az automatizmus szemlélete érvényesült, mely a nemzetiségek gyors beolvadásával számolt. A *Neue Zeitung* a kezdeti időszakban nem volt stabil – állandó káderhiánnyal küzdött, a vezetői poszton gyakran történt személycsere –, így a konfliktusok dokumentálása miatt jóval több forrás áll rendelkezésre, mint a későbbiekben. A hatvanas évek második felétől változás következett be a nemzetiségi politikában: az automatizmuselméletet kezdte felváltani a nemzetiségek híd szerepének hangsúlyozása, ami a német nemzetiségi sajtóban is éreztette hatását.

A Freies Leben

Egy rendszeresen megjelenő német nyelvű lap indításának gondolata 1953 januárjában merült fel először. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőség (továbbiakban: MDP KV) Agitációs és Propaganda Osztálya a német nyelvű lap indítására tett

javaslatát a következőkkel indokolta: „Ez a lap újabb fegyver volna kezünkben a németajkú lakosság fokozottabb aktivizálására.”²⁶ Tehát az újság alapításával korántsem a németiség anyanyelven történő tájékoztatásának elősegítése volt cél, sokkal inkább az ideológia német nyelven történő terjesztését kívánták megvalósítani.

1954 májusában az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya, valamint a Népművelési Minisztérium újabb javaslatot tett a tárgyban, amit a Politikai Bizottság 1954. május 12-i ülésén el is fogadott. Ez alapján megindult a *Freies Leben* című német nyelvű havilap, melynek első száma 1954 júliusában jelent meg.²⁷ Az előterjesztés értelmében a lap a magyarországi német dolgozók lapja, célja a németajkú lakosság kulturális nevelése és politikai tájékoztatása, valamint az építőmunkába való fokozottabb bekapcsolódása. Egyelőre havonta egyszeri, 1500 példányszámú megjelenést terveztek, 50 filléres áron. A 6 oldal terjedelemben megjelenő újság a magyarországi német dolgozók gazdasági, politikai és kulturális orgánusaként aposztrofálta magát. A lap 1954 júliusától 1955 szeptemberéig havonta, 1955. október 1-jétől 1956. október 20-ig hetente jelent meg.

Az első szám vezércikkében²⁸ az olvasók köszöntése mellett a lap küldetésnyilatkozatára is fény derül. E szerint a *Freies Leben* az Alkotmányban biztosított politikai és kulturális jogok kibontakozásának elősegítése mellett azt ígéri, hogy foglalkozni fog a nemzetközi politikai élettel, gazdasági kérdésekkel, irodalommal és művészettel, a nők és az ifjúság problémáival, sporttal, vagyis röviden az olvasók mindennapjaival.

²⁶ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztályának javaslata német nyelvű havilap indítására. Budapest, 1953. január 10. In: Pártállam és nemzetiségek (1950–1973). Összeáll. Tóth Ágnes. Kecskemét 2003. 55–56.

²⁷ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztálya, valamint a Népművelési Minisztérium javaslata a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének megszervezésére és német nyelvű lap kiadására. Budapest, 1954. május 7. In: Pártállam és nemzetiségek (1950–1973). i. m. 65–68.

²⁸ Dem Leser zum Gruss! Freies Leben 1954. július 1.

A német nemzetiség esetében – a többi nemzetiségtől eltérően – a lapalapítás megelőzte a Szövetség létrehozását. Amikor a szervezetet 1955 októberében életre hívták, a *Freies Leben* megreformálása is napirendre került. Az MDP KV 1955. július 18-án kelt, a Szövetség létrehozásáról szóló határozata elismeri ugyan a *Freies Leben* jelentőségét, de megállapítja, hogy nem alkalmas a hatalom által elvárt funkció betöltésére, vagyis arra, hogy a hazai németiség politikai nevelője legyen. A határozat kimondja, hogy az addig folyóiratként működő, havonta megjelenő *Freies Leben* átalakul a Szövetség hetilapjává. Egyúttal a Szövetség feladatkörébe utalja a lap szerkesztési és terjesztési problémáinak megoldását.²⁹

Ameddig az újság havilapként funkcionált, elsősorban a kormánypropagandát szolgáló cikkek, a mezőgazdasági témák, illetve a sikeres tsz-ek bemutatása dominált. A lap szerkezete lényegében a heti megjelenés következtében sem változott. Az ország politikai és gazdasági berendezkedésének megfelelően a címlapra rendszerint a propaganda célú írások, a belpolitikával, a hazai gazdasági viszonyokkal, a nemzetközi politikai élettel foglalkozó cikkek kerültek. A *Freies Leben* 2. oldalát jellemzően a kultúrához köthető írásoknak, az oktatás, a nyelvápolás és a szépirodalom témaköreink szentelték, míg a 3-4. oldalon a mezőgazdasággal, állattartással, tsz-ekkel foglalkozó cikkek, illetve az aktualitások (szüret, karácsonyi, húsvéti szokások) domináltak. A *Freies Leben* 5–6. oldala a legkülönbözőbb rovatoknak (belföldi, külföldi rövid hírek; háztartási tanácsok; orvosi tanácsok; nőknek, gyermekeknek szóló rovat; sportrovat; viccrovat; rejtvény) adott helyet.

A hazai viszonyokat érintő cikkek középpontjában a fennálló rendszer eredményeinek méltatása, a szocializmus vívmányainak számba vétele állt. A politikai jellegű írások egy külön csoportját képezték az állami ünnepekről (április 4., május 1., augusztus 20., november 7.) és az egyéb kitüntetett napokról szóló,

²⁹ MNL OL, XXVIII-I-1, 1. doboz. Határozat a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének létrehozására. 1955. július 18.

kormánypropagandának megfelelő cikkek. Az ilyen kiemelten fontos események alkalmával gyakran a Szövetség főtitkára szólalt meg a lap hasábjain.³⁰

Miután 1955 tavaszán Nagy Imrét elmozdították posztjáról, és Rákosiék visszakerültek a hatalomba, 1955 őszén újabb kollektivizálási kampányt indítottak.³¹ Ennek megfelelően a *Freies Leben* hasábjain is gyakran jelentek meg a tsz-ek népszerűsítésével és azok eredményeinek bemutatásával foglalkozó cikkek. Ezeknek fő üzenete az, hogy a mezőgazdaság jövőjének egyetlen lehetséges útja a tsz-ekben való termelés.³²

A külpolitikával és a nemzetközi politikai élettel foglalkozó cikkekben egyrészt a Nyugat negatív színben való feltüntetése, bírálata, másrészt a baráti szocialista országok, mindenekeelőtt a Szovjetunió méltatása volt a vezérmotívum.³³

Annak megfelelően, hogy a *Freies Leben* egyik megfogalmazott célja a hazai németiség kulturális nevelése volt, sokat foglalkoztak a lap hasábjain a németek kulturális életével. Rendszeresen beszámoltak a német kultúracsoporthoz tartozók tevékenységéről és sikereiről, de könyvajánlót, illetve kulturális programajánlót is kínáltak az olvasóknak.³⁴

Emellett jelentős számban jelentek meg az oktatáspolitikával foglalkozó írások is. Ezek a tájékoztatás mellett a nemzetiségi oktatási rendszer sikereire igyekeztek

³⁰ *Freies Leben*. Befreiung und Bodenreform. 1955. április 1.; Maifeier und Lebenswille. 1955. május 1.; Der Tag unserer Verfassung. 1955. szeptember 1.; Ladislaus Frank: Der 7. November. 1955. november 5. 1.; Dr. Friedrich Wild: Der gemeinsame Weg. 1956. március 31. 1.

³¹ *Varga Zsuzsanna*: Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967. Bp. 2001. 16.

³² *Freies Leben*. Neugegründete und erstarkende LPG's. 1955. április 1.; Für das Aufblühen unserer Landwirtschaft. 1955. július 2.; Technik und Landwirtschaft. 1955. augusztus 1.; Das erste Quartal des volkswirtschaftlichen Plans. 1956. május 5. 1.

³³ *Freies Leben*. Die Moskauer Gespräche. 1955. március 1.; Zur politischen Lage in Deutschland. 1955. június 1.; Deutsche an einen Tisch! 1955. október 1. 1.; Die Moskauer Signale. 1956. február 25. 1.

³⁴ *Freies Leben*. Deutsche kulturelle Nachrichten. 1955. április 2.; Erfolggekrönter Kulturabend der Nationalitäten. Die Csolnoker Kulturgruppe in Budapest. 1955. június 3.; Kulturabend der Nationalitäten in einem Budapester Theater. 1955. december 17. 1.; Deutsche Bücher – Ungarische Autoren. 1956. január 14. 2.; Deutsche Vorträge in der Provinz. 1956. február 18. 2.

rámutatni. A témakörben két folyamatosan visszatérő kérdés körvonalazódott. Az egyik, hogy a német szülők a kitelepítéstől való félelem miatt nem merték vállalni nemzetiségi hovatartozásukat, ami akadályozta a német tannyelvű oktatás bevezetését. A másik visszatérő téma, hogy a sváb nyelv ismerete előnyt vagy hátrányt jelent-e az iskolában a gyermekek számára. Amellett, hogy az oktatáspolitikai célja az volt, hogy a német nyelv oktatása irodalmi nyelven történjen, és ne tolódjon el a dialektusok irányába,³⁵ a sváb nyelv ismeretét előnyként értékelték a lap hasábjain.

A *Freies Leben* szerkesztősége 1954 októberétől az 1956. április 14-i szám megjelenéséig tette közzé a lap utolsó oldalán a megjelenő példányszámot. Havilapként 1954 októbere és 1955 januárja között 4052, 1955. február és szeptember között 3100 példány jelent meg. Hetilappá való átalakulása után a példányszám emelkedett: 1955 októberében 4000 példányt nyomtattak. Novemberben tovább növelték a példányszámot: először 5000, majd 4500 lapot adtak ki. Ezután a *Freies Leben* példányszáma visszaesett: 1955. december és 1956. április között átlagosan 3680 példány jelent meg. Ezek az adatok a megjelent, tehát nem a ténylegesen eladott példányok számát jelentik, viszont mivel a megjelenő példányok számát az újság iránti kereslethez igazították, a tendencia az eladott példányok számának változására is enged következtetni. Egy 1956. márciusi – valószínűleg előfizetési adatokat tartalmazó – kimutatás szerint a legtöbb példányra Baranya (140), Pest (105) és Bács-Kiskun (81) megyében volt igény.³⁶

A 4000 körüli példányszám az 1949-es népszámláláson magukat német anyanyelvűnek vallók számához (22 455) viszonyítva nem tűnik jelentősnek, de azt is tudjuk, hogy a németiséget ért jogfosztások miatt ez a szám nem volt valós. Egy másik összehasonlítási lehetőséget kínál a már említett, a lap létrehozására tett 1954. májusi

³⁵ Deutsche Sprache, deutscher Unterricht. *Freies Leben* 1955. május 1.

³⁶ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Kimutatás a „*Freies Leben*” példányszámainak megyénkénti megoszlásáról. 1956. március 15.

javaslat,³⁷ amely a hazai németek számát 250–300 ezerre teszi. Ennek fényében a *Freies Leben* 4000 körüli példányszáma nagyon csekélynek tekinthető még akkor is, ha valószínűsítjük, hogy a megvásárolt példányokat egy háztartásban többen is olvasták.

A *Freies Leben* személyzete nyolc főből állt,³⁸ 1956 júliusában azonban csak négy újságíró dolgozott a lapnál.³⁹ Ez arra enged következtetni, hogy a káderhiány – ami a *Neue Zeitung*nál súlyos problémákat okozott – már a *Freies Leben* idején is jelentkezett, azonban az iratokban nem találtam annak nyomát, hogy ez feszültséget okozott volna.

A *Freies Leben* kapcsolata a Szövetséggel

Miután döntés született a Szövetség megalakításáról és arról, hogy a *Freies Leben* a Szövetség hivatalos sajtóorgánumaként működik tovább, a szervezet és a lap tevékenysége szükségszerűen összefonódott. Olyannyira, hogy a Szövetség alakuló ülését a *Freies Leben* szerkesztőségében tartották.⁴⁰ A szervezet alapszabálya kimondta, hogy a Szövetség vezetősége szorosan együttműködik a *Freies Lebennel*. A lap személyzete nyolc fő, élén a főszerkesztő és a szerkesztő áll.⁴¹ A főszerkesztői feladatokat a lap indulásától fogva Frank László⁴² látta el, a Szövetség főtítkári posztját

³⁷ A Magyarországi Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztálya, valamint a Népművelési Minisztérium javaslata a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének megszervezésére és német nyelvű lap kiadására. Budapest, 1954. május 7. In: Pártállam és nemzetiségek (1950–1973). i. m. 65–68.

³⁸ MNL OL, XXVIII-I-1, 1. doboz. A „Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége” alapszabályai. 1955. október 5.

³⁹ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Jegyzőkönyv az 1956. július 6-án tartott megbeszélésről. A lap munkatársait a jegyzőkönyv nem nevezi meg.

⁴⁰ Poprády J.: A Magyarországi Németek i. m. 228.

⁴¹ MNL OL, XXVIII-I-1, 1. doboz. A „Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége” alapszabályai. 1955. október 5.

⁴² Frank László (1890–1965): újságíró, író. Hosszú emigráció után 1949-ben tért vissza Budapestre. Az *Újítók Lapja*, a *Könyvbarát*, a *Freies Leben*, majd a *Neue Zeitung* főszerkesztője volt. Új Magyar Életrajzi Lexikon II. Főszerk. Markó László. Bp. 2001. 790.

pedig Wild Frigyes⁴³ töltötte be. A kettejük, illetve rajtuk keresztül a Szövetség és a lap viszonya azonban korántsem volt felhőtlen, ami aláásta az előírt együttműködés megvalósulását már a *Freies Leben*, és később annak utódja, a *Neue Zeitung* idejében is. Frank visszaemlékezése szerint a feszültséget az táplálta, hogy Wild és a Szövetség vezetése nem támogatta a lapot, nem törekedtek az együttműködésre: „A Szövetségnél 4–5 ember azonnal nekiesik az újság egy-egy új számának és valósággal böngészi, hogy hol lehet abban hibát találni.”⁴⁴

A Szövetség és a lap kapcsolatának neuralgikus pontját – a főszerkesztő és a főtítkár személyi ellentétein túl – a terjesztési feladatok ellátása jelentette. A szervezet létrehozásáról rendelkező határozat a lap terjesztési feladatait a Szövetség hatáskörébe utalta. A Szövetséggel szemben azonban gyakran megfogalmazódott az a kritika, hogy nem látja el megfelelően a lap terjesztésével és népszerűsítésével kapcsolatos feladatát. Az eladott példányszám a kiadót is érintette, így a Lapkiadó Vállalat is hangot adott kritikai észrevételeinek:

„a Lapkiadó Vállalat szervező-részlege elvárja, hogy a Kulturverband der Deutschen Werktätigen in Ungarn sürgősen érintkezésbe lépjen valamennyi magyarországi német kultúrotthonnal, ill. a kultúrotthonok felelőseivel s odahasson, hogy a felelősök vegyék kezükbe a lap terjesztését, az előfizetők gyűjtését. A szlovák, a román és a jugoszláv szövetségek e feladatuknak hiánytalanul eleget tesznek, a szervezők szerint csupán a német szövetség mulasztotta el eddig ezt a kötelességét.”⁴⁵

⁴³ Wild Frigyes (1910–1982): politikus, tanár, lapkiadó, szerkesztő. Németek Budapesten. Szerk. Hambuch Vendel. Bp. 1998. 415.

⁴⁴ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Naményi Géza feljegyzése. 1960. június 15.

⁴⁵ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Frank László levele Wild Frigyesnek. 1956. március 6.

A lap példányszáma ekkor 3500 körül mozgott, amit mind a kiadó, mind a szerkesztő nagyon alacsonynak ítélt. Frank becslése szerint több tízezernyi potenciális olvasója is lehetne a *Freies Leben*nek.⁴⁶

Az előfizetőket valójában már a kezdeti időszakban is úgy kellett vadászni a lap számára, s ez a probléma az egész korszakon végighúzódott. A nemzetiségi szövetségeknek komoly propagandát kellett kifejteniük ahhoz, hogy az anyanyelvű lapok iránt felkeltsék a nemzetiségi lakosság érdeklődését, illetve hogy rávegyék őket a lap megvásárlására. Különösen igaz ez a német nyelvű lap esetében, mert az ötvenes években a hazai németységben még elevenen éltek a közelmúlt kitelepítéssel kapcsolatos emlékei, ami miatt ódzkodtak attól, hogy nevük felkerüljön bármilyen – akár egy újság előfizetésével kapcsolatos – listára.

A lap szerkesztősege és a Szövetség többször is kísérletet tett arra, hogy a *Freies Leben* vonzóbbá váljon a potenciális olvasók számára. Felmerült például – a többi nemzetiségi lap mintájára – egy önálló ifjúsági lap kiadásának ötlete. Wild Frigyes 1956. március végén eljuttatott egy javaslatot a Népművelési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának a gyermekeknek szóló *Der junge Pionier* megjelentetésére vonatkozóan. Indoklása szerint „Pártunk nemzetiségi politikájának a megkívánt módon és ütemben való végrehajtása szempontjából a *Der junge Pionier* megjelentetését fontosnak véljük”. Tehát az ifjúsági lapot is elsősorban a pártakarat szolgálatába kívánták állítani. A főtítkár levelében 5–6000-es, azaz a *Freies Leben* akkori példányszámát jóval meghaladó példányszámot irányozott elő. Arra számítottak tehát, hogy egy gyermekeknek szóló lap népszerűbb lehet, mint a felnőtteknek szóló újság. Az ötlet azonban nem vált valóra, a német ifjúsági lap elindítására nem került sor.⁴⁷

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes a Népművelési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának. Javaslata a *Der junge Pionier* c. német ifjúsági lap beindítására. 1956. március 28.

A lap népszerűsítésére tett kísérletnek értékelhetjük azt a törekvést is, hogy a kezdetben havonta, majd 1955 októberétől hetente megjelenő *Freies Leben* 1957. január 1-jétől napilappá akarták átalakítani. A korábbi 3500-4500 helyett 10 ezres példányszámot irányoztak elő, amit 1957 végéig 20 ezerre akartak felfuttatni.⁴⁸ Ebből a kezdeményezésből szintén nem lett semmi: a lap 1956. október 20-án jelent meg utoljára.

A lakosság részéről már a *Freies Leben* és később a *Neue Zeitung* idejében is sok kritika fogalmazódott meg azzal kapcsolatban, hogy a lap a németeknek, de nem a németekről szól. Az olvasók érzékelték, hogy az újság elsődleges célja nem a tájékoztatás, hanem a pártpropaganda megvalósítása. A lap irányvonalát természetesen nem a szerkesztőségben, hanem felsőbb szinteken határozták meg, aminek következtében a lap munkatársainak cselekvési lehetőségei is korlátozottak voltak. Erre a körülményre jól rávilágít a következő eset. A budapesti Ludwig Kraxner (Kurucz Lajos) 1956 júliusában a *Freies Leben* szerkesztőségében járt, és arról kérdezte Eugen Holy-t,⁴⁹ hogy a lap miért nem foglalkozik többet a németek problémáival. A szerkesztő erre tömören csak annyit válaszolt, hogy nem akar hősi halált halni.⁵⁰ Vagyis a szerkesztőség munkatársai tisztában voltak azzal, hogy jól felfogott érdekük a felülről jövő utasítások végrehajtása.

A *Freies Leben* célközönsége tehát a német nemzetiségi lakosság volt, működése azonban nem az olvasók igényeinek kielégítésére, hanem a politikai nevelőmunka megvalósítására irányult. Emiatt maradt tartósan alacsony a lap példányszáma.

⁴⁸ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Jegyzőkönyv az 1956. július 6-án tartott megbeszélésről.

⁴⁹ Holly Jenő (1896–1964): író, költő, újságíró. Tanulmányait Pozsonyban végezte. Az önálló szlovák állam idején Magyarországra települt, a Pester Lloydnál dolgozott. 1945-től az újságíró-kamara titkára. Új magyar irodalmi lexikon. Főszerk. Péter László. Bp. 2000. 890.

⁵⁰ Az eredetiben: „Ich habe im Laufe des Monats Juli 1956. den Redakteur der Zeitung »Freies Leben«: Eugen Holy in der Redaktion der Zeitung aufgesucht, und an ihn die Frage gerichtet, warum sich die Zeitung nicht mehr mit den Problemen der Deutschen in Ungarn befasst. Auf meine Frage antwortete Redakteur Holy: »Ich will keinen Heldentod sterben!«” MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Ludwig Kraxner. 1956. szeptember 25.

A Neue Zeitung

Miután a szovjet csapatok 1956. november 4-én leverték a forradalmat, Kádár János vezetésével megkezdődött a rend helyreállítása. A nemzetiségi lapok működése az 1956-os forradalom után szünetelt, a szerkesztőségek csak 1957-ben szerveződtek meg újra. Az immár a Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége néven működő szervezet új hivatalos sajtóorgánuma *Neue Zeitung* néven indult újtárra, a lap megindításának előkészületei már 1957 nyarán folytak. Okulva a *Freies Leben* terjesztési nehézségeiből és az abból fakadó konfliktusokból, a Szövetség az új hetilap megjelenése előtt kidolgozott egy munkatervet a terjesztés elősegítésére. Célul tűzték ki, hogy felkeresik a kultúrotthonokat, a kultúr csoportok vezetőit, az iskolák igazgatóit, az egyetemek és főiskolák német tanszékeinek vezetőit, illetve a megyei és járási könyvtárakat, hogy fizessenek elő a hetilapra, és népszerűsítsék a lakosság körében. Továbbá szorgalmazták, hogy a Pécsi Rádió német nyelvű adása és a németlakta megyék megyei lapjai tájékoztassák a lakosságot a meginduló újságról.⁵¹

A gondos előkészítés után a *Neue Zeitung* első száma 1957. szeptember 20-án jelent meg. Az új hetilap a Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége orgánusaként határozta meg magát. Hetente 4000 példányban jelent meg,⁵² vagyis nagyjából ugyanolyan nagyságrendben, mint elődje, a *Freies Leben*. Terjedelme viszont 8 oldalra bővült, melyből 2 oldalt az „Ifjúsági rovat” foglalt el.⁵³ Önálló ifjúsági lap kiadására továbbra sem került sor. Az újság jellegzetessége, hogy nem csak hivatásos újságírók írásait közölte, hanem a szerkesztőség igyekezett kiépíteni egy széleskörű levelezőgárdát is. Az ifjúsági rovat előszeretettel várta a gyermekek és fiatalok leveleit.

⁵¹ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Munkaterv a Neue Zeitung terjesztésének elősegítéséhez. 1957. szeptember 2.

⁵² MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiség Osztályának. 1958. március 21.

⁵³ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Körlevél V. 1957. szeptember 12.

Az újonnan megjelenő lap első számában a kulturális miniszter helyettese köszöntötte az olvasókat. A cikk a *Freies Leben* megszűnésének körülményeit nem tárgyalja, csupán annyit közöl, hogy a német újság „megjelenése az október 23-i ellenforradalom miatt megszakadt.”⁵⁴ Az új lap feladatait és az azzal szemben támasztott elvárásokat viszont kijelöli a szerző. Ezek két téma köré csoportosulnak: az egyik, ami hangsúlyosabban, több megfogalmazásban is megjelenik, a szocializmus építésében való részvétel; a másik a német nemzetiség támogatása az oktatás és a kultúra ápolása területén.⁵⁵

A *Neue Zeitung* indulásakor mind szerkezetében, mind tartalmi jellemzőiben nagy hasonlóságot mutatott a *Freies Leben*nel. Az újonnan induló újság címlapját továbbra is a politikai híreknek, elsősorban a pártpropagandának szentelték. A kultúrához és az irodalomhoz köthető írások, a kulturális programajánló került a 2. oldalra. A 3–4. oldalon megjelent írásokat három nagy témakörbe sorolhatjuk: 1) az agrárpolitika újabb kollektivizálási hullámára reflektálva a tsz-ek fejlődésének, eredményeinek bemutatása, az ezzel kapcsolatos határozatok, rendeletek ismertetése; 2) a német iskolahálózat, a német tannyelvű iskolák népszerűsítése; 3) az újdonságként megjelenő interjúk és riportok, melyek ismert és kevésbé ismert hétköznapi emberek életét mutatják be. Ez utóbbi műfajok megjelenésének jelentőségét az adja, hogy a számos politikával átitatott propagandacikk mellett az olvasó találhatott olyan írást is, amely által közelebb érezhette magához a lapot. A terjedelmi korlátok csökkenése következtében lehetőség nyílt arra, hogy egy teljes oldalt (5.) szenteljenek a külpolitikának. A *Neue Zeitung* 6–8. oldala a rovatoknak (háztartási, női, ifjúsági, vicc- és sportrovat, orvosi és jogi tanácsok) adott helyet. Az olvasókkal való kapcsolattartás jegyében új rovatként jelent meg a *Volkskorrespondenz* (Olvasói levelezés), melyben

⁵⁴ „Das Erscheinen der deutschen Zeitung in Ungarn wurde durch die Konterrevolution am 23. Oktober unterbrochen.”

⁵⁵ Zum Wiedererscheinen der deutschen Zeitung. *Neue Zeitung* 1957. szeptember 20. 1.

aktuális, helyi eseményekről számolt be a *Neue Zeitung* levelezőgárdája. Meg kell jegyezni, hogy a felülről irányítottágnak megfelelően ebbe a rovatba is csak olyan levelek kerülhettek be, melyek tartalma megfelelt a kijelölt irányvonalnak.

A *Neue Zeitung* 1957-es indulásához képest az 1960-as évek elején, a főszerkesztők személyének cserélődése következtében nagy változások következtek be a lap szerkezetében és tartalmi jellemzőiben. Az irányváltás Kertész György ideje alatt kezdődött (1962. július 20. – 1963. február 15.), majd meghatározott keretek és korlátok között a már régóta a lapnál dolgozó és a főszerkesztői székben őt követő Hambuch Géza ideje alatt (1963. február 22. – 1965. január 22.) csúcsosodott ki. A lap hivatalos profilját 1963-ban módosították, inntől kezdve a *Neue Zeitung*ot elsősorban belpolitikai és kulturális hetilapnak aposztrofálták, ami a külpolitikai rovat terjedelmének lényeges csökkenésével járt.⁵⁶

Az irányváltás egyik jeleként a korábban határozottan propaganda eszközként használt címoldal képe megváltozott. A propagandát megvalósító szövegek mérete zsugorodott, mellettük általánosabb, a politika által kevésbé átítatott, az emberek hétköznapijait jobban érintő írások váltak hangsúlyossá. Ezzel párhuzamosan a politikai jellegű szövegekben kevésbé volt erőteljes és direkt a népnevelés. Korábban ritkaságszámba ment a sváb tematika címlapon való megjelenése, és ha esetenként előfordult, akkor a német oktatási rendszer és a kiemelt nemzetiségi rendezvények kerültek a fókuszba. Ettől eltérően Kertész és Hambuch főszerkesztősége alatt a hazai németekkel kapcsolatos írásokban egyre nagyobb hangsúly helyeződött a svábok identitására, múltjára és jelenére. Ennek jegyében a németek által lakott települések történetét, illetve a svábok múltját feltáró riportsorozatokot indítottak.⁵⁷ A német származású személyekkel készített interjúk közzlése mellett a sváb identitás erősítését

⁵⁶ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. A *Neue Zeitung* negyedévi munkája és soronlívó feladatai. 1963. május 17.

⁵⁷ *Neue Zeitung*. Überlieferungen – Gegenwart – Aufbau. 1962. szeptember 28. 1.; Der grosse Schwabenzug. október 26. 3.; ill. Aus der Geschichte des Ungarndeutschtums. december 28. 3.

szolgálták az újdonságként megjelenő, nyelvápolással foglalkozó rovatok, illetve a sváb nyelvjárások jellegzetességeit bemutató írások.⁵⁸

Szintén a nyelvi vonulatba illeszkedik az a sok vitát generáló téma, melyet a *Pécs oder Fünfkirchen?* (Pécs vagy Fünfkirchen?) című cikk megjelenése indította el 1962. augusztus 3-án.⁵⁹ A vita a körül forgott, hogy a lap a települések magyar vagy német elnevezését használja-e. A cikk szerzője a német elnevezések mellett érvel, arra hivatkozva, hogy a többi nemzetiségi lap is ezt a gyakorlatot követi, azaz nemzetiségi nyelven közli a településneveket. A szerkesztőség vitára bocsájtotta a kérdést, és a későbbiekben közzé is tett egy-egy, pro és kontra érveket felsorakozató olvasói levelet.⁶⁰ A nyilvános vita és az Alkotmány rendelkezéseinek figyelembe vételével a szerkesztőbizottság határozatot hozott. Ennek értelmében a németek által is lakott falvak, városok és megyék nevét németül kell írni, ha a település német elnevezése országosan nem ismert, akkor a magyar nevet is fel kell tüntetni.⁶¹

Hambuch Géza irányítása alatt a lap központi kérdésként foglalkozott a svábok Magyarországhoz fűződő viszonyával, pontosabban hazaszeretetével, illetve ezzel párhuzamosan a sváb nemzetiségi kultúra és az anyanyelv ápolásával. Ebben a témában több, nagy visszhangot kiváltó cikk is született.

Az első az 1963. május 3-án *Elternpflicht* (Szülői kötelesség) címmel napvilágot látó vezércikk volt, melyben Hambuch a német nyelv oktatásának szükségessége mellett érvelt. Elmarasztalta azon sváb szülőket, akik akár közömbösségből, akár bizalmatlanságból nem járatták gyermeküket németóra. Kijelentette, hogy a sváb szülők feladata és egyben kötelessége, hogy gondoskodjanak gyermekeik német

⁵⁸ Neue Zeitung. Auf leitendem Posten. 1962. július 27. 3.; Georg Sárosi-Schoblocher: Ich erlebte die Sowjetunion. 1962. augusztus 24. 3.; Ein niemals verllorener Sohn: Dr. Anton Klein. 1962. szeptember 21. 3.; Dr. Claus Hutterer: Wie redet der Baier im Mittelgebirge? 1962. szeptember 7. 2.; ill. szeptember 21. 2.; Sprachecke. 1962. december 28. 4.

⁵⁹ Pécs oder Fünfkirchen? Neue Zeitung 1962. augusztus 3. 3.

⁶⁰ Für und dagegen. Neue Zeitung 1962. október 12. 3.

⁶¹ Geehrte Herren István F. Szabó und Lajos Takács! Neue Zeitung 1963. május 24. 5.

nyelven történő oktatásáról.⁶² A téma súlyát jelzi, hogy ebben a kérdéskörben a Szövetség főtítkára is megnyilvánult. Wild Frigyes *Pflege unserer Muttersprache* (Anyanyelvünk ápolása) címmel írt vezércikket, melyben osztja Hambuch fenti gondolatit, ugyanakkor rámutat arra, hogy a problémák gyökerét nem feltétlenül a szülők hibás szemléletmódjában, hanem a nemzetiségi iskolák működésével kapcsolatos nehézségekben kell keresni.⁶³ A kérdés kapcsán a *Neue Zeitung* olvasói is kifejezték, lényegében a főszerkesztő és a főtítkár gondolataival összecsengő véleményüket.⁶⁴

Szintén a svábok identitásának kérdésével foglalkozott az 1963. augusztus 30-án *Unsere Liebe zur Heimat* (Hazaszeretetünk) címmel megjelent, Hambuch tollából származó vezércikk. Ez az írás is nagy vihart kavart, a téma a későbbiekben is sokszor előkerült. A szerző a cikkben azt a kérdést feszegeti, hogy a svábok magyarok-e vagy németek? Végző megállapítása az, hogy a haza iránti szeretet és a sváb nemzetiség megőrzése nem zárja ki egymást. Ki kell emelni, hogy a témaválasztás merészsége mellett a cikk zárógondolata a szocializmus építésének igényét fejezi ki, tehát a kánonnak a formalitások szintjén meg kellett felelni. Ugyanakkor a kérdés felvetése, illetve az érvek, ellenérvek közlésének módja és nyíltsága rendhagyó.⁶⁵

Kertész György és Hambuch Géza főszerkesztősége alatt tehát számos változás következett be a lap hasábjain. Csökkent a propagandaszövegek terjedelme, a hangnem tompult, a külpolitikai hírek csak a legjelentősebb eseményekre szorítkoztak. Számos, a németek kulturális életét, nyelvápolását, identitását érintő téma került az újság hasábjaira, aminek következtében a lap színesebbé, olvashatóbbá vált.

⁶² Elternpflicht. *Neue Zeitung* 1963. május 3. 1.

⁶³ Pflege unserer Muttersprache. *Neue Zeitung* 1963. június 14. 1.

⁶⁴ „Es ist ein grosser Fehler“. *Neue Zeitung* 1963. július 12. 7.

⁶⁵ Unsere Liebe zur Heimat. *Neue Zeitung* 1963. augusztus 30. 1.

Figyelemre méltó, hogy Hambuch főszerkesztősége alatt egyre több bátor hangvételi írás jelent meg, amelyek bújtatott formában ugyan, de mégiscsak kritikával illették a fennálló rendszert. A kényes kérdések, témák felvetése, – mint a hazai németek német vagy magyar identitása, a harmincas évekbeli nacionalizmus és sovinizmus –,⁶⁶ a sorok mögött elbújtatott információk, a nyugati gondolatok, illetve a nyugati sajtóban megjelenő, a magyarországi nemzetiségpolitikát és a németek helyzetét illető kritikák ismertetése szokatlanul számított a lap hasábjain.⁶⁷

Ugyanakkor a szabadabb témaválasztás és a változások ellenére az írások végkicsengése mindig megfelelt az elvárt kánonnak. A szocialista vívmányok számba vétele és közös, végső célként a szocializmus építésének megjelölése gyakorlatilag minden írásban felbukkant. Ez a módszer – a cikk végére illesztett pártos állásfoglalás –, az úgynevezett „vörös farok”, az öncenzúra egy sajátos válfajának tekinthető, mely a kényes tartalmú cikkeket is elfogadhatóvá tette a hatalom számára.⁶⁸

Kritikák a Neue Zeitunggal szemben

Kezdetben a célközönség, a németajkú lakosság körében nem aratott osztatlan sikert a megújult hetilap. Egy év sem telt el a *Neue Zeitung* első számának megjelenése után, amikor egy olvasó levelében azt az igényt fogalmazta meg a „nép nevében”, hogy a lap közöljön miniszteri rendeleteket is. A levélíró soraiból kiderül, hogy a német lakosság nem érzi magát biztonságban, és hátrányt szenved az információhiány miatt.⁶⁹ Ismét felszínre került tehát az a – *Freies Leben* működése idején is létező –

⁶⁶ Uo.; Beiträge zu unserem Leitartikel: „Unsere Liebe zur Heimat”. *Neue Zeitung* 1963. október 4. 5.

⁶⁷ *Neue Zeitung*, „Der Wettlauf zum Jahre 2000”. 1963. február 22. 7.; Warum so gehässig? 1963. március 8. 3.; Halbe Wahrheiten. 1963. június 7. 3.

⁶⁸ Takács R.: Politikai újságírás a Kádár-korban. i. m. 163.

⁶⁹ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Márcz András majosi lakos lapolvasó levele Dr. Wild Frigyes főtítkárnak, Majos, 1958. augusztus 11.

probléma, hogy a lap nem vagy nem megfelelően szolgálja a hazai németiség érdekeit. A levélíró rávilágított arra is, hogy az ifjúság egyáltalán nem olvassa a *Neue Zeitungot*, fogyasztói csak az idősebb generációból kerülnek ki. Az újság tehát a kezdeti időszakban az ifjúsági rovat ellenére sem tudta megszólítani a fiatal olvasókat.

Miután 1959 elejére a Szövetség vezetői és a szerkesztőség számára is világossá vált, hogy a lap színvonalát illető kritikákat érdemes megfontolni, a Szövetség arra a lépésre szánta el magát, hogy felkér két tanárt az újság bírálataira. Az egyikük, Szarka Sámuel korábban maga is foglalkozott az újság terjesztésével, de felhagyott vele, mert az nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Szarka az egyik diákjától vett idézet alapján a következőképp summázta értékelését: „A Nagyapám azt mondta, hogy ez a Népszabadság lefordítása németre. Erre nem vagyok kíváncsi.” A lap népszerűtlenségének egyik fő oka tehát a – korszak sajtópolitikájából adódó, ezért megkerülhetetlen – felülről irányítottságban keresendő. Kritikaként fogalmazódott meg továbbá, hogy a *Neue Zeitung* cikkei nem a falusi parasztokhoz szólnak, illetve olyan nyelven – irodalmi német nyelven és nem svábul – íródnak, amit a svábok nem értenek. Az is felmerült, hogy a német lakosság a napi eseményekről alapvetően a *Népszabadságból* tájékozódik, tehát a nemzetiségi lapban másra lenne igény. A másik bíráló, Hidas György is hasonló észrevételeket tett. Meglátása szerint egy színvonalas, jól szerkesztett német lapból sokat el lehetne adni.⁷⁰

A külső bírálókon kívül a Művelődésügyi Minisztérium illetékesei is rendszeresen értékelték a lap színvonalát. Az 1962. II. félévben megjelent számokról írt értékelésében Fekete Tibor, a Minisztérium főelőadója éles kritikával illette a lapot amiatt, hogy az a települések német nevét használja. Ennél sokkal lényegesebb viszont, hogy elmarasztalta a cikkek szerzőit azért, mert túl sokat szidják a minisztériumot és

⁷⁰ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Szarka Sámuel és Hidas György levele a Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetségének. Pilisvörösvár, 1959. január 16.

a felsőbb hatóságokat.⁷¹ Abból, hogy megjelenhettek a lapban olyan írások, amelyek kritikát fogalmaztak meg a felsőbb irányítással szemben, arra lehet következtetni, hogy a lap irányításáért felelős Kertész György nem a párt iránymutatásának megfelelően látta el feladatát.

A lapban elszaporodó, kritikai éllel íródott cikkek hatására született meg 1963 őszén az a jelentés, amely határozottan leszögezi, hogy a Német Szövetség nem „érdekvédelmi szerv”, a *Neue Zeitung* pedig nem érdekvédelmi sajtóorgánium, így a lapban nem jelenhetnek meg nemzetiségi problémákra vonatkozó bírálatok.⁷² Vagyis kifelé a párt és a németiség egységét kellett mutatni, és annak még a látszata is kerülendő volt, hogy a Szövetség hivatalos lapja valamifajta ellenzéki szerepet töltsen be.

A hatvanas évek elején túlnyomórészt negatív tartalmú értékelések születtek a *Neue Zeitung*ról. Az újság első kifejezetten pozitív értékelése 1964 márciusából származik, szintén a főelőadó, Fekete Tibor tollából.⁷³ A bíráló ekkor már jónak, változatosnak és színesnek tartotta a *Neue Zeitung*ot annak ellenére, hogy ebben az időben a később fegyelmi eljárás alá vont Hambuch Géza volt a lap főszerkesztője.

A lapot nemcsak felsőbb szinteken értékelték, hanem megkérdezték az olvasókat is. 1964 folyamán számos olyan levelet hoztak nyilvánosságra a *Leser berichten* (Olvasóink jelentik) rovatban, melyben az olvasók értékelték a *Neue Zeitung*ot, illetve javaslatokat tettek színvonalának javítása érdekében. A visszajelzések általában pozitívak voltak. A levélírók leginkább a svábok kulturális életéről szóló tudósításokat, az anyanyelvvel, illetve a nyelvjárással és

⁷¹ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Fekete Tibor: A „*Neue Zeitung*” 1962. II. félévéről. 1963. február 20.

⁷² MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Kivonat a belpolitikai rovatnak a Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetségének a *Neue Zeitung* munkájáról küldött jelentésből. 1963. október 22.

⁷³ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Fekete Tibor: *Neue Zeitung* 1964. 1-12. szám. 1964. március 23.

népviselletekkel foglalkozó cikkeket, a falvakról és lakóikról szóló riportokat méltatták. De népszerűek voltak a novellák, elbeszélések és a regényrészletek is. A levélírók ugyanakkor kritikát is megfogalmaztak: a lap nem eléggé naprakész, a hírek késve jelennek meg; bizonyos megyék német lakosságával egyáltalán nem foglalkoznak; kevés szó esik az ifjúságról; az olvasói rovatban nemcsak a pozitív tudósításokat kellene közölni, hanem a problémákat nyíltan meg kellene vitatni.⁷⁴

A lap népszerűsítése

Bár a Szövetség már az induláskor lépéseket tett a lap népszerűsítése érdekében, a *Freies Leben*hez hasonlóan a *Neue Zeitung* előfizetőinek száma sem kúszott magasra. 1962-ben 3700, 1964-ben 5000, 1965-ben 4700 körüli volt a lap példányszáma.⁷⁵ Az 1960-as népszámláláskor magát német anyanyelvűnek valló 50 765 személyhez viszonyítva alacsony példányszámról beszélhetünk.⁷⁶ Ezt alátámasztja egy 1965-ben készült feljegyzés is, mely szerint mivel a Szövetség által évente kiadott *Deutscher Kalender* általában évi 7000 példányban kel el, a lap olvasótáborának is el kellene érnie ezt a számot. Összehasonlításként közli, hogy Csehszlovákiában, ahol 140 000 német lakossal számoltak, a heti háromszor megjelenő német nyelvű lap példányszáma 22 000, szerkesztőségének létszáma 25 volt. Romániában, ahol becslések szerint kétszer annyi német élt, mint hazánkban, a német nyelvű napilap 70 000 példányszámban jelent meg, szerkesztősége 100 főt számlált. Ezen kívül egy német nyelvű hetilap és egy hetente kétszer megjelenő lap szintén tízezres példányszámban

⁷⁴ *Neue Zeitung*. Leser berichten. 1964. március 6. 7.; április 17. 7.; május 8. 7.; augusztus 7. 7.; ill. október 16. 7.

⁷⁵ *Poprády J.*: A Magyarországi Németek. i. m. 240.

⁷⁶ Német nemzetiségűnek csak 8640 személy vallotta magát az 1960-as népszámlálás alkalmával. 1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként 1980, 1990. Bp. 1993. 8. Idézi: *Föglein G.*: Etnikum és educatio. i. m. 27–28.

jelent meg.⁷⁷ A *Neue Zeitung* szerkesztősége hat teljes állású újságírói státusszal rendelkezett,⁷⁸ tehát e téren is jóval elmaradt a két szomszédos ország német lapjainak szerkesztőségei mögött.

A Szövetség továbbra is erőteljes propagandát folytatott, amit az érintettek joggal érezhettek nyílt nyomásgyakorlásnak. A főtítkár röviddel a lap újraindulása után világossá tette elvárásait: a német osztályok valamennyi tanulója, illetve a német osztályokban tanító tanárok mindannyian fizessenek elő az újságra. „Igen szép lenne, ha hozzánk egy kollektív bejelentés érkezne: A német osztályok tanári kara és tanulógardája kivétel nélkül előfizet a lapra és támogatja annak munkáját.”⁷⁹ Az ilyen tartalmú levelek és felhívások nem szűntek meg a későbbiekben sem, ami arra enged következtetni, hogy az eladott példányszám továbbra sem érte el az elvárt szintet.

A *Neue Zeitung* első számának megjelenése után négy évvel, 1961 szeptemberében a Szövetség és a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztálya az általános iskolák és gimnáziumok igazgatóihoz intézett felhívást a lap népszerűsítése céljából: „Kérem Igazgató Elvtársat hasson oda, hogy a lapot a tanulók megrendeljék. A terjesztési kampány nagymértékben segíti a német nemzetiség körében végzett politikai nevelőmunkát.” A közbenjárásra irányuló burkolt utasítás mellett a Szövetség adatokat kért arról, hogy az iskola hány példányban rendeli meg a *Neue Zeitungot*, illetve hogy mely tanulók és nevelők kívánnak az állandó levelezőgárda tagjává válni.⁸⁰ Ennek következtében könnyen kiderülhetett a Szövetség és minisztérium számára, hogy mely iskolaigazgató nem segíti elő kellőképpen a német

⁷⁷ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Feljegyzés a *Neue Zeitung*gal kapcsolatos problémákról és tennivalókról. 1965. augusztus 25.

⁷⁸ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Hambuch Géza levele Wild Frigyeshez. 1963. augusztus 1.

⁷⁹ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele Váradyné Kartársnőnek. 1957. szeptember 30.

⁸⁰ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes és Tuka József iskoláknak szóló levele. 1961. szeptember 26.

nemzetiség körében végzett politika nevelőmunkát. Belátható, hogy ilyen légkörben a tanároknak jól felfogott érdeke volt a lap népszerűsítése.

Ugyanakkor akadtak olyan elkötelezett emberek is, akik önszorgalomból próbálták a lapot terjeszteni. Egy egyetemi hallgató vidékre utazott annak érdekében, hogy új olvasókat toborozzon a *Neue Zeitung* számára. Utazási beszámolójában arról panaszkodik, hogy a kérdezettek a legkülönbözőbb ürüggyel utasították vissza a lap megrendelését: ők csak dialektusban beszélnek, a lap ezzel szemben az írott nyelvet használja; szívesebben olvasnak magyarul; nincs pénz a lap megrendelésére; nincs idejük olvasni. Az egyetemista meglátása szerint a lap több ezer, csak nyelvjárást beszélő olvasója a bizonyíték arra, hogy az irodalmi nyelv ismeretének hiánya nem jelent akadályt a megértésben. A lap népszerűtlenségének oka tehát másban keresendő.⁸¹

1963 novemberében maga a *Neue Zeitung* szerkesztősége indított reklámkampányt, melynek keretében felkérte olvasóit, hogy vegyenek részt a lap terjesztésében. Az akció sikeresnek bizonyult: 1964 elején arról tudósítottak, hogy a legsikeresebb olvasónak 71 új előfizetőt köszönhet a lap.⁸²

A hetvenes évekre a Szövetség módszerei finomodtak: a *Neue Zeitung* népszerűsítéséért cserébe előfizetőnként 10 forint terjesztési honoráriumot kínáltak.⁸³ Az évtized végén pedig már kifejezetten rafinált módszerrel próbálkoztak: 1979-ben pályázatot hirdettek. A pályázati kiírás szerint azok nyernek, akik legalább 10, 50, vagy 100, egyéves időtartamú előfizetést gyűjtenek a *Neue Zeitung* számára. A nyertesek táskarádiót, zsebrádiót, illetve 200 Ft értékű vásárlási utalványt kaptak jutalmul.⁸⁴

⁸¹ Angst oder Gleichgültigkeit? *Neue Zeitung* 1963. május 24. 3.

⁸² Sie werben für unsere Zeitung. *Neue Zeitung* 1964. január 17. 7.

⁸³ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele. 1970. április 24.

⁸⁴ MNL OL, XXVIII-I-1, 30. doboz, Újságok II. Gráber György levele Klotz Miklósnak. 1979. október 30.

Mindezen fogások azonban kevésnek bizonyultak, a népszerűsítési kísérletek ellenére a *Neue Zeitung* hasonló – 4000 körüli – példányszámmal működött a korszak egészében.

A lap munkatársai, káderhelyzet

Az ötvenes években, akárcsak a közélet és az irányítás más posztjain, a megbízhatóság alapvető kritériuma a sajtóban is a társadalmi származás és a párttagság volt. 1956 után mindkét tényező vesztett jelentőségéből, ugyanakkor a politikai elkötelezettség és megbízhatóság alapvető elvárás maradt. Amellett, hogy a hatalom minden pályán lévő újságírótól elvárta a párt politikájának végrehajtásában való közreműködést, a Kádár-kori sajtópolitika egyik legfontosabb alapelve a főszerkesztő egyszemélyi felelőssége volt, ami kiemelt szerepet biztosított e poszt betöltőjének.⁸⁵ A nemzetiségi lapok élére a főszerkesztőt a Tájékoztatási Hivatal nevezte ki.⁸⁶ Elvárásként fogalmazódott meg velük szemben, hogy a párt iránymutatásainak megfelelően működtessék a lapot és a kijelölt ideológiai irányvonalnak megfelelő cikkek közléséről gondoskodjanak. A főszerkesztőkkel a párt utasításait informális értekezleteken ismertették meg.⁸⁷

A *Neue Zeitung* szerkesztőségének személyi összetételéről a Szövetség és a Minisztérium iratanyagai mellett a lapszámok utolsó oldalán található impresszum szolgáltat információkat. Itt 1959 júliusában tüntették fel először a szerkesztő nevét, majd 1962 júliusától a szerkesztőbizottság tagjainak névsorát is. 1964-től változott a gyakorlat: a főszerkesztő mellett a szerkesztőbizottságból csupán az elnök nevét

⁸⁵ Takács R.: Politikai újságírás a Kádár-korban. i. m. 278.; 118.

⁸⁶ A Tájékoztatási Hivatal a Minisztertanácsnak alárendelt intézmény volt, 1954-ben hozták létre. Takács R.: Politikai újságírás a Kádár-korban. i. m. 100.

⁸⁷ Takács R.: Politikai újságírás a Kádár-korban. i. m. 129.; 130.

szerepeltették. Az impresszum alapján 1963-ig a *Neue Zeitung*ot szerkesztők irányították. Egyes iratanyagokban ezzel szemben a nevezett személyeket hol szerkesztőnek, hol főszerkesztőnek, hol felelős szerkesztőnek titulálják. A következőkben az impresszumban közöltek szerint fogom az újság irányításáért felelős személyekkel kapcsolatban a szerkesztő, illetve főszerkesztő megjelölést használni.

A lap működtetői 1959–1963 között

Háy Gyuláné szerkesztői tevékenysége

A *Neue Zeitung* 1957. szeptemberi megjelenése előtt a Szövetség vezetője a Művelődésügyi Minisztérium utasítására Háy Gyulánét⁸⁸ bízta meg a lapindítás előkészületeinek lebonyolításával.⁸⁹ Mivel az új hetilapot is a párt szolgálatába kívánták állítani, továbbra is kulcskérdés volt a szerkesztőség személyi összetétele. A cél érdekében a szerkesztőség tagjait a párt iránymutatásai alapján, de a Szövetség javaslatára választották ki. A Szövetség Művelődésügyi Minisztériumnak eljuttatott javaslatából kirajzolódnak a kiválasztás legfőbb kritériumai.⁹⁰

⁸⁸ A *Neue Zeitung* számaiban Háy Gyuláné Micky Háy néven szerepelt. Háy Gyuláné: Háy Gyula Kossuth-díjas drámaíró, műfordító második felesége. Tizennégy évig voltak együtt, az író 1945-ös hazatérése után váltak el. Micky Háy nem azonos Háy Gyula harmadik feleségével, Majoros Évával, aki 1956. november 4-én férje oldalán bement a Parlament épületébe, ahol több nyelven beolvasták a Magyar Írók Szövetségének segítségkérő felhívását. *Háy Gyula*: Született 1900-ban. Bp. 1990. 141–142.; *Háy Éva*: A barikád mindkét oldalán. Bp. 2000. 88.

⁸⁹ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Bodnár István minisztériumi főelőadó feljegyzése Wild Frigyeshez. 1957. június 19.

⁹⁰ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele a Művelődésügyi Minisztériumba Karsai Károlynak. A kiadandó német hetilap szerkesztőségére javaslat. 1957. július 31.

A Szövetség felelős szerkesztőnek Háy Gyulánét javasolta, aki mellett a következő érvek szóltak: Németországban született, így a német nyelvet tökéletesen és választékosan beszéli; 1931 óta párttag,⁹¹ 1933 óta újságírói tevékenységet folytat; Ausztriában, Svájcban, Franciaországban és a Szovjetunióban töltött emigrációs évek után 1945-ben jött Magyarországra, majd nyolc évig a Magyar Rádió német szekciójának vezetője volt.⁹² A Szövetség ajánlása alapján tehát a német nyelvtudás, a médiában szerzett szakmai tapasztalat és a párttagság nyomott sokat a latban.

Háy Gyulánén kívül a Szövetség a lap munkatársának javasolta a fiatal, magyarországi születésű, sváb származású Hambuch Gézát.⁹³ Hambuch az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett német szakos tanári diplomát. 1957-ben a pécsi Nagy Lajos Gimnáziumban tanított, a nyári tanítási szünetekben a Pécsi Rádió német adásának szervezőjeként és riportereként tevékenykedett. A jelölt mellett szólt, hogy „Német nyelvi tudása mind irodalmilag, mind nyelvtanilag, gyakorlatilag kifogástalan”, illetve érdeklődik a német újságnál folyó munka iránt. Egyetlen negatívum jelenik meg a javaslatban, nevezetesen az, hogy Hambuch „pártnélküli”.⁹⁴ Az ő esetében tehát az ajánlás fókuszában a német nyelv kifogástalan ismerete állt, ami – úgy tűnik – felülírta a jelölt pártonkívüliségét.

A Szövetség által javasolt harmadik jelölt a Lapkiadó Vállalatnál dolgozó, újságírói és tördelő-szerkesztői munkában gyakorlattal rendelkező Tímár Pál volt.⁹⁵ Őt

⁹¹ Mivel Háy Gyula és Micky Háy kapcsolata 1931 végén Berlinben kezdődött, feltételezhetően a Német Kommunista Párt tagja volt. *Háy Gy.: Született 1900-ban.* i. m. 141.

⁹² MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele a Művelődésügyi Minisztériumba Karsai Károlynak. A kiadandó német hetilap szerkesztőségére javaslat. 1957. július 31.

⁹³ Hambuch Géza (1931–2014): 1957-től a Magyar Rádió Pécsi Stúdiója német nyelvű műsorainak szerkesztője. 1982-től a Magyarországi Németek Szövetsége főtíkára, később ügyvezető elnöke. 1994 és 2010 között a budapesti XIII. kerület német önkormányzatának elnöke. Hambuch Géza emlékére. Zentrum 2014. február 24. (<http://www.zentrum.hu/hu/2014/02/hambuch-geza-emlekere/>) letöltés: 2016. május 14.)

⁹⁴ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele a Művelődésügyi Minisztériumba Karsai Károlynak. A kiadandó német hetilap szerkesztőségére javaslat. 1957. július 31.

⁹⁵ Tímár Pál (1899–1970): újságíró. 1945–1948-ban a *Kossuth Népe* és a *Képes Hét*, 1949–1956-ban az *Új Kisipar* c. lap szerkesztőségi munkatársa. 1957-től a *Vegyipari Kiszöv Lap* szerkesztője, 1960-ban

azonban nem a Szövetség kereste meg, hanem maga ajánlotta fel szolgálatait a szerkesztőségnek. A Szövetség a Lapkiadó Vállalat igazgatójától kapott információk megszerzése után javasolta Tímár tördelő-szerkesztői munkakörben való alkalmazását.⁹⁶ E harmadik esetben a német nyelv ismeretének hiánya sem volt kizáró tényező, elegendőnek bizonyult a szakmai gyakorlat igazolása. Ez a szemlélet azonban a későbbiekben megbosszulta magát, ugyanis az újság indulása után két évvel Wild Frigyes a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalához intézett levelében gyakorlatilag Tímárt tette felelőssé az olvasószám csökkenése és az elégtelen színvonal miatt. Utóbbi emelése érdekében – mint kiderül, ekkor már nem először – kérte a Tájékoztatási Hivatalat, „hogy Tímár Pál tördelő-szerkesztő kérdését megoldani szíveskedjenek”, azaz bocsássák el a *Neue Zeitung*tól. A burkolt kérést Wild azzal indokolta, hogy Tímár hiányos német nyelvi tudása következtében csak tördelői munkát tud végezni, aminek következtében „alkalmazása nem látszik célszerűnek és gazdaságosnak”. Helyébe egy minden követelményeknek megfelelő újságíró alkalmazását tartotta szükségesnek.⁹⁷

Wild levele rávilágít arra a jelentős problémára, amivel a *Neue Zeitung* gyakorlatilag a hatvanas évek végéig küzdött: a káderhiányra. A másik probléma – a lap népszerűtlensége és az eladott példányszám csökkenése – azonban minden bizonnyal nem csupán és nem elsősorban a németül nem beszélő alkalmazottnak tudható be, hanem sokkal inkább a felülről történő irányítás következményének tekinthető, ahogyan arra korábban már utaltunk.

A Szövetség az új hetilap titkárnőjének a *Freies Leben* korábbi titkárnőjét, Erdős Lajosnét javasolta. Mellette szóló érv volt, hogy a titkárnői tevékenység mellett – mivel „született német” –, fordítási munkával is meg lehetett bízni. Wild ajánlásából az is

nyugdíjazták. Több középiskolai tankönyvet írt. Új Magyar Életrajzi Lexikon. Főszerk. Markó László. Bp. 2007. 750.

⁹⁶ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele a Művelődésügyi Minisztériumba Karsai Károlynak. A kiadandó német hetilap szerkesztőségére javaslat. 1957. július 31.

⁹⁷ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalához. 1959. november 18.

kiderül, hogy Erdős Lajosné korábban a Szakszervezetek Országos Tanácsánál teljesített tolmácsi szolgálatot.⁹⁸ Vagyis úgy tűnik, hogy a titkárnői posztra jelölés esetében is elsősorban a német nyelvtudás nyomott sokat a latban.

A később keletkezett iratokból kiderül, hogy a Szövetség által javasolt személyek valóban helyet kaptak az újonnan induló *Neue Zeitung* szerkesztőségében. A kiválasztás kritériumai között tehát előnyt jelentett a párttagság, de nem volt kizáró tényező annak hiánya sem. Ugyancsak pozitívként értékelték a német nyelv ismeretét, a szakmai tapasztalat pedig elengedhetetlen elvárásként fogalmazódott meg.

Az 1956-os forradalom után a nemzetiségi lapok főszerkesztői nem voltak könnyű helyzetben, amennyiben a nemzetiségi érdekeket érvényre kívánták juttatni. A forradalom utáni tíz évet nemzetiségpolitikai szempontból az automatizmus elvének felélénkülése jellemezte.⁹⁹ Ebben a légkörben egy öntudatosabb főszerkesztő könnyen összeütközésbe kerülhetett a szövetséggel és a párttal. Erre, illetve a káderhiányra vezethető vissza az, hogy a hatvanas évek közepéig sűrűn váltották egymást a főszerkesztők a *Neue Zeitung* élén.

Ahogy arról fentebb volt szó, a *Neue Zeitung* előkészületeinek lebonyolításával Háy Gyulánét bízták meg, illetve a Szövetség őt javasolta a felelős szerkesztői poszt betöltésére is.

Ennek azonban ellentmond egy, a lap 1958. január 3-i számában megjelent cikk,¹⁰⁰ amelyben a nemzetiségi szövetségek és újságok az újév alkalmából kifejezték jókívánásaikat Kádár Jánosnak. E cikk a *Neue Zeitung* felelős szerkesztőjeként Gábor Annát tüntette fel. Ami azonban biztos, hogy 1959. július 10-től szeptember 4-ig Háy

⁹⁸ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele a Művelődésügyi Minisztériumba Karsai Károlynak. A kiadandó német hetilap szerkesztőségére javaslat. 1957. július 31.

⁹⁹ *Fehér I.*: Az utolsó percben. i. m. 114.

¹⁰⁰ Glückwunschdepesche der Nationalitätenverbände und Zeitungen an János Kádár. *Neue Zeitung* 1958. január 3. 3.

Gyuláné látta el a lapnál a szerkesztői feladatokat, ugyanis az ebben az időszakban megjelent számok végén őt tüntetik fel szerkesztőként Micky Háy néven. Ugyanakkor egy botrányos eset azt bizonyítja, hogy már 1959 első felében is a lap szerkesztőjeként tevékenykedett.¹⁰¹

Háy Gyuláné a lap 1959. március 6-i számában súlyosan megszegte a párt által előírt követelményeket a Gárdos Mária¹⁰² életútjáról írt cikkében.¹⁰³ A hatalom nemtetszését az váltotta ki, hogy a cikkben az 1956-os forradalomra az *októberi forradalom* kifejezést használta. Ezért a politikai hibáért a Művelődésügyi Minisztérium – a Szövetséggel egyetértésben – 1959. június 1-jén félévnyi időtartamra megvonta tőle a prémiumot, és egyidejűleg írásbeli figyelmeztetésben részesítette. A korszakban a prémiummegvonás formájában kiszabott pénzbüntetést a súlyosabb szabályszegések esetében alkalmazták.¹⁰⁴

Az iratokból nem derül ki, hogy az eset Háy Gyuláné részéről csupán szerencsétlen véletlen volt-e, vagy direkt provokációnak szánta. Első ránézésre inkább az előzőről lehetett szó, mivel az interjúalanyt idézi, amikor az *októberi forradalom* megjelölést használja. E feltételezést támasztja alá Eiler Ferenc is. Meglátása szerint a főszerkesztő tévedésből nevezte az 1956-os „ellenforradalmat” *októberi forradalom*nak.¹⁰⁵ 1959. április 17-én, tehát több mint egy hónappal később, csak röviden került sor helyesbítésre. Az interjúból vett idézetet ekkor úgy közölték – szintén

¹⁰¹ Eiler Ferenc szerint Háy Gyuláné ekkor a *Neue Zeitung* főszerkesztője volt. Háy Gyuláné címszó. In: *Eiler Ferenc: A magyarországi német kisebbség kronológiája 1945–2000.* (<http://adatbank.transindex.ro/regio/eiler/>, letöltés: 2018. szeptember 6.)

¹⁰² Pintér Györgyné, szül. Gárdos Mária (Nagyberény, 1885. május 1. – Bp., 1973. január 23.): író, újságíró, a szocialista nőmozgalom egyik vezetője. Magyar Életrajzi Lexikon. (<https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/g-gy-757D7/gardos-maria-pinter-gyorgyne-75897/>, letöltés: 2018. január 15.)

¹⁰³ Mária Gárdos erinnert sich an Klara Zetkin, Karl Liebknecht, und Béla Kun. *Neue Zeitung* 1959. március 6. 2.

¹⁰⁴ Takács R.: Politikai újságírás a Kádár-korban. i. m. 145.

¹⁰⁵ Háy Gyuláné címszó. In: *Eiler F.: A magyarországi német kisebbség kronológiája 1945–2000.* i. m.

idézőjelek között –, hogy az *októberi forradalom* kifejezést *ellenforradalom* 1956 októberében összetételre cserélték.¹⁰⁶

Frank László szerkesztői tevékenysége

Háy Gyuláné az eset után már nem sokáig tölthette be a szerkesztői pozíciót: az 1959. szeptember 4-i számot szerkesztette utóljára. Utódja a *Freies Leben* egykori főszerkesztője, Frank László lett.¹⁰⁷ Kinevezése nem volt problémamentes, hiszen miután Franknak rossz tapasztalatai voltak a Szövetség vezetőivel való együttműködés terén, vonakodott a tisztséget elvállalni. További alkalmas jelölt híján a felsőbb vezetés ígérekkel próbálta őt meggyőzni. A kinevezése előtti megbeszélésen elhangzott, hogy „az együttműködés a jövőben megfelelő lesz, nem ismétlődik meg az, ami a múltban volt, hiszen Wild elvtársnak sok egyéb dolga is van, nem fog beleszólni a szerkesztés tevékenységébe.”¹⁰⁸ Frank utólagos tapasztalata szerint azonban ezeket az ígéreteket nem váltották be, Wild Frigyes továbbra sem viszonyult együttműködően az újsághoz.¹⁰⁹

Frank László megbízatásakor már a hetvenedik életévében járt, és a jelek szerint nem tartozott a könnyen irányítható szerkesztők közé. A Szövetség főtítkárával váltott – magyar nyelvű – levelek esetenként kifejezetten feszült viszonyt tükröznek. 1960 májusában például Wild azt sérelmezte, hogy az újság nem a megjelölt számban hozott le egy cikket. Erre Frank így reagált: „Hidd el, Wild elvtárs, hogy nem figyelem hiánya az, amikor egyik-másik szövetségi anyag kimarad a lapból. Ti a szövetségben nem ismeritek azokat a súlyos akadályokat, amelyekkel a szerkesztőségnek ma a

¹⁰⁶ Neue Zeitung 1959. április 17. 3.

¹⁰⁷ A *Neue Zeitung* impresszumában szerkesztőként, egyes levéltári iratokban felelős szerkesztőként tüntetik fel Frank Lászlót.

¹⁰⁸ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Naményi Géza feljegyzése. 1960. június 15.

¹⁰⁹ Uo.

nyomdában állandóan küzdenie kell. Ezen a téren tehát több megértést kérek.”¹¹⁰ Frank sorai egyrészt azt jelzik, hogy a Szövetség és az újság viszonya továbbra sem volt felhőtlen, de az is körvonalazódni látszik, hogy Frank és általa a lap viszonylagos önállóságra tett szert: a szerkesztő bizonyos esetekben a Szövetséget kihagyva önálló döntési jogkört gyakorolhatott.

1960 augusztusában ismét egy éles hangnemű levél született Frank László tollából. Wild Frigyesnek címezve a következőket írta:

„Hónapok óta az a panasz merült fel a Szövetség részéről a lap ellen, hogy nem elég harcias. [...] amikor harciasság hiányának konkrét megjelölését kértem, azt hoztad fel, hogy nem polemizálunk a Nyugat-Németországban megjelenő disszidens lapokkal. Én utaltam rá, hogy ezeket a lapokat nincs módomban megszerezni, mire Te erre vállalkoztál, de az eredményről nem értesítettél.

Most kerülő úton arról értesülök, hogy a fent említett lapok már elég régen rendszeresen járnak a Szövetségnek. Arra kérlek tehát, – feltéve, hogy igényt tartasz még a Neue Zeitung ilyen irányú harciasságára – küldd át ezeket az újságokat. Mint minden más igaz ügyben, ebben is képviselni fogja a Neue Zeitung a pártos szocialista igazság álláspontját.”¹¹¹

Válaszlevelében Wild továbbra sem tanúsított együttműködést. Azzal hárította el a vádakát, hogy a szerkesztőség is megrendelheti az ún. „dunai sváb”

¹¹⁰ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Frank László levele Wild Frigyeshez. 1960. május 9.

¹¹¹ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Frank László levele Wild Frigyeshez. 1960. augusztus 23. Itt Frank Lászlót felelős szerkesztőként tüntetik fel.

sajtótermékeket.¹¹² Arra az esetre, ha ennek anyagi akadályai lennének, javasolta, hogy a *Neue Zeitung* küldje el saját számait a külföldi lapoknak cserébe az ő példányaikért.¹¹³

A fenti sorok rávilágítanak a Szövetség és a szerkesztőség közötti törésvonal okára: a Szövetség elvárta, hogy a lap a párt által kijelölt magatartást kövesse, például folytasson nyugatellenes propagandát hasábjain, de támogatást már nem nyújtott a célok megvalósításához. Vagyis a Szövetség elzárkózott saját hivatalos lapjától, és anyagi tekintetben sem támogatta annak munkáját.

A feszült helyzet miatt Frank számíthatott arra, hogy előbb-utóbb távozásra kényszerül. A szerkesztő eltávolítását – a Minisztérium javaslatára – nyugdíjazással oldották meg. Ez Frank László a *Neue Zeitung* értékelésére adott válaszából derül ki. „mint újságíró és mint kommunista szükségesnek tartom, hogy megtegyem megjegyzéseimet erről az értékelő jelentésről. [...] nem szeretném, ha 1954 óta végzett munkám gyümölcsei leváltásom után kárbavesznének.” – írja Frank, majd nagyon nyíltan és bátran kritizálja a Szövetséget, elsősorban a főtítkárt. Frank és Wild viszonyát a kölcsönös vádaskodás jellemzi: a szerkesztő az ellene felhozott vádakot visszautasítja, és Wild magatartásának, mulasztásának tudja be a hibákat. Frank sérelmezi például, hogy az értékelés egyoldalúan, kizárólag Wild véleménye, és az általa megjelölt információs források alapján készült. Egy másik kritikára így reagál: „Mióta a német lap szerkesztését átvettem, [...] minden cikket leközöltem, amelyet a szövetség munkatársai hozzám juttattak. Meg nem írott cikkeket persze a lap képtelen közölni.”¹¹⁴

A szerkesztőségnek állandó nehézséget okozott, hogy autó híján az újságírók csak nehezen és körülményesen tudtak a vidéki németiséghez eljutni. A helyzet megoldatlanságát Frank a főtítkár hibájának tekintette: „Több ízben megkértem a

¹¹² Ez alatt a következő lapokat érti: *Donauschwabe, Neuland, Unsere Post*.

¹¹³ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele Frank Lászlónak. 1960. augusztus 29.

¹¹⁴ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Frank László a Magyar Szocialista Munkáspárt Tudományos és Kulturális Osztályának. 1962. március 26. Itt Frank Lászlót felelős szerkesztőként tüntetik fel.

főtitkárt, hogy propaganda útjai alkalmával tegye lehetővé a vele utazást, ezt meg is ígérte, de soha be nem váltotta.” Érdekes módon a *Neue Zeitung*ról szóló értékelés elmarasztalta a lapot azért, mert nem fogalmaz meg bírálatot. Frank tapasztalata szerint a lap e törekvését éppen a főtitkár akadályozta meg:

„mihelyt a bírálat legcsekélyebb nyoma is mutatkozott cikkeinkben, kifogásokkal és szemrehányásokkal lépett fel. [...] Valahányszor a főtitkárral e problémákról beszélgettünk, mindig arra hivatkozott, hogy a hibák szóvátétele politikai hiba volna, melyet a külföldi reakció ellenünk használna fel.”¹¹⁵

Konfliktusokat szült az is, hogy a Szövetség elvárta a laptól kulturális témájú cikkek közlését, az ahhoz szükséges anyagokat azonban nem bocsájtotta az újságírók rendelkezésére. A szerkesztő felrótta a Szövetségnek, hogy „a lapot néha hónapokig magára hagyta, sem hírekkel, sem kulturális anyaggal, sem valamiféle kezdeményezéssel nem támogatta.”¹¹⁶ Frank kifakadása alapján tehát úgy tűnik, hogy a Szövetség továbbra sem volt következetes: az elvárások és a segítségnyújtásra való hajlandóság nem ért össze. A szervezet és a szerkesztőség viszonyában a szoros együttműködés jelei továbbra sem fedezhetőek fel.

Kertész György szerkesztői tevékenysége

Miután Frankot elmozdították pozíciójából, 1962 júliusától Kertész György vette át a *Neue Zeitung* irányítását. Kertész a Magyar Rádió Német Szekciójának vezetőjeként

¹¹⁵ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Frank László a Magyar Szocialista Munkáspárt Tudományos és Kulturális Osztályának. 1962. március 26.

¹¹⁶ Uo.

dolgozott, azonban munkahelyén engedélyt kapott arra, hogy 1962 végéig a *Neue Zeitung*nál a szerkesztői feladatokat is ellássa. Főállású, minden kritériumnak megfelelő szerkesztőt tehát nem sikerült találni, jobb híján a Rádiótól kellett elhalászni a megfelelő munkatársat. A káderekkel való ellátottságban az év végéig sem következett be pozitív fordulat. Mivel a Szövetség továbbra sem tudott alkalmas jelöltet javasolni, Wild 1962 novemberében azzal a kéréssel fordult a Politikai Bizottsághoz, hogy engedélyezze Kertész további, félállásban történő alkalmazását. Indoklása szerint Kertész munkássága révén a lap színvonala jelentősen javult, de még nyomósabb érveként hozta fel, hogy „A jelenlegi helyzetben a *Neue Zeitung* szerkesztői munkájára alkalmasabb embert nem tudnánk javasolni.” Wild megítélése szerint Kertészre azért is nagy szükség volt, mert „a lap az éveken keresztül tapasztalható zilált szervezeti és káderhelyzetéből most találja meg a kiutat.”¹¹⁷

A *Neue Zeitung*nál az állandó káderhiányt az a körülmény okozta, hogy a Tájékoztatási Hivatal csak a Magyar Újságírók Országos Szövetségének (a továbbiakban MÚOSZ) tagságával rendelkező személyek alkalmazására adott engedélyt. Kertész György 1963 januárjában, annak ellenére, hogy tudomása szerint nem volt olyan MÚOSZ-tag, aki németnyelvű újságírói munkára alkalmas lett volna, igyekezett elintézni, hogy a betöltetlen állásra felvegyenek valakit. Az állásra két jelentkező is akadt, bizonyos Fazekasné és Szelényiné személyében.¹¹⁸ A *Neue Zeitung* Szelényinét adminisztrátori státuszba vette fel azzal a céllal, hogy amint lehet, átminősítik újságíró gyakornokká. Fazekasnéval viszont az volt a probléma, hogy nem volt tagja a MÚOSZ-nak. Az ő alkalmazása érdekében Kertész arra kérte Wildet, „hasson oda”, hogy a Tájékoztatási Hivatal engedélyezze nem MÚOSZ-tag gyakornok felvételét is.¹¹⁹

¹¹⁷ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele Szirmai Istvánnak, a Politikai Bizottság tagjának. 1962. november 27.

¹¹⁸ E két személyt közelebbről nem sikerült beazonosítani.

¹¹⁹ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Kertész György levele Wild Frigyesnek. 1963. január 29.

Kertész tehát munkásságával kivívta a Szövetség elismerését. A jelek arra mutattak, hogy a lap viszontagságos időszaka lezárult, megtalálták a megfelelő szerkesztőt. Wildnek azonban a kérésére adott válaszban csalódnia kellett. Kertész továbbalkalmazásának felvetésére az MSZMP Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályáról, Haynal Kornéltól érkezett válasz. Ebben az áll, hogy miután egy kormányrendelet értelmében újságírók nem vállalhatnak másodállást, csak hat hónapra engedélyezik Kertész alkalmazását a lapnál, és ez is csak úgy lehetséges, ha erre az időre a Rádió fizetés nélküli szabadságra engedi.¹²⁰

Ez a megállapodás azonban nem jött létre. Haynal Kornél és Wild Frigyes 1963. februári levélváltásából ugyanis az derül ki, hogy Kertész György véglegesen a Rádiónál maradt alkalmazásban. Wild levelében hiába sorakoztatta fel érveit amellet, hogy a *Neue Zeitung* az adott helyzetben nem engedheti el a szerkesztőt: az olvasószerkesztő tartósan beteg, a legtapasztaltabb munkatárs, Andor Leon¹²¹ nyugdíjba vonult, a szerkesztői munkakörre belátható időn belül nem tudnak megfelelő embert javasolni.¹²²

A káderhiány önmagában is nagy problémát jelentett a lap számára, a szerkesztő személye körüli bizonytalan helyzet pedig még inkább tetézte a bajt. Wild jelezte azt is, hogy minden esély megvan rá, hogy egy éven belül „a *Neue Zeitung* legrégebbi tehetséges fiatal munkatársa Hambuch Géza” töltsen be a munkakört.¹²³ Az a Hambuch Géza, aki három évvel korábban olyannyira kivívta a Szövetség

¹²⁰ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Haynal Kornél levele Wild Frigyesnek. 1962. december 6.

¹²¹ Adler Leó, írói neve Andor Leon (1897–1983): 1919-től dolgozott újságíróként. 1945 után a *Kossuth Népe*, az *Igaz Szó*, a *Képes Figyelő*, a *Magyar Nap* és a *Neue Zeitung* munkatársa volt. A MÚOSZ aranytollasa. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének Aranytollasai 1978–1983. Szerk. Benő Károly. Bp. 1984.

¹²² MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Haynal Kornél levele Wild Frigyeshez. 1963. február 5.; Wild Frigyes levele Haynal Kornélhoz. 1963. február 5.

¹²³ Uo.

ellenszenvét, hogy a főtktár és a sváb bál főrendezője a későbbiekben mellőzte személyét a bállal kapcsolatos tevékenységek elvégzésében:

„A 160. évi Országos Sváb-bál főrendezősége közli Önnel, hogy a továbbiakban sem főrendezői tevékenységére, sem a Sváb bálon való egyéb közreműködésére nem tart igényt. Egyben a Német Szövetség tudomására hozza, hogy felmenti a bálról szóló cikk megírása alól és azzal Hajdú János újságírót, a Jövendőnk munkatársát bízta meg.”¹²⁴

Indokot nem tartalmaz a levél, de valószínűsíthető, hogy kisebb botlásról lehetett szó, mert Hambuch továbbra is a *Neue Zeitung* szerkesztőségében dolgozott. Az sem kizárt viszont, hogy a tette súlyának megítélésében, illetve a büntetés mértékének megállapításában szerepet játszott a lap súlyos káderhiánya is.

Mindenesetre 1963-ban Hambuch Géza megítélése határozottan pozitív volt. A Szövetség főtktára február 20-án kérelmezte is a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalánál az új jelölt megbízását. Másnap megtörtént Kertész György felmentése és Hambuch ideiglenes megbízása a szerkesztőség vezetésére.¹²⁵

A személycsere tényéből nem kreáltak vezető hírt a lapban. A Hambuch által először szerkesztett lap 5. oldalán a *Neue Zeitung* csupán pár sorban értesíti olvasóit a változásokról. E szerint Kertész György egyéb kötelezettségei miatt lemondott szerkesztői posztjáról, de továbbra is részt vesz a szerkesztőbizottság munkájában. Utódjául Hambuch Gézát jelölték ki, aki megbízott szerkesztőként látja el a feladatot.¹²⁶

¹²⁴ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Jakab Ferenc és Wild Frigyes Hambuch Gézának. 1960. február 26.

¹²⁵ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele Detre Lászlónak. 1963. február 20.; Naményi Géza levele Wild Frigyesnek. 1963. február 21.

¹²⁶ Änderungen im Redaktionskollegium der NZ. Neue Zeitung 1963. február 22. 5.

A lap működtetői 1963–1965 között

Hambuch Géza tevékenysége

Az 1960-as évek első felében a változás jelei mutatkoztak a nemzetiségi politikában: pozitív irányú elmozdulás történt a nemzetiségi kultúrdiplomácia területén. A rokonlátogatások engedélyezésével a kitelepített németek számára megnyílt a lehetőség a hazalátogatásra, és itthon is könnyebb volt kiutazási engedélyhez jutni. A megélénkülő külföldi utazások ugyanakkor felerősítették a gyanút az enyhülési politikával kapcsolatban.¹²⁷

Hambuch Géza az enyhülő nemzetiségpolitikai légkör adta lehetőségeket igyekezett kihasználni a németiség helyzetének javítása érdekében. Az új főszerkesztő kevesebb mint két évig állt a *Neue Zeitung* élén, hivatalviselésének ideje viszont annál eseménydúsabbnak értékelhető. A *Neue Zeitung* káderhelyzete továbbra sem került nyugvópontra. Hambuch elmondása szerint kinevezésekor az újságnak csupán egy belső munkatársa volt: Ember Mária.¹²⁸ Baternay Béla,¹²⁹ a volt olvasószerkesztő akkor már hónapok óta kórházban feküdt. Röviddel Hambuch hivatalba lépése után

¹²⁷ Fehér I.: Az utolsó percben. i. m. 189.

¹²⁸ Ember Mária, 1950-ig Elsner Mária (1931–2001): író, újságíró, kritikus, műfordító. 1961-től a *Neue Zeitung* munkatársa, 1965-től rovatvezetője. 1974-től a *Pesti Műsor*, 1976-tól a *Magyar Nemzet* munkatársa. 1987-ben nyugalmába vonult. Új magyar irodalmi lexikon. Főszerk. Péter László. Bp. 2000. 541.

¹²⁹ Baternay Béla (1917–1963): újságíró, műfordító. 1961–1963-ban a *Neue Zeitung* munkatársa. Új Magyar Életrajzi Lexikon I. i. m. 496.

felvették a laphoz Áts Erikát,¹³⁰ majd szeptemberben gyakornokként Mayer Éva¹³¹ is a *Neue Zeitung* állományába került.¹³²

1963 augusztusában a hat újságírói státusból három betöltetlen volt, mivel nem találtak minden szempontból megfelelő munkaerőt. Hambuch a helyzet orvoslására Krix György alkalmazását javasolta, aki akkor már évek óta a *Neue Zeitung* külső munkatársaként tevékenykedett. A kiválasztás kritériumai között első helyen szerepelt az, hogy a jelölt tökéletesen beszél németül, ismeri a nemzetiségi politikát és a sváb problematikát, de Hambuch legmeghatározóbb érve így hangzott: „Krix elvtárs ma helyesen látja és ítéli meg a lenini nemzetiségi politika gyakorlati megvalósítását, az ország és ezen belül a svábok politikai, gazdasági és kulturális fejlődését.”¹³³ Ebből tehát látszik, hogy Hambuch tisztában volt a lap munkatársaival szemben támasztott követelményekkel, és igyekezett is azoknak eleget tenni. Krix Györgyöt fel is vették az újsághoz, azonban 1963 októberében az újság hat státuszából kettő továbbra is betöltetlen maradt. Nehézséget okozott, hogy a lapnak nem volt olvasószerkesztője és németül tudó tördelőszerkesztője.¹³⁴

Hambuch hatalom iránti lojalitását más színben tünteti fel a nevével fémjelzett időszak – de talán a *Neue Zeitung* egész történetének – legnagyobb botránya, amely tótvázsonyi ügy néven vonult be a köztudatba. A *Neue Zeitung* iratanyagában számos dokumentum foglalkozik a nagy port felverő esettel, ezért indokoltnak tartom az ügyet részleteiben bemutatni.

¹³⁰ Áts Erika: 1934-ben Miskolcon született. A *Neue Zeitung* helyettes főszerkesztője, később a *Budapester Rundschau* című hetilap szerkesztője. *Barátság* 16. (2009: 4. sz.) 6176. (http://epa.oszk.hu/01200/01259/00043/pdf/baratsag_EPA01259_belivek_54-56.pdf, letöltés: 2016. április 3.)

¹³¹ Mayer Éva (1944–): újságíró, író, fordító. Pécssett jogi diplomát szerzett, 1965-ben elvégezte a MÚOSZ Újságíró Iskolát. 1963-tól 1991-ig a *Neue Zeitung* riportere, a belpolitikai és a kulturális rovat munkatársa. *Ki kicsoda a hírközlésben?* Szerk. Bodrits István – Viczián János. Szekszárd 1994. 208.

¹³² MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Hambuch Géza levele Sarlós Istvánnénak. 1963. október 23.

¹³³ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Hambuch Géza levele Wild Frigyeshez. 1963. augusztus 1.

¹³⁴ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Hambuch Géza levele Sarlós Istvánnénak. 1963. október 23.

Az ügyet egy, a lap szerkesztőségéhez eljuttatott panaszos levél robbantotta ki, amely szerint a német lakosság jelentős száma ellenére a tótvázsonyi iskolában nem vezették be a német nyelv oktatását. A helyi illetékesek népszámlálási adatokra hivatkozva ugyanis azt állították, hogy Tótvázsonyban nem élnek nemzetiségek, ezért nincs is szükség a német nyelv oktatására. A panaszos levélre reagálva Joób Tamás, a *Neue Zeitung* munkatársa és Szeitl Ferenc, a Szövetség művészeti főelőadója azt a feladatot kapta, hogy vizsgálja meg Tótvázsonyban a német oktatás helyzetét. Az általuk írt jelentésből kiderült, hogy a helyi iskolaigazgató 1959-ben valóban nem tett eleget a vonatkozó rendeletnek, és nem vezette be a német tannyelvű oktatást az iskolában.¹³⁵ Ehelyett rendkívüli tantárgyként, heti két órában tanítottak németet, 1961-től pedig már csak „tanfolyam” keretében, 20 Ft ellenében. Annak érdekében, hogy a szülők nyilatkozhassanak német mivoltukról és kinyilváníthassák igényüket az anyanyelvoktatás bevezetésére, 1963. szeptember 19-ére szülői értekezletet hívtak össze. Itt a szülőket tájékoztatták a német anyanyelvoktatás bevezetésének feltételeiről. Biztosították őket arról is, hogy nem tesznek lépéseket a panaszos levél írója kilétének felderítésére. Ennek ellenére a szülők nem merték vállalni német nemzetiségüket.¹³⁶

A történetekről Wild jelentést kért, amit aztán elküldött a járási pártbizottságnak. Erről, és a járási pártbizottság Szövetséghez eljuttatott kifogásairól azonban Wild Joóbot nem tájékoztatta. Ezután Joób, teljesítve a neki kiadott feladatot – azaz, hogy írja „meg a Tótvázsonyban történeteket a valóságnak megfelelően kemény hangon” – megírta az esetet a *Neue Zeitung*-ba. A cikk kritikai éle miatt Aczél György utasítására az aktuális szám terjesztését leállították, és a példányokat zúzdába küldték. Egy

¹³⁵ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Szeitl Ferenc, Joób Tamás: Jelentés a Magyarországi Német Dolgozók Országos Szövetsége főtítkárnak Tótvázsony község általános iskolájában történő német anyanyelvoktatás helyzetéről (másolat). 1963. szeptember 11.

¹³⁶ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Joób Tamás: Feljegyzés Hambuch Géza elvtársnak a *Neue Zeitung* főszerkesztőjének. 1963. október 6.

kiadvány bezúzása az utólagos cenzúra durva eszközének számított. Csak abban az esetben éltek ezzel az eszközzel, ha rendkívül magas prioritású politikai érdeket veszélyeztetett a megjelent tartalom.¹³⁷ A szerzőt az eset után eltávolították a *Neue Zeitung*tól. Joób azt állította, hogy a járási pártbizottság állásfoglalásának ismeretében másképp írta volna meg a cikket.¹³⁸

Az ügygel kapcsolatban Hambuch is megírta jelentését Aczél Györgynek, illetve a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának. Ebben – saját felelősségét elhárítva – kifejtette, hogy közlés előtt minden illetékesnek eljuttatta a cikket, és Wild annak ellenére, hogy tudott a járási pártbizottság tiltakozásáról, nem akadályozta meg a cikk megjelenését, illetve a Művelődésügyi Minisztérium főelőadójával, Fekete Tiborral is történt egyeztetés.¹³⁹

Az ügy a lap bezúzásával és Joób eltávolításával korántsem ért véget. Aczél György kivizsgáltatta az esetet, amely alapján megállapították, hogy a szerkesztőség, a felelős szerkesztő, illetve Wild Frigyes mint a társadalmi szerkesztőbizottság elnöke is felelős.¹⁴⁰ 1963. október 14-én Aczél György megbízta a Művelődésügyi Minisztérium főosztályvezetőjét, hogy folytassa le a Wild Frigyes és Hambuch Géza ellen elrendelt fegyelmi eljárást.¹⁴¹ Hambuchhal tudatta, hogy

„A fegyelmi eljárás elrendelésének indoka: a *Neue Zeitung*, a magyarországi német dolgozók lapja folyó évi 40. számában In

¹³⁷ Takács R.: Politikai újságírás a Kádár-korban. i. m. 148.

¹³⁸ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Joób Tamás: Feljegyzés Hambuch Géza elvtársnak a *Neue Zeitung* főszerkesztőjének. 1963. október 6.

¹³⁹ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Hambuch Géza levele Aczél Györgynek. 1963. október 8.

¹⁴⁰ MNL OL, XIX-I-4-g, 32. doboz, 27. tétel. Horváth Márton feljegyzése Fátyol Lászlónak. 1963. október 10.

¹⁴¹ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Aczél György Sarlós Istvánnénak. 1963. október 14.; A fegyelmi bizottság elnöke Sarlós Istvánné, a Művelődésügyi Minisztérium főosztályvezetője; tagjai: Gönyei Antal főosztályvezető-helyettes, Mészáros György osztályvezető, Szalontay Mihály osztályvezető. MNL OL, XIX-I-4-g, 32. doboz, 27. tétel. Aczél György Mészáros Györgynek. 1963. október 14.

Totwaschon ging es schief zu címmel cikket közölt, amely a nemzetiségi nyelvoktatással kapcsolatban mind általánosságban, mind a vizsgált tótvázsonyi ügyben számos téves adatot és megállapítást tartalmaz, ezenfelül a helyi párt- és állami szervek nemzetiségi ügyekben folytatott politikáját – kellő alap nélkül – súlyosan elmarasztalja. Ön, mint az újság felelős szerkesztője, e politikailag rendkívül káros, romboló hatású újságcikk megjelentetésért személyében felelős.”¹⁴²

Hambuch az október 21-én lefolytatott fegyelmi tárgyalás után kész volt önkritikát gyakorolni: írásban közölte a fegyelmi bizottsággal az általa elkövetett hibákat. Többször rávilágított arra, hogy ő maga a lenini nemzetiségi politika elkötelezett híve. A tótvázsonyi cikk ilyen formában történő nyomdába kerülését két körülménnyel magyarázta: a szerkesztőség súlyos káderhelyzetével, illetve azzal, hogy a Minisztérium Nemzetiségi Osztálya nem nyújtott elvi iránymutatást, politikai tájékoztatást az újság számára. Ugyanakkor határozottan visszautasította azt a vádat, hogy nacionalista irányba terelte volna a *Neue Zeitungot*.¹⁴³

Az ügyben 1963 novemberében született meg a Tájékoztatási Hivatal határozata, mely Hambuchot írásbeli megrovásban részesítette.¹⁴⁴ Ennek ellenére Hambuch még több mint egy évig ülhetett a főszerkesztői székben. Wild Frigyes mint a társadalmi szerkesztőbizottság elnöke ugyancsak fegyelmi büntetésben részesült.¹⁴⁵

Hambuch főszerkesztőségének idején tehát továbbra is fennállt az a probléma, hogy a politikai elvárások igen határozottak voltak a lappal szemben, de a segítségnyújtás mind a Szövetség, mind a minisztérium részéről elmaradt.

¹⁴² MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Aczél György Hambuch Gézának. 1963. október 14.

¹⁴³ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Hambuch Géza levele Sarlós Istvánnénak. 1963. október 23.

¹⁴⁴ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Naményi Géza Hambuch Gézának. 1963. november.

¹⁴⁵ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Mészáros György feljegyzése Molnár Jánosnak. 1964. április 29.

A botrány valódi súlyát a belpolitikai bonyodalmak mellett az adta, hogy az ügyet a nyugat-német sajtó is felkapta. A stuttgarti *Unsere Post*¹⁴⁶ 1964. március 15-én *Tótvázsony – ein Prüfstein deutscher Kulturpolitik in Ungarn* (Tótvázsony – A magyarországi német kultúrpolitika próbaköve), 1964. március 29-én pedig *Nach der Krise von Tótvázsony I.* (A tótvázsonyi válság után I.) címmel közölt cikket. Utóbbi írás éles kritikát fogalmazott meg a Szövetséggel szemben. A cikk írója odáig megy, hogy megkérdőjelezi a szervezet nyugati értelemben vett szövetség jellegét, illetve elmarasztalja azért, mert a funkcionáriusokat a kormány ellenőrzi. A szerző meglátása szerint a Szövetség célja az, hogy a magyarországi németekből derék kommunistákat neveljen. Valószínűleg a magyar politikai rendszer kritikáját célozza az is, hogy az újságíró a budapesti országgyűlésre utalva idézőjelbe teszi a „Parlament” szót. A cikk írója Wildet sem kíméli: a mindenkori rendszerhez való alkalmazkodási hajlandóságának bizonyítékát látja abban, hogy a Rákosi-érától fogva „mostanáig” sikerült megtartania pozícióját. Problematikusnak látja továbbá azt is, hogy a magyarországi németek érdekképviselőt sem a Szövetség, sem a német nemzetiségű parlamenti képviselők nem látják el.¹⁴⁷ Az *Unsere Post* tehát kíméletlen kritikával illette a Szövetséget, annak függő helyzetét és ezen keresztül a kommunista rendszert.

A külföldi lap 1964. április 12-én újabb cikket közölt az ügyről *Nach der Krise von Tótvázsony II.* (A tótvázsonyi válság után II.) címmel. E cikk szerzője méltatta Hambuch tevékenységét. Meglátása szerint, miután Hambuch vette át a lap vezetését, az újság kívülről és belülről is megváltozott, a témák érdekesebbek lettek, aminek következtében emelkedett az eladott példányszám is. A tótvázsonyi ügy után azonban ismét leszállóágban látta a lap színvonalát. Az újságíró szerint a magyarországi sajtó

¹⁴⁶ Az *Unsere Post*. *Die Heimatzeitung der Ungarndeutschen* a kitelepített németek lapja volt.

¹⁴⁷ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. *Unsere Post*. 1964. március 15.; ill. március 29.

függetlenségének hiánya miatt a külföld számára a *Neue Zeitung* jelentőségét az adja, hogy az leképezi a mindenkori hazai német kultúrpolitika jellegét.¹⁴⁸

Nem a tótvázsonyi ügy volt az egyetlen botrány, ami Hambuch Gézát pozíciójában megingatta. Ő maga aktívan is tett azért, hogy a párt rosszallását kivívja. Például nagy visszhangot váltott ki a már említett *Unsere Liebe zur Heimat* (Hazaszeretetünk) című vezércikke, amely még a fegyelmi eljárás előtt, az 1963. augusztus 30-i számban jelent meg. A felháborodást az váltotta ki, hogy Hambuch a cikkben azt a kérdést boncolgatta, hogy a svábok németek-e vagy magyarok? A cikk fordítója¹⁴⁹ a magyar nyelvű változathoz a következő megjegyzést fűzte: „Állandó visszatérő érve Hambuchnak, [...] hogy a sváb nacionalizmusért, a Volksbund megalakulásának lehetőségéért »a magyar nemzet« /így!/ kormányát teszik felelőssé.”¹⁵⁰ Ez a vélekedés szolgálhatta tehát az alapot ahhoz, hogy Hambuchot a fegyelmi eljárásban nacionalizmussal is megvádolták.

A tótvázsonyi ügy után Hambuchot a szerkesztőségben belső támadás is érte. Áts Erika belpolitikai és Ember Mária kulturális rovatvezető a minisztériumhoz fordult a szerkesztőségben kialakult tarthatatlan helyzet megoldása érdekében. Az eset kapcsán íródott feljegyzés szerint a munkatársak egyrészt azt sérelmezték, hogy a „lap szerkesztése koncepciótlan, bizonytalan és elvtelen,” másrészt Hambuch Géza személyével és szakmai alkalmasságával kapcsolatban fogalmaztak meg nagyon éles kritikát. „Tarthatatlan Hambuch Gézának az az álláspontja, hogy egyedül ő tudja, mi kell a sváboknak, mi tetszik a sváboknak, mit értenek meg a svábok. Főszerkesztői posztján e nemzetiség hivatott vezérének képzele magát.” A főszerkesztő politikai, kulturális és újságírói szakképzettségét sem tartották kielégítőnek a kollégák. „Maga

¹⁴⁸ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. *Unsere Post*. 1964. április 12.

¹⁴⁹ A németül írt cikkeket lefordították a nyelvet nem beszélő illetékesek számára.

¹⁵⁰ MNL OL, XIX-I-4-g, 32. doboz, 27. tétel. *Szeretetünk a szülőföld iránt*. A *Neue Zeitung* 1963. augusztus 30-i vezércikke. Fordítás.

elismeri, hogy könyvet, folyóiratot nem olvas, színházba nem jár, a hazai szellemi élet alakulásáról sejtelve sincs, saját bevallása szerint csak a Neue Zeitungot olvassa.”¹⁵¹

A feljegyzés írói szerint problémát okozott, hogy a rovatvezetők és a főszerkesztő között állandó és komoly politikai nézeteltérések voltak. Ez megnyilvánult például abban, hogy míg a munkatársak igyekeztek megfelelni a párt által megfogalmazott elvárásoknak, addig a főszerkesztő nem tekintette elsőrendűnek például a szocialista ünnepekről szóló cikkek közlését. A két rovatvezető még azt is megpendítette, hogy „a stuttgarti cikk tényanyaga csakis a Neue Zeitung köréből kerülhetett ki”, azaz Hambuchot gyanúsították a tótvázsonyi ügy kiszivárogtatásával. A feljegyzés szerzői leszögezték, hogy nem tudnak felelősséget vállalni a jövőben a lap körül esetlegesen kialakuló botrányok miatt.¹⁵² A munkatársak tehát – magukról minden felelősséget elhárítva – hátba támadták Hambuchot a felsőbb szervnél.

Mivel a rovatvezetők által megfogalmazott vádak szubjektívek, nem lehet megállapítani, hogy azok mennyiben felelnek meg a valóságnak. Azt is nehéz megítélni, hogy a feljegyzés megírásának motivációi között szerepelt-e – és ha igen milyen súllyal – az a körülmény, hogy végső soron a párt irányába tanúsított lojalitás határozta meg azt, hogy ki juthatott nagyobb előnyökkel kecsegtető, magasabb pozícióba. Mivel Hambuch szakmai tudását és felkészültségét korábban nem kérdőjelezték meg, sőt, a szerkesztőség egyik legtehetségesebb, legértékesebb munkatársának tartották, elképzelhetőnek tartom, hogy a lap munkatársai meglátták és kihasználták a Hambuch helyzetének megingásában rejlő lehetőséget arra, hogy saját pozíciójukat biztosítsák, megerősítsék.

Mindenesetre a feljegyzés írói a címzettet, a Nemzetiségi Osztály vezetőjét sikeresen meggyőzték álláspontjukról. Mészáros György az ügyben ekként foglalt

¹⁵¹ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Áts Erika és Ember Mária feljegyzése Mészáros Györgynek. 1964. április 8.

¹⁵² MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Áts Erika és Ember Mária feljegyzése Mészáros Györgynek. 1964. április 8.

állást: „Hambuch Géza elvi-politikai szempontból nem áll azon a szinten, hogy politikailag probléma-mentesen tudja vezetni a szerkesztőséget.”¹⁵³ A feljegyzést Mészáros a Tájékoztatási Hivatalnak is megküldte, egyben kérte a főszerkesztő személyére vonatkozó kérdések közös megvitatását.¹⁵⁴

Hambuch leváltásáról már 1964 elején folytak tárgyalások, sőt, magával az érintettel is egyeztettek a távozás szükségességéről.¹⁵⁵ Hambuch a beszélgetések nyomására arra az elhatározásra jutott, hogy „vagy lemond és a lapnál marad mint szerkesztő (helyettes), vagy más munkahely után néz.” A döntés előtt azonban felkereste Naményi Gézát, a Tájékoztatási Hivatal vezetőjét, aki a Nemzetiségi Osztály akaratával szemben arra bízta, hogy ne mondjon le. Hambuch megfogadta a tanácsot, és nem távozott önként a főszerkesztői posztról. Ennek eredményeképpen csak a következő év januárjában sikerült őt eltávolítani. 1965. január 7-én Wild Frigyes a következőkről tájékoztatott:

„A Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége lapjának a Neue Zeitungnak jelenlegi főszerkesztőjét, Hambuch Géza elvtársat a Művelődésügyi Minisztérium, a Tájékoztatási Hivatal és a Német Szövetség közös állásfoglalása alapján fölmentjük a főszerkesztői teendők végzése alól.”¹⁵⁶

Wild Hambuch munkájáról szóló értékelésében elismerte, hogy a lap súlyos káderproblémái megnehezítették a főszerkesztő munkáját, viszont nem mentette fel az alól, hogy működése alatt „sajnálatos módon, olyan cikkek illetve hozzászólások is

¹⁵³ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Mészáros György feljegyzése Molnár Jánosnak. 1964. április 8.

¹⁵⁴ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Mészáros György Pataki elvtársnak. 1964. április 11.

¹⁵⁵ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Mészáros György feljegyzése Molnár Jánosnak. 1964. április 29.

¹⁵⁶ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele Szamosi Károlynak. 1965. január 7.

jelentek meg, amelyeknek tartalma nem tükrözte szocialista világnézetünket, állásfoglalásunkat.” Ráadásul a szerkesztő a „hiányosságok” feltárása után sem ismerte el hibáit.¹⁵⁷ Hambuchnak tehát azért kellett mennie, mert nem képviselte az elvárásoknak megfelelően a kijelölt ideológiai irányvonalat, és a szerkesztőségben őt ért belső támadás után már nem volt hajlandó önkritikát gyakorolni.

Minden vád és kritika ellenére Hambuchot csak a főszerkesztői székből távolították el. Továbbra is a *Neue Zeitung*nál dolgozott, de a főszerkesztőként elkövetett „hibák” miatt szigorú ellenőrzés alatt tartották. Megítélése felmentése után is ambivalens maradt.

„megállapítható, hogy a volt főszerkesztő, Hambuch Géza ottléte bizonyos fokig tehertételt, bizonyos fokig előnyt jelent a szerkesztőség vezetése számára. Nevezett mint főmunkatárs igen nagy ellenőrzésre szorul, miután nacionalista ábrándjairól úgy látszik nem tud letenni. Ugyanakkor azonban megállapítható, hogy a jelenlegi ellenőrzés tartóssága mellett, mint a területet ismerő rutinos szerkesztő jól használható.”¹⁵⁸

Szakmai jártassága tehát „nacionalista ábrándjai” és nyugati kapcsolatai ellenére is biztosította helyét a szerkesztőségben. Olyannyira, hogy leváltása után két évvel, 1967-ben, a lap fennállásának 10 éves jubileuma alkalmából – három

¹⁵⁷ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele Mészáros Györgynek. 1965. január 16.

¹⁵⁸ MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Feljegyzés a *Neue Zeitung*gal kapcsolatos problémákról és tennivalókról. 1965. augusztus 25.

Az idézet így folytatódik: „A főszerkesztő [Gráber György] megállapította, hogy a szerkesztőségből a német nacionalistákhoz és ezeken keresztül Nyugatnémetországba a hírek és információk elsősorban Hambuch Gézán és Szeitl Ferencen keresztül szivárognak ki. A főszerkesztő véleménye az, hogy mindenképpen a gyengeség jele lenne nevezettekkel szemben adminisztrációs eszközökkel élni.”

munkatársával együtt – megkapta a Szocialista Kultúraért-érdemrend kitüntetését.¹⁵⁹ Meglátásom szerint a megfelelő káderekkel való ellátottság hiánya, illetve Hambuch szakmai tudásának nélkülözhetetlensége lehetett az oka annak, hogy folytathatta újságírói tevékenységét a *Neue Zeitung*nál.

Hambuch kiváló érdekérvényesítési képességeire vall, hogy *Neue Zeitung*beli pályafutása után a – nemzetközi enyhülés következtében a hetvenes években már kedvezőbb kisebbségpolitikai légkörben működő – Szövetség életében is meghatározó szerepet játszott. 1973-ban a Szövetség alelnöke, 1978-ban elnökhelyettese lett, 1982-ben pedig megválasztották főtíkárnak is.¹⁶⁰

A *Neue Zeitung* 1965 után – kitekintés

1965-től 1994-ig összesen két személy ült a *Neue Zeitung* főszerkesztői székében. A hatvanas évek második felétől tehát a párt megtalálta a posztra a hatalom szempontjából alkalmas személyeket. Hambuch felmentése után sürgősen szükség volt egy ideológiailag magas képzettségű, megfelelő gyakorlattal rendelkező újságíró-főszerkesztőre. Wild Nemes Jánost, a *Népszabadság* munkatársát javasolta a poszt betöltésére.¹⁶¹ Tehát míg korábban, például a Kertész György megtartására tett kísérlet esetében még fontos volt, hogy a jelöltnek legyen német kötődése, addig Nemes esetében ez már nem volt elvárás. Az új főszerkesztőtől elsősorban a lap egységes ideológiai, nemzetiségpolitikai irányvonalának biztos kézben tartását, tartalmi színvonalának emelését várták el. A nemzetiségi vonatkozás tehát eltűnt a kiválasztás kritériumai közül.

¹⁵⁹ Hambuch mellett az olvasószerkesztő Áts Erika, a kultúrpolitikai rovat vezetője Ember Mária és a stíllektor, fordító Erdős Lajosné kapott kitüntetését.

¹⁶⁰ Hambuch Géza címszó. In: *Eiler F.: A magyarországi német kisebbség kronológiája 1945–2000. i. m.*

¹⁶¹ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Wild Frigyes levele Szamosi Károlynak. 1965. január 7.

Nemes János azonban nem került át a *Neue Zeitung*hoz. Hambuch Géza 1965 februárjában Gráber György váltotta a főszerkesztői székben. Gráber minden bizonnyal jól bevált főszerkesztőként, hiszen egészen nyugdíjba vonulásáig – 1978 novemberéig – ő látta el ezt a munkakört. A Gráber ideje alatt készült feljegyzések és jelentések egyértelműen pozitívan értékelik a *Neue Zeitung* vezetésben bekövetkezett változást.¹⁶² Egy 1970-es jelentés például kiemeli, hogy a lap híven szolgálja a párt és a kormány nemzetiségi politikáját, a megelőző időszakhoz képest fejlődést mutat, továbbá a munkatársak száma és képzettsége is kielégítő.¹⁶³

A Szövetség 1973-ban megválasztott főtájkára, Réger Antal hasonló módon méltatta a főszerkesztő munkásságát: „vezetése alatt a *Neue Zeitung* olyan lappá fejlődött, amely maradéktalanul eleget tesz általános politikai és nemzetiségpolitikai feladatainak. A lap ma stabil, megbízható munkatársi gárdával rendelkezik, ami ugyancsak elsősorban Gráber elvtárs érdeme.”¹⁶⁴ Tehát a főszerkesztő valóban a Szövetség és a párt meglegedésére végezte feladatát. A Gráber időszakáról fennmaradt iratok csekély száma is ezt támasztja alá. A főszerkesztő *Neue Zeitung*beli pályafutása tehát nyugdíjba vonulásával ért véget. Búcsúztatására a Szövetség 1978. november 4–5-én megtartott V. kongresszusán került sor, ahol egyúttal megkapta a Szocialista Magyarországért Érdemérem kitüntetését is.¹⁶⁵

Gráber György utódlásáról már 1977 szeptemberében megkezdődtek az egyeztetések. Réger Antal három jelöltet sorakoztatott fel a Minisztertanács

¹⁶² MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 26. tétel. Feljegyzés a *Neue Zeitung*gal kapcsolatos problémákról és tennivalókról. 1965. augusztus 25.

¹⁶³ MNL OL, XIX-I-7-m. Kulturális Minisztérium (1974–1980), Nemzetiségi Önálló Osztály (1974–1980), 5. doboz. Összefoglaló jelentés a *Neue Zeitung* munkájának értékeléséről. 1970. december 7.

Egy 1965. március 10-i kimutatás szerint a következő személyek dolgoztak a *Neue Zeitung* szerkesztőségében: Gráber György főszerkesztő, Hambuch Géza főmunkatárs, Ember Mária rovatvezető, Ács Zoltánné munkatárs, Mayer Éva gyakornok, Erdős Lajosné fordító korrektor, Orosz Györgyné titkárnő, Szeitl Ferenc belső munkatárs, Molnár Aranka hivatalsegéd. MNL OL, XIX-I-4-g, 31. doboz, 24. tétel. Kimutatás a nemzetiségi szövetségek- és lapszerkesztőségekről. 1965. március 10.

¹⁶⁴ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Réger Antal levele Simon elvtárshoz. 1978. szeptember 5.

¹⁶⁵ Uo.

Tájékoztatási Hivatalának írt levelében:¹⁶⁶ Leipold Pétert, Kerner Lőrincet¹⁶⁷ és Áts Erikát, akik közül az első jelöltet tartotta a legalkalmasabbnak a feladat ellátására. A jellemzés szerint Leipold Péter német származású, tanulmányait a Pécsi Tanárképző Főiskola Német Nemzetiségi Tanszékén végezte, majd a Pécsi Rádió német adásának vezető szerkesztőjeként dolgozott, később az MTI munkatársa lett. A főtktár ajánlásának megfelelően Gráber Györgytől Leipold Péter vette át a stafétát 1978 novemberében, s egészen 1994-ig ő látta el a *Neue Zeitung* főszerkesztői feladatait.

Összegzés

A tanulmányban az automatizmus korszakára vonatkozóan a magyarországi németek szövetsége által működtetett sajtóorgánium szerepét vizsgáltam meg.

A szocializmus idején a hatalom az újságokat elsősorban a politikai nevelés eszközének tekintette, és ez a felfogás a korszak egészében érvényesült. Ugyanakkor a *Freies Leben*, illetve a *Neue Zeitung* működésének kezdeti időszakában gyakorolt erőteljes kontroll az 1960-as évek elején enyhült a konszolidáció és a kedvezőbb nemzetiségpolitikai légkör kialakulása következtében.

A Szövetség és a *Freies Leben*, majd a *Neue Zeitung* között a felsőbb utasítás szoros együttműködést írt elő. Ez azonban nem az elvárásoknak megfelelően valósult meg. A *Neue Zeitung* oldaláról gyakran fogalmazódott meg az a kritika, hogy a Szövetség – amellet, hogy elvárásait világossá teszi –, nem támogatja kellőképpen a lapot feladatai megvalósításában. További problémát jelentett, hogy a német nyelvű

¹⁶⁶ MNL OL, XXVIII-I-1, 29. doboz, Újságok I. Réger Antal levele Lengyel Lászlónak. 1977. szeptember 30.

¹⁶⁷ Kerner Lőrinc (1946–): újságíró, stúdióvezető. 1973-tól a szövetség elnökségi tagja, 1988-tól elnökhelyettese. 1985-től a Nikolaus Lenau Közművelődési Egyesület alapító elnöke. Ki kicsoda a hírközlésben? i. m. 160.

újság nem volt kellően népszerű, és mivel a terjesztési feladatokat a Szövetség hatáskörébe utalták, az alacsony példányszám miatt elmarasztalták a szervezetet. Valójában azonban az előfizetések száma azért maradt tartósan alacsony, mert a pártpropaganda terjesztése céljából életre hívott lap nem elégítette ki az olvasók igényeit. Ebből a szempontból tehát a német lakosság politikai nevelésének célkitűzése csak korlátozottan valósult meg.

A *Neue Zeitung* indulásakor szerkezetében és tartalmi jellemzőiben is nagy hasonlóságot mutatott a *Freies Leben*nel. Változás az 1960-as évek elejétől következett be ezen a téren. A propagandaszövekek helyett a hazai németek igényeit jobban kiszolgáló kulturális jellegű, az olvasók mindennapi életét jobban érintő írások váltak hangsúlyossá.

A *Neue Zeitung* működését a vizsgált korszakban nagymértékben nehezítette a káderhiány. Mivel a hatalom az újságíróktól is lojalitást várt el, nehéz volt olyan munkatársat találni, aki a szakmai felkészültség mellett német nyelvtudással rendelkezik, és politikailag is megbízható. A politikai megbízhatóság különösen a lapot irányító (fő)szerkesztővel kapcsolatban volt kulcskérdés, aki nehéz helyzetbe kerülhetett, ha egyszerre akart megfelelni az olvasók elvárásainak és a felsőbb politikai akaratnak. A Szövetség és az újság közötti feszültségek ezért elsősorban a kevésbé irányítható, a lap szerkesztésében önállóságra törekvő és az uralkodó kánont olykor negligáló főszerkesztők idején kerültek felszínre. A németység érdekeinek érvényre juttatása és az olvasók valódi igényeinek kiszolgálása tekintetében Hambuch Géza nemzetközi visszhangot is kiváltó kísérlete volt a legsikeresebb 1963–1965 között, amikor a nemzetiségpolitikai légkört az enyhülés jellemezte. A hatvanas évek második felétől véget ért a gyors személycserék korszaka. A *Neue Zeitung* élére tartósan posztjukon maradó főszerkesztők kerültek.

A tanulmány elején megfogalmazott tézis a kisebbségi sajtó kettős funkciójáról és annak torzulásáról e két bemutatott sajtóorgánium alapján is igazolható. Egyben

rámutat arra is, hogy maga a kisebbség mozgásteret, önszerveződése is igen korlátozott volt, de a folyamatos politikai enyhülés jelei is nyomon követhetőek. Ebből a szempontból is lenne célszerű a többi kisebbség sajtójának a vizsgálata, ami egy összehasonlító bemutatást is lehetővé tenné. Mindez további kutatásokat igényel.

Lengyel Eszter

KÉT FALU, KÉT SORS – A TERMELŐSZÖVETKEZETEK FOGADTATÁSA HÖVEJEN ÉS ÖNTÉSMAJORBAN

Tanulmányom célja a mezőgazdasági termelőszövetkezetek létrehozásának egy alulnézeti, a mindennapok szintjén történő rekonstruálása. Ehhez a vizsgálathoz lokálpatriótaként szülővárosomat, Kapuvárt és környékét, tágabb értelemben a kapuvári járást választottam.

Vizsgálatom tárgya, hogy miként reagáltak a mezőgazdaság szovjet mintájú átszervezésére a helyi társadalom különböző csoportjai, a földbirtokkal rendelkező gazdák és nincstelenek. Eddig főként a parasztság és hatalom közti harc, az agitáció és a parasztok ellenállásának vizsgálata felé irányult a kutatók többségének érdeklődése, az azonban, hogy mi lett a paraszttal a tsz-be való belépést követően, kevésbé feldolgozott téma.¹ Tanulmányomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése után mi történt a termelőszövetkezeten belül, a változásokhoz hogyan alkalmazkodtak az egykori gazdák és volt uradalmi cselédek.

Ehhez az elemzéshez Kapuvár környékéről két különböző múltú települést választottam ki, melyek egyikében az uradalmi cseléd lét volt a meghatározó, míg a másikban önálló gazdák tevékenykedtek. Az általam választott két település Hövej és

¹ A témában született munkák közül Varga Zsuzsanna két tanulmányát emelném ki: *Varga Zsuzsanna: „Földindulás után”. A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-as évek első felében. Történelmi Szemle 51. (2009) 2. sz. 1–27.; Új: A Hajdú-Bihar megyei mezőgazdasági termelőszövetkezetek érdekérvényesítési küzdelmei a korai Kádár-korszakban. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, 24. Szerk. Gazdag István. Debrecen, 1997. 239–268.*

Öntésmajor. A településekre vonatkozó levéltári anyag mellett az interjúk segítenek megérteni, hogyan éltek meg a férfiak és nők az átszervezést.²

Jelen munkámban a két eltérő múltú és helyzetű település agrártörténetének egy szeletét követem nyomon az 1945 előtti előzményektől kezdve 1961-ig, a kollektivizálás befejezéséig és a nagyüzemi gazdálkodás megindulásáig. Kitérek az 1945-ös földosztásra, majd a mezőgazdaság „szocialista átalakításának” helyi tapasztalatára, a termelőszövetkezetek működésének vizsgálatára, a tagság munkához való viszonyára, továbbá a paraszti ellenállás magatartásformáira a termelőszövetkezeteken belül. Céлом a termelőszövetkezeti munkaközösségek vizsgálata. Tanulmányomban igyekszem érzékeltetni a vizsgált jelenségek lokális különbözőségeit is.

A termelőszövetkezetek történetével foglalkozó szerzők közül az 1989 előtti időszakból Donáth Ferenc, Fazekas Béla, Halász Péter, Juhász Pál, Orbán Sándor, Szakács Sándor, Chris Hann és Nigel Swain nevét emelném ki, míg a témában 1989 után Farkas Gyöngyi, Ö. Kovács József, Urbán László, Varga Zsuzsanna, Martha Lampland munkássága meghatározó.³

² Jelen tanulmányomban elsősorban férfiakkal készített interjúkból idézek, a nők helyzetének vizsgálata külön dolgozat témája lehet.

³ Néhány fontosabb munka az említett szerzőktől: *Donáth Ferenc*: Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945–1975. Bp. 1977.; *Fazekas Béla*: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom Magyarországon. Bp. 1976.; *Orbán Sándor*: Két agrárforradalom Magyarországon (Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945–1961). Bp. 1972.; *Szakács Sándor*: A nagyigmándi Jókai Termelőszövetkezet története. Agrártörténeti Szemle 17. (1975) 1. sz. 54–128.; *Halász Péter*: A termelőszövetkezeti mozgalom története Apátfalván. (Agrártörténeti tanulmányok 3.) Bp. 1975.; *Juhász Pál*: Agrárpiac, kisüzem, nagyüzem. Agrárszociológiai írások. Medvetánc 2. (1982) 1. sz. 117–139.; *Nigel Swain*: Collective Farms Which Work? Cambridge, 1985.; *Chris Hann*: Tázlár: a village in Hungary. Cambridge, 1980.; *Varga Zsuzsanna*: Paraszti ellenállás és alkalmazkodás a kollektivizálás befejező szakaszában, 1959–1961. In: Földindulások-sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében. Szerk.: Schlett András. Bp. 2012. 101–115.; *Ö. Kovács József*: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Bp. 2012.; *Urbán László*: Az első termelőszövetkezeti városok agrárpolitikai szerepének kialakulása, változásai, gazdasági és környezeti hatásai. Szolnok, 2002.; *Farkas Gyöngyi*: Lázadó falvak – Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961. Bp. 2017.; *Martha Lampland*: The object of labour. Commodification in socialist Hungary. Chicago–London, 1995.

A választott megközelítési módhoz elsősorban szociográfiai munkák adtak ötletet, irányt. Ezek közül a munkák közül Mátyus Aliz és Tausz Katalin *Maga-ura parasztok és uradalmi cselédek*, valamint Órszigethy Erzsébet *Birsalmasajt: két szomszéd falu az Alföld peremén* című munkákat emelném ki, melyek a falusi társadalom két különböző csoportját mutatják be visszaemlékezések (életút- és tematikus interjúk) és levéltári források (községi iratanyag, családi dokumentumok) segítségével.⁴

Hövej és az önálló gazdák

Hövej jelenleg 320 lakosú település Győr-Moson-Sopron megyében, Kapuvár szomszédságában. A rábaközi falu Kapuvártól 8 km távolságra, délre helyezkedik el. A Répcétől és a Rábától nyugatra patakokkal szegdelte sík területen fekszik. A két világháború között Hövej lakosainak száma 670 fő (1930-as adatok), az 1949-es népszámlálás szerint pedig már csak 620-an lakták a települést.⁵ A század második felében ez a népességszám fokozatosan csökken, 1970-re 517 főre tehető Hövej lakossága.⁶

A két világháború között a höveji gazdák száma 167 főre tehető. A 167 gazdaságból 34 gazdaság (20,4%) mindössze 1 kat. hold földbirtokot tudhatott magáénak. Az 1-5 kat. holdas gazdaságok száma 64-re (38,3%), az 5-10 kat. holdas gazdaságok száma 21-re (12,6%), a 10-20 kat. holdas gazdaságok száma pedig 40-re (24%) tehető. 20-50 kat. hold földdel 6 gazda (3,6%), 100-200 kat. hold nagyságú földbirtokkal pedig 2 höveji gazda (1,2%) rendelkezett az 1935-ös statisztikák szerint.⁷

⁴ *Mátyus Aliz – Tausz Katalin: Maga-ura parasztok és uradalmi cselédek.* Bp. 1984.; Az Alföldön található két szomszédos falu Dormánd és Besenyőtelek, helyzetük igen különböző. Dormándon az uradalmi cselédek élete a meghatározó, míg Besenyőtelek gazdafalunak vagy ahogy az 1950-es években hívták, kulácfalunak mondható. *Órszigethy Erzsébet: Birsalmasajt: két szomszéd falu az Alföld peremén.* Bp. 1995.

⁵ E népességszökkenés elsődleges oka a második világháborús embervesztés.

⁶ Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 19. Győr-Moson-Sopron megye. Bp. 2002. 123.

⁷ Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 105. kötet. Bp. 1938. 138–139.

A település határában fekvő birtokok egy része a csornai premontrei prépostság tulajdonában volt, melyre a höveji gazdák egy része igényt tartott volna. A prépostsági birtokból az Országos Földbirtokrendező Bíróság az 1920. évi XXXVI. törvénycikk (Nagyatádi-féle földreform) alapján végrehajtott földbirtokrendezés során Hövej község javára házhelyek céljára 1 kat. hold 141 négyszögöl nagyságú területet vett igénybe. A höveji gazdák anyagi helyzete nem engedte meg, hogy a birtok többi részét vétel útján megszerezzék. Az 1936. évi XXVII. törvénycikk azonban megteremtette a lehetőséget arra, hogy a Földhitelintézet közvetítésével a hövejiek az áhított földterületet megvásárolják. A csornai premontrei prépostság höveji birtokát teljes egészében felajánlotta földbirtok rendezési célra. 1939. január 1-jével a prépostsági birtokot a Földhitelintézet vette át, majd többévi részletfizetési kedvezménnyel a helybeli gazdák tulajdonába adta.⁸

1945. április-május folyamán került sor a földreform végrehajtására. A premontrei prépostsági birtok 1939-es megvásárlása után a falu határában nem maradt a földalapba bevonható terület, ezért a közeli csermajori szakiskola földjeiből (266 kat. hold) kapott 51 höveji igénylő, köztük 35 nincstelen szegényparaszt földbirtokot.⁹

A földreformot követően, az 1949. évi népszámlálás szerint a höveji gazdák 3,4%-a rendelkezett 1 kat. hold földdel, 42,3%-a 1-5 kat. holddal, 30,2%-a 5-10 kat. holddal, a gazdák közel negyede (23,5%) pedig 10-25 kat. hold földdel, mely elegendő volt egy család megélhetéséhez. A 25 kat. hold feletti birtokkategória egy százalékkal sem volt jelen.¹⁰

Az alábbi táblázatokból jól kitűnik, hogyan változott meg a höveji gazdák birtokkategória szerinti aránya az 1945-ös földreformot követően. A 1935-ös statisztikákhoz

⁸ Hövej község szócikkei. In: Győr-Moson-Sopron megye kézikönyve. Szerk. Kasza Sándor – Mészáros Rezső. (Magyarország megyei kézikönyvei 7.) Bp. 1998.; Győr-Moson-Sopron megye települései. Szerk. Tuba László. Győr, 1994.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: MNL GYMSM SL) Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok (a továbbiakban XVII.), 501. Sopron Megyei Földbirtokrendező Tanács iratai, 1945–1946, 2. d. A kapuvári járás földbirtokrendezése.; Nagy János: Az 1945-ös földreform Sopron vármegyei adatai. Soproni Szemle 29. (1975) 1. sz. 64–74.

¹⁰ Gazdaságok száma összesen: 149. In: 1949. évi népszámlálás. 3. Részletes mezőgazdasági eredmények. Bp. 1950. 318–319.

viszonyítva az 1 kat. holdnál kisebb földdel rendelkező törpebirtokosok száma jelentősen lecsökkent, míg az 5-10 kat. holdas gazdaságok száma megkétszereződött. Az 1945-ös földreform következtében a 25 kat. hold feletti birtokkategória egy gazdaság kivételével megszűnt.

1935.	1 kat. holdnál kisebb	1-5	5-10	10-20	20-50	50-100	100-200	Az összes
		kat. holdas						
	gazdaságok száma							
	34	64	21	40	6	-	2	167
	százalékban							
20,4%	38,3%	12,6%	23,9%	3,6%	-	1,2%	100%	

1949.	1 kat. holdnál kisebb	1-5	5-10	10-25	25 kat. hold feletti	Az összes
		kat. holdas				
	gazdaságok száma					
	5	63	45	35	1	149
	százalékban					
3,4%	42,3%	30,2%	23,5%	0,6%	100%	

1. sz. táblázat A gazdaságok számának alakulása Hövejen

(Forrás: Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben, illetve 1949. évi népszámlálás ¹¹⁾)

¹¹ Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 105. kötet. Szerk.: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., Stephaneum Nyomda, 1938. 138–139.; 1949. évi népszámlálás. 3. Részletes mezőgazdasági eredmények. Bp., Központi Statisztikai Hivatal, 1950. 318–319.

A kollektivizálás első és második hullámának a helyi gazdák ellenálltak, az 1950-es évek végén újra kezdődő, harmadik tévesztési hullám azonban a hőveji gazdákat is a szövetkezetbe kényszerítette.¹² Az 1950-es évek agrárpolitikája és a tsz szervezése miatt sokan elköltöztek a faluból.¹³

A hőveji Rákóczi Mezőgazdasági Termelőség Szövetkezet 1959. február 22-én alakult meg, többnyire kisparasztok részvételével. Az alapító tagok és családok száma is egyaránt 151, így egy családból csupán egy tag lépett be a termelőség szövetkezetbe. A 151 tagból a tsz 47 női tagot számlált. A termelőség szövetkezet 1.259 kat. holdon kezdte meg működését, ebből 1.015 kat. hold szántóterülettel. Az 1.259 kat. holdból 1.064 kat. hold volt a tagok által bevitt földterület. A 151 családból 1 család föld nélkül, 36 család 3 kat. holdig terjedő földbirtokkal, 52 család 3-8 kat. hold földdel, 59 család 8-15 kat. holddal, 3 család pedig 15 kat. hold feletti földbirtokkal csatlakozott a közös gazdálkodáshoz.¹⁴

A tsz-be történő belépést követően azonban a közös munka nehezen indult meg. A tsz munkafegyelmi problémákkal küzdött, mely az ellenállás, tiltakozás egy formája volt. A következőkben a hőveji tsz jegyzőkönyveiben leggyakrabban előforduló munkafegyelmi problémákat mutatom be.

Az egyik munkafegyelmi problémát a közös munkában részt nem vett tagok magas aránya jelentette, átlagosan a tagok 25-30%-a távol maradt a közös munkáktól. Az 1959-es év második felében a 151 tagból mindössze 70 fő vett részt a közös munkákban.¹⁵ Egyes tagok azt a nézetet vallották, hogy ha nem termelnek, megszűnik a tsz, és arra buzdították társaikat, hogy „ne dolgozzunk a tsz-ben, tönkre megy, és visszkapjuk a földet”.¹⁶

¹² A „kollektivizálás” és „tévesztés” fogalmát egymás szinonímájaként használom.

¹³ Hővej község szócikkei: Győr-Moson-Sopron megye kézikönyve i. m.; Győr-Moson-Sopron megye települései i. m.; Magyarország történeti statisztikai helységnévtára i. m. 123.

¹⁴ MNL GYMSM SL Szövetkezetek (a továbbiakban XXX.), 258. Hővej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőség Szövetkezet, Gazdasági beszámolójának munkalapjai, 1960.

¹⁵ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hővej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőség Szövetkezet, Gazdasági beszámolójának munkalapjai, 1959.

¹⁶ MNL GY-MSM SL XXX. 258. Hővej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőség Szövetkezet, Vezetőségi jegyzőkönyv, 1959. június 11.

Az tsz alapításának évében a következő panaszok hangoztak el a Járási Tanács részéről:

„Hövej nem helyesen indult a tsz-ben. Nincs fegyelem, öntudat és megértés. Vezetőséget a háta mögött támadják, nem a közgyűlésen hibáztatják őket. [...] A földek gazosak, és az aratásra nincsenek felkészülve, sőt, vannak olyan tagok, akik nem akarnak dolgozni. [...] Itt dolgozni kell, vagy így, vagy úgy. [...] Aki az idén nem dolgozik, az nem is eszik.”¹⁷

„Mindenki arról beszél, hogy mit kellett volna tenni, de nem dolgoznak, csak kis töredék. Nem tartják be az alapszabályt, részibe dolgoznak és ez a közös rovására megy. A betakarításnál az emberek legnagyobb része nem áll a munkához. Senki ne elősködjön másnak a nyakán, mert aki nem dolgozik, az a másik munkásember keresetének a rovására is megy. [...] Téves nézet, hogyha nem termelünk, megszűnik a Tsz. Keményebb eszközökhöz kell nyúlni, és aki nem dolgozik, munkaegység levonást kell eszközölni.”¹⁸

A közgyűléseken gyakran hangzik el panaszként a tagok nem megfelelő munkához való hozzáállása, passzivitása, melyet részben a premizálás bevezetésével próbáltak enyhíteni, ezzel növelve a hatékonyságot: „a harmadik negyedévi munkák elég vontatottan mentek, ha nem premizálják a munkálatokat, talán nem is fognak hozzá az aratás és csépléshez”.¹⁹

¹⁷ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelészövetkezet, Vezetőségi jegyzőkönyv, 1959. június 11.

¹⁸ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelészövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1959. október 3.

¹⁹ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelészövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1960. szeptember 23.

A termelőszövetkezet munkaerőhiánnyal küszködött. A 151 tagból 40 fő öregségi járadékos volt.²⁰ Ahol fiatal férfi munkaerő volt, ott a család női tagja lépett be a tsz-be, a férj pedig más munkaterületen dolgozott.²¹ A kollektivizálás hatására sok fiatal ment el a faluból, hogy más munkát találjon, a vezetőség szerint „a munka dandárja nem a tsz-ben dolgozik, ami nagy kiesés a tsz számára”.²² 1960-ban a 151 tsz tagból 121 fő 40 éven felüli volt.²³

A tsz vezetősége szerint problémát okozott, hogy „egy családból csak egy fő akar dolgozni és az egész családot akarja belőle eltartani.”²⁴ Az 1959. év első felében a közös munkában részt vett családtagok száma 10 fő volt, az év második felében ez a szám 4 főre csökkent.²⁵ Ezzel szemben a termelőszövetkezet termelési terve szerint a közös munkába rendszeresen bevonható családtagok száma 56 főre volt tehető.²⁶ Az 1960. évben szintén 10 családtag vett csak részt a közös munkában.²⁷

Mint már említettem, a hőveji családok közül csak egy családtag lépett be a termelőszövetkezetbe, és a belépett tagok is elsősorban a kapott háztáji földekre koncentráltak, a közös gazdaságra kevesebb energiát fordítottak.²⁸ A tsz vezetősége ezt a

²⁰ Öregségi és munkaképtelenségi járadékban részesültek azon idős vagy munkaképtelen tsz tagok, akik koruknál fogva már nem tudták megszerezni a nyugdíjjogosultsághoz szükséges időt. Összege havi 260 forint volt. Öregségi járadékra jogosító életkor férfiak esetében 70 év, nők esetében 65 év volt.

²¹ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1961. január 16.

²² MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Vezetőségi jegyzőkönyv, 1959. június 11.

²³ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Kérdőív Tsz. vezetőségének adatairól.

²⁴ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1959. október 3.

²⁵ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Gazdasági beszámolójának munkalapjai, 1959.

²⁶ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Termelési terve és bevétel-kiadási költségvetése, 1959.

²⁷ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Gazdasági beszámolójának munkalapjai, 1960.

²⁸ A termelőszövetkezetek nem voltak olyan anyagi helyzetben, hogy a közös gazdaság jövedelméből biztosítani tudják a termelőszövetkezeti parasztok megfelelő életszínvonalát, ezért járult az állam hozzá, hogy a tsz tagok egyéni kisgazdaságot tartsanak fenn. A parasztok jövedelmének legalább a felét a háztáji gazdaság adta. A háztáji gazdaságnak korlátozták mind a területét, mind az állatállományának nagyságát, jelentősége

problémát úgy próbálta megoldani, hogy a háztáji földek művelésének engedélyezését bizonyos napokhoz kötötték, engedély, illetve előzetes bejelentés nélkül pedig a szomszédos Kapuvárra sem mehettek el a tagok. Gyakori problémát jelentett a takarmány lopása, egyes tagok pedig szándékos károkat okoztak a közös gazdaságban (pl. állatokat nem itatják, burgonyát szedéskor földbe tapossák, kukoricát hiányosan szedik):²⁹ „Szálljon a tagság magába és gondolkodjon, mert amíg lesz munka a tsz-ben, addig nem mehet el a faluból senki. Az állattartás területén amik történnek az nem más mint állatállományunk mesterséges tönkretétele. Nincs állatgondozónk, a takarmányt lopják.” – hangzott el a panasz a tsz elnöktől.

A közgyűléseken a Járási Tanács V. B. elnökhelyettese is rendszeresen részt vett, egy alkalommal a következőket mondta:

„Első év nem a csodák éve, máról holnapra egyéni parasztból szocialista gondolkodású paraszt nem lesz. Szokják meg a tagok, hogy első a miénk, utána az enyém. 1 kh földből megélni nem lehet. Alakuláskor a Párt és a kormány bízott a dolgozó parasztokban, ellenben Hövejen csúful visszaéltek ezzel a bizalommal. Nem dolgoznak, lopnak. Itt zsebbevágó bajok lesznek. Milyen paraszt az, aki 3 napig nem itatja az állatot? A lopásokkal kapcsolatban pedig a szocialista tulajdont különleges törvények védik. Plébános Úr megtaníthatta volna, a mi törvényeinkre is vonatkozik, hogy ne lopj.”³⁰

azonban nagy volt. A termelőségvetkezeti tag maga dönthette el, hogy a háztáji gazdaságban mit természet, a terménnyel mihez kezd, és hány állatot nevel. A terménnyről dönthetett úgy, hogy önellátásra fordítja, értékesíti a piacon, vagy eladja az állami felvásárlónak. In: *Donáth Ferenc*: Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945–1975. Bp. 1977. 122–123.; *Varga Zsuzsanna*: „Földindulás” után. A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-as évek első felében. *Történelmi Szemle* 51. (2009) 2. sz. 235.

²⁹ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1959. november 11., Közgyűlési jegyzőkönyv 1961. január 16.

³⁰ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1959. november 11.

A höveji tsz esetében a munkafegyelmet semmilyen eszközzel sem sikerült a vezetőségnek helyreállítani, ezek a problémák évekkel később is fennálltak:

„A tagság nem tanúsít komoly érdeklődést a tsz iránt. A háztáji gazdaságokban napokon át elbűbélődött, a közösből reá kivetett kapálást szinte órák alatt elvégezte. Igaz, hogy a Vezetőségben is volt hiba, nem nézett utána kellőképpen a munka menetének, elnézte, hogy nyári időben nyolc órákor kezdjék meg a munkát. Így nem mehet tovább. Ebben az évben háztáji földekre csak bizonyos napon lehet kimenni, bejelentés és engedély nélkül még Kapuvárra sem lehet elmenni. Végre a tagság ébredjen rá, hogy a közösből kell megélni, hisz idáig is ez a föld tartotta el a falu lakosságát. [...] A Tsz-tagságnak a közösből kell megélni. Ha keveset dolgoznak, kevés kenyér kerül az asztalra. Ha a közöst magukénak vallják, nem engedik meg, hogy a burgonyát, annak szedésekor, beletapossák, a kukoricát hiányosan szedik, és a major területéről engedély nélkül hordják a kukoricát, akkor többet lehet osztani. A múltban is a megélhetés sarkallt munkára, és most is az a helyzet. Ellenkező esetben a tagság lerongyolódik. [...] Természetesen, a munkafegyelem az elnöknél kezdődik, és folytatódik a tagságnál. [...] Aki nem dolgozott szorgalmasan a Tsz-ben, annak ne adjanak 1 kh. földet.”³¹

A kezdetekkor a tagok a közgyűlés munkáját is akadályozták, időnként heves viták alakultak ki a tagság és a vezetőség között (pl. munkaegységkönyv megváltoztatása vagy normacsökkentés miatt), máskor a közgyűléseket a tagság passzivitása jellemezte.³² Volt rá alkalom, amikor a közgyűlés határozatot sem tudott hozni, a gyűlést idő előtt be kellett

³¹ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1961.január 16.

³² MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1960.június 7.

rekeszteni a tagok „fegyelmezetlensége” miatt:³³ „kitört az elégedetlenség a tagokból. Óriási káosz támadt, követelték a munkaegységkönyv megváltoztatását, illetve egyes munkaműveletek normáinak lecsökkentését. Élesen bírálták az agronómus, és általában a vezetőség munkáját. Állandóan megzavarták az előadást, nagy volt a fegyelmezetlenség. Közgyűlés határozatot hozni nem tudott.”³⁴

A nem megfelelő szakmai vezetés a höveji tsz esetében is problémát okozott a közös gazdaság megindulásakor, így a kezdeti években már elnökcsereére került sor. A tsz első elnökét már az alapítás után néhány hónappal, 1959 júliusában leváltják.³⁵ 1961-ben újabb elnököt választanak, melynek indoka az elnök mezőgazdaságban való járatlansága volt. A jegyzőkönyv alapján az elnök maga kérte felmondását, mivel feladatát nem tudta elvégezni, saját bevallása szerint a mezőgazdaságban járatlan volt. Az elnök valóban nem paraszti származású volt, munkás családból származott.³⁶

A höveji termelészövetkezetet a kezdeti évek során nem sikerült megerősíteni, a tsz nagyon gyengén működött, 1961-ben a höveji termelészövetkezet volt a leggyengébb a járásban.³⁷ Ezek a problémák vezettek ahhoz, hogy a termelészövetkezetet 1962-ben a gartai (kapuvári) Rábaközi Mezőgazdasági Termelészövetkezethez csatolták, majd 1971. január 1-jétől (a Rábaközi Tsz-szel együtt) a kapuvári Lenin Mezőgazdasági Termelészövetkezet üzemegységeként működött tovább. A munkafegyelmi problémák a kapuvári termelészövetkezettel való egyesülés után is megmaradtak.

³³ A „fegyelmezetlenség” kifejezést a korabeli dokumentumok használják. MNL GYMSM SL XXX/258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelészövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1959. május 19.

³⁴ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelészövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1959. május 19.

³⁵ Egészségi okokra hivatkozva mondott le az elnök. MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelészövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1959. július 31.

³⁶ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelészövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1961. május 24.; MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelészövetkezet, Kérdőív Tsz. vezetőségének adatairól.

³⁷ MNL GYMSM SL XXX. 258. Hövej Rákóczi Mezőgazdasági Termelészövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1961. május 24., 1961. július 5.

Öntésmajor és az uradalmi cseléd lét

A másik választott település, Öntésmajor, szintén Győr-Moson-Sopron megyében, a kapuvári járásban található, Kapuvártól északra, 6 kilométernyi távolságra fekszik. Jelenleg körülbelül 160-an laknak a hanyi falucskában, a század közepén ez a szám 390 főre volt tehető.³⁸ Öntésmajor az egykori herceg Esterházy-uradalomhoz tartozott, lakói a birtokon találtak munkát, a falubeliek egykor mind cselédek voltak.

Öntésmajort – mely napjainkig a leginkább kiépített kistelepülése maradt az egykori hercegi majoroknak – a Hanság délkeleti részén, a Kis-Rába és a Rábca ölelésében elterülő földek művelésére létrehozott mintagazdaságként alapították az 1800-as években. A mintagazdaságban – melynek kiteljesedése báró Berg Gusztáv (kapuvári uradalom bérlője 1864-től) nevéhez fűződik – csak válogatott cselédek dolgozhattak. A válogatás alapja a munkavégzés mennyisége, minősége, a szaktudás és a tisztesség volt. A major alapítása után több cselédgeneráció követte egymást a nyári és az őszi idénymunkákra, summásokkal (Zalából érkeztek) és béresekkal (Kapuvárról, Veszékenyből, Babótról érkeztek) megerősítve.³⁹ Az uradalomhoz óriási szántó- és erdőterület tartozott, az öntési intézőség 1.726 kat. holdat tett ki, ebből 268 kat. hold cukorrépa volt.⁴⁰

Az utolsó cselédgeneráció összetartozása, munkamorálja, törekvő akarása belevésődött az utódokba is. S bár sokat és keményen kellett dolgozniuk, de munkájukat megbecsülték. A környékbeli falvak lakosságához viszonyítva jól és modern körülmények között élhettek, tarthattak állatokat és volt egy kis veteményeskertjük (fél hold föld) is:

„Cselédsors volt, azért, mert azt mondták, hogy cselédek – mert volt aki lenézett minket –, pedig nem nézhette le a cselédeket, mert kijárt a tehéntartás, meg fél hold föld, meg volt a fa télire. A nagyobb gyerekek meg hónaposok voltak, azok akár a 4

³⁸ Öntésmajor 1. kötet. Szerk.: Papp Márta – Kertész Éva – Halász Emma – Kiss Attila. Öntésmajor, 2005. 48.

³⁹ Uo. 65.

⁴⁰ Uo. 44.

kg zsírt is megkapták. A fiatalabb gyerekek napszámba jártak, az idősebbje meg föl volt véve májustól augusztusig dolgozni, hónaposnak, aztán télen megint napszamos lett [...]. A falubeliek mind cselédek voltak, persze az idősebbje. A teheneink kijártak a legelőre, meg a disznóink is, volt kanászsunk. Akkor még majdnem mindenkinek volt anyadisznója. Nem volt az olyan rossz világ, meg békébe éltünk, úgy szerette Öntésen mindenki a másikat.”⁴¹

Lakásuk az uradalom által készített sellences házakban volt. Mindegyik lakáshoz egy szoba, kamra, konyha és az úgynevezett sellenc, azaz közös előtér tartozott. Készültek 4-es, 6-os és 8-as lakások. A lakások aszerint változtak, hogy kit, hova, milyen munkára vezényeltek ki, osztottak be. Ott laktak, ahol a munkájuk volt.

A kapuvári járásban a földreform végrehajtásának bizakodóan láttak neki 1945 áprilisában:

„A járás nagy része Eszterházy birtok volt föl egészen a Hanyig, ahol a módszeres gazdálkodás évről évre több és több mocsaras területet mentett meg a termelésnek, s ahol egymást érik a majorok s bennük a herceg egykori cselédei, akik most örök tulajdonban bírják azt a földet, amely eddig is az ő verejtékükből táplálkozott. Meg kell mondanunk őszintén, hogy talán éppen ez a terület lesz a földreform próbaköve, itt dől el, hogy az egykori cselédek a maguk erejéből, a maguk földjén képesek-e ugyanarra, amire képesek voltak a hercegi táblákon. Hisszük, hogy igen, és hogy erejüket, leleményességüket megcélozza a saját tulajdon tudata s az a kötelesség, amibe a magyar föld, a magyar búza kötelezi őket.”⁴²

⁴¹ Részlet a K. J. öntési lakossal készített interjúból. In: Öntésmajor 1. kötet. i. m. 63–64.

⁴² MNL GYMSM SL XVII. 501. 2. d. Sopron Megyei Földbirtokrendező Tanács iratai. A kapuvári járás földbirtokrendezése.

Öntésen 146 igénylőt – nincstelen cselédet – juttattak földbirtokhoz, a kiosztott földek nagysága átlagosan 1-7 kat. hold volt. A 146 igénylő közül 57 fő 1-3 kat. hold földet, 27 fő 3-5 kat. holdat, 62 fő pedig 5 kat. hold feletti földbirtokot kapott.⁴³

S bár az öntésiek úgy emlékeznek vissza, hogy a juttatott földeknek nagyon örültek, hamar rádöbbsentek arra, hogy maguk erejéből nem tudnak mit kezdeni a földdel:

„Az oroszok nem tudták, hogy mit kezdjenek ezzel a csodálatos gazdasággal! Kimérték nekünk, akinek se ökre, se szamara, neki kellett állnunk rendbe tenni a dolgokat. Mire belejöttünk volna, beszereztük, ami kellett, arra meg jött a tsz. Mikor kiosztották a földeket, azt se tudtuk, honnét vegyünk vetőmagot, mert a parasztnál sem volt vastagon, na de mire a mag előjött, beszolgáltatás lett. Ki volt adva, hogy mennyit kell leadni, nekünk maradt is, meg nem is. Ha nem volt annyi, ami ki volt adva, akkor venni kellett hozzá.”⁴⁴

Az 1945-ös földosztást követő évek az öntésiek számára a próbálkozás évei voltak. Az első feladat a kapott földek megműveléséhez szükséges felszerelések beszerzése volt, ami nagy megpróbáltatást jelentett az egykori uradalmi cselédeknek, ennek ellenére a családok mégis ragaszkodtak a földhöz. A következő években a cselédlakásokat lebontották, az öntési családok abból építkeztek. 1949-ben hátulról kezdtek épülni, hogy istálló legyen az állatállománynak, aztán úgy növelték előre a házat.⁴⁵

Az önálló gazdálkodás nehézségei ellenére az öntésmajori Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet csak 1959. február 13-án alakult meg. Az alapító családok száma 98, tagok száma 130 fő volt, vagyis egy családból helyenként többen is beléptek a tsz-be. A tsz összterülete alakuláskor 668 kat. hold volt, melyből a szántóterület nagysága 592 kat. holdat tett ki. Ebből a tagok által bevitt összterület 490 kat. hold, melyet teljes egészében

⁴³ MNL GYMSM SL XVII. 518. Kapuvári Földigénylő Bizottság iratai. Juttatottak névsora 1945.

⁴⁴ Részlet K. J. öntési lakossal készített interjúból. In: Öntésmajor 1. kötet. i. m. 67.

⁴⁵ Öntésmajor 1. kötet. i. m. 59.

szántóterületként használták.⁴⁶ A 130 tagból a nők száma 71 főre tehető, a nyugdíjas vagy járadékos tagok száma pedig 18 fő volt. A 98 család többsége, összesen 76 család 3-8 kat. hold földet vitt be a téeszbe, melyhez az 1945-ös földreform során jutottak. Föld nélkül 15 család, 3 kat. hold alatti földbirtokkal pedig 5 család csatlakozott a termelőszövetkezethez. 2 család 8 kat. holdon felüli földterülettel lépett be a tsz-be.⁴⁷ A kapuvári járási tanácsülés 1959. február 26-i jegyzőkönyve szerint Öntésen 5 család nem lépett be a tsz-be.⁴⁸

A termelőszövetkezet kezdeti működésének vizsgálatáról a jegyzőkönyvek alapján elmondható, hogy a „tagság munkához való hozzáállása nagy százalékban jó volt”.⁴⁹ A közgyűléseken többször elhangzott, hogy „a dolgozók teljesítik kötelességüket, többet dolgozni nem tudnak”, a „tagság nagy része helyesen viszonyul a közösségi munkához”, „a termelőszövetkezetben jó munka folyik, ez meglátszik az eredményeken”.⁵⁰ A termelőszövetkezet tagjainak összetartását mutatta, hogy 1961-ben a Kapuváron működő négy termelőszövetkezetet is legyőzve, eredményességét tekintve az öntési tsz a térségben első lett.⁵¹

A tagok túlzott egyetértést azonban a vezetőség időnként aggasztónak tartotta, a közgyűléseken a tagoktól nagyobb aktivitást, több megnyilvánulást vártak: „hiányosság, hogy kevés problémát vetnek fel, pedig mindenkit érdekel a saját ügye [...], a tagság egymás

⁴⁶ MNL GYMSM SL XXX. 290. Öntésmajor Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, 1960. évi gazdasági beszámolójának munkalapjai.

⁴⁷ MNL GYMSM SL XXX. 290. Öntésmajor Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, 1959., 1960., 1961. évi gazdasági beszámolójának munkalapjai.

⁴⁸ MNL GYMSM SL Tanácsok (XXIII.), 32. 31. d. Kapuvári Járási Tanács VB. Mezőgazdasági Osztály iratai. Kapuvári Járási Tanács jegyzőkönyve, 1959. február 26.

⁴⁹ MNL GYMSM SL XXX. 290. Öntésmajori Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Zárszámadási jegyzőkönyv, 1960. január 23.

⁵⁰ MNL GYMSM SL XXX. 290. Öntésmajori Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Zárszámadási jegyzőkönyv, 1960. január 23., Közgyűlési jegyzőkönyv, 1960. szeptember 27., Közgyűlési jegyzőkönyv, 1960. június 8.

⁵¹ MNL GYMSM SL XXX/290. Öntésmajor Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet Közgyűlési jegyzőkönyv, 1961. szeptember 1.

után felvetett ellentétes nézeteket, javalokat egyformán megtapsolja [...], a termelésről többet kellene közösen beszélgetnünk, hiszen az közvetlen érdekünk”.⁵²

A kezdeti nehézségeket a szakmai irányítás hiánya jelentette, valamint a hiányos munkaerő.⁵³ A közgyűléseken többször hangzik el aggodalomként, hogy a tsz-ben kevés a fiatal munkaerő, így néha a nehezebb munkát is idősebb tagoknak kell elvégezniük.⁵⁴ 1960. január elseji adatok szerint a 40 év feletti tagok száma 82 fő, a tagság átlagéletkora 50 év, és bár „mindenki becsülettel és szorgalommal végzi munkáját, azonban az asszonyokra erejükön felüli munka hárul”.⁵⁵ Ezek a problémák vetették fel már 1961-ben a szomszédos községgel, Oslival való egyesülés gondolatát.⁵⁶ Az öntési tsz először Oslival egyesült, majd 1976-ban Oslit, Veszékényt és Babót egyesülésével létrehozták a Tordosa-menti Termelőszövetkezetet.

Öntésmajor annak ellenére, hogy története során mindig más településtől függött, különálló identitását jelzi a térbeli elkülönülés, lakóinak a majorgazdálkodáshoz fűződő kapcsolata, társadalmának tagolatlansága, vagyis az, hogy Öntésmajor eredeti lakóinak zöme cselédséggel kereste kenyerét. Önálló közösségtudatuk, összetartozásuk mai napig él, különösen az idősebb generáció tagjaiban.

⁵² MNL GYMSM SL XXX. 290. Öntésmajori Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Zárszámadási jegyzőkönyv, 1960. január 23.

⁵³ MNL GYMSM SL XXX. 290. Öntésmajori Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Zárszámadási jegyzőkönyv, 1960. január 23.

⁵⁴ MNL GYMSM SL XXX. 290. Öntésmajor Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1960. szeptember 27.

⁵⁵ MNL GYMSM SL XXX. 290. Öntésmajor Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Jelentés a tsz vezetők adatairól.

⁵⁶ MNL GYMSM SL XXX. 290. Öntésmajor Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Vezetőségi értekezleti jegyzőkönyv, 1961. július 21.

Összegzés

1961-ben a höveji termelőszövetkezet volt a leggyengébb a járásban, ezért 1962-ben a kapuvári Rábaközi Mezőgazdasági Termelőszövetkezethez csatolták, majd 1971. január 1-jétől a kapuvári Lenin Mezőgazdasági Termelőszövetkezet üzemegységeként működött tovább.

A munkafegyelmi problémák a kapuvári tsz-szel való egyesülés után is megmaradtak:

„Az elmúlt gazdasági év eredményeit elemezve a szövetkezetnél sem a tagság érdekeltségében – és elsősorban ebben – sem pedig főleg a takarmány alapok kedvező alakulásában fejlődés nem volt tapasztalható. [...] a közeli Hövej községgel történt egyesülés után a munkamorál nem javult és a munkaerőhiány különösen csúcsmunkák idején fokozottan jelentkezett. Ennek oka részben az is, hogy az egyesülés után Hövej dolgozó parasztságától az osztatlan közös munkában való részvétel tekintetében a járási szervek többet vártak volna, és az elkövetkezendő gazdálkodási évben feltétlenül többet is igényelnek.”⁵⁷

Az öntési termelőszövetkezet tagjainak összetartását mutatta, hogy 1961-ben eredményességét tekintve a tsz a térségben első lett. A kezdeti nehézségeket a szakmai irányítás hiánya jelentette, valamint a hiányos munkaerő. 1961-ben merült fel először a szomszédos községgel, Oslival való egyesülés gondolata, majd 1976-ban Oslí, Veszvény és Babót egyesülésével létrehozták a Tordosa-menti Termelőszövetkezetet.

⁵⁷ MNL GYMSM SL XXX. 265. 1. d. Kapuvár Rábaközi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet Zárszámadási jegyzőkönyv, 1964. január 23.

Míg Hövej egykori önálló gazdái passzivitást és ellenállást mutattak a termelészövetkezettel szemben, Öntés uradalmi cselédjei megpróbálták alkalmazkodni a változásokhoz. A volt uradalmi cselédek sem a földtulajdon, sem az egyéni gazdálkodás nem tett paraszttá az elmúlt esztendőök alatt, ezért a próbálkozások ellenére is könnyebben adták fel önálló gazdaságukat: „Munka volt, az volt a lényeg. [...]”.⁵⁸

A termelészövetkezeti munkaközösségek további vizsgálata során lehetséges kérdésfelvetés, hogy a szövetkezeti gazdaság és a háztáji gazdálkodás milyen hatással volt az életmódra. A vizsgálat tárgya tovább bővíthető a munkaszervezéssel, a női munkavállalás mértékével és fajtáival, a termelészövetkezetek női tagjaival, dolgozóival, és ennek hatásával a családi szerepekre, háztartásszervezésre.

További kutatást igényel azon kérdések megválaszolása, hogy a kollektivizálás milyen változásokat eredményezett a falu társadalmában, milyen mértékű volt az elvándorlás, ingázás, a jövedelemszerzésnek milyen új módjai alakultak ki, és a Kapuvár környéki falvak foglalkozási szerkezete hogyan alakult át.

⁵⁸ A szerző interjúja H. S. nyugdíjas, volt tsz taggal, 2013. április 3.

Joós Attila

A MAGYAR–IRAKI KAPCSOLATOK TÖRTÉNETE AZ 1970-ES ÉVEKBEN

A kádári Magyarország és a közel-keleti államok között kialakult kapcsolatok történetéről meglehetősen kevés tudományos munka íródott az elmúlt évtizedek során, noha rendkívül nagy mennyiségű levéltári forrás áll rendelkezésre a kutatók számára a témakörben. A dolgozat célja bemutatni a 20. századi magyar külpolitika e részterületének egy még kevésbé tárgyalt fejezetét, nevezetesen a magyar–iraki kapcsolatokat az 1970-es években.¹ A téma tudományos relevanciája, a feldolgozatlanágán túl, azon egyértelmű tényre alapszik, miszerint Irak – a harmadik világ országai közül – Magyarország első számú kereskedelmi partnerévé vált a tárgyalt évtized derekán. A dolgozatban a két állam között kialakult politikai és gazdasági kapcsolatok jellemzése mellett azt a kérdést vizsgálom, hogy Magyarország Irakhoz fűződő viszonya milyen módon illeszkedett a magyar külpolitika rendszerébe a Kádár-korszak idején. Kutatásom során – a felhasználható szakirodalom számbavételén túl² – levéltári forrásokra támaszkodtam; a Magyar Külügyminisztérium TÜK irataira és a Magyar Külkereskedelmi Minisztérium Fejlődő Országok Főosztályához tartozó Ázsiai Arab Országok Osztályának Irakra vonatkozó iratanyagára.

¹ Köszönettel tartozom Pereszlényi Zoltánnak, egykori bagdadi nagykövetnek, aki sok hasznos információval és tanáccsal látott el.

² Hazánk és a térség kapcsolatáról megkerülhetetlen munka: *J. Nagy László: Magyarország és az arab világ, 1947–1989.* Szeged, 2017.

Külpolitika a Kádár-korszakban

A Kádár-korszak külpolitikájának jellemzését illetően a hazai szakirodalom³ általában két tényezőt emel ki; a Szovjetunióhoz kötődő egyértelmű lojalitást és a nyugati hitelekhez, technológiához való hozzáférést.⁴ A magyar politikai vezetésnek tehát, a korszak alatt eltérő hangsúllyal ugyan, de alkalmazkodnia kellett ehhez a két fontos komponenshez az ország érdekeinek nemzetközi képviselőik or. Az 1956-os forradalmat követő elszigeteltség után, az 1960-as évekre Magyarország a saját geopolitikai, illetve gazdasági és katonai adottságaihoz képest jelentős szerepet tudott betölteni a világpolitikában. Kádár János felismerte, hogy a kis országoknak is szükséges felmérni és elemezni a nemzetközi erőviszonyokat, és ennek fényében ki kell dolgozni saját nemzeti érdekeikhez igazodó külpolitikai stratégiájukat.⁵ Ez természetesen nem jelentette a Szovjetunió felé mutatott lojalitás felülvizsgálatát, Kádár számára a Moszkva iránti hűség mindig a legfontosabb alapelvnek számított az egész korszak alatt.⁶

³ A korabeli magyar külpolitika általános történetéhez a későbbiekben hivatkozott műveken kívül a következőket használtam: *Fülöp Mihály – Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században.* Bp. 429–435.; *Győri Szabó Róbert: A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig.* Bp. 2011. 276–285.; *Békés Csaba: Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüzében, 1945–1990.* Bp. 2004.

⁴ Békés Csaba mindezt egy harmadik tényezővel egészíti ki, nevezetesen a kelet-közép-európai lobbiküzdelemben való aktív részvétellel, és így a „hároms determináció” elnevezéssel jellemzi a Kádár-rendszer külpolitikáját. *Békés Csaba: Magyar külpolitika a szovjet szövetségi rendszerben, 1968–1989.* In: *Magyar külpolitika a 20. században. Tanulmányok.* Szerk. Gazdag Ferenc – Kiss J. László. Bp. 2004. 135–140.

⁵ Ennek hatására az 1960-as évektől kezdve a magyar külügyi apparátus komoly fejlődésen ment keresztül, a személyek kiválasztásában a párthűség mellett egyre jobban előtérbe került a szakmai felkészültség és a nyelvtudás. *Pritz Pál: Huszadik századi magyar külpolitika.* In: *A mi 20. századunk.* Szerk. Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác. Kolozsvár 2011. 230–231.

⁶ *Földes György: Kádár János külpolitikai gondolkodása, 1968–1978.* In: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században.* Szerk. Pritz Pál. Bp. 2006. 221–249. A magyar–szovjet kapcsolatokhoz lásd *Baráth Magdolna: A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez.* 1944–1990. Bp. 2014.

Ennek az alapelvnek, illetve a nyugati hitelekhez, technológiához való hozzáférés szükségességének együttesét Böröcz József *kettős függőség*nek nevezi, amely szerint tehát létezett egy *tökéletlen politikai függés* a birodalmi központtól és egy *alapvetően gazdasági jellegű függőség* a centrumországok tőkéjétől.⁷ Mindezek hangsúlyozása megkerülhetetlen témánk szempontjából, ugyanis a magyar–iraki kapcsolatok történetét a második tényező vonatkozásában lehet a legjobban értelmezni, éppen ezért dolgozatomat is ebbe a gondolatmenetbe kívánom beilleszteni.

A kapcsolatfelvétel

Magyarország Irakkal 1958-ban vette fel a diplomáciai kapcsolatot, és ugyanebben az évben kezdte meg működését a bagdadi magyar nagykövetség.⁸ E dátum korántsem véletlen, hiszen az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után kiépülő kádári Magyarország a már említett nagyfokú nemzetközi elszigeteltségét részben a harmadik világ államaival való kapcsolatainak kiépítésével tudta enyhíteni. 1957 januárjában az ENSZ Közgyűlése napirendi pontjai közé vette fel az úgynevezett magyar kérdést, amelyben elmarasztalták a Szovjetuniót a katonai szerepvállalásáért, továbbá illegitimnek tekintették az új magyar politikai vezetést, és Irak – más közel-keleti, afrikai és ázsiai országhoz hasonlóan – könnyen rávehető volt arra, hogy nemmel szavazzon később a kérdés meghosszabbításával kapcsolatban. A kolonizáció alól frissen szabaduló államok ugyanis ellenségként tekintettek a gyarmatosító

⁷ Böröcz József: Kettős függőség és tulajdonvákuum: társadalmi átalakulás az államszocialista félperiférián. In: Hasított Fa. A világrendszer-elmélettől a globális struktúraváltozásokig. Szerk. Böröcz József. Bp. 2017. 28–39.

⁸ Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990. Szerk. Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos. Bp. 2015. 52–53.

hatalmakra, elsősorban Nagy-Britanniára és Franciaországra, amelyek kettős mércét alkalmazva – hiszen saját gyarmataikon a függetlenségi törekvéseket mindig vérbe fojtották – a magyar szabadságharc eltiprása ellen léptek fel, és napirenden tartották a magyar kérdést. A hatvanas évek elejére a magyar diplomáciai törekvés eredményre vezetett, ugyanis 1962-ben az ENSZ Közgyűlése – nagyrészt a magyar–amerikai titkos tárgyalások nyomán⁹ – levette napirendjéről a kérdés további tárgyalását,¹⁰ így Magyarország kitört a nemzetközi elszigeteltségéből, és rövid idő alatt sikerült diplomáciai kapcsolatot kialakítani Indiával, Indonéziával, Nepállal, illetve Irak mellett olyan közel-keleti államokkal, mint Egyiptom, Algéria, Szíria, Szudán, Tunézia, Marokkó. Több esetben nagykövetség felállítására is sor került.¹¹

Az Irakkal való 1958-as kapcsolatfelvételben továbbá az is döntő jelentőséggel bírt, hogy az említett évben az úgynevezett szabad tisztek megdöntötték a több évtizede regnáló iraki monarchiát, majd a köztársaság kikiáltása után az országot új külpolitikai pályára léptették, ami egy erőteljes szovjet orientációt jelentett.¹² Az elkövetkezendő több mint egy évtized során a szovjet–iraki kapcsolatok minősége sokszor módosult az iraki belpolitikában bekövetkező sorozatos puccsoknak és hatalmi változásoknak köszönhetően, majd 1972-ben a két állam barátsági és együttműködési szerződést¹³ kötött egymással, ami legfőképpen hatalmas szovjet

⁹ A tárgyalások, illetve a korszak magyar–amerikai kapcsolatainak történetéhez lásd *Borhi László*: Nagyhatalmi érdekek hálójában: az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig. Bp. 2015.

¹⁰ *Király Béla*: A kortárs történész vallomása: a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. In: A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia. Szerk. Békés Csaba – Kecskés D. Gusztáv. Bp. 2006. 37–49.

¹¹ A szocializmus útján. A népi demokratikus átalakulás és a szocializmus építésének kronológiája. 1944. szeptember–1980. április. Szerk. Szabó Bálint. Bp. 1982. 603–629.

¹² Irak politikatörténetének széles angolnyelvű szakirodalma van, munkám során legfőképpen az alábbi két könyvre támaszkodtam. *Charles Tripp*: A history of Iraq. Cambridge 2007.; *Gareth Stansfield*: Iraq: people, history, politics. Cambridge 2007.

¹³ Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez. Szerk. Lugosi Győző. Bp. 427–429.

fegyverexportot jelentett. Ennek köszönhetően Irak a Szovjetunió egyik legfontosabb közel-keleti szövetségese lett.

A kapcsolat dinamikája

A magyar–iraki kapcsolatok dinamikája egy jól látható ívet rajzolt meg. 1958 és 1967/1968 között passzív időszakról beszélhetünk, jelentéktelenek voltak a politikai és gazdasági kapcsolatok egyaránt. Ennek oka leginkább az imént említett iraki belpolitika instabilitásában keresendő. A helyzet 1968 után változott meg, amikor is a Baasz párt¹⁴ magához ragadta a hatalmat, és stabilizálni tudta az országot, és ettől kezdve a kedvezőbb körülményeknek köszönhetően látványos fejlődés indult meg a két ország kapcsolatában. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy Magyarország a Baasz Párt 1968-as hatalomra kerülését a kezdeti időben nem üdvözölte, hiszen Moszkvához és az iraki kommunistákhoz hasonlóan „amerikai reakciós tervnek” minősítette a puccsot, azonban az új iraki vezetés szocialista országok felé történő nyitásának köszönhetően a magyar diplomácia két évvel később már elismerő hangnemben vélekedett a pártról.¹⁵

Az 1970-es évek közepére Magyarország és Irak viszonya egyértelműen csúcsponthoz érkezett. 1975-ben látogatott hazánkba Szaddám Husszein, illetve ekkor hatalmas mértékű import- és exportnövekedést figyelhetünk meg az iraki relációban. Ez a folyamatos fejlődés csupán egy nagyon rövid időre torpant meg, 1979 utolsó hónapjaiban, amikor is főleg politikai okoknak köszönhetően elhidegülés figyelhető

¹⁴ A Baasz (Arab Újjászületés Szocialista Pártja) Pártot 1942-ben alapították Szíriában, majd később ketté vált szíriai és iraki ágra. *Kanan Makiya: Republic of Fear. The Politics of Modern Iraq.* London 1998. 183–197.

¹⁵ J. Nagy L.: Magyarország és az arab világ i.m. 105.

meg a két fél között. A továbbiakban ennek az ívnek a hetvenes években lezajlott fejleményeit kívánom bemutatni.

A két állam diplomáciai kapcsolatának aktív korszaka tehát nagyjából 1967/1968-ban kezdődött, 1967-ben állították fel az iraki nagykövetséget Budapesten, majd 1971-ben katonai attasét akkreditáltak az irakiak hazánkba, amit 1972-ben viszonzotunk. 1971-ben jött létre a Műszaki–Tudományos Együttműködési Megállapodás, egy évvel később pedig a Magyar–Iraki Állandó Gazdasági Együttműködési Vegyesbizottság, amely stratégiai fontosságúnak bizonyult, hiszen a vegyesbizottság által készített jelentések, elemzések fényében döntöttek a különböző együttműködési lehetőségekről, továbbá ez a testület mérte fel, hogy Magyarország hol és milyen eséllyel tud bekapcsolódni Irak különböző iparágainak fejlesztéseibe. 1974-ben a vegyesbizottság vízgazdálkodási albizottsággal bővült, aminek köszönhetően számos magyar mérnök részt vett az iraki vízkészletek feltárásában.¹⁶ Talán még nagyobb presztízsértékkel bírt a kőolajkészletek feltárásában való együttműködés, erről később még szó lesz.¹⁷ 1975-ben közúti egyezmény, 1977-ben pedig halászati és állategészségügyi egyezmény is született a két ország között.¹⁸

Ahogy korábban említésre került, a hetvenes évek közepén a kereskedelmi kapcsolatok óriási lendületet vettek. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint az

¹⁶ 1979-ben 354 szakember tartózkodott Irakban. Ez a szám magában foglalja – az említett kőolaj és vízkészletek feltárásában dolgozókon kívül – a nagy állami vállalatok alkalmazottait, képviselőit is. Továbbá közel 3000-re tehető azok száma, akik üzleti tárgyalások keretében fordultak meg Irakban, azonban huzamosabb ideig nem éltek ott. Magyar Kereskedelmi Kirendeltség, Bagdad, 1979. évi éves jelentés. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL), Az államigazgatás felsőbb szervei, 1889–2007, Kereskedelemügy, Külkereskedelmi Minisztérium (1949–1988), Fejlődő Országok Főosztálya (1977–1981), Ázsiai Arab Országok Osztálya (a továbbiakban XIX-G-3-z), 1979, 24. doboz, 302/949.

¹⁷ Szaddám Husszein Magyarországi látogatása. MNL OL, Az államigazgatás felsőbb szervei, 1862–2014, Külügy, 1862–1995, Külügyminisztérium, TÜK iratok (a továbbiakban XIX-J-1-j), 1975, Irak, 69. doboz, 63–13/001694/10.

¹⁸ Irak politikai helyzete, a magyar–iraki kapcsolatok. MNL OL, XIX-J-1-j, 1981, Irak, 67. doboz, 62–104./002203.

Irakból származó magyar import a hetvenes évek elején még csak 100 millió deviza Ft környékén mozgott, azonban 1975-ben 988 millió deviza Ft-ról beszélhetünk, tehát közel tízszeres volt a növekedés. 1976-ban már 3,1 milliárd deviza Ft-ban importáltunk, és az 1977-es évet leszámítva, egy állandó növekedést figyelhetünk meg az évtized végéig. A magyar export az évtized elején valamivel több mint 100 millió deviza Ft-ot tett ki, 1976-ban azonban már 3,5 milliárdos, 1979-ben pedig 5,2 milliárdos összegről beszélhetünk. A magyar import döntően két árucikkre korlátozódott, nevezetesen kőolajra és datolyára, az exportban pedig két nagyobb kategória emelkedett ki, egyrészt *a gépek és szállítási eszközök, egyéb beruházási javak*, illetve a különböző *anyagok, félkésztermékek és alkatrészek*.¹⁹

Az első kategóriába főként a hűtőházi és konzervgyári berendezések, orvosi műszerek, villamossági műszerek, autóbuszok tartoztak, a második kategóriát illetően pedig az acél- és alumíniumipari termékek, gépjármű-alkatrészek, elektromos hálózatokhoz szükséges szabadvezetékek domináltak. Az imént felsorolt termékek listájából kiolvasható, hogy Irak fontos felvevőpiaca volt olyan nagy magyar állami vállalatoknak, mint a Komplex, a Transelektro, az Ikarus, a Medicor, a Budavox. Mindezekén túl Magyarország fegyvert is szállított Iraknak, habár e tekintetben a források nem túl közlékenyek, sokszor „speciális” vagy „technikai” árucikként szerepelnek e tételek, azonban egy 1978-as dokumentum konkrétan beszámol arról, hogy katonai együttműködés keretében Irak légvédelmi rendszereket és ahhoz tartozó lövedékeket, továbbá géppisztolyokat és gyalogsági lőszeret vásárolt az évtized második felében.²⁰

¹⁹ A kategóriák tekintetében a Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyvek által használt rendszerezést követtem.

²⁰ Magyarország csak 1967 után kezdett aktívan fegyvereket szállítani a régióba, és külkereskedelmében ugyan mindvégig állandó tényező maradt a fegyverexport, azonban a korszakban a Szovjetunió kivül, Csehszlovákia és Lengyelország számított meghatározó szereplőnek e téren. *Békés, Csaba – Nagy, László J. – Vékony, Dániel: Bittersweet Friendships: Relations between Hungary and the Middle East, 1953–1988.* Bp. 2015.

A fegyverkereskedelmet a Technika nevű vállalat bonyolította, amely folyamatos kapcsolatban volt az Iraki Hadügyminisztériummal.²¹ A magyar–iraki gazdasági kapcsolatok célkitűzései több esetben úgynevezett *Tripartite Industrial Cooperation* (TIC) keretében valósultak meg. E nemzetközi munkamegosztás lényege, hogy egy nyugati tőkés, egy kelet-európai szocialista és egy déli fejlődő ország vállalatai között termelési és kereskedelmi együttműködés született. A nyugati vállalat biztosította a műszaki tervezést és a megfelelő technológiát, a szocialista vállalat az összeszereléssel és kivitelezéssel kapcsolatos munkákért – eszközszállítás, építőmunkák irányítása – felelt, a harmadik ország vállalata pedig az összeszereléshez szükséges munkáról és nyersanyag-utánpótlásról gondoskodott. Az ilyen együttműködések a hetvenes évektől egyre gyakoribbá váltak, és döntő részük Észak-Afrikában, illetve a Közel-Keleten valósult meg. Az iparági megoszlást illetően a beruházások 40%-a az energiaszektorhoz, azon belül is villamoserőmű-építésekhez, kőolaj-finomításhoz és földgáz-, valamint szénkészletek feltárásához és kitermeléséhez kapcsolódott. 30%-ot az alkatrészek, félkész termékek adtak, amelyek főként a vegyiparhoz, a vas- és acél-, illetve papír- és építőanyaggyártáshoz kapcsolódtak. 15%-ot tett ki a fogyasztási termékek részaránya, ezek elsősorban az élelmiszeriparhoz, a textil- és a ruházati termékek gyártásához kötődtek. 5%-os arányt képviselt a berendezések gyártása, ami elsősorban a szárazföldi közlekedéshez tartozó gépi és elektromos berendezések alkatrészeinek előállítását jelentette.²²

E háromoldalú együttműködésekkel illetően a bagdadi kereskedelmi kirendeltség egy 1978-as jelentéséből kiolvasható, hogy az Irakból származó magyar kőolajimport nem hazai szükségletet elégített ki, hanem a kőolaj „háromlábú” üzlet formájában került Magyarországra, itt földolgozták, majd utána Nyugat-Európába

²¹ Összefoglaló a Technika Külkereskedelmi Vállalat piaci tevékenységéről és várható eladási lehetőségeiről Irakban. MNL OL, XIX-G-3-z, 24. doboz, 1978. 302/168 – 5048.

²² Pinkasz András – Gerőcs Tamás: A KGST a világrendszerben. Egy félperifériás kísérlet gazdaságtörténeti elemzése. *Eszmélet* 113. (2017) 20–22.

szállították. Habár a jelentés nem nevez meg konkrét szerződést három – tehát egy nyugati, egy magyar és egy iraki – vállalat között, azonban az Irakban működő magyar vállalatok bemutatásánál feltüntetik, hogy az egyes magyar vállalatok milyen iraki és milyen külföldi vállalatokkal álltak partneri kapcsolatban. A Magyar Olaj- és Bányatermék Külkereskedelmi Vállalatnak (Mineralimpex), valamint a Vegyipari Gép- és Berendezés Export-Import Vállalatnak (Chemokomplex) első számú partnere volt az *Iraqi National Oil Company*, illetve a két magyar vállalatnak partnere volt még a szintén Bagdadban működő, olasz Saipem cég, amely ugyancsak kőolajfúrással, foglalkozott. Valószínűsíthető tehát, hogy az említett „háromlábú üzlet” ezen vállalatok között realizálódott.²³

Más forrásból viszont értesülhetünk a háromoldalu szerződésről. A Technoimpex Magyar Gépipari Külkereskedelmi Vállalat az olasz Volani építőipari vállalattal megegyezett egy bagdadi szerszám- és prototípusgyártó műhely épületének felépítéséről, az iraki partnercég pedig a *State Equipment and Handtools Company* volt. A téma további kutatást igényel, azonban e két példa jól illusztrálja, hogy a TIC miként valósult meg magyar–iraki relációban.²⁴

Magyarország és Irak kapcsolatának egyfajta szimbolikus tetőpontja volt Szaddám Husszeint²⁵ 1975. évi budapesti látogatása. A magyar külügyi apparátus komoly energiát fektetett a diplomáciai találkozó előkészítésébe, számos részletes jelentés és elemzés készült, amelyekből jól kirajzolódik a hivatalos magyar álláspont az iraki alelnökkel kapcsolatban. Ezekből a forrásokból megállapítható, hogy Szaddám Husszein megítélését illetően egyfajta kettősség jellemezte a magyar diplomáciát. Egyfelől nagyra értékelték és folyamatosan hangoztatták az iraki politikus szovjet

²³ A bagdadi kereskedelmi kirendeltség átadás-átvétele. MNL OL, XIX-G-3-z, 24. doboz, 1978. 302/159 – 4857.

²⁴ Vállalati iroda létesítése Irakban. Technoimpex. MNL OL, XIX-G-3-z, 24. doboz, 1978. 302/223 – 6887.

²⁵ Szaddám Husszein hivatalosan csak 1979-től kezdve töltötte be az elnöki pozíciót, azonban a gyakorlatban már ezt megelőzően is az ország első embere volt.

orientáltságát, illetve a többi kelet-európai szocialista országhoz fűződő baráti viszonyát, ugyanakkor állandó problémaként merült fel az iraki kommunisták elleni fellépése, amelynek során a legbrutálisabb módszereket választotta. A következő idézet is hasonló képet rajzol:

„Haladó nacionalista hazafi. Politikai nézetei az elmúlt évtizedben sokat fejlődtek, a konspirátor baathistából az antiimperialista harc, a Szovjetunióval, a szocialista országokkal való együttműködés, az iraki haladó erők közötti szövetség szükségességét felismerő érett politikus lett. Sokat olvas, állandóan műveli magát, bővíti politikai látókörét. Nézeteiben még sok a nacionalista elem.”²⁶

A kettősség megértéséhez egy gondolat erejéig vissza kell kanyarodnunk a néhány évvel korábbi időszakhoz. Arról már esett szó, hogy Budapesten a kezdeti időkben nem fogadták örömmel a Baasz Párt 1968-as hatalomra kerülését. Magyarország ugyanis ekkor értékelvűséget követve az Iraki Kommunista Párthoz fűződő kapcsolatai mentén ítélte meg az iraki belpolitikát, így a Baasz Pártot nem sorolta a haladó politikai csoportokhoz. Ennek a megközelítésnek bizonyos elemei látható módon még évekig megmaradtak, azonban az 1970-es évek elejétől kezdve, ahogy Irak szerepe egyre jobban felértékelődött a világpolitikában, előtérbe került egy inkább pragmatikus megközelítés, amelynek köszönhetően a magyar külügyi vezetés a Baasz Pártot már haladó politikai erőnek definiálta, és nem gördített ideológiai akadályokat az államközi kapcsolatok fejlődése elé. Az évtized közepétől pedig az utóbbi megfontolás érvényesült a külpolitikai döntéshozatali mechanizmusban, ezért a magyar pártvezetés a csúcstalálkozó sikeres, problémamentes lebonyolításában volt

²⁶ Szaddám Husszein jellemzése és életrajza. MNL OL, XIX-J-1-j, 69. doboz, 63–13/001694/8.

érdekelt, és a hivatalos kommunikációjában is azt kívánta üzeni a magyar társadalomnak, hogy Irak Magyarország szövetségese.²⁷

A *Népszabadság* számaiban mindez a következőképpen jelent meg:

„Szaddám Husszein az állami és pártvezetésben betöltött magas tisztségeinél fogva az Iraki Köztársaság kiemelkedő politikai személyisége. Régóta ismeretes, hogy őszinte híve a Szovjetuniónak és a szocialista országokhoz fűződő baráti kapcsolatok erősítésének és továbbfejlesztésének.”²⁸

„A tárgyalásokon igazolást nyert, hogy a két ország kapcsolatait a barátság, a szilárd alapokon nyugvó gyümölcsöző együttműködés jellemzi. A kapcsolatok minden területen széleskörűen fejlődnek. Különösen jellemző ez a gazdasági kapcsolatokra. Szaddám Husszein látogatása az eddigi legmagasabb szintű kapcsolatfelvétel a két ország között.”²⁹

Felmerül a kérdés, hogy mi volt az oka a magyar–iraki kapcsolatok dinamikus fejlődésének a tárgyalt évtizedben. Az 1972-es szovjet–iraki barátsági és együttműködési szerződésről már volt szó, amely kedvező háttérrel kínált Magyarországnak törekvései számára is. Másodsorú megkerülhetetlen tényező a mindkét ország szempontjából döntő jelentőséggel bíró, 1973-as kőolajválság kialakulása.³⁰ Iraki oldalról az olajárak ugrásszerű emelkedése hatalmas bevételekhez juttatta az országot, ennek köszönhetően egy óriási tartalékokkal rendelkező, fizetőképes kereskedelmi partnerré vált. E tartalékok egy számottevő részét pedig az iraki vezetés

²⁷ Interjú Pereszlényi Zoltánnal. Budapest, 2017. október 12.

²⁸ *Népszabadság* 1975. május 7.

²⁹ *Népszabadság* 1975. május 8.

³⁰ Egy hordó kőolaj világgpiaci ára egy év alatt 2,74 dollárról 11,65 dollárra emelkedett. *William L. Cleveland – Martin Bunton: A History of the Modern Middle-East. Boulder 2004. 457.*

olyan modernizációs kísérlet megvalósítására fordította, amely – azon túl, hogy látványos emelkedést produkált az életszínvonalban – az ipar és a mezőgazdaság gyors, tervszerű fejlesztését célozta, ehhez azonban szükség volt külföldi technikára, kulcsfontosságú termékekre és szellemi tőkére.³¹

Ami a magyar oldalt illeti, mindenekelőtt meg kell említeni, hogy a hazai mezőgazdaság és ipar termelési kapacitását jelentősen növelő új gazdasági mechanizmust, Moszkva nyomására, nagyon hamar le kellett fékezni. 1972-re visszarendeződés következett be.³² Ebben a környezetben érte Magyarországot a kőolajválság, amely a nyersanyagárak emelkedéséhez és az olcsó tömegáru leértékelődéséhez vezetett, ennek következtében a Magyarország által importált áruk ára átlagosan 70%-kal, a magyar export cikkek ára azonban csak 30–40%-kal emelkedett. Így a cserearányok 20–30%-os romlása felborította az import-export egyensúlyt, és deficitessé tette a magyar külkereskedelmet.³³

Az olajárrobbanásnak köszönhetően szintén nagy többletbevételre szert tevő Szovjetunió pedig tévesen mérte fel a válság lehetséges következményeit. Úgy gondolták, hogy ezek a folyamatok megállnak a KGST-országok határán, ahogy akkoriban fogalmaztak: „nem gyűrűznek be”. Habár a KGST vezető politikusai közül néhányan jelezték aggodalmukat, Moszkvára mindez nem volt hatással, és mire kiderült, hogy a világválság igenis komoly mértékben érezteti hatását a KGST-n belül, addigra a kisebb KGST-országoknak, köztük Magyarországnak is, komoly eladósodási problémái jelentkeztek.³⁴

³¹ Az iraki modernizációt és annak eredményeit jól bemutatja az alábbi könyv: *Marion Farouk-Sluglett – Peter Sluglett: Iraq since 1958. From revolution to dictatorship.* London 2001.

³² *Huszár Tibor: Kádár. A hatalom évei 1956–1989.* Bp. 187–205.; Továbbá: *Szerencsés Károly: Eltékozolt évtized. Adalékok a kádári hetvenes évek történetéhez.* Bp. 2010. 123–131.

³³ *Berend T. Iván: A magyar gazdasági reform útja.* Bp. 1988. 362–363.

³⁴ *Gunst Péter: A magyar gazdaság 1968–1989 között. Áttekintési kísérlet.* In: *A gazdaságtörténet kihívásai. Tanulmányok Berend T. Iván 65. születésnapjára.* Szerk. Búza János – Csató Tamás – Gyimesi Sándor. Bp. 1996. 397–403.

1973-ban hazánk nettó adósságállománya 880 millió dollár volt, 1975-ben viszont már 2,2 milliárd dollár.³⁵ A hitelek finanszírozásához pedig konvertibilis valutára volt szükség, és Irak – más közel-keleti országhoz hasonlóan – dollárban fizetett vásárlásai után. Az imént felvázolt égető problémák orvoslásaként az életszínvonal növekedésének látványos megállítása továbbra sem jöhetett szóba, hiszen a jóléti szocializmus fenntartása a rendszer legitimitását szolgálta, ezért a pártvezetésnek más megoldással kellett előállnia. Ennek fényében az évtized közepén kirajzolódni látszott az 1977 októberében hivatalosan is elfogadott, új külgazdasági stratégia, amely elsőbbséget adott az exportorientált gazdaságfejlesztésnek, és a világpiaci jelenlét bővítésére helyezte a hangsúlyt.³⁶ Az új külgazdasági elképzelést tárgyaló MSZMP KB ülés során Bognár József – aki ekkor az MSZMP KB Közgazdasági Munkaközösségének meghatározó tagja volt³⁷ – a struktúraváltás elkerülhetetlensége mellett érvelve, az olajtermelő arab országokkal való kapcsolatok szükségességét hangsúlyozta.³⁸

A magyar–iraki politikai és kereskedelmi kapcsolatoknak az 1970-es évek második felében lezajlott lendületes fejlődése tehát legfőképpen annak volt köszönhető, hogy a látványos modernizációs folyamatot megvalósító Irak hatalmas felvevőpiacán kínáló üzleti és befektetési lehetőségek sora összetalálkozott Magyarországgal új külgazdasági koncepciójával.

Az 1970-es évek legvégén a két ország viszonyában egy rövid ideig tartó elhidegülés következett be, amely az alábbi okokra vezethető vissza. Irak élesen elítélte

³⁵ *Földes György*: Az eladósodás politikatörténete 1957–1986. Bp. 1995. 95.

³⁶ *Földes György*: Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai 1956–1988. I–II. Bp. 2015. I. 205–231.

³⁷ Bognár József a korszak egyik vezető közgazdászaként volt ismert, jelentős szerepet játszott az új gazdasági mechanizmus kidolgozásában. 1963–1987 között a Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézetének, illetve 1963–1973 között az Afro-ázsiai Kutató Központjának volt főigazgatója. Kutatói tevékenységében komoly hangsúlyt kapott a fejlődő világ országainak elemzése. Új Magyar Lexikon. I–VI. Szerk. Markó László. Bp. 2001. I. 807–808.

³⁸ *Földes Gy.*: Az eladósodás i. m. 119.

a Szovjetunió afganisztáni beavatkozását, és ez kis mértékben kihatott a többi szocialista országhoz fűződő viszonyára is, valamint a hetvenes évek végén az Amerikai Egyesült Államok és Irak között egyfajta közeledés figyelhető meg, amely még nagyobb lendületet vett az iráni iszlamista forradalom után, hiszen Reza Pahlavi sah rendszerének bukásával az amerikaiak elveszítették legfontosabb regionális szövetségeseiket, ezért Irak felértékelődött számukra.³⁹

Mindezzel párhuzamosan az iraki politikusok kifogásolták, hogy a magyar hatóságok nem fékeztek meg kellőképpen azon Budapesten tanuló iraki egyetemistákat, akik éles és elfogult hangnemben kritizálták a Baasz pártot, sőt úgy vélték, hogy a magyar sajtó még szimpatizál is ezekkel a hallgatókkal.⁴⁰ Ezek a problémák odáig vezettek, hogy volt olyan jelentés, amelyik ezt a rövid periódust a magyar–iraki kapcsolatok története kritikus időszakának nevezte. A magyar pártvezetés ezért utasításba adta az 1980-ban Irakba utazó kormányküldöttségnek, hogy a megszervezett találkozókra rendezzék az iraki partnerrel a nézeteltéréseket, továbbá azt is, hogy az ideológiai kifogásokat szorítsák háttérbe, és fejezzék ki elismerésüket Irak antiimperialista elkötelezettsége mellett.⁴¹ Sőt egy dokumentum arról a szándékról is beszámol, hogy a magyar sajtó az iraki kommunisták ellen elkövetett atrocitásokat érintően ne adjon hangot aggodalmának.⁴² E törekvés hamar meghozta az eredményét, ugyanis 1980 első hónapjai után már visszaállt a korábbi szívélyes viszony a két állam között.

³⁹ A Közel-Kelet huszadik századi történetében az 1970-es évek vége meghatározó jelentőséggel bír, ugyanis ekkor részlegesen felborul az addigi status quo és ez a korszak geopolitikai egyensúlyának is véget vetett. *Lugosi Győző: A szentföldi konfliktus – világrendszer szemléletben. I. Geopolitikai, történeti vázlat.* In: *Nemzetek és birodalmak.* Diószegi István nyolcvan éves. Szerk. Háda Béla et al. Bp. 2010. 407–422.

⁴⁰ A magyar–iraki kapcsolatok alakulásának néhány kérdése. MNL OL, XIX-J-1-j, Irak, 1980, 65. doboz, 62–11/00406/3

⁴¹ A Bagdadba látogató párt- és kormányküldöttség feladatterve. MNL OL, XIX-J-1-j, Irak, 1980, 65. doboz, 63–12/0044395/6

⁴² A magyar és az iraki sajtóban a másik országról megjelent cikkek általános értékelés, javaslatok. MNL OL, XIX-J-1-j, Irak, 1980, 68. doboz, 62–815/002088

Összegzés

A téma rövid összegzéseként a következőkre kívánok kitérni. Először is megállapítható, hogy a Kádár-korszakban a magyar–iraki kapcsolatok legfontosabb mozgatórugóját a gazdasági dimenzió adta. Irak olyan államnak bizonyult, amely fizetőképessége és hatalmas piaci felvevőképessége révén állandó, dollár alapú bevételi forrást biztosított a magyar export számára. Ez a bevételi forrás pedig elengedhetetlen volt a már idézett *kettős függőség* elméletének második elemének, tehát a centrumországok tőkéjétől való gazdasági függőségnek a finanszírozásához, ezért leszögezhetjük, hogy a magyar–iraki kapcsolatok lendületes fejlődése az egész magyar gazdasági struktúra működésének érdekét szolgálta.

Mindezzel összefüggésben a magyar–iraki kapcsolatok története továbbá rávilágít arra, hogy Magyarország az 1970-es években, az említett TIC elnevezésű projektek révén, kulcsfontosságú szerepet vállalt egy globális munkamegosztási folyamatban. Láthattuk, hogy Magyarország az iraki relációban ezeknek a gazdasági tényezőknek köszönhetően lépett túl a kezdeti értékelvűségen, és alkalmazott később pragmatikus megközelítést.

Végezetül pedig azt emelném ki, hogy a két állam között kialakult viszonyrendszer teljes mértékben illeszkedett a bevezetőben említett kádári külpolitika jellegéhez, miszerint a kisebb szocialista országoknak is pontosan fel kell mérniük a világpolitikában a meghatározó erőviszonyokat, és ehhez alkalmazkodva ki kell dolgozni a szovjet iránymutatástól ugyan el nem térő, de saját nemzeti érdekeket képviselő stratégiát.

Irak a dolgozatban tárgyalt időszak végére, a sikeres modernizációs kísérlet és a hatalmas katonai fejlesztések révén, a közel-keleti térség legerősebb szereplőjévé vált. Az 1973-as olajválság okozta gazdasági válságnak köszönhetően pedig az egész régió óriási mértékben felértékelődött a bipoláris korszak nagyhatalmi versengésében.

Irak jelentősége az évtizedet követően még magasabb szintre emelkedett, ugyanis olyan globális szintű konfliktusoknak lett a főszereplője, mint az iraki–iráni háború vagy a bipoláris korszak legvégén kialakuló kuvaiti válság.

Ennek fényében különös súlyt kap az a tény, hogy Magyarországnak pár éven belül Irak lett a legfontosabb kereskedelmi partnere a harmadik világ országai közül. Ehhez a rövid periódus alatt elért eredményhez az kellett, hogy hazánk időben és helyesen felismerje az iraki gazdasági potenciálban rejlő hosszú távú lehetőségeket, továbbá azt is, hogy a Szaddám Husszein vezette ország milyen pozíciót tud majd betölteni a Közel-Keleten az elkövetkezendő években. Mindez pedig a korabeli magyar diplomácia komoly teljesítményét mutatja.

Forrásközlés

Gyarmati Enikő

SZILASSY GYULA ELSŐ EMLÉKIRATA A CSÁSZÁRNAK

(Konstantinápoly, 1917. november 9.)

„Az első emlékirat a császárnak Konstantinápoly, 1917. november 9. A jövőbeni polgárháború Ausztria–Magyarországon és ahogyan azt meg lehet akadályozni” címet viselő írás Szilassy Gyula tollából nyomtatásban először német nyelven látott napvilágot a diplomata első világháborús visszaemlékezéseinek első függelékéeként.¹ Ez a császárhoz és királyhoz, I. (IV.) Károlyhoz intézett kül- és belpolitikai helyzetelemzése ismeretlen a magyar történetírásban. Magyar nyelven történő közlése azért tarthat érdeklődésre számot, mert értelmezhető olyan kül- és belpolitikai programként, amelyet az osztrák és magyar hivatalos politika alternatívájaként vetett papírra az I. világháború negyedik évében, a háború mielőbbi befejezésének érdekében.

A császári és királyi közös külügyi szolgálatban ritka eseménynek számít, hogy egy követségi tanácsos, volt követ írásával közvetlenül az uralkodóhoz fordul. Szilassyt feltehetőleg az indította erre, hogy a Lipót-rend és a Ferenc József-rend lovagjaként két

¹ Eredeti címe és lelőhelye: Das erste Memoire an den Kaiser. Konstantinopel, 9. November 1917. „Der zukünftige Bürgerkrieg in Österreich-Ungarn und wie man ihn verhindern kann.” In: *Baron Julius von Szilassy: Der Untergang der Donau-Monarchie. Diplomatische Erinnerungen von Baron J. v. Szilassy.* Berlin 1921.379–399.

császári-királyi kitüntetésnek is birtokosa volt,² s a két rend statútuma elő is írja, hogy tagjaik kötelesek mindent megtenni, ami az osztrák császári ház biztonságához, hírnevéhez és növekedéséhez hozzájárul.³ Mint az írásából is kitűnik, azért tartotta sürgetőnek az uralkodó tájékoztatását, mert rendkívül veszélyesnek tartotta a Nagy Háború negyedik évében, 1917 őszén kialakult belpolitikai helyzetet, és úgy látta, hogy a belső tartalékok mind politikai, mind pedig gazdasági értelemben kimerültek, valamint a nemzetiségi elégedetlenség elfojtottan, de egyre nagyobb teret nyert.⁴

Szilassy Gyula diplomáciai tevékenysége a Magyar Népköztársaság svájci *de facto* meghatalmazott képviselőjeként részben feldolgozott szelete a magyar történetírásnak.⁵ Magyarországi források alapján közel jól ismertek a Magyarország érdekében kifejtett külpolitikai törekvései abból az időből, amikor a Szövetséges és Társult Hatalmak még elzárkóztak a hivatalos diplomáciai kapcsolatok felvételétől a vesztes országokkal.⁶ 1919 februárjában Károlyi Mihályhoz eredetileg francia nyelven írt külpolitikai áttekintése⁷ magyarul két kötetben is elérhető nyomtatott formában.⁸ Monarchiabeli diplomáciai

² Gyarmati Enikő: A diplomácia szolgálatában: Adalékok báró Szilassy Gyula (1870–1935) diplomata karrierútjához. In: Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények 2017. 437–450.

³ Statuten für den erhabenen österreichisch-kaiserlichen Leopolds-Ordens. Bécs 1808. 14–15.

⁴ Szilassy, J.: Der Untergang. m. 281–292.

⁵ Pritz Pál: Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban (1918–1944). In: *Uő*: A magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Bp. 1995. 19–36. itt: 22–23., *Tefner Zoltán*: Bomlás és újjászületés. A berni Magyar Királyi Követség megalapításának előzményei (1918–1921). *Valóság* 52. (2009) 1. sz. 24–50., itt: 40–42.

⁶ Hajdú Tibor: A polgári demokrácia külpolitikája 1918–1919-ben. *Századok* 101. (1967) 5. szám 869–916. itt 906., 911.

⁷ MNL OL K64–1919–996 fol. 1–9. Impressions sur la situation internationale de la Hongrie et la politique à suivre. Bern, 1919. február 9.

⁸ Szilassy Gyula: Benyomások Magyarország nemzetközi helyzetéről és a követendő politika. In: Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920. Szerk. Litván György. Bp. 1978. 423–427., illetve Trianon. Szerk. Zeidler Miklós. Bp. 2009. 63–67.

tevékenységéről is rendelkezésre állnak fontos adalékok,⁹ ugyanakkor első világháborús visszaemlékezései még feldolgozásra várnak.¹⁰

Szilassy Gyula (1870–1935)¹¹ 1894-ben lépett az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai szolgálatába,¹² noha csak később, 1895 májusában tett diplomata vizsgát az akkor Kálnoky Gusztáv gróf irányítása alatt álló közös külügyminisztériumban. 1908-ig, I. osztályú követségi tanácsossá való kinevezéséig követségi attasé és titkár volt Bukarestben, Washingtonban, Párizsban, Stuttgartban, Kairóban, Bernben és Konstantinápolyban.¹³ Londoni szolgálatát követően tagja volt a Monarchiát képviselő küldöttségnek a II. hágai békekonferencián. A legfiatalabb diplomaták egyikeként Wladimier Giesl báróval dolgozott együtt a szárazföldi háborút szabályozni hivatott bizottságban.¹⁴ 1907. október 11-től a tokiói osztrák–magyar nagykövetségen szolgált, s Ambró Béla nagykövet megbízatásának 1908. november 18-i megszűnése és az új nagykövet, Guido von Call báró 1909. január 7-i kinevezése között ügyvivőként ő vezette a missziót.¹⁵ Leghosszabb diplomáciai szolgálatát Pétervárott 1909 és 1912 között

⁹ *Somogyi Éva*: Magyar diplomaták a közös külügyminisztériumban. Századok 138. (2004) 3. sz. 601–672., *Somogyi Éva*: Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői 1867–1914. Bp. 2017. 218–221.

¹⁰ *Romsics Gergely*: Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és magyar politikai elit emléirat-irodalmában. Bp. 2004. 198. A szerző véleményével ellentétben Szilassy nem tartható magányos figurának.

¹¹ A szilasi és pilisi Szilassy családból származó ifjabb Szilassy Gyula születési neve Jules Hope Joseph de Szilassy, és mivel egy többnemzetiségű család tagjaként különböző nyelveken publikált, számos névváltozat van forgalomban tőle. Német nyelvű írásainál a Julius von Szilassy változatot, francia nyelvű könyvei esetében a Jules de Szilassy változatot használta.

¹² Kéziratos szakmai önéletrajza megtalálható: MNL OL, P 1009, Series III., 26. tétel, 2. altétel Szilassy Aladárhoz intézett levelek, Szilassy Gyula levele Szilassy Aladárhoz No. 23. fol. 152–153.

¹³ *Pritz Pál*: Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Bp. 1994. 462–463.

¹⁴ *Szilassy, J.*: Der Untergang i. m. 80–101.; Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient. Aufzeichnungen des Generals der Kavallerie Baron Wladimir Giesl. Hg. Ritter von Steinitz. Berlin 1927. 178–183.

¹⁵ *Erwin Matsch*: Der auswärtige Dienst von Österreich(–Ungarn) 1720–1920. Wien–Köln–Graz 1986. 130.

követségi tanácsosként (Leopold Berchtold gróf nagykövet – a későbbi külügyminiszter – alatt), majd Athénban 1913 és 1916 között a Monarchia követeként látta el. A francia csapatok 1916 őszen elfoglalták Athént, novemberben Louis Dartige du Fournet¹⁶ felszólítására a központi hatalmak diplomáciai képviselőinek távozniuk kellett.¹⁷ Hosszabb szabadságot követően Szilassy átmeneti megbízatás keretében követségi tanácsosként a szövetséges Portánál képviselte a Monarchiát 1917 novembere és 1918 szeptembere között. Konstantinápolyi szolgálati idejének elején született alább közölt írása.

Szilassy az emlékiratot Ottokar Czernin gróf, a közös külügyminiszter közvetítésével juttatta el a császárhoz. Az írás felkeltette az uralkodó figyelmét, mert 1918. január 22-én audiencián fogadta a konstantinápolyi követségi tanácsost. Az egyórás beszélgetés során Szilassy értesült arról, hogy az uralkodó elégedett az írásával, és ismét békejavaslattal kíván fordulni az antant szövetséghez. A *Ballhausplatz*on ugyanakkor Szilassy a kíváncsiság mellett inkább bizalmatlanságot tapasztalt, és benyomásai szerint mindenféle változtatással szemben a külügyminisztérium diplomatái inkább a „nyugalom” vagy inkább mozdulatlanság politikáját részesítették előnyben. Czernin külügyminiszter nem fogadta őt, nyilvánvalóan a breszt-litovszki béketárgyalások előkészítésével volt elfoglalva. Csupán valószínűsíthető, hogy a miniszteri távolságtartás

Továbbá a két ország közötti gazdasági kapcsolatok alakításában való szerepéről lásd: *Tóth Gergely: Japán-magyar kapcsolattörténet 1869–1913.* Bp. 2018. 146–148.

¹⁶ Louis Dartige du Fournet (1856–1940) a francia tengeri haderők admirálisa fegyverezte le a semleges Görögország tengeri flottáját 1916. október 11-én. Az admirális személyesen kereste fel a diplomáciai testületek képviselőit, és adta át a távozásra felszólító leveleket. Szilassy megtagadta az átvételt.

¹⁷ A nemzetközi jogot sértő esemény élénk sajtóvisszhangjáról lásd: *Unser Athener Gesandter in Wien. Eine Unterredung mit Herrn Dr. v. Szilassy.* *Fremden-Blatt* 1916. december 3. 335. sz. 2., *Beszélgetés Szilassy Gyula követtel a diplomaták kiutasításáról.* *Az Est* 1916. december 1. 335., *Äusserungen des Gesandten v. Szilassy.* *Fremden-Blatt* 1917. január 20. 18. sz. 2.

akár magyarázható lehet a békekötés módjáról vallott nézeteik alapvető különbözőségével is.¹⁸ Ennek ellenére Czernin alapos, gazdag ismeretekkel bíró diplomataként ismerte el Szilassyt.¹⁹ Ez az emlékirat bizonyosan nem kis szerepet játszott abban, hogy az uralkodó Szilassy személyét is mérlegelte, amikor 1918 augusztusában ismét új külügyminisztert kívánt kinevezni.²⁰ Ifjabb Szilassy Gyula 1918. május 1-jén részesült bárói rangemelésben.²¹

Szilassy 1917 novemberében elkészített emlékirata már érzékelteti álláspontját arról, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia legfontosabb érdekét a mielőbbi békekötés szolgálná. Habár konkrétan a megegyezési béke mellett foglalt állást, a Német Császárság szerepét elemző mondataiból már kiérezhető a különbéke gondolata, amit azonban csak egy évvel később vet majd papírra.²² Felfogása részben még a *Ballhausplatz*on uralkodó külpolitikai nézetekhez illeszkedett, és alapvetően nem állt éles ellentétben a Monarchia hatalmi elitjének elképzeléseivel. Kivételt képeztek azok a javaslatok, amelyek egyfelől fenntartásait közvetítették az önálló magyar hadsereg azonnali megteremtésével kapcsolatban, másfelől új irányvonalat ajánlottak a Bulgária hatalmi befolyását érintő osztrák–magyar külpolitikában. Lengyelország jövőbeli

¹⁸ A különbéke elleni érveket lásd: *Ottokar Czernin: Im Weltkriege*. Berlin 1919. 29–42.

¹⁹ A közös külügyminiszter Ottokar Czernin átirata a magyar királyi miniszterelnöknek Wekerle Sándornak dr. Szilassy Gyula cs. és kir. követ részére a magyar bárói méltóság legkegyelmesebb kieszközlése tárgyában. Bécs, 1917. november 26. MNL OL K26 ME XI. 1539/1918 No. 2. fol. 1–4.

²⁰ *Ludwig Windischgrätz: Vom roten zum schwarzen Prinzen. Mein Kampf gegen das k.u.k System*. Berlin 1920. 252–256.

²¹ MNL OL K26 ME XI. 2026/1918 No. 2. fol. 1. Másolat az 1243/1918. számú uralkodói döntésről Baden, 1918. május 1.; A magyar minisztertanács még 1918. április 12-én hozott döntést a javaslat támogatásáról. MNL OL K26 ME XI. 2789/1918 fol. 1.

²² *Julius von Szilassy: Das zweite Memoire an den Kaiser*. Yenikőj, 13. August 1918. Die Notwendigkeit eines sofortigen Friedens, selbst eines Separatfriedens. In: *Uő: Der Untergang i. m.* 400–408.

státuszáról jelentősen eltért az osztrák és a magyar kormány álláspontja a Nagy Háború idején. Az uralkodó számára, aki Lengyelország esetében egyértelműen osztrák–magyar–lengyel perszónálunióban volt érdekelt, Szilassy elképzelései nem kínáltak elfogadható alternatívát.²³ A szerző ugyanis úgy érvelt, hogy Lengyelország kibontakozása leginkább egy szláv föderáció keretében biztosítható. Ami belpolitikai elgondolásait illeti, ezek számos ponton közel álltak a nemzetiségi kérdésben nagyvonalúbb politikát sürgető magyar ellenzéki javaslatokhoz.²⁴

²³ A Nagy Háború korában a lengyel kérdéssel kapcsolatos osztrák–magyar politika történetéről lásd még: *Lothar Höbelt: „Stehen oder Fallen?” Österreichische Politik im Ersten Weltkrieg.* Wien 2016., *Tefner Zoltán: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyel politikája.* Bp. 2007.

²⁴ Az emlékirat elemzését lásd: „A polgárháború veszélyének elhárítása Ausztria–Magyarországon.” Báró Szilassy Gyula gondolatai a duális Monarchia átalakításáról és a nemzetiségi ellentétek feloldásáról 1917–1918 fordulóján. *Belvedere Meridionale* 29. (2017) 3. sz. 42–54.

Szilassy Gyula

Az első emlékirat a császárnak

Konstantinápoly, 1917. november 9.

A jövőbeni polgárháború Ausztria–Magyarországon és ahogyan azt meg lehet akadályozni

Bevezető

1909 februárjában és márciusában Tokióból jelentettem, hogy Oroszország és Japán között megegyezés jöhet létre.²⁵

1912 tavaszán Pétervárról egy hosszú emlékiratban arról számoltam be, hogy Németországgal együtt kétségtelenül katonai fölényben vagyunk Oroszországgal szemben, ugyanakkor, ha legyőzzük Oroszországot, akkor a cárizmust felszámolnánk, aminek következménye polgárháború lenne Ausztria–Magyarországon.

Előre látva Törökország összeomlását 1912 nyarán Bécsben a hármas szövetséggel kapcsolatos egyik emlékiratomban arra utaltam, hogy ennek megújítása nem történhet meg az Albániához fűződő különös érdekeink védelme nélkül, és megjegyeztem, ha háborúra kerül sor, sokkal inkább fog Anglia Franciaországhoz és Oroszországhoz csatlakozni, mint Olaszország Ausztria–Magyarországhoz.²⁶

²⁵ Szilassy, J.: Der Untergang i. m. 148.

²⁶ Az Albániához fűződő különleges érdekek elemzését lásd: Renata Vietor: Die Denkschrift des Gesandten v. Szilassy vom September 1912 anlässlich der Dreibunderneuerung. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Bd. 15. Wien, 1962. 452–494. itt: 478–494. Az Osztrák–Magyar Monarchia nagyhatalmi állásának biztosításához az Adriai-tenger keleti medencéjében az Albánia feletti befolyás kínál garanciát. Továbbá gazdasági értelemben a Balkán nyújtja a Monarchia számára az expanziós teret.

1912 és 1913 folyamán, a Balkán-háborúk alatt, majd ezt követően Bécsben számos emlékiratban és konferencián azt az álláspontot képviseltem, hogy amennyiben megtámadjuk Szerbiát, Oroszország a közvélemény nyomása alatt rákényszerül arra, hogy Szerbiának fegyveres támogatást nyújtson.²⁷

1914 elején Athénból jelentettem, hogy ha a világháború kitör, Románia nem fog ellenállni az antant csábításának, és ellenünk fog fordulni.²⁸

1915 elején Burián grófnak Athénból írt privát levelemben azt jelentettem, hogy az Anglia ellen meghozott kemény német intézkedések (tengeralattjáró-háború és a légi csapások) Angliában az általános hadkötelezettség bevezetéséhez fognak vezetni.

Távol áll tőlem, hogy a fentiekkel érdemeimet hangsúlyozzam. Tudom azt is, hogy véleményemnek nincs súlya.

Létezik azonban a dolognak egy objektív oldala. Minden előbb említett előfeltételezésem valóra vált, *egyetlen egynek* a kivételével, a polgárháború bekövetkeztével. Túl szép lenne, ha csupán ebben az egy esetben kellett volna tévednem.

Sajnos azonban vannak olyan jelek, hogy nem ez az eset áll fenn. Attól tartok azonban, hogy a duális Monarchia szétesése a legsúlyosabb, ha nem az egyetlen súlyos következménye lesz a háborúnak – ezért kötelességemnek tartom, hogy Őfelségének,

²⁷ Külpolitikai felfogásának alaptétele volt az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország közötti megegyezés. Lásd pld.: Dokument Nr. 3867. Bericht des Legationrates Julius von Szilassy aus St. Petersburg 15./28. September 1912. In: Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministeriums des Äusseren. Bd. 4. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 27.) Hg. Ludwig Bittner – Hans Uebersberger. Wien–Leipzig 1930. 487–489.

²⁸ Románia elsősorban Oroszországtól való félelme miatt titkos tagja volt a német–osztrák–magyar–olasz hármasszövetségnek az 1883. és az 1888. évben kötött szerződések alapján. Az I. Károly romániai uralkodó által előnyben részesített négyes együttműködés ellen a 20. század elejétől azonban számos politika áramlat lépett fel a román belpolitikában.

legkegyelmesebb uralkodómnak felhívjam a figyelmét azokra az eszközökre, amelyekkel a szétesés megállítható.

Az osztrák parlamentben fennálló állapotok már jelzik a veszélyt, Magyarországon pedig ha látenszen is, nem kevésbé van jelen. Józan észsel senki sem gondolhat arra, hogy eme világégést követően a kisebbség a többséget akarata ellenére hosszabb ideig kormányozhassa, hacsak mint Indiában a többség egyáltalán nem rendelkezik fegyverekkel. Abban az egész világ egyetért, hogy a szocialisták a katonai leszerelést követően megerősödve mindenhol megszerzik a hatalmat. Hihető-e, hogy a nem német, illetve nem magyar szocialisták megelégednek az általános szociális reformokkal, és nem akarják érvényesíteni saját faji és nyelvi igényeiket? Annál inkább, hiszen a szlávok, románok és olaszok különböző csoportjai érzik a határon túl élő független nemzettársaik támogatását. Valóban hihető, hogy létezhet Magyarországon olyan parlament, amelyben – a hivatalos statisztikák szerint – tulajdonképpen csak a lakosság fele kap képviseletet? Ezt legfeljebb csak azok az „ifjú törökök” hihetik, akik kisebbségben törökösíteni akarnak, vagy az össznémetek, akik még az egész világon egyedülként hisznek Németország első győzelmében. És ha Magyarországon egy nagy párt nem akar reformokat véghezvinni, mert azokat még senki sem követeli hangosan, vagy ha Erdélyben vannak, akik még román területek annexiójára gondolnak, akkor legfeljebb arra emlékeztethetünk, hogy *quos Deus perdere vult, dementat prius*.²⁹

Magyarország, miután újra visszanyerte a szabadságát, és úgy döntött, hogy az idegen népeket magyarosítja, elveszítette a világ szimpátiáját. Ha a magyar arisztokrácia

²⁹ Akit Isten el akar veszejteni, azt először értelmétől fosztja meg.

továbbra is nyugodt kormányzást és kismértékű magyarosítást akart, nem kellett volna világháborúznia.

Ausztriában és Magyarországon különbözőek a feltételek, azonban a jelenleg hatalmon lévő osztrák-németeknek és magyaroknak, amennyiben az előzőek nem gravitálnak Németország felé, alapvetően azonosak az érdekeik, ugyanígy a rájuk leselkedő veszélyek is, amelyeket más fajok jelentenek számukra – amelyeket ők erős elemeknek éreznek –, és akiknek nem fogják megadni magukat.

Hogyan lehet megakadályozni a polgárháborút?

A fenyegető polgárháború azonban még elkerülhető: a) lehetőség szerint a világháború mielőbbi befejezésével; b) megfelelő külpolitika folytatásával; c) a belső intézményeknek a korkövetelményeknek megfelelő átalakításával.

a) A világháború gyors befejezésével

Jelenlegi katonai helyzetünk előnyei vitathatatlanok.³⁰ Mivel azonban a jövő az antanthatalmak számára tartogat esélyeket anyagi és emberi tartalékai miatt (és ez azt jelentené, hogy megismételnénk Anglia kapcsán elkövetett hibánkat, ha Amerika energiáit lebecsülnénk), ezért a háború kimenetelének mérlegelésekor a következő lehetőségek jöhetnek szóba: I. csekély győzelem, II. status quo, III. kis vereség, IV. teljes összeomlás. Nemzetiségeink szempontjából a négy eset nem igen jelent különbséget, hiszen a központi hatalmak elsöprő győzelme, ami a németek és magyarok belső hatalmát is biztosíthatná, alapvetően kizárható. Minden más esetben a nemzetiségek, akár

³⁰ 1917. október 24. és november 3. között a Monarchia csapatai Isonzónál áttörték az olasz frontot. Az új frontvonal a Piave mentén alakult ki.

beavatkozik az antant, akár nem – ez az egyedüli praktikus különbség –, követelni fogják a jogaikat.

Világos, hogy minél hosszabb ideig tart a háború, annál nagyobb lesz a tömegek elkeseredése. De míg Németországban (és Bulgáriában) az elkeseredés szociális értelemben lesz tevékeny, addig nálunk (és Törökországban) nemzeti alapon bontakozik ki. A háború melletti kitartásban óriási érdekellentét feszül Ausztria–Magyarország és Németország között. Érthető, ha az emberi érzésektől mentes német tábornok azt gondolja magában, hogy egyrészt a győzelem nem zárható ki, másrészt a legrosszabb esetben, azaz vereség esetén Elzász-Lotaringia elvesz, és bevezetik a köztársaságot, de Német-Ausztria megszerzése mégis nyereség lesz.

A világháború gyors befejezéséhez más érdekünk fűződik tehát, mint Németországnak, ezért nem kell vonakodnunk attól, hogy ismét békeajánlattal keressük fel az antant szövetséget. Ehhez a mostani győzelmes pillanat³¹ különösen kedvező. A békítő szavak mindig is befolyással vannak az erőszak hatalmára. A budapesti beszédnek az antant országok különböző szervezeteiben megtapasztalt kedvező fogadtatása mindezt alátámasztja.³²

Az is egyértelmű, hogy az elszakadás Németországtól nem történhet minden további nélkül hiszen, ha ellenfeleink legyőzik őket, akkor nekünk ugyanúgy diktálni fognak. Másrészt ez nem jelentheti azt, hogy ha Németország elvakultságból feláldozza

³¹ Az Olaszország és Oroszország elleni katonai győzelmekről van szó.

³² Nagy valószínűséggel Czernin külügyminiszter 1917. október 2-i budapesti beszédére utalt a szerző, amelyben jelezte az Osztrák–Magyar Monarchia békekötési hajlandóságát, egyúttal kifejezte elkötelezettségét, ha szükséges, a háború folytatása mellett. *Wolf Dieter Bihl: Der Erste Weltkrieg 1914–1918. Wien–Köln–Weimar, 2010. 162. A szöveg részlete megtalálható még: Czernin, O.: Im Weltkriege i. m. 236–242.*

létét, nekünk ugyanezt kellene tennünk, már csak azért sem, mert mint láttuk, az áldozat teljesen a mi oldalunkon lenne.

A fentebbi azonban csak egy előzetes elméleti megjegyzés, hiszen nem feltételezhető, hogy Németország vonakodna megkötni egy ésszerű megegyezései békét.³³ Mindenképpen *teljes őszinteséggel* kell kifejeznünk a békeszándékunkat, bármilyen belpolitikai számításból fakadó játék a kérdéssel, vagy a kedvező katonai helyzetből fakadó vonakodás, felettébb aggályos lehet a Monarchia számára.

b) A megfelelő külpolitikával

A Monarchia háború után követendő külpolitikája elsősorban az irredentizmus veszélye ellen irányuljon.³⁴

Ami az Északot illeti, illúzió lenne Oroszországot nem veszélyforrásként kezelni csak azért, mert visszatalált eredeti köztársasági formájához.³⁵ Először is, mert a liberális Oroszország feltehetően egy szláv föderáció formájában a Monarchia szlávjaira vonzerőt fog gyakorolni, amire a cárizmus képtelen volt. Másodsor, mert nincs semmi okunk kételkedni abban, hogy Oroszország ismét állami nagyhatalommá válik. Azokat a jelszavakat, amelyek a szláv faj államalkotó képességének hiányáról szólnak, és az új Oroszország szétesését jövendölik, mert az túl nagy, komolytalannak kell tekinteni. Oroszország nagyhatalom volt a Japánnal vívott háború előtt, utána nullának számított.³⁶

³³ Czernin és a német kancellár, Theobald Bethmann Hollweg (és bizonyos feltételekkel utódja Richard von Kühlmann is) egyaránt az antanttal történő megegyezései béke politikája mellett kötelezte el magát 1917–1918 folyamán.

³⁴ Elsősorban Olaszországra és Romániára gondolt a szerző. *Szilassy, J. von: Der Untergang* i. m. 111–137.

³⁵ 1917. szeptember 16-án Oroszországot hivatalosan köztársasággá nyilvánították. Oroszországi helyzetelemzését lásd: *Szilassy, J.: Der Untergang* i. m. 172–221.

³⁶ Az 1904–1905 folyamán vívott orosz-japán háború Japán győzelmével végződött. Japán megszerezte Port Arthur kikötőjét, a Korea feletti és a Szahalin-sziget déli része feletti véduralmat. Oroszország elveszítette a Távol-Kelet feletti hatalmi befolyását. *Conrad Totman: Japán története*. Bp. 2006. 444–449.

Ma pedig ugyanez a folyamat zajlik. De miért kellene tartósan szétesnie, és főleg hová? A távíró és a vasút korában praktikus szempontból Oroszország kisebb, mint néhány középkori hercegség. A laza állami kötelékek sokszor a legerősebbek, és ha a kaotikus átmenet véget ér, feltételezhető, hogy az orosz területen olyan közös gazdasági érdekeken alapuló szláv föderáció alakul, amely kevésbé különbözik pl. az amerikai Unióban lévő államoktól. Még ha egyes részek leválnának is erről a föderációról, ez átmeneti folyamat lesz, hiszen a geopolitikai helyzet és a korszellem a nagy államszövetségek mellett szól, és mint a britek és az amerikaiak, úgy az oroszok, a kisoroszek³⁷ és a lengyelek is egy ilyen államszövetségben, független államban bontakoztathatják ki leginkább a képességeiket. Az államok szétesése mostanság csak akkor tartós folyamat, ha az összekötő szálak meglazulnak, és a külső hatások ezt eképpen befolyásolják. Mindamellett egyébként a kevésbé valószínű eseten nem változtatna, ha király kerülne az orosz konföderáció élére, hiszen ő alkotmányos uralkodóként is csupán árnyékuralkodó lenne.

Elhibázottnak tartanám azt a számítást is, miszerint az új orosz–szláv föderáció feladná expanziós törekvéseit. Az utóbbi évek történelme számos imperialista demokráciát kínál példaként. Az expanzióról a köztársaság alapításakor elvi okokból mondanak le (Amerika, Franciaország), de a kemény létharc hamarosan újra kiköveteli a magáét és addig, amíg a háborúkat végleg meg nem szüntetik, a terjeszkedés jobbra háború árán fog megtörténni. Ezért az még mindenképpen bizonytalan, hogy Oroszország elfordul-e a Közel-Kelettől. Alapvető kereskedelmi érdekei diktálják majd a tengerszorosok helyzetének számára előnyös megoldását.³⁸

³⁷ A Kárpátok környékén élő ruszin nemzetiségek.

³⁸ Utalás a fekete-tengeri kijáratot biztosító Dardanellák szabad hajózhatóságának biztosítására Oroszország számára.

Mindezekkel érdemes számolni. Az utóbbi kérdést az általános nyugalom érdekében már a békekötéskor³⁹ szabályozni kell, egyébként pedig, ha ekkor Galíciát és Lengyelországot Albániáért cserébe átadjuk Oroszországnak, nemcsak a Monarchiában élő szlávok helyzetét befolyásolnánk kedvezően, hanem ami az Északot illeti, az irredentizmus veszélyét Csehszlovákiára és a fehéroroszokra csökkentjük. Többet itt nem remélhetünk. Ha Lengyelország és a Monarchia között perszónalunió jönne létre, ez mindig két biztos alternatíva elé állítana minket.⁴⁰ Vagy szláv lenne az irányadó befolyás az egész Monarchiában, vagy szétesne a Monarchia, mert Magyarország nem ismervén el ezt a befolyást, felhasználná a lehetőséget a kiválásra.⁴¹

A Balkánon a legfontosabb célunk az egyensúly. A Monarchiának feltétlenül fel kell lépnie a túl nagy Bulgária létrehozása ellen. A török korszak előtti történelem megmutatta, hogy a Balkánon létrejött nagy *efemer*⁴² szláv birodalmak egyszer szerb, másszor bolgár uralkodó befolyása alatt álltak. A háború hosszú időre meg fogja gyengíteni Szerbiát és Romániát, és ezen államok antant szövetségesei Oroszországra való tekintettel kevésbé fogják őket figyelembe venni, hanem inkább megpróbálják Bulgáriát tőlünk elszakítani. Nagy valószínűséggel jóvátehetetlen hiba lenne a

³⁹ 1917. október 27-én (november 8–9.) Lenin egyik dekrétuma annexió és hadisarc nélküli azonnali békekötést hirdetett. A békekötést általános várakozás előzte meg Európában azokban a hetekben, amikor Szilassy megírta emlékiratát.

⁴⁰ A háború alatti osztrák politikában megkerülhetetlen erő képviselt a Lengyelek Klubja, amely az ausztró-lengyel megoldásban és perszónalunióban volt érdekelt. A lengyel állam függetlenségét az 1916. november 5-i két császári nyilatkozat proklamálta. Létrehoztak egy király nélküli királyságot és egy kormány nélküli államot. A központi hatalmak 1917. szeptember 12-i nyilatkozata kilátásba helyezte lengyel állami intézmények felállítását. Október 27-én alakult meg a háromtagú régenstanács. *Höbelt, L.: „Stehen oder Fallen?”* i. m. 114., 194–206.

⁴¹ Utalás a dualizmus megszűntetésére irányuló magyar politikai törekvésekre.

⁴² Múlándó, átmeneti.

részünkről, ha kihasználnánk ezt a helyzetet, és megaláznánk, feldarabolnánk Szerbiát és Romániát. Éppen ellenkezőleg, a Monarchia legyen elnéző a két országgal szemben, és segítse őket bizonyos hatalom megszerzésében. Azaz Szerbia megkaphatná óhajtott tengeri hozzáférést az Adriához Montenegrón vagy Albánián keresztül.⁴³ Ha továbbra sem rendelkezne tengeri kapcsolattal, ami egy természetes megoldás megakadályozása lenne, ez fenntartaná az ellentéteket a jövőben is. Ha mi Albániában biztos lábakon állunk, ez utóbbi megoldás számunkra nem okozhat gondot. A balkáni hatalmi egyensúly helyreállításánál a Monarchia mindenképpen számíthat Törökország és Görögország értékes szolgálataira, semelyikük sem viselné el a túlságosan befolyásos, nagy Bulgáriát.

Ausztria–Magyarországnak szüksége van a balkáni nyugalomra. Ezért a békekötésnél olyan felosztást kell érvényesíteni, amely az 1912. és 1913. évi döntésekkel ellentétben nem egyetlen állam ellen hoz létre koalíciót.⁴⁴ Ha Bulgária túl nagy területet kapna, arra is törekedhetne, hogy hatalmába kerítse Konstantinápolyt. A többi Balkán-állam, Törökországot is beleértve, újra bukaresti típusú békében lenne érdekelt.⁴⁵ Ebben az esetben Bulgária az antant szövetséghez közeledne. Egy túl nagy Bulgária tehát végeláthatatlan háborús kockázatok forrása lenne.⁴⁶ Ami Olaszországot illeti, amelynek irredenta törekvései hamarosan újra felélednek, így velük jószomszédi kapcsolatokra kell

⁴³ A közös osztrák–magyar külpolitika lényegi elemét képezte Szerbiának adriai tengeri kikötőhöz jutási igényének a megakadályozása.

⁴⁴ 1912 tavaszán, nyarán az Oszmán Birodalom elleni szövetségek alakultak, 1913 júniusában pedig elsősorban Bulgária ellen kötöttek szövetséget a balkáni államok. *Galántai József*: Magyarország az első világháborúban 1914–1918. Bp. 1974. 75–83.

⁴⁵ Az 1913. augusztus 10-én megkötött és a második Balkán-háborút lezáró bukaresti béke Bulgáriát megfosztotta az első Balkán-háborút lezáró, három hónappal korábban létrehozott londoni megállapodás során megszerzett területeinek nagy részétől.

⁴⁶ Stratégiai tekintetben alapvető nézetkülönbség volt e pontban Szilassy és a hivatalos magyar Balkán-külpolitika között. A magyar kormány Bulgáriát kívánta támogatni a balkáni hatalompolitikában.

törekednünk — minden gyűlölet nélkül —, de mindig a legnagyobb óvatossággal eljárva. Albánia ebben az esetben fontos biztosíték a számunkra.

Ausztria–Magyarországnak különleges érdeke fűződik ahhoz, hogy megakadályozza a jövőben a háború kirobbanását. Jelentős szláv lakossággal bíró hatalomként szláv területek expanzióját józan mérlegelés szerint nem kívánhatja, hacsak az osztrák-németek és a magyarok nem akarnak teljesen a háttérbe szorulni. Albánia lehetne az utolsó hasznos szerzemény. Mind a román területek annexiója, mind a szláv területek bekebelezése ellen ugyanazok a megfontolások szólnak.

A Monarchiának tehát jelenlegi területi keretein belül kell törekednie a tartós békére, és a hasonló célkitűzést megfogalmazó országokkal kell ennek érdekében együttműködni. Különösen érvényes ez Nagy-Britanniára. Komoly hibákat követtünk el, amikor Ausztria–Magyarország 1907-ben Hágában Németország békeellenes törekvéseit támogatta. Éppen az expanzív Németország és a megegyezésre törekvő Nagy-Britannia között kellett volna közvetítenünk. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt mi német-osztrákok és magyarok, mi, akik a nemzetiségi elv korában egy többnyelvű államban vezető szerepet töltünk be, hogy számunkra nem lehet nagyobb szerencse, mint ha, a jövőbeni háborúkat megakadályozzuk. Bosznia annexiója – részünkről egy igen veszélyes játék volt a tűzzel –, amely nem kis mértékben járult hozzá egy olyan atmoszférához, amelyben a háború lehetségessé vált. A dinasztikus elv a jövőben nem alkalmazható a hatalom megtartásának kizárólagos eszközeként. A háború után a világ mindenhol demokratikussá fog válni, a dinasztiák pedig vagy csak népeik érdekei által, vagy rokonszenvük által gyakorolhatják hatalmukat.

Ahhoz, hogy a jövőbeni háborúkat lehetőség szerint elkerüljük, arra kell elsősorban törekedni, hogy annak alapvető okát megszüntetjük. Kétségen felül áll, hogy

ez az alapvető ok a militarizmus – az általános hadkötelezettség bevezetésével előidézett militarizálása az államnak –, tehát nem elsősorban a tömegek felfegyverzése, hanem a háborút hivatással úzó tisztikar és altiszti kar rendkívüli felduzzasztása. Nem csoda, hogy ez a szervezet minden eszközzel arra törekszik, hogy a foglalkozását valóban űzhesse. A korábbi állandó hadseregek esetében kisebb létszámú hadseregekről volt szó, és a hadvezetés is másképp működött. A hadsereg még a védekezés eszközeként szolgált, a jelenlegi rendszer esetében azonban már egyértelműen látható, hogy *amint a katonai elemek az államokban a gyengébb civil elemeket maguk alá gyűrik, az ágyúk szinte maguktól dördülnek el.*

A századelőtől kezdve egész Európában felerősödött ez a militarista hangulat. A különböző országokban fegyverkezésre fordították a legtöbb pénzt. Ebben az atmoszférában a német–angol katonai ellentét kitűnően virágzott, a félig elfelejtett elzász–lotaringiai reváns feléledt, a délszláv kérdés és az orosz nacionalizmus virágozhatott. Bosznia és Tripoli annexiója felizzította a háború lángját,⁴⁷ a Balkán-háborúk⁴⁸ mindenhol feszültséghez vezettek, ennek a feloldása már csak alkalom kérdése volt. A szarajevói merénylet kínálta ezt az alkalmat. Senki nem vonja kétségbe, hogy ha 1914-ben a polgári hatalom legalább olyan erős lett volna, mint a katonai hatalom, vagy még erősebb, és ha a következményeket megfelelően mérlegelik, ez a vérfürdő elkerülhető lett volna.

Ezt a militarizmust, noha nem lehet teljesen felszámolni, annak veszélyét mégis jelentős mértékben csökkenteni lehet, még akkor is, ha nem mérhető rá halálos csapás

⁴⁷ 1908 októberében került sor Bosznia–Hercegovina anektálására az Osztrák–Magyar Monarchia részéről. 1911-ben robbant ki az olasz–török háború Tripoli birtoklásáért, amelynek eredményeképpen a következő évben Olaszország megszerezte a Líbia feletti kontrollt.

⁴⁸ 1912–1913.

úgy, hogy a mai offenzív katonai intézményeket a svájci milíciarendszer mintájára működő defenzív katonai rendszerrel váltjuk fel. Ezek után – nem úgy, mint eddig – az általános hadkötelezettség elve valódi céljának megfelelően minden további nélkül érvényesíthető lesz. A háborúban érdekelt tisztikar jelentős csökkentésével a békés polgári törekvések háttérbe szoríthatják az agresszív magatartást. A svájci hadsereg nem utolsó sorban azért kiváló, hogy az ott alkalmazott kiképzési rendszer fenntartja a polgár érdeklődését a katonai ügyek iránt, ezt máshol aligha találjuk meg.

A militarizmus leépítése mellett természetesen szükség van a kötelező döntőbíráskodás bevezetésére. Bár még hosszú időt vesz igénybe, míg létrejön a nemzetközi rendőrség, mely a döntőbíráskodási határozatoknak érvényt tud majd szerezni, – és akkor tulajdonképpen a világ Egyesült Államainak aranykorát virtuálisan megvalósíthatnánk –, mégis miután úgy a háborús kedv, mint a közvélemény csillapodott, megerősödik a világ lelkiismerete, és így egy állam belső és külső megfontolásból egyaránt meggondolja, vezet-e rabló hadjáratot egy másik állam ellen.⁴⁹

A háborús haszonszerzésben a katonaság manapság nincsen egyedül. A sajtó és a pénzügyi körök óriási összegeket keresnek ezeken a vérfürdőkön.⁵⁰ Itt is feltétlenül fordulatra van szükség, véget kell vetni egyes sajtóorgánumok uszító tevékenységének, valamint a honfitársaik vérével sáfárkodó üzleti körök ténykedésének. Ilyen tekintetben

⁴⁹ A kötelező döntőbíráskodás a hágai békekonferenciákon és a háború előtti, illetve alatti szabadkőműves iratokban fontos helyet foglalt el. Lásd például: Die Föderation der Vereinigten Staaten von Europa. Paris, 1917. június 29. Französische Privatsammlung, Freimaurerdruck. In: Kaiser und König Karl I. (IV.) Politische Dokumente aus Internationalen Archiven. Bd. 2. Hg. Elisabeth Kovacs. Wien–Köln–Weimar 2004. 219–223., itt: 221.

⁵⁰ A háború alatt működő sajtó szerepét külön írásban elemezte. *Der Untergang* című munkája negyedik mellékletként olvasható ez az írás. Lásd: Diplomatie und Presse im Weltkrieg. In: Szilassy, J.: *Der Untergang* i. m. 414–423.

a titkos diplomáciát is korlátozni kell, teljesen felszámolni ugyanis nem lehet, hiszen amíg az emberek és államok között a törvényesség helyébe a csalás lép, csak a naiv játszik nyílt kártyákkal a tárgyalásokon.

Józan emberi megfontolás szerint nem hihetünk a bűnös fajnemesítő elméletben, és nem tekinthetünk az idős férfiak és nyomorékok következő generációjára úgy, mint a frissítő, vidám háború jótékony következményére, amikor a legbátrabbak odavesznek a háborúban. Azt sem hiheti senki komolyan, még a győztes országokban sem, hogy a háborútól remélt politikai előnyök meghaladják a hátrányokat. A német kereskedő békés befolyása révén tíz éven belül a világ ura lehetett volna, ha türelmes, és nem kelti fel angolszász kollégájában a katonát.

Ad absurdum a fegyverkezés, a mai nagy háborúk kiterjedésével és technikájával nemcsak a civilizáció elleni bűncselekménnyé vált, hanem felháborító értelmetlenség és a legnagyobb emberi esztelenség, ugyanakkor szintén felháborító és értelmetlen az is, amikor azt tapasztaljuk, hogy egyes háborúzó kormányok folytatni kívánják a mészárlást tisztán belső önös érdekeik miatt.

c) *A kor kihívásainak megfelelni képes belső intézmények létrehozásával*

A kor által megkövetelt belső átalakulás Ausztria–Magyarországon egyrészt a demokratizálás, azaz nyitás a szocializmus felé, másrészt a nemzeti alkalmazkodás, azaz az idegen népek igényeinek kielégítése. Ami a demokratizálást illeti, a folyamat ma már mindenütt feltartóztathatatlan. A német-osztrákoknak és a magyaroknak, mint említettem, hasonlóak az érdekeik, és hasonló gondokkal küzdenek, ezért feltétlenül össze kell fogniuk, mert csak így remélhetik, hogy megtarthatják vezető szerepüket az idegen népekkel szemben.

Ezért mindenekelőtt ápolnunk kell a történelmi összetartozás tudatát, amelynek fő letéteményese a dinasztia, valamint minden kulturális, gazdasági kapcsolatot és érdeket, ami az őszmonarchia tagjait egyrészt, illetve az osztrák és a magyar állampolgárokat másrészt összeköti.

A bölcs *morális centralizáció* révén párosítva a szükséges *politikai decentralizációval* az ősi, tekintélynek örvendő Monarchia legalábbis remélheti, hogy túléli a nemzetiségi elv által uralt kritikus időszakot annak érdekében, hogy az állami élet új energiáit okosan előkészítse ott, ahol egyébként is a legfontosabb államszervezési szempontok gazdasági természetűek lesznek.⁵¹ Ezeket az általános megállapításokat a Monarchia mindkét felére érvényesnek tartom. A belső alkalmazkodás és a politikai decentralizáció azonban teljesen különböző a két birodalomfélben.

1. Ausztriában

Ausztriában szerencsés módon maguk a különböző koronatarományok nyújtják az átalakuláshoz szükséges keretet. A központi kormánynak arra kellene szorítkoznia, hogy a fajok⁵² és a nyelvek teljes paritását a koronatarományokban kinyilvánítsa, ezen elv gyakorlati megvalósítását pedig bízza a tartományi gyűlésekre. A képviselőház így az Egyesült Államokhoz hasonlóan az autonóm szervezetek ellensúlyát biztosítja. Felmerül

⁵¹ E felfogás Friedrich Naumann „Középeurópa” kötetének egyik fő gondolatával rokon. Visszaemlékezéseiben Szilassy – kora gazdasági kihívásait felismerve – úgy vélekedett, hogy Naumann kedvenc terve, a Közép-Európa-konceptió csupán a professzorok és írók elképzeléseiben, úgymond a „fejekben és a Balkán-programm feliratain létezett”. A beavatottak tudták csak igazán, hogy a négy fő központi szövetséges gazdasági érdekei rendkívül ellentétesek. Szilassy véleménye szerint pikáns helyzetet teremtett a Naumann-i „Középeurópa”-val való fenyegetőzés, hiszen az csak összekovácsolta a nagy gazdasági ellenfeleket. Szilassy J.: Der Untergang i. m. 25.

⁵² Értsd etnikumok, nemzetiségek.

azonban a kérdés, kapjanak-e helyet a koronatartományok közvetlen képviselői a felsőházban, amint az az amerikai szenátusban gyakorlat.

Ami a paritás alkalmazását illeti, az nem megoldhatatlan feladat. Különösen ami Csehországot illeti, nagyon jó példát kínál számunkra Kanada, ahol 1867-ig a három millió angol és a két millió francia között állandósultak a súrlódások. Noha különböző volt az alaptermészetük, és sok esetben egymással keveredve éltek, alapvetően mégis hasonló műveltséggel bírtak, mindezek ellenére az angol uralom hangsúlyossága tekinthető az ellentétük fő forrásának. Az 1867. évi alkotmány mindkét nép számára egyenlő jogokat ad, és ma minden tartomány, kerület és falu az általános paritás alapján határozza meg a jövőendő rendszert. Azóta Kanadában ismeretlenek az etnikai konfliktusok, és az ország egyike a legnyugodtabb, legvirágzóbb és leghűségesebb angol gyarmatoknak.⁵³

Még az sem látható, hogy ha a különböző népek követelik, miért ne hajtanának végre Ausztrián belüli határkiigazításokat a központi kormányzat beleegyezésével. Ha például Csehország német részei le kívánnak válni, és külön tartományt akarnak létrehozni, ha Morvaország tisztán cseh területei Csehországhoz kívánnak csatlakozni, vagy a különböző koronatartományok délszlávjai egyesülni kívánnak, nos ezek az elképzelések bizonyosan az általános rendet szolgálnák. Nyilvánvaló módon ezeket a törekvéseket nem kell bátorítani, mert ezek az azonos fajú magyarországi területek egyesülésének eszméjét támogatnák, ami a magyarság helyzetét gyengítené, ugyanakkor ezeket a törekvéseket figyelembe kell venni, és nem szabad erőszakkal megakadályozni.

⁵³ A kanadai és észak-amerikai politikai viszonyok részletes elemzésére lásd Anadoli álneven írt, francia nyelvű munkáját, melyet 1904 nyarán, Párizsban fejezett be, és fiának ajánlott: *L'empire du travail. La vie aux États-Unis von „Anadoli”*. Paris, 1905.

Ami Ausztria olasz lakosságát illeti, Trieszt intenzívebb gazdasági fejlesztése, esetleg kereskedelmi fővárossá emelése — Amszterdam és New York mintájára — kiemelné fontosságát a Monarchia számára, és a kedélyeket tartósan lecsillapítaná.⁵⁴ A triesztieknek érezniük kell, hogy városuk a Monarchiában fontos szerepet játszik, viszont ha Olaszországhoz kerül, teljesen jelentéktelen szerepbe süllyed.

2. Magyarországon

Magyarország földrajzi fekvése különösen kedvező mind az országhatárok szempontjából, mind ami a magyarság központi elhelyezkedését mint állami magot illeti. Ugyanakkor nagyon előnytelen helyzetben van abból a szempontból, hogy a központi mag csupán egy mag, és minden irányban a perifériákat nemzetiségek lakják, amelyek rokon nemzetiségek által lakott területekkel határosak.

Ezzel a helyzettel azonban számolni kell, és mióta elődeink erőszakosan szakítottak a semleges latin nyelvű világgal, az idegen népekkel egyébként is erősen összekeveredett vezető magyarságnak tudatosítania kellett, hogy csak idő kérdése, hogy mikor fognak ezek az idegenek népek vagy „nemzetiségek” —ahogyan értelmetlenül hívják őket — szembeszállni fajtestvéreik segítségével a magyar hegemoniával. Az abszolutizmus rövid korszakát követő fél évszázadban magyarosítás folyt, ezzel kapcsolatban ma be kell ismernünk, hogy ez teljesen csődöt mondott.

Bár jelenleg a felületes szemlélő a budapesti Parlamentben csak egy jelképet lát, mely egyetlen faj kétlépcsős hegemoniájának erősségét mutatja, és a fajon belül is csak

⁵⁴ Trieszt politikai státuszának rendezése mindig visszatérő eleme, követelése volt az antant tárgyalók részéről az uralkodó által kezdeményezett béketárgyalásoknak. A szabad kereskedelmi státuszt az antant szorgalmazta, ami a Magyar Királyság számára komoly érvágást jelentett volna. A magyar politikai vezetés elzárkózott a kérdés tárgyalásától.

egy kasztét, az azonban kizárt — mint korábban már említettem —, hogy a háború után csupán a néposztályok követelik majd az autonómiát, a népfajok viszont nem.

Bölcs politikával érendő el, hogy a magyarországi idegen népfajok ne akarjanak elszakadni, vagy ha mégis, ezt minél később tegyék. Ehhez azonban arra van szükség, hogy jól érezzék magukat, és érdekelték legyenek a magyarsághoz való tartozás megtartásában.

Ez a cél két fajta intézkedéssel valósítható meg: késleltető és befogadó eszközökkel. Az első kategóriába tartoznak a monarchiára vonatkoztatott korábban említett lépések. Azaz a történeti, kulturális és gazdasági összetartozás érzetének erősítése. A magyarok magasabb intelligenciáját és gazdasági erejét teljes mértékben ki kell használni ennek érdekében.

Az utóbbinak hihetetlen jelentősége van. Nem erőszakos magyarosítással, hanem békés behatolással érdemes erősíteni a magyarságot az idegen népek körében. Eddig jórészt az ellenkezője történt, ha például a román bankok által szervezett nagy földvásárlásokra gondolok.⁵⁵

⁵⁵ Az utalással arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy a román bankok tudatos földvásárlási politikával jutottak földekhez Erdélyben, ugyanis a növekvő kamatterhek miatt egyre több magyar középbirtokos volt kénytelen megválni földjétől a századforduló után. A nemzetiségi pénzüzetek tervszerű működése miatt pedig a magyarok hátrányba kerültek az erdélyi birtokok eladásánál. A folyamat ellensúlyozására azonban a magyar kormány is tett hasonló intézkedéseket. Az 1894. V. tc. alapján 6 millió korona tőkével létrehozták az Országos Telepítési Alapot. A magyar minisztertanács a háború folyamán több alkalommal döntött pénzüszegek juttatásáról az Országos Telepítési Alap számára. Ebből fedezték az erdélyi segélyakció bizottság javára megvásárolni kívánt földek ellenértékét. 1917. október 12-én 47 millió koronát engedélyeztek az erdélyi birtokpolitikai akció céljaira. Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918. Szerk. Iványi Emma. Bp. 1960. 118–119., 303–305., 405–409.

Ugyanúgy az idegen népek egyházai és iskolái, ezek a kitűnő kulturális intézmények élvezzenek teljes szabadságot működésük során, de jobban érvényesüljön a magyarsággal való összetartozásuk.

Végül szintén ajánlatos, hogy az idegen népek értelmiségi rétege a korábbiakkal ellentétben végre nagyobb befolyást szerezzen az állami igazgatásban. Az ősrégi tradíció szerint a nemzetiségek kiváló képviselői a magyar nemesség tagjaivá válhattak, ami sajnálatos módon ma már nem gyakorlat. Ennek hiányában jöhetett létre az az új vezető szellemi elit, amely más érvényesülési lehetőség híján ma már az uralkodó faj elleni agitáció mellett kötelezte el magát.

A magyar hatóságok által az idegen fajok iránt gyakorolt megvetést azonban nem csupán tiltani kell, hanem komoly büntetésekkel meg is kell akadályozni. Az úgynevezett „nemzetiségek” ugyan teljes szabadságot élveznek, ezt azonban a lenézésükre vonatkozó példák teljesen elhomályosították. Minden magyar szolgabíró, aki egy szlovákot vagy román faji hovatartozása miatt szidalmaz, sokkal jobban árt a magyar ügynek, mint amit bármilyen liberális reform bevezetése jóvá tudna tenni.

A befogadó intézkedések megtételét az az igény diktálja, hogy amikor az idegen népek jobban érvényre kívánják juttatni képességeiket — ami nyilván be fog következni —, ne ütközzenek rögtön falakba, hiszen ez bizonyosan konfliktusok forrása lesz.

Az ilyen jellegű intézkedések kidolgozása lassan, az idegen népek tényleges követeléseinek megfelelően történjen, szem előtt tartva, hogy mi adunk, és nem tőlünk vesznek el. Ezért nem lehetséges, ilyen rendszert egyik napról a másikra felállítani, néhány elképzelés kezdetben elegendő.

A megyékben és a községi közigazgatásban, illetve a bíróságokon alkalmasint át kell térni a nyelvek közötti teljes paritásra. Ezért ajánlatos még azokon a területeken is,

ahol az idegen népek többségben vannak, hogy közülük nevezzenek ki, és válasszanak meg magasabb rangú és alacsonyabb rangú tisztviselőket.

Nem említem külön az általános választójogot, mert annak szükségességét manapság általánosan elismerik.⁵⁶

Felvetődik ugyanakkor a kérdés, hogy a jelenlegi decentralizált és helyi közigazgatás fenntartása mellett vajon nem szolgálná-e jobban a magyar és egyéb érdekeket a nagyobb területi egységekbe való beosztás. Az ország tényleges beosztása az elméletileg már működő öt kerületbe (dunáninneri, dunántúli, tiszáninneri, tiszántúli és erdélyi), a megyerendszer megtartása mellett nem keveset hozna, hiszen a magyarság többsége minden kerületben számban és kulturális értelemben is egyaránt biztosítva van, hogy a vezetést megtarthassa, és a megyék is messzemenő autonómiát élvezhetnének.

Ami a művelt és kompakt egységben élő horvát népet illeti, Magyarországgal történő egyesülését kizártnak tartom. Ez Magyarország számára csupán a tengerhez való kijutás szempontjából fontos. Következésképpen a teljes autonómia biztosítása mellett a magyar állam csupán a vasutak tulajdonjogát és működtetési jogát birtokolja.

Elismerem, hogy ezek a nézetek a hatalmon lévő magyar arisztokraták számára nem kellemesek. De erkölcsi bátorsággal kell rendelkeznie ahhoz, hogy a helyzetet a maga valóságában lássa, és ha még nehezebbre esik is a magyarságnak, be kell látnia, hogy Magyarország soha nem volt nemzetállam, és nem is nagyon lehet az, hiszen Mátyás király szavai alapján létének történelmi-morális alapja van: *Fiat Iustitia aut pereat mundus*.⁵⁷

⁵⁶ Ausztriában 1907-ben bevezették az általános választójogot. Magyarországon a háború végéig nem került sor erre.

⁵⁷ Legyen igazság, még ha belepusztul is a világ.

A magyarságnak hűnek kell maradnia ehhez az elvhez. Ezzel az okos politikával talán megmenthető a magyarság vezető szerepe.

Ugyanakkor természetesen az sem kizárt, hogy a későbbiekben a nemzetiségi elv érvényesítési igénye intenzívebbé válik, és a magyarság ennek hátrányait szenvedni el. Ez a folyamat kölcsönös gyűlölet nélkül is végbe mehet, ha az okos politika eredményeként fordulat áll be. Kinek kell megmondania, hogy vajon ebben az esetben a földrajzilag Közép-Európában élő magyarság fővárosa egy európai államszövetség központjává válhatna, a „*Federal District*” mintájára. A svájci és lotaringiai gyökerekkel rendelkező Habsburg-ház különösen alkalmas arra, hogy a németek, a szlávok és a románok között irányító szerepet töltsön be ugyanúgy, ahogyan a magyarság egyfajta semleges területet jelentene a nagy fajok között.

A patriotizmus fogalma koronként változik. A középkorban létezett egy weimari patriotizmus a drezdaival szemben. Schwyz, Svájc alapítója beolvadt az Esküszövetségbe, melynek a névadójává vált. Murtennél Svájc ellen harcoltak a burgundiak hadseregében az akkor még az Esküszövetséghez nem tartozó waadtföldiek.⁵⁸ Mégis ma francia Svájcban minden iskolás gyermek megtanulja magasztalni a föderáció ezen győzelmét.⁵⁹

⁵⁸ I. (Merész) Károly, Burgundia hercege és a Habsburg-ház által támogatott Esküszövetség közötti katonai konfliktusok egyike 1476. június 22-én zajlott a Freiburg kantonban fekvő Murten közelében. A burgundi seregekben harcoltak a Svájctól független Waadt (franciául Vaud) kanton katonái. Ez a csata Burgundia vereségével végződött. A szerző tehát arra utalt, hogy negatív történelmi tapasztalat hogyan fordítható pozitív példává, hogyan képes egy közösség immáron egy nagyobb politikai egység részeként méltatni az Esküszövetség korábbi győzelmét, noha akkor az szűkebb közösségük számára vereséget jelentett.

⁵⁹ Szilassy maga is megtanulta ezt, hiszen a svájci Vaud kantonban fekvő Bex községben született 1870. augusztus 21-én. Bex községben nőtt fel, ott járt iskolába is. Renata Vietor állításával szemben arra vonatkozóan nincsenek adatok, hogy Magyarországon nőtt volna fel. Vietor állítását számos magyarországi szerző is átvette.

Bármi legyen a Monarchia sorsa, soha nem lesz terjeszkedő katonai hatalom, Magyarországból pedig nem lesz imperialista nemzetállam. Vagy mindkettő gazdasági, történeti és erkölcsi alapokon nyugvó föderatív képződmény lesz, vagy nem fognak létezni.

A néplélek rezdüléseit nagyon nehéz előre felismerni. Az emberiség vezetőinek azonban időben törekedniük kell erre. A Habsburg-dinasztia szempontjából sok múlik azon, hogy időben felismeri-e ezt a folyamatot. Okos politikai vonalvezetéssel a mondás beteljesíthető: „*Austria erit in orbe ultima*”.⁶⁰

Végezetül meg kell jegyezni, hogy a jelenlegi helyzetben – oroszországi zavarok, olasz vereség – a Monarchia mindkét felére nézve különösen előnyös lehet a békekötés, kiegészítve a Monarchia mindkét felében alkalmazandó új politikai irányvonallal. Még, ha a monarchiabeli irredentizmus képviselői, valamint itáliai, orosz, szerb és román társaik vereséget szenvednek is, akkor is érdemes tartózkodni attól, hogy önteltségből „*Quantité négligeable*”⁶¹ gyanánt kezeljük őket a jövőben.

Fordította és jegyzetekkel ellátta: Gyarmati Enikő

⁶⁰ Ausztria a világ végezetéig létezni fog. A latin nyelvű mondatból képzett AEIOU betűszó első alkalommal 1437-ben III. Habsburg Frigyes német-római császár naplójegyzeteiben bukkant fel. A mai napig a történészek vitát folytatnak arról, hogy a viláгурalmi célkitűzések és a későbbi birodalmi sikerek mennyiben köthetőek ehhez a választott jelmondatához. *Friedrich Weissensteiner*: Friedrich III. Habsburgs geringeschätzter Kaiser. In: *Uő*: Die grossen Herrscher des Hauses Habsburg. 700 Jahre europäische Geschichte. München–Zürich, 1997. 57–79., itt 72.

⁶¹ Értsd nem számítanak. Szó szerinti fordításban: elhanyagolható mennyiség.

Megvédett disszertációk

Tóth-Barbalics Veronika

A FŐRENDIHÁZ ÜLÉSEINEK LÁTOGATOTTSÁGA¹

A főrendiház reformját megelőző két évtizedben az átalakítás melletti érvek között folyamatosan szerepelt az, hogy a főrendiház tagjainak nagy része egy-egy kivételes esettől eltekintve nem látogatja az üléseket, nem vesz részt az intézmény munkájában. Ez azonban nem volt új jelenség, már a reformkorban is alacsony volt a felsőtáblán a részvétel. Sági Vilmos megállapítása szerint „gyakran csak az alsótábla kétharmada, a felsőtáblának meg csak tizede volt jelen”.² Kecskeméti Károly (Kossuth Lajos Országgyűlési Tudósításaira alapozva) hasonló adatot közöl, eszerint „az 1832/36-os országgyűlésre meghívott félezernyi regalista közül, bár 122 szerepelt a jelenlévők listáján [...] csak 49 vett részt ténylegesen a tanácskozásokon”.³ Pálmány Béla kutatásai szerint 1825–1848 között a felsőtáblán 504 meghívott személy jelent meg. A megjelentek között 365 főnemes volt, de közülük 29 személy nem örökletes joggal, hanem egyéb minőségében nyert meghívást. A születési joggal meghívott 336 főnemes 144 családból származott. Az 1790 után honosított 143 család közül mindössze 12 család 24 tagja jelent a reformkorban a felsőtáblán. A megjelenteknél valamivel több,

¹ A következő részlet a szerző *A magyar főrendiház a dualizmus időszakában, különös tekintettel a ház 1885. évi reformjára és annak következményeire a magyar politikai életben* című doktori disszertációjának *Aktivitás a főrendiházban* című részének alfejezete. Tóth-Barbalics Veronika disszertációját 2016. október 17-én védte meg, a doktori cím odaítélésnek dátuma: 2016. december 15. A dolgozat elkészítését az NKFIH (OTKA) K 112 429 számú pályázata támogatta. (A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése, vezető kutató: Pap József.) A disszertáció tézisei elérhetők a következő linken:

https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/32972/tezis1_T%C3%B3th-Barbalics_Veronika_tortenelemtud.pdf?sequence=2&isAllowed=y (letöltés: 2018. december 12.).

² *Sági Vilmos*: Az országgyűlési követek helyzetének főbb kérdései a reformkori átalakuláskor. *Jogtudományi Közlöny* 18. (1963) 4. sz. 217.

³ *Kecskeméti Károly*: Magyar liberalizmus 1790–1848. (Eszmetörténeti könyvtár 10.) Bp. 2008. 78.

mintegy 570 meghívott személy (döntő többségükben mágnások) *ablegatus absentium*ot küldött maga helyett az országgyűlésre. Az újabban, 1825–1840 között honfiúsított 83 családból meghívottak közül 15 arisztokrata élt az *ablegatus absentium* küldésének jogával.⁴ A polgári korban az országgyűlés működése átalakult (pl. megszűnt az *ablegatus absentium* intézménye), az országgyűlési megjelenéssel szembeni elvárások is módosultak. Számos forrás utal arra, hogy 1865 után, illetve a dualizmus időszakában a főrendiház működést nehezítette a plenáris ülések alacsony látogatottsága. A főrendiház első írásba foglalt, 1848. évi házszabálya kimondta, hogy „bármely tárgy érvényes eldöntésére a tagok közül legalább 50-nek jelenléte szükséges”.⁵ A megjelentek számának ellenőrzése azonban (hasonlóan a képviselőházhoz) nem képezte a főrendiházi ülések állandó mozzanatát. Csak név szerinti szavazás esetén került rá sor, vagy ha a ház egyik tagja az ülés határozatképességét kétségbe vonta.⁶ Így történt ez 1871-ben is, a telepítvényes községekről szóló törvényjavaslatra vonatkozóan érkezett képviselőházi viszontválasz tárgyalása során,⁷ majd a vadászati törvényjavaslat tárgyalásánál lezajlott szavazás alkalmával.⁸ Előbb br. Liphay Béla vetette fel a határozatképtelenség kérdését, az utóbbi alkalommal, miután a két jegyző különböző szavazatszámot jelentett be, többen név szerinti szavazást kértek. Ennek megtörténte

⁴ Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848. I–II. Bp. cop. 2011. 35., 44., 46–47., 479–657.

⁵ A felsőház rendszabályai [1848]. Pest 1848. 12., 40. §

⁶ Lásd Mailáth György házelnök felszólalását: Az 1869-ik évi április hó 20-dikára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. I–II. Szerk. Maszák Hugó. (Az 1869-ik évi április hó 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Pest 1870–1872. II. 1871. jún. 9. (121. ülés) 235.

A képviselőházban is számos alkalommal előfordult, elsősorban az ülések elején, hogy a honatyák nem voltak jelen határozatképes számban, Mikszáth Kálmán 1883-ban a Pesti Hírlapban megjelent egyik cikkében a képviselői névjegyzéket „az új éra legolvasottabb művecskéjének” nevezte, azonban azt is hozzátette, hogy a katalógus felolvasása végére rendszerint „besétálnak” a képviselők. *Mikszáth Kálmán: A T. Házból.* [1883. dec. 1.] In: *Mikszáth Kálmán: Cikkék és karcolatok.* 17., 1882–1883. S. a. r. Rejtő István. (Mikszáth Kálmán összes művei 67.) Bp. 1969. 209.

⁷ Főrendiházi napló 1869–1872. II. 1871. jún. 9. (121. ülés) 235.

⁸ Főrendiházi napló 1869–1872. II. 1871. nov. 22. (129. ülés) 319.

után Mailáth György házelnök, minthogy a szavazatok összes száma nem ütötte meg a határozathozatalra szükséges számot, a szavazást felfüggesztette, és felkérte a főrendeket, hogy a másnapi ülésen nagyobb számmal jelenjenek meg. A következő ülésen a szavazáskor kiderült, hogy újra csak határozatképtelen a ház, végül az azt követő ülésen (noha akkor is csak 49 főrend vett részt), az elnök a szavazást eredményesnek nyilvánította.⁹ 1872-ben az új országgyűlés kezdetén úgy tűnt, hogy a főnemesség megélénkült politikai aktivitása a főrendiházi üléseken való részvétel intenzitásában is megnyilvánul. A *Pesti Napló* arról számolt be, hogy a főnemesek nemcsak hogy „derekasan részt vettek a választási mozgalmakban”, „képviselőházunkban egész »grófi pad« van”, „ott ülnek: a Szapáryak, Batthyányak, Festeticsek, Zichyk, Károlyiak, Péchy, Nemes, Sennyey, Liphay, Kemény stb.”, hanem „megnépesítik [!] a főrendiháznak ezelőtt az ürességtől kongó termét” is. A tudósítás szerint a főrendiházban „oly élénk mozgalom tapasztalható, minő ott még soha nem volt”, és a „konzervatív falanxszal” szemben „oly hatalmas liberális párt áll, melyre egy gr. Batthyány Lajos is büszke lehetne”.¹⁰ A megélénkülés azonban kérészetűnek bizonyult. 1872 novemberében a házelnök már arról számolt be a plénumnak, hogy a szeptember 23-i zárt ülésben hozott határozatnak megfelelően azon 272 főrendi tagot, aki a főrendiházban nem jelent meg és távolmaradása indokát sem közölte, levélben szólította fel a megjelenésre, illetve távolléte igazolására.¹¹ Az elnöki levél nem volt nagyon eredményes, 1873-ban ugyanis az indemnitási javaslat tárgyalásakor az elnök ismét a határozatképtelenség megállapítására kényszerült.¹² 1875-ben ugyanez történt

⁹ Főrendiházi napló 1869–1872. II. 1871. nov. 22. (130. ülés) 320.

¹⁰ [Cím nélkül]. *Pesti Napló*, 1872. szeptember 6. (reggeli kiadás) 1.

¹¹ Az 1872-dik évi szeptember hó 1-jére kihirdetett országgyűlés főrendi házának naplója. I–III. Szerk. Maszák Hugó. (Az 1872-dik évi szeptember hó 1-jére kihirdetett országgyűlés nyomtatványai) Bp. 1873–1875. I. 1872. nov. 15. (16. ülés) 80.

¹² Főrendiházi napló 1872–1875. I. 1873. márc. 28. (41. ülés) 207.

a közadók kezeléséről szóló törvényjavaslat szavazásakor.¹³ 1881-ben az országgyűlés megnyitásakor a *Pesti Napló* beszámolója szerint a főrendiház tagjai „rendkívül nagy számban jelentek meg az ülésen. Több mint száz tag volt jelen.”¹⁴ A meghívottak hetedének megjelenése tehát szokatlanul magas számnak számított. Néhány nappal később, a főrendiházi válaszfelirati vita alkalmával már jóval kevesebben vettek részt, Mikszáth Kálmán leírása szerint „a hétszáz meghívott mágnás közül lelkiismeretesen meg is jelent vagy harmincöt, nagy része szép kardosan, a főpapok violaszín tüzőkkel a derekukon s ugyanolyan színű görögdinnye-kobakkal a fejükön”.¹⁵

A főrendiház elnöki iratai között az 1860-as évek végéről, az 1870-es elejéről számos elnöki körlevél-fogalmazvány található, amely a főrendiház tagjait a küszöbönálló ülések tárgyáról tájékoztatja és az üléseken való részvételre szólítja fel. 1871-ben az elnök kilátásba helyezte, hogy „mielőtt azon legvégső eszközhöz, a törvényes fenyítékhez nyúl[na], melynek szigora ellen a méltányosság érzete feltámad”, „talán a társasélet útján kísértenők meg előidézni a dolgok oly állapotát, mely szerint a mélt. főrendek jogaikkal éljenek, de teljesítsék egyúttal teljes mértékben kötelességeiket is.”¹⁶ A jelenlévők sorából hallatszó „*Helyeslés*”-t nem követte eredményes cselekvés, hiszen, mint említettük, nyolc üléssel később ismét hasonló helyzet állt elő. Nem teljesen világos, hogy Mailáth elnök mit értett a részvételi kötelezettség nem teljesítése esetén alkalmazható „törvényes fenyíték” alatt,¹⁷ talán a

¹³ Az 1875-dik évi augusztus hó 28-ára kihirdetett országgyűlés főrendi házának naplója. I–II. Szerk. Maszák Hugó. (Az 1875-dik évi augusztus hó 28-ára kihirdetett országgyűlés nyomtatványai) Bp. 1876–1878. I. 1875. márc. 15. (34. ülés) 254.

¹⁴ [Cím nélkül]. *Pesti Napló* 1881. szeptember 29. (reggeli kiadás) 1.

¹⁵ *Mikszáth Kálmán: Apróságok a házból.* [1881. okt. 21.]. In: *Mikszáth Kálmán: Cikkék és karcolatok.* 12., 1881. augusztus–december. S. a. r. Bisztray Gyula. (Mikszáth Kálmán összes művei 62.) Bp. 1971. 175.

¹⁶ Az 1869-ik évi április hó 20-dikára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. I–II. Szerk. Maszák Hugó. (Az 1869-ik évi április hó 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Pest 1870–1872. II. 1871. jún. 9. (121. ülés) 235.

¹⁷ A házszabályok nem írtak elő büntetést az igazolatlan távolmaradás esetére és a főrendiházi naplóban és a főrendiház levéltári iratanyagában sem találtuk nyomát ennek.

régi törvényekben szereplő pénzbüntetésre célzott.¹⁸ Forrásaink nem utalnak arra, hogy a főrendiház elnöksége bármikor szigorúbb eszközökhöz nyúlt volna, mint a körlevél, a személyre szóló levél, az újság, esetleg falragasz útján történő felhívás. Az 1870. április 28-i ülésen, miután ismét nem gyűltek határozatképes számban össze, az elnök felhatalmazást kért a főrendektől arra, hogy a következő alkalommal felolvastathassa az engedély nélkül távol lévők névsorát.¹⁹ A fenyegetés ezúttal hatásosnak bizonyult, a következő üléseken nem került sor a névsor felolvasására²⁰

A főrendiházi ülések alacsony látogatottsága hatására a főrendiház egyes tekintélyes tagjai az 1860-as évek végén, az 1870-es évek elején felvetették a határozatképességhez szükséges létszám leszállítását. 1869 tavaszán gr. Cziráky János, a ház alelnöke indítványozta, hogy a főrendiház hozzon (új) határozatot arról, hogy mennyi tag jelenléte esetén határozatképes. Az indítvány megtételére ösztönözte

¹⁸ Az 1500. évi I. tc. (II. Ulászló harmadik dekrétuma) 1. cikkelyének 3. §-a főpap, báró távolmaradása esetén 800 forint, nemes távolmaradása esetén 400 forint büntetést rótt ki. Az intézkedés nem lehetett túl hatékony, mert megismételte az 1518. évi XXVIII. tc., az 1635. évi LXXIX. tc. és az 1662. évi LIII. tc. is (utóbbi az országgyűlésen megjelent, de aztán eltávozott tagokra kétszeres összeget rótt ki).

¹⁹ Főrendiházi napló 1869–1872. I. 1870. ápr. 28. (50. ülés) 242.

²⁰ Az 1890-es években az egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyalásakor a távollévők névsorának felolvasása a név szerinti szavazás végén nem a megszégyenítést, hanem azt szolgálta, hogy az időközben, a szavazás végére megérkezett főrendek is szavazhassanak. Az eljárás alkalmazásakor a főrendek a képviselőházban és korábban a főrendiházban követett hasonló eljárásra hivatkoztak. (Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója. I–VII. (Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai) H. n. [Bp.] 1892–1896. V. 1895. máj. 14. (84. ülés) 159–160.) Több esetben azonban (a szavazás meggyorsítása érdekében is) a főrendek megelégedtek azzal, hogy az elnök a névsor szerinti szavazás után felhívást intézett a plénumhoz, hogy a távolváltak jelentkezzenek szavazásra. (Főrendiházi napló 1892–1896. IV. 1894. okt. 5. (64. ülés) 50–51.; VI. 1895. okt. 21. (91. ülés) 15.)

Nem találtunk arra példát, hogy a főrendiház tagjai bármikor is tiltakoztak volna a névsor felolvasása ellen arra hivatkozva, hogy az ülés túlhaladta a kiszabott tanácskozási időt, mint az a képviselőházban többször előfordult. Nem is tehetők: míg a képviselőházi házszabályok az 1870-es évektől kimondták, hogy a napirend időkeretét és az interpellációk elmondásának idejét a Ház időről időre meghatározza (*Pesti Sándor*: Az újkori magyar parlament. (Osiris tankönyvek. Doktori mester munkák) Bp. 2002. 109.), a főrendiházban sem a házszabály, sem a gyakorlat nem rögzítette az ülések időtartamát. (Főrendiházi napló I. 1885. márc. 23. (26. ülés) 161.; Főrendiházi napló 1892–1896. III. 1894. május 9. (50. ülés) 219–220.; Az 1910-dik évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. I–V. (Az 1910-dik évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Bp. 1912–1919. III. 1914. febr. 28. (54. ülés) 180.)

„azon gyakori visszás helyzet, amelybe a múlt országgyűlés alatt az elnökség jött, hogy ti. nem mindig, sőt az utóbbi időkben [...] vajmi ritkán volt 50 főrendi tag jelen, úgyhogy a határozatképtelenség majdnem mindig beállott, és akkor azon szokás vétetett föl, hogy 30 tag is elegendő”. Br. Eötvös Dénes azon a véleményen volt, hogy Cziráky indítványa törvénybe ütközik, mert az 1848. évi V. tc. 15. §-nak megfelelően a házszabályoknak a tanácskozási rendet illető része csak az évi ülések végével, s csak a törvényjavaslatok tárgyalásának bevégzése után módosítható. Az Eötvössel vitatkozók azzal érveltek, hogy a törvény nem fogalmaz világosan, illetve hogy a létszámkérdés nem a tanácskozási rend körébe tartozó téma. Eötvös Dénes egyébként ellenezte a csökkentést: szerinte a főrendiház végzései és határozatai a ház tagjai többségének véleményét kell, hogy tükrözzék (azzal a kérdéssel viszont nem foglalkozott, hogy az ötven fő – a főrendiház reform előtti létszámának kevesebb, mint tizede – mennyivel volt alkalmasabb a tagok többsége véleményének megjelenítésére, mint esetleg harminc tag). Gr. Apponyi György Eötvössel egyetértve kijelentette, hogy az ötven fős minimumból „valamit még elengedni, a ház tekintélyének csorbítása nélkül lehetetlen”. Tisza Lajos főispán nem tartotta sem helyesnek, sem tapintatosnak a határozathozatalhoz szükséges tagok számának leszállítását. Maithényi László főispán, főrendiházi jegyző felhívta arra a figyelmet, hogy „a közelgő nyári időszak [vagyis a betakarítási munkák] küszöbén igenis szemközt állunk azon eshetőséggel, hogy a főrendiház tagjai nem lévén a házszabályokban kijelölt számban együtt, ezen számhiánya időnként késleltethetni fogja a törvényhozás működését”, azaz a főrendiház határozatképtelensége az egész törvényhozás működését akadályozza. Szógyény László főispán a kérdést tágabb összefüggésében kívánta rendezni. Indítványozta, hogy 9–11 fős választott bizottság foglaljon állást: szükséges-e módosítani a házszabályokat a főrendiház küszöbön állónak tekintett átalakítása előtt, és ha igen, miként. Szógyény indítványa mellett szólalt fel gr. Szécsen Antal, Tomcsányi József főispán és maga gr. Cziráky János is. Id. br. Vay Miklós közvetítő

javaslata („ejtsük el az egész kérdést, hanem mondjuk ki egymás közt, hogy legyen mindig együtt 50 tag, százak közül csak összekerül”) nem keltett visszhangot. A vita kimenetele szempontjából valószínűleg meghatározó volt az, hogy Mailáth György házelnök is Szógyény indítványát támogatta. Az elnök ugyanakkor azt is kifejtette, hogy ott, ahol érdemleges határozathozatalról, törvényjavaslat elfogadásáról van szó, az előírt ötvenes létszámot is kevesli, a képviselőháztól érkezett üzenetek kihirdetésére szolgáló, „pusztán alakszerű” ülések esetében ellenben sokallja. Anglia példájára hivatkozott, ahol az „alakszerű üléseken” három tag jelenléte is elégséges.²¹

A házszabály-revízió ügyében kiküldött bizottság javaslatának főrendiházi tárgyalásakor került ismét napirendre a határozatképességhez szükséges létszám kérdése. A bizottság foglalkozott azzal, hogy szükséges-e egyáltalán ennek szabályozása, az eddigihez képest alább szállítható-e a szám, léptessen-e hatályba a főrendiház „kényszer- vagy megtorló szabályokat” a tagok megjelenésének biztosítása érdekében. A bizottság jelentésében „a tanácskozás és határozathozatalra megkívántató főrendi tagok számának szabatosítását” javasolta. Az ötvenes minimális létszámot javasolta továbbra is fenntartani, figyelembe véve, hogy a képviselőházban száz tag jelenléte volt a határozathozatal feltétele,²² továbbá tekintettel „a művelt alkotmányos külföld példájára”, a főrendiház tekintélyére és törvényhozói működésének fontosságára. A bizottság javasolta, hogy azon esetekben, ahol a határozatok „az érdemlegesen döntő jelleget nélkülözik” és inkább „alakszerűek” (pl. a képviselőházból áthozott törvényjavaslat vagy határozati indítvány átvétele és napirendre tűzése), valamint bizottsági pótválasztásoknál a szavazás ötvennél kevesebb tag részvétele esetén is legyen érvényes. A bizottság nem tartotta

²¹ Főrendiházi napló 1869–1872. I. 1869. máj. 1. (4. ülés) 12–16.

²² Az 1848. évi képviselőházi házszabályok a tanácskozó- és határozatképességhez még általános többséget írtak elő, ezt 1868-ban csökkentették száz főre. Az 1875. évi házszabály-módosítás a tanácskozáshoz szükséges létszámot negyven képviselőre csökkentette, de a határozatképességhez szükséges létszámon nem változtatott. *Pesti S.*: Az újkori m. parl. i. m. 105., 106., 110.

célszerűnek „kényszer- vagy megtorló szabályok” bevezetését: ilyen törvények és szabályok a múltban Magyarországon és Angliában is léteztek ugyan, de ezek már elavultak, míg „az előbbre haladott kor hasonnemű alkotásaiban kényszer vagy megtorló szabályokkal többé nem találkozunk”. E helyett beérte azzal, hogy a személyes törvényhozói jogosultság „nagy hatályára”, az azzal rendelkező főrendek „társadalmilag kiváló, minden irányban független állására” hivatkozva azon reménynek adjon hangot, hogy a főrendek a jövőben „a törvényhozói hivatás teljesítésébeni készségben más államok rokon nemű elemei által túlszárnyaltatni nem engedik”.²³ Br. Prónay Gábor viszont leszögezte, hogy „oly szabály, mely meg nem tartatik, s melynek megtartására úgyszólván mintegy morális kényszer által szorítottatunk, szerintem ily szabály sem üdvös, sem szükséges, sem tanácsos”. Úgy vélte, hogy a főrendiház átalakításáig „igen nehéz lesz 50 tagot összehozni; én pedig nagyobb szegénységi bizonyítványt látok abban, ha a szétküldött meghívásokon ott van: »okvetlen megjelenése kéretik«, mint abban, ha 25 tag jelenik meg érvényes határozat hozatalára”. Ezért azt javasolta, hogy a házszabályokban ötven helyett huszonöt tag szerepeljen a határozatképeség feltételeként. Br. Mesznil Viktor támogatta Prónay javaslatát, gr. Szapáry Antal viszont nem, mivel „most, midőn oly fontos dolgok tárgyaltnak, hogy akkor itt ezen házban, mely még nincs átalakítva, 25 tag határozhasson, ez a ház méltósága s tekintélye ellen volna”. Br. Majthényi László, a bizottság elnöke viszont rámutatott, hogy felsőház feladatainak csak akkor felelhet meg, ha a határozatképeségi szám „arányos a főrendiház összes tagjai számával és a képviselőházban a határozathozatalhoz előírt létszámmal”. Arra hivatkozott, hogy „fontosabb esetekben a mélt. főrendiháznak tagjai kellő számmal jöttek össze, jelesül: emlékezünk egy vitára, amelyben 200-nál többen voltunk jelen”. Kijelentette: „nem kételkedem, hogy ezen kötelességérzet a jövőben is meglesz”.²⁴

²³ Főrendiházi napló 1869–1872. II. 1869. máj. 1. (4. ülés) 457–458.

²⁴ Főrendiházi napló 1869–1872. II. 1872. ápr. 4. (156. ülés) 458–460.

Tomcsányi József főispán is a bizottsági javaslatban szereplő megfogalmazás mellett szólalt fel. Arra figyelmeztetett, hogy

„ha érdemleges döntő határozat hozatalánál az 50 számot is alábbszállítjuk, hogy fogjuk akkor az ügyis subsummált [itt: alárendelt], s kétségbevetett azon vétónkat gyakorolni, melyet a főrendiház igen nagy mérséklettel gyakorol, és mégis amidőn ezt gyakorolja, bizonyos fergeteget zúdít fel. És ha ezen 50-es számot még lejjebb szállítjuk, akkor azon fergeteg és felzúdulás, amelyet én most sem tartok indokoltnak, inkább fog indokoltnak látszhatni.”

Mesznil Viktorral szemben, aki szerint a tagok közül legfeljebb 200–210 főrend bírható rá az üléseken való megjelenésre, Tomcsányi úgy vélekedett, hogy

„legalább 400 oly tagja van a főrendiháznak, kik ha akarják, itt lehetnek. [...] Azt merem állítani, hogy nemcsak 700 tagja van a felsőháznak, de hogy nincs olyan momentum, amidőn Pesten legalább 80 főrendi tag jelen ne lenne. Hogy ezek nem jelennek meg, az más kérdés, de tény, hogy eljöhethetnének, és nekünk azon meglevő tagokhoz kell idomítani a számot is, mely a határozathozatalra szükséges.”²⁵

Az ülésen jelenlévők többsége nem pártolta az ötven fő huszonötre leszállítását. Ennélfogva az 1872 őszén hatályba lépett új házszabály a határozatképességhez továbbra is ötven fő jelenlétét írta elő. Az addigiakhoz képest azonban engedékenyebb volt: korábban „bármely tárgy érvényes eldöntésére” szükség volt legalább ötven tag jelenlétére,²⁶ 1872-től csak „érdemlegesen döntő határozathozatalkor”, a ház

²⁵ Főrendiházi napló 1869–1872. II. 1872. ápr. 4. (156. ülés) 460–461.

²⁶ A felsőház házszabályai 1848. 12., 40. §

bizottságainak, valamint a háznagy, a jegyzői kar és az országos küldöttségi tagok megválasztáskor.²⁷ Ezen engedmény ellenére azonban – mint fentebb láttuk – továbbra is előfordult, hogy a főrendiház határozatképtelennek bizonyult.

Arra vonatkozóan, hogy a főrendiház üléseiről való távolmaradás miért volt olyan jelentős mértékű 1867 után, már a kortársak is több magyarázatot fogalmaztak meg. Br. Mesznil Viktor 1872-ben a következőképpen magyarázta az alacsony mértékű részvételt:

„Igaz, hogy a felsőház 700 tagot számlál, de ebbe bele van számítva minden indigena, aki külföldön él, míg az országban lakók tetteleg nincsenek többen 200–300-nál. [...] Legfőlebb 80–100-ra megy azok száma, kik a tárgyalásokra tetteleg megjelennek, sőt még ezen 80–100 közül is sohasem láttam itt többet 50-nél, akik spontán megjelentek volna. Vannak idők, midőn akár mert éppen mulatságra mennek, minthogy nagyobb a vágy a mulatságnak eleget tenni, mint a kötelességet teljesíteni, akár pedig azért, mert éppen gazdasági ügyeiket végzik, nem jelennek meg, amiről megint nem tehetnek, mert ebből élnek, tehát utána kell nézniök az illetőknek.”²⁸

Gr. Keglevich István 1885-ben a főrendiház reformjáról szóló törvényjavaslat képviselőházi vitájában a „miért voltak gyéren látogatottak a gyűlések” kérdésre a választ a Deák-párt híveinek főrendiházi befolyásával magyarázta. Gondolatait érdemes hosszabban is idéznünk:

²⁷ A főrendi ház házszabályai [1872]. Bp. 1885. 12., 40. §; Főrendiházi napló 1869–1872. II. 1872. ápr. 4. (156. ülés) 457–461.

²⁸ Főrendiházi napló 1869–1872. II. 1872. ápr. 4. (156. ülés) 459.

„A főrendiház törvényhozói működésének első idejében mindjárt helyet foglalt és előtérbe állott egy bizonyos elem és oly ostracismust [itt: kiközösítést] szervezett az akkori Deák-párt idejében, melyhez hasonlót részemről legalább nem tapasztaltam soha. (*Halljuk! Halljuk! Bal felől.*) Kik akkor a tanácskozásokban részt vettek, hacsak valaha a kormány nézeteivel nem is éppen ellentétes állást foglaltak el, hanem csak kételyeiket nyilvánították is azok helyessége iránt, azok soha többé bizottságokba be nem választottak, és úgy a törvényhozás terén, mint magánkörökben a képzelhető legkellemetlenebb helyzetben voltak, mert mindig veszedelmes frondeuröknek [itt: nyughatatlanoknak, örök ellenzékieknek] tekintettek a főrendiházban akkor uralkodott körök és egyének által. A főrendiház négy-öt bizottsága, melyek határozatképességére az elnök és előadón kívül csak még egy tag jelenléte követeltetett,²⁹ határozatképesek soha sem voltak, s azért találtatott fel a hármass bizottság [...]. Aki e hármass bizottságban részt vett, lehetett orientálva a kormány szándéka felől, de aki annak tagja nem volt, magát természetesen nem orientálhatta, s ma megtudván, hogy holnap ülés lesz, tájékozatlanul jelent meg. Ha pedig a hármass bizottság egyik tagjánál akarta magát tájékozni, azt a választ nyerte, hogy a kérdés már el van döntve a bizottságban. És jaj volt annak, aki kételyt fejezett ki! A következmény az volt, hogy a legrövidebb idő alatt két csoportra oszlottak a főrendiház tagjai: érdekeltekre és nem érdekeltekre. Az érdekeltek között voltak a főispánok, kik majdnem kivétel nélkül a kormány kívánsága szerint szavaztak; a püspökök, kik felekezeti kérdésekben természetesen elsősorban felekezetük érdekében, de más kérdésekben rendszerint a kormánnyal szavaztak, mellyel jó békében akartak

²⁹ Keglevich itt valószínűleg a kialakult szokásra utalt, a főrendiház írott házszabályai ugyanis sem 1885 előtt, sem 1885 után nem írtak elő a bizottságoknál az ülésezéshez vagy a határozathozatalhoz minimális létszámot.

élni; volt azután egy bizonyos csoport, amely hol vasutat, hol vadászati törvényrevisiót, hol egy kis heccet kívánt inszenírozni [rendezni], szóval bizonyos szándékkal jött oda. Ezek mindössze tán 200–250-en lehettek. Azonkívül maradt mindig 600 tag, akik közül, [...] legalább is 400 olyan, ki határozottan bírt volna az egyik kellekkel, a szavazat függetlenségével mint főrendi tag, de ezt nem kívánta gyakorolni az előbb mondott oknál fogva, és bírt volna bizonyos fokban a másik kellekkel akár a pénzbeli, akár az értelmi censust tekintve. Szóval azok bírtak qualincatióval [!? kvalifikációval], akik nem vettek részt a tanácskozásban.”³⁰

Keglevich visszaemlékezését fontos forrásnak tartjuk arra nézve, hogy a politikai rendszerváltás idején a Deák-párti kormány hogyan biztosította magának a főrendiház támogatását (bár a visszaemlékezés hitelességét csak további források ismeretében tudnánk csak biztosan megítélni),³¹ azonban véleményünk szerint nem ad teljes körű magyarázatot arra, hogy a későbbiek folyamán, amikor már megszilárdult a Deák-párt uralma vagy akár a szabadelvű párti kormányok idejében miért maradt olyan gyér az ülések átlagos látogatottsága.

A *Pesti Napló* névtelenségbe rejtőző cikkírója 1872 őszén (miután a főnemesség politikai aktivizálódását érezte) visszatekintett az arisztokrácia 1867 után betöltött szerepére. Megállapította, hogy a főnemesség a kiegyezést követően a közügyektől visszahúzódott, „nagyobb számmal csak a nyereséges anyagi vállalatokban vettek

³⁰ Az 1884-dik évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. I–XVI. Szerk. P. Szathmáry Károly. (Az 1884-dik évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai) H. n. [Bp.] 1884–1887. IV. 1885. febr. 18. (75. ülés) 225.

³¹ A Deák-párti kormánynak a többség biztosítása ekkoriban nemcsak a főrendiházban igényelt erőfeszítést: „A korai időszakban azonban a legnagyobb gond éppen a kormánypárti többség állandó biztosítása volt. Egyrészt nem volt egy egységes, mindenki számára egy értelmű pártprogram, másrészt a képviselői szerep liberális felfogásából következően pártfegyelemről sem igen beszélhetünk.” *Cieger András*: Kormány a mérlegen – a múlt században. A kormány helye és szerepe a dualizmus politikai rendszerében (1867–1875). Századvég Új folyam, 6. (1999) ősz 93.

részt”. A születésből eredő törvényhozói jogot is kevesen vették igénybe, a „főrendiház ülésein sokszor alig volt jelen 20–25 tag, e között is fele püspök és főispán”. Akik jelentéktelenebb szerepet játszottak, azok „majdnem mind a régi gárda tagjai s azok voltak, kik még 48 előtt Széchenyi idejében léptek fel”. A cikkíró úgy ítélte meg, hogy „sajátságos viszonyainknál fogva nemzetünk fennmaradása s kifejlődése érdekében még mindig nagy fontosságú” a magyar történeti arisztokrácia tevékeny részvétele a közéletben:

„A nagybirtok, kevés kivétellel még mindig az ő kezükben van, s ha egy-egy magyar mágnás vagyonilag elpusztul, ritka eset az, hogy vagyonát egy felemelkedő magyar polgár vegye meg.” A cikkíró álláspontja szerint a főnemesség alkalmas hagyományai, műveltsége és társadalmi állása révén arra, hogy „az úgynevezett eszményi célokért” lépjen fel. A példa a magyar arisztokrácia számára az angol főnemesség lehet, amely „ha nem is előjogait, de társadalmi, sőt politikai fensőségét, s előnyeit mai napig fényesen megtartotta”.³²

A házelnök személyiségének, szerepének kérdését már Keglevich visszaemlékezése is felvetheti. 1881-ben Mailáth György főrendiházi házelnök székfoglaló beszédében maga említette meg, hogy talán hozzájárulna „a polgári jogok legszebbikének gyakorlata körül” a főrendiházban aggasztó mérvben tért foglaló közöny leküzdéséhez, ha „fiatalabb, avatottabb erő” állna az intézmény élén.³³ Az

³² [Cím nélkül]. Pesti Napló 1872. szeptember 6. (reggeli kiadás) 1.

A cikk születésének politikai hátterét egyelőre nem tudtuk feltárni. 1872 őszén Lónyay Menyhért miniszterelnök megbeszélést tervezett a főrendiház egyes vezető tagjaival az intézmény reformjáról, ezért fontos lehetett, hogy a kormánypárt közeli sajtó pozitívan nyilatkozzon az arisztokráciáról, ugyanakkor a *Pesti Napló* nem számított kifejezetten Lónyay szócsövének.

³³ Az 1881-dik évi szeptember [hó] 24-ére hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója. I–II. Szerk. Maszák Hugó. (Az 1881-dik évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Bp. 1883–1884. I. 1881. szept. 28. (2. ülés) 5.

Egyetértés című függetlenségi napilap néhány nappal később megjelent cikkében talán Mailáth beszédére rezonált, amikor a főrendek passzivitásának magyarázatát az általános politikai helyzeten kívül Mailáth György egyéniségében vélte megtalálni:

„Mi a főrendiház most? Üres, kihalt, gazdátlan állomás azon az úton, melyen a képviselőházi határozatok a királyhoz s a király határozatai a képviselőházhoz eljutnak. Mint a vasúti vonat megáll némely állomáson, mert az a rend, de ott azért se be nem száll senki, se ki, se be nem raknak semmit, csakis az őr adja meg az őrjelet, nagy álmosan és unatkozva: épp úgy van most a törvényhozás a főrendiházzal. S az az időszak, mely alatt a főrendiház ide jutott, teljesen összeesik a nagy tekintélyű országbíró főrendiházi elnökségével. Nem állítjuk, hogy az ő akarata, még azt sem, hogy az ő egyénisége idézi elő ezt a helyzetet. Magukban a főrendekben s rajtuk kívül az általános politikai helyzetben rejlik az ok, mely a süllyedést előidézte. De azért Mailáth György politikai egyéniségéről is van néhány megjegyzésünk. A főrendek régi fényes gárdája, a Széchenyi-iskola növendékei, s ez iskola epigonjai, kik a két Batthyányval együtt álltak ott a köztevékenység élén, elöregedtek vagy elhaltak vagy visszavonultak. Az új nemzedék léha, bátortalan, eszmétlen s gyakorlatlan, s ily seregben olyan merev és imponáló egyéniség, mint Mailáth a kellőnél nagyobb súllyal érvényesül. Azonkívül ő az első országbáró, ő a legfőbb ítélőszék első bírója, a legmagasabb rend tulajdonosa, tehát a korona által is leginkább kitüntetve. Ennyi egyéni s ennyi külső előny birtokában teljességgel nem csoda, ha ő minden élenkebb életjelenséget agyonnyom súlyával. Csak azon csodálkozunk, miként fér meg Mailáth önbecsérzetével az a gondolat, hogy éppen az ő elnöksége alatt kelljen politikai nullává törpülnie annak a törvényhozó testületnek, mely egykor oly fényes és oly hatalmas volt.”³⁴

³⁴ A ház megalakult. *Egyetértés* 1881. október 4. 1.

1885-ben a főrendiházi reform képviselőházi vitája során Szilágyi Dezső, a Mérsékelt Ellenzék egyik vezető politikusa, annak a nézetének adott hangot, hogy a nagyarányú távolmaradás magyarázata „egyrészt az örökös tagok indolentiája [közönye], másrészt pedig azon körülmény, hogy azok egy része a diplomatiánál, a másik része a hadseregnél van elfoglalva, egy része el van betegesedve, vagy más viszonyoknál fogva van gátolva a megjelenésben, avagy végre elaggott ember.”³⁵ Gr. Andrássy Gyula a törvényjavaslat főrendiházi tárgyalásakor az élethossziglan kinevezésre kerülő tagok arányának leszállítása melletti érvelése során tért ki a főrendiház tagjai üléseken való megjelenésének mértékére:

„Ha tekintetbe vesszük, hogy a főrendiház tagjai fizetést nem húznak, sőt még útiköltséget sem, ebből az következik, hogy a kormány a vidéki tagokra csak igen kis mértékben reflectálhat [itt: számíthat]; már csak azért is, mert azok ide-és visszautazása és itt tartózkodása oly költségeket fogna nekik okozni, melyeknek viselésére hajlandók nem volnának. Ebből következik, hogy a kormány oly 120 vagy 100 tag kinevezésére lett volna szorítva, kik rendszeren a fővárosban tartózkodnak. Ha ezzel szemben vesszük azt, hogy azon 210–[2]20-ra vett számba, ahányan fognak lenni ezentúl a főrendiház örökös tagjai, több főherceg és olyanok is vannak felvéve, kik ma 10–15-en a képviselőházban vannak, és Horvátország részéről is néhány mágnás, akkor már ez magában megváltoztatja az arányt. De még inkább megváltoztatja az, ami igen természetes, hogy tudniillik a főrendiház tagjai közül mindig igen sokan lesznek, kiket diplomatiái missio, vagy valamely más hivatal, vagy koruk és elfoglaltságuk távol tart a háztól. Hogy ez gyakorlatilag mindenütt úgy van, bizonyítja Anglia példája. Ott, ha jól emlékezem, 503 tagja van a főrendek házának, s ennek dacára a házszabály 3-ra határozza azok számát, kiknek

³⁵ Képviselőházi napló 1884–1887.IV. 1885. febr. 10. (68. ülés) 65.

jelenléte érvényes határozathozatalra elégséges. Mit jelent ez? Azt, hogy ott is igen csekély számban jelennek meg néha a főrendiház tagjai különböző foglalatosságaik miatt. [...] Nálunk, hol a bérleti rendszer úgyszólván nem létezik, ha azok nagy száma, kik ezentúl hivatva lesznek főrendi jogukat gyakorolni, mindig a fővárosban akar lenni, attól félek, hogy ezen szám rövid idő múlva felette meg fog apadni. Anyagi tekintetek is kényszerítik őket arra, hogy nem mindig legyenek itt. De megvallom, ebben csak azok látnak bajt, kik a főrendiház hivatását úgy fogják fel, hogy annak minden törvényjavaslatban gáncsoskodni, hosszú beszédeket tartani és a házban általában mentül több tevékenységet kifejtteni szükséges. Én a főrendiház hivatását sohasem fogtam fel így, hanem úgy, mint politikai juryét, amelynek feladata tárgyilag ítélni azon törvényjavaslatok felett, amelyek a másik ház által elkészítve terjesztetnek hozzá. Ehhez három tulajdon kell: józan ész, hazafiság és függetlenség. A folytonos jelenlét nem szükséges, mert az, aki hivatva van egy törvényjavaslatot revideálni, talán tisztábban látja azt, ha az előkészítési stádiumban a tárgyaláson részt nem vesz.”³⁶

Andrássy tehát amellett, hogy Szilágyihoz hasonlóan határozta meg az örökös tagok távolmaradásának okait, a kortársak többségétől eltérően, engedékenyebben vélekedett az üléseken megjelenés szükségességéről.

A távolmaradásnak természetesen egyéni okai is voltak, lehettek. A főrendiház 1885–1918 között igazolt örökös tagjai névsorának összeállítása során 16 olyan főrendet találtunk, aki már a főrendiház reformjának időpontja előtt teljes korú volt, tagsági joga igazolásáért azonban mégis csak az adócenzus bevezetését követően folyamodott először. Az 1885 előtti távolmaradás okát csak néhányuk esetében sikerült valószínűsíteni. Az 1877-ben teljes korúvá vált gr. Eszterházy Mihály, illetve

³⁶ Főrendiházi napló 1884–1887. I. 1885. márc. 23. (26. ülés) 142–143.

az 1860-ban született gr. Széchenyi Géza az 1880-as évek elején afrikai, illetve tengeri utazása miatt hosszabb ideig távol volt Magyarországról. Br. Bánffy Ádám a főrendiház reformja idején már 38 éves volt, de a sokféle (bútortervezői, fafaragói, porcelánfestői, zenei) tehetséggel megáldott főurat inkább a művészi tevékenység és az erdélyi gazdasági élet fejlesztésében részvétel kötötte le.³⁷ Gr. Karácsonyi Aladár nagykorúságot elérve azonnal a képviselői pályát választotta, ami természetesen önmagában nem zárta ki, hogy a főrendiházba is meghívót kérjen, mint ahogy 1888. évi főrendiházi igazolása után is vállalt mandátumot (1902-ben). Bombelles Márk 1882-ben lett teljes korú, családja csak két évvel korábban nyert (újra) magyar grófi címet. 1889-ben folyamodott a tagsági jog gyakorlásáért. Az 1853-ban született Bolza József és négy évvel fiatalabb öccse, habár apjuk már 1881-ben elhunyt, csak 1892-ben kértek meghívót a főrendiházba. Előbbi aktív katona volt, Bolza Pál is 1894-ig mint huszártiszt szolgált a hadseregben. Már az 1880-as évek közepétől idejét birtokai irányítására és a szarvasi arborétum alapját képező kertjének fejlesztésére fordította.³⁸ A többi esetben azonban mindeddig nem találtunk magyarázatot arra, hogy 1885 előtt miért nem kért meghívót a teljes korú főnemes.³⁹ A fentiek jelzik, hogy a főrendiház meghívott tagsága 1885 előtt sem foglalta magában az arra jogosultak teljes körét. Ezekben a speciális esetekben kívül, amikor a főrendiházi tagság iránt korábban nem érdeklődő főnemesek 1885 után mégis akartak és tudtak is tagsági joguknak érvényt szerezni, természetesen számos további esetben előfordulhatott, hogy az arra jogosult főnemes nem folyamodott főrendiházi meghívásért.

³⁷ H. I.: Báró Bánffy Ádám (1847–1887). Vasárnapi Újság 1887. november 27. 798–799.

³⁸ Palov József: Adatok gr. Bolza Pál életéről és a Pepi-kertről. Szarvasi Krónika 5. (1992) 6. sz. 54.

³⁹ Gr. Haller Jenő már 1868-ban jogosult volt a tagságra, mégis csupán 1893-ban folyamodott jogosultsága igazolásáért. Ezt megelőzően egy cikluson át képviselő volt. Gr. Dessewffy Miklós 1878-tól részt vehetett volna a főrendiház ülésein, de csak apja elhunytát követően, 1894-től lett tag. Ugyanígy az apa halála után, 1903-ban kért meghívást az 1884-től teljes korú gr. Eltz Jakab és 1894-ben a nála egy évvel idősebb br. Gerliczy Ferenc. Gr. Keglevich Gyula pedig csak 55 éves korában, 1905-ben, holott előtte csak egy ciklusban volt képviselő. A „korelnök” e csoportban azonban mindenképpen gr. Khuen-Belasi Henrik volt, aki 1860-ban született, de csak 1918-ban kért meghívót (apja meghalt 1886-ban).

Keglevich István is utalt fentebb idézett beszédében arra, hogy 1885 előtt az alacsony arányú részvételben szerepet játszott, hogy a főrendiházi üléseinek időpontja csak röviddel az ülések előtt került kihirdetésre, aminek következtében nem volt elég idő a távolabbi vidékekről a fővárosba utazásra. 1885 előtt és után egyaránt elhangzott a főrendiházi tagok részéről panaszként, hogy mivel az ülések időpontjáról csak kevéssel azok megtartása előtt értesülnek, nincs elég idejük megfelelően felkészülni a törvényjavaslatok tárgyalására.⁴⁰ A főrendiház elnöksége újra és újra kísérletet tett az ülések rendszeresítésére, de mivel a főrendiház napirendjének alakulása a törvényjavaslatok képviselőházi tárgyalásának előrehaladásától függött, és befolyásolta az is, hogy a kormány egyes törvényjavaslatok elfogadását mennyire ítélte sürgetőnek, ezért a csütörtökre rendszeresített ülések mellett vagy helyett más napokra is össze kellett hívni a házat, amiről azonban a főrendiház elnöksége is rendszerint csak az ülés előtt néhány nappal értesült, ennél fogva a tagságot is csak röviddel az ülések előtt tudta értesíteni.⁴¹

⁴⁰ Az 1871. évi állami költségvetési javaslat főrendiházi általános tárgyalásának elején gr. Apponyi György a jelentés „dús tartalmára” hivatkozva javasolta, hogy a tárgyalást csak a következő ülésen folytassák. (Az 1869-ik évi ápril hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I–XIV. Szerk. Greguss Ágost, Nagy Iván. (Az 1869-ik évi ápril hó 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Pest 1869–1872. II. 1871. márc. 21. (95. ülés) 48.)

1875-ben az 1868. évi XXII. tc. hatályának meghosszabbításáról és némely rendeletének módosításáról szóló törvényjavaslat (a későbbi 1875. évi XXIII. tc.) tárgyalásakor gr. Zichy Bódog szólalt fel hasonló céllal: „Én mindig nagy tisztelettel szoktam lenni igen tisztelt elnökünk határozatai iránt, hanem megvallom, hogy ha oly fontos előterjesztések oly rövid idő alatt kerülnek kezünkhöz, hogy azokon bizony csak átfutni lehet, legalább arra volnék bátor az elnök urat felkérni, hogy amint az az utolsó előtti meghívásnál történt, a tárgyak sorozatát méltóztassék előbb beküldeni. [...] Azt hiszem megkívánhatjuk, hogy ily fontos kérdéseknél egy kis idő legyen engedve”. (Főrendiházi napló 1872–1875. III. 1875. ápr. 20. (145. ülés) 225–226.)

1908-ban gr. Károlyi Imrenagymágocsi birtokáról (Csongrád megye) levelet intézett a főrendiház elnöki hivatalához, amelyben kifogásolta, hogy az április 10-i ülésre a meghívót csak 12-én kapta meg, és hogy hasonló eset már többször előfordult. Kérte, hogy a meghívókat, legalább az ülések előtt két-három nappal kézhez kapja. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Országgyűlési Levéltár, Főrendiház, Hivatali iratok (a továbbiakban: K5), 6. cs., 1908-43.

⁴¹ 1868 nyarán Mailáth György elnök bejelentette, hogy az elnökség határozata szerint minden hét en csütörtökön fog a főrendiház rendes üléseket tartani. (Az 1865. évi december hó 10-dikére hirdetett országgyűlés főrendi házában naplója. I. Szerk. Greguss Ágost. (Az 1865. évi december hó 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Pest 1869. I. 1868. jún. 4. (94. ülés) 383.) A csütörtöki ülésektől

A főrendiház reformja után, 1886-ban hatályba lépett új házszabályok az érdemleges határozathozatalra és a választások megejtésére továbbra is ötven tag jelenlétét írták elő.⁴² Az új házszabályok 36. §-a kimondta, hogy a főrendiház tagjainak kötelessége a ház tanácskozásaiban részt venniük (ez a korábbi házszabályokban *expressis verbis* kimondva nem szerepelt), és ha nem tudnak megjelenni, azt be kell jelenteniük az elnöknek (ez korábban is kötelességük volt),⁴³ az elnök ezt be is jelentette a főrendiháznak, amely a megjelenés alóli felmentéről határozott (ennek rögzítése a

való későbbi eltérést bizonyítja 1873-ban br. Radvánszky Antal felszólalása. A zólyomi főispán felvetette, hogy „az ülések ezentúl nem így szakadozva akármikor, hanem folytonosan vagy a hó elején, végén vagy közepén tartatnának, hogy az időközben befolyt tárgyak tárgyalathassanak, s így elérhető volna az, hogy mind a püspök, mind a főispán urak az ülésekre megjelenhetnének”. Mailáth elnök válaszában elmondta, hogy a nyári idényben már történt kísérlet az ülések megállapított időben való tartására (ti. „hogy minden csütörtökön vagy minden második héten tartsunk ülést, mert nyáron még kevésbé lehet megkívánni, hogy azok, kik itt rendszeren lakást nem tartanak, hosszabb időn keresztül itt tartózkodjanak”), azonban vannak esetek, melyekben a tárgyak sürgőssége igényli az ülés összehívását. (Főrendiházi napló 1872–1875. I. 1873. márc. 31. (44. ülés) 231.)

1877-ben ismét Radvánszky vetette fel, hogy tekintettel a főispánok elfoglaltságára nem lenne-e lehetőség az ülések tartásának módját megváltoztatni olyan formán, hogy pl. minden hónapban előre kitűzzék az ülésnapokat. A házelnök Radvánszky javaslatát megvalósíthatatlannak tartotta: az elnökség legfeljebb annyit tudna tenni, hogy a tagokat 8–10 nappal előre értesíti azokról az ülésekről, amelyeken érdemleges tárgyalások várhatóak. Ehhez azonban a kormánytól és a képviselőház elnökségétől kapott előzetes tájékoztatására lenne szükség, hogy ti. egy-egy javaslat várhatóan mikor kerül át a főrendiházba. (Az 1875-dik évi augusztus hó 28-ára kihirdetett országgyűlés főrendi házának naplója. I–II. Szerk. Maszák Hugó. (Az 1875-dik évi augusztus hó 28-ára kihirdetett országgyűlés nyomtatványai) Bp. 1876–1878. II. 1877. okt. 31. (99. ülés) 245–246.)

1882-ben Mailáth György elnök indítványára ismét kimondta a főrendiház, hogy „most, midőn a méltóságos főrendek nagyobb része falun van” minden héten csütörtökön tart ülést érdemleges tárgyalás végett, és csak rendkívüli szükség esetében vagy üzenetek átvétele végett más napokon is. (Főrendiházi napló 1881–1884. I. 1882. máj. 4. (25. ülés) 165.)

Az ülések időzítésének problémája 1885 után is jelentkezett. Így például, amikor 1893-ban Miron Romanul görögkeleti román metropolita kifogásolta, hogy a felekezeti tanítók fizetésének rendezéséről szóló törvényjavaslat az ortodox pünkösd másodnapján került napirendre, Szláv József főrendiházi elnök kijelentette, hogy a delegációk működésére és az országgyűlés küszöbön álló bezárására való tekintettel nem lehetett a tárgyalásra más napot választani. A törvényjavaslat tárgyalása eredetileg tíz nappal korábban volt kitűzve, akkor azonban a Ház határozatképtelen volt. (Főrendiházi napló 1892–1896. II. 1893. máj. 19. (30. ülés) 172.; 1893. máj. 29. (31. ülés) 188.)

⁴² A főrendiház házszabályai. [A főrendiház 1886. január 30-i ülésén elfogadott szöveg]. In: A főrendiház szervezete megvilágítva a fennálló törvények, szabályok és rendeletek által. Kiad. Szerencs János. Bp. 1893. 183., 37. §

⁴³ Lásd A felsőház házszabályai 1848. 15., 54. §; A főrendiház házszabályai 1872. 18., 56. §.

hárszabályban viszont új elem volt). A bizottsági tagokra, a főrendiházi jegyzőkre és a háznagyra vonatkozóan hasonló előírás lépett hatályba.⁴⁴

A határozat- és tanácskozásképesességhez szükséges létszám a képviselőházban arányaiban mindvégig magasabb volt, mint a főrendiházban. Az 1848. évi képviselőházi hárszabályok a határozat- és a tanácskozásképesességhez általános többséget írtak elő, ezt az 1868 végén elfogadott hárszabályok száz főre csökkentették, majd 1875-től a tanácskozásokhoz már negyven fő jelenléte is elégséges volt.⁴⁵ A jelenlét rendszeres ellenőrzésére azonban a képviselőházban sem került sor. A népképviselői kamarában a pártfegyelem elvileg a nagyobb részvétel irányába hathatott, mégis számos esetben előfordult határozatképtelenség. A századforduló előtt a képviselőházi napló tárgymutatói szerint mindössze néhány esetben fordult elő ugyan, hogy a házelnök konstataálta a képviselőház határozatlanképeségét, ténylegesen azonban a mutatókban szereplőnél jóval több eset fordult elő már a dualizmus első évtizedeiben is.⁴⁶

⁴⁴ „Tartozik tisztének eleget tenni, illetőleg az üléseken pontosan megjelenni, esetleges akadályoztatását pedig az illető elnöknel kimenteni”. (A főrendiház hárszabályai 1886. 176., 24. §)

Ausztriában a birodalmi képviselőtről szóló 1867. decemberi törvény a határozatképesességhez képviselőházban száz, az Urak Házában negyven tag jelenlétét írta elő, előbbinél ez a létszám a tagok kb. felét, majd 1873-tól harmadát, utóbbinál kb. 13%-át tette ki. Az Urak Háza hárszabálya előírta, hogy az elnök az ülést a tagok határozatképes számban való megjelenését követően nyissa meg. A tagok kötelességévé tette, hogy az ülésekről távolmaradásukat és annak indokát előzetesen írásban jelentsek be a házelnöknek. Hosszabb vagy igazolatlan távollét elbírálását a ház döntésére bízta, anélkül azonban, hogy akár csak általánosság szintjén utalt volna arra, hogy a háznak milyen retorziós eszközök állnak rendelkezésére. Staatsgrundgesetz über die Reichsvertretung vom 21. Dezember 1867. RGBl. Nr. 141. 15. §; Geschäfts-Ordnung des Herren-Hauses mit einem Anhang, enthaltend das Gesetz vom 30. Juli 1867, RGBl. Nr. 104., Über die Behandlung umfangreicher Gesetze im Reichsrathe. Wien 1875. 8., 21. §.

⁴⁵ *Pesti S.*: Az újkori m. parl. i. m. 105., 106., 110., 328.

⁴⁶ Pl. nem említi a naplómutató az 1879. március 29-i ülést, amikor Csanády Sándor képviselő jelezte a plénumon, hogy nem kerülhet sor szavazásra, mert csak körülbelül hatvanan vannak jelen. Az 1878-dik évi október [hó] 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I–XIX. Szerk. P. Szathmáry Károly. (Az 1878-dik évi október hó 17-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Bp. 1878–1881. V. 1879. márc. 29. (100. ülés) 143.

A digitalizált képviselőházi naplókban a „nem határozatképes” kifejezésre keresés az 1865–1918 közötti időszak vonatkozásában 170 találatot eredményezett, ebből az 1901 előtti időszakra 88 találat esett. (http://www3.arcanum.hu/onap/opt/a110616.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28nem%20hat%E1rozatk%E9pes%29%20and%20PGOR%3D%28KN*%29&a=list letöltés 2014. okt. 30.)

A képviselőházi házszabályokban már 1868-tól szerepeltek az igazolatlan távollét szankcionálására vonatkozó szabályok: a ház a távollévők jegyzékét jegyzőkönyvbe iktattathatta, elrendelhetette, hogy az elnök vagy a plénum előtt megjelenve igazolják távollétüket, és ha azt nem teszik meg, jegyzőkönyvi megrovásban részesüljenek, továbbá az igazolatlanul távollévőknek megjelenésükig nem járt napidíj.⁴⁷ A képviselőház azonban a szankciók alkalmazásában sokáig nagy mérsékletet tanúsított: eltekintett a névsor felolvasása nyomán regisztrált távollévők nevének felolvasásától, illetve a távollévők igazolásra való felhívásától, mert az „a távollévő képviselőket bizonyos tekintetben kompromittálhatná”.⁴⁸

Míg a képviselőház esetében 1875-től a házszabályok szerint a bizottságok határozatképességéhez tagjaik általános többségének, 1887-től pedig az osztályok,

Mikszáth Kálmán az Országos Hírlap 1898. január 9-i számában megjelent tárcája alapján is a mutatókban szereplőknél több előfordulást feltételezünk:

„A parlamenti ülések eleje nem igen szokott érdekességekkel szolgálni. Formaságok és formaságok, legfőlegb néha valami érdekesebb bejelentés, amit azonban rendszerint jó eleve megsejt a tisztelt Ház. Az első szónokok sem olyan fából valók, hogy okvetlenül magukra vonnák a figyelmet, s még a legkisebb képviselő is iparkodik valakit maga elé bocsájtani, aki az első félóra közönyét megtörje, vagy unalmát eloszlassa. A szükség-szónokok félórája ez, csak arra való, hogy a képviselő urak kényelmesen ihassák meg a kávéjukat, és ne kelljen olyan korán a parlamentbe iparkodniok. Ilyenkor tette meg Herman Ottó (mostanság Kossuth Ferenc vette át a szerepét), hogy a világ legszendőbb hangján figyelmeztette az elnököt:

– Kérem, a Ház nem tanácskozásképes.

Vagy:

– A Ház nem határozatképes.

S ha aztán az elnök kénytelen volt a jelenlevő képviselőket megolvastatni, vagy éppen az ülést is föl kellett függesztenie, – ez már szenzáció számba ment. Olyan csekély mértékű alkalmaznak az ülések elejére.” (Mikszáth Kálmán: Jelenet a t. Házban. In: Mikszáth Kálmán: Cikkek, tárcák. 1898. július–december. [Elektronikus dokumentum]. Összegejt. és „s. a.” r. Hajdu Péter. H. n. [Bp.] cop. 2009. <http://mek.oszk.hu/07100/07121/07121.pdf>, letöltés 2015. máj. 20.)

Korábban a szintén függetlenségi ellenzéki Csanády Sándor képviselő kérte az ülések elején rendszeresen a határozatképesség ellenőrzését (a „katalógus” felolvasását). (Mikszáth Kálmán: A t. Házból. [Pesti Hírlap 1886. május 12.]. In: Mikszáth Kálmán: Cikkek és karcolatok. 22., 1886. január – 1886. június. S. a. r. Rejtő István. (Mikszáth Kálmán összes művei 72.) Bp. 1978. 208.)

⁴⁷ A képviselőház rendszabályai [1868]. In: Az 1865. évi december hó 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. VII. Szerk. Greguss Ágost. (Az 1865. évi december hó 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Pest 1868. 454. sz. 169., 172. §

⁴⁸ Olay Lajos függetlenségi képviselő hozzászólása. Az 1901-dik évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I–XXXI. Az 1901-dik évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Bp. 1902–1905. XIII. 1903. márc. 20. (233. ülés) 275.

illetve a bizottságok határozatképességéhez tagjaik legalább harmadának jelenléte volt szükséges, és a bizottság egymás után kétszeri határozatképtelensége esetén a távolmaradt tagok megnevezésre kerültek a plénumon, ennek nyomán pedig a képviselőház elrendelhetette helyükre más tagok választását a bizottságba,⁴⁹ addig a főrendiház esetében (mint említettük) az intézmény reformját követően sem került rögzítésre a bizottságok esetében a határozatképesség minimuma.⁵⁰ Figyelemre méltó, hogy a megjelenési, illetve a plenáris és bizottsági ülésekről távolmaradási bejelentési kötelezettség elmulasztása esetére az 1886. évi főrendiházi házszabály sem helyezett semmilyen szankciót kilátásba. 1885 előtt, főleg az 1867 utáni években a főrendiház távolmaradó tagjai viszonylag jelentős számban jelezték előzetesen rövidebb-hosszabb távollétüket a főrendiház elnökéhez intézett levél vagy távirat formájában (ezek a főrendiház elnöki és hivatali iratai között maradtak fenn). A főrendiház reformját követő évtizedekben azonban megváltoztak a szokások: többnyire már csak a jegyzők, az alelnökök és az egy-egy téma bizottsági vagy plenáris tárgyalásán való megjelenésre táviratilag felkért tagok tájékoztatták a főrendiház elnökségét arról, hogy nem tudnak megjelenni.

1885 után is előfordult, hogy az alacsony számú részvétel akadályozta a főrendiház munkáját. 1893 májusában a községi és felekezeti tanítók fizetésének rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása során gr. Zichy Nándor a megjelent

⁴⁹ A képviselőház házszabályai a képviselőháznak 1875-ik év május 20. és 21-én tartott üléseiben elfogadott módosítások szerint. Bp. 1875. 44., 114. §; A képviselőház házszabályai [1878]. Bp. 1878. 45., 114. §; A képviselőház házszabályai [1887]. Bp. 1896. 90–91., 123. §; A képviselőház házszabályai [1899]. Bp. 1899. 96–97., 124. §; A képviselőház házszabályai [1908]. Érvényes az 1906–1911-iki országgyűlés harmadik ülésszakától az országgyűlés végéig. Bp. 1908. 109–110., 139. §)

Miután 1897 nyarán az összeférhetlenségi bizottság tagjai egymást követően kétszer sem gyűltek össze határozatképes létszámban, a házszabály értelmében felolvasásra került a mindkét alkalommal távolmaradt tagok neve, a ház döntésének megfelelően azonban nem került sor új választásra. Az 1896-dik évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I–XXXVII. (Az 1896-dik évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Bp. 1897–1901. VII. 1897. évi júl. 1. (126. ülés) 266–267.

⁵⁰ Csak az igazoló bíróság esetében rögzítette, hogy a határozathozatalhoz az elnökön kívül legalább hat tag jelenléte szükséges. A főrendiház házszabályai 1886. 168–169., 13. §

főrendek csekély számára és a felekezetek képviselői egy részének távollétére hivatkozva indítványozta a tárgyalás elhalasztását. Szavazásra került sor, a többség nem kívánta elhalasztani a tárgyalást. Zichy Nándor kérésére azonban a jelenlévő tagok megszámlálásra kerültek, és az elnök kimondta, hogy mivel csak 37 tag van jelen, a javaslatok tárgyalását el kell halasztani.⁵¹ 1897 június 25-én a honvéd nevelő- és képzőintézetekről szóló törvényjavaslat tárgyalása előtt az elnök negyed órára felfüggesztette a főrendiház ülését, mert hiányzott a határozathozatalhoz szükséges létszám.⁵²

A képviselőházban 1901 után a korábbinál többször jelentette ki a házelnök a plenáris ülés határozatképtelenségét.⁵³ Ebben szerepet játszott, hogy 1903-tól a képviselőházi ellenzék a technikai obstrukció eszközeként alkalmazta a határozatképeség megállapítására vonatkozó kérést.⁵⁴ Az 1906–1910 közötti időszakban szintén magas volt a regisztrált esetek száma (bár az ellenzék szerint a képviselőházi elnök sok esetben nem állapította meg a határozatképtelenséget, amikor pedig az fennállt),⁵⁵ amihez a kormányzó koalíció, illetve az azt alkotó pártok bomlása nagyban hozzájárult. A képviselőházban 1910 után, és különösen a háború alatt

⁵¹ Főrendiházi napló 1892–1895. II. 1893. máj. 19. (30. ülés) 172.

⁵² Az 1896-dik évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója. I–V. (Az 1896-dik évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai) H. n. [Bp.] 1898–1901. I. 1897. jún. 25. (16. ülés) 141.

⁵³ A képviselőház naplóiban a „nem határozatképes” kereső-kifejezésre az 1901–1905 közötti időszakra vonatkozóan érkezett a legtöbb (48 találat).

⁵⁴ Képviselőházi napló 1901–1905. XIII. 1903. márc. (232. ülés) 19. 267–273.

⁵⁵ Lásd Farkasházy Zsigmond ellenzéki függetlenségi képviselő felszólalását: „A [házsabály] 195. §[a] ugyanis ezt mondja (*olvassa*) : »A jegyzőkönyv hitelesítésére, ha annak tartalma ellen kifogás nem tétetett, valamint a tanácskozásra negyven, határozathozatalra száz tag jelenléte szükséges«. Tudjuk, hogy az elnökség az utolsó években állandóan azt a gyakorlatot honosította meg, hogy a határozatképeség és a tanácskozási képesség megállapítása tekintetében teljesen figyelmen kívül hagyta ezt a szakaszt, és csakis az ellenzék, illetőleg a kisebbség részéről jövő figyelmeztetések esetén és akkor is csak kivételesen alkalmazta ezt a szabályt, nevezetesen ezen esetekben gondoskodott arról, hogy a tanácskozási és határozatképeséghez szükséges számú képviselő jelen legyen.” (Az 1906-dik évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I–XXVI. (1906-dik évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Bp. 1906–1910. XXIV. 1909. febr. 13. (418. ülés) 3.) Szmracsányi György néppárti képviselő hasonló értelmű felszólalása: Képviselőházi napló 1906–1910. XXV. 1909. okt. 9. (458. ülés) 400.

csökkent azon esetek száma, amikor a házelnök határozatképtelenséget állapított meg. Ezt nem annyira a háború első éveiben az ellenzék által követett önkorlátozó magatartás okozhatta, hanem sokkal inkább az 1913. évi házszabály-módosítás, amely egyrészt hatvan főre szállította le a határozatképességhez szükséges létszámot, másrészt a házelnök jogkörébe utalta a névsor felolvasásának kezdeményezését.⁵⁶

A fentiek alapján a főrendiházi és a képviselőházi határozatképtelenségi esetek között tehát megállapítható néhány eltérés. A főrendiházban az ok valószínűsíthetően az érdektelenség volt, szemben a képviselőházzal, ahol az obstrukció idején a hosszú ülések, a koalíciós időszak második felében pedig a politikai széthúzás is szerepet játszott. További különbség volt, hogy a képviselőházban ilyen esetekben általában elégségesnek bizonyult a szünet elrendelése (sok esetben ugyanis a honatyák jelentős része az üléstermen kívül, de az országház épületében tartózkodott),⁵⁷ a főrendiházban azonban gyakoribb volt, hogy a tárgyalást be kellett zárni és a szavazást másik ülésnapra halasztani. A koalíciós kormányzás, illetve az 1906–1910. évi országgyűlés idején a képviselőház eleinte továbbra sem lépett fel a határozatképtelenséget előidéző képviselőkkel szemben, de aztán szigorodott az eljárás, s így a 20. század első évtizedének végén az is előfordult, hogy a ház eltekintett ugyan attól, hogy a szavazásról távolmaradtakat igazolásra az elnök maga elé idézze, a napidíj kiutalására viszont addig nem került sor, amíg az érintettek távollétüket nem igazolták.⁵⁸ 1910 után a szankcionálás enyhült, a napidíj letiltására már nem került sor, viszont (amennyiben a névsorolvasás a napirend tárgyalásának lezárulta után történt) igazolni kellett a távollétet.⁵⁹

⁵⁶ Pesti S.: Az újkori m. parl. i. m. 326.

⁵⁷ A képviselők ülésterem és a folyosó közötti „fluktuációjára” lásd például: Mikszáth Kálmán: A t. Házból. [1886. márc. 20.]. In: Mikszáth K.: Cikkek és karcolatok. 22. i. m. 174–175.

⁵⁸ Képviselőházi napló 1906–1910. XXV. 1909. okt. 12. (459. ülés) 424–425.

⁵⁹ Az 1910-dik évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I–LXI. (Az 1910-dik évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Bp. 1910–1918. 1911. jún. 27. (187. ülés) 192.; Képviselőházi napló 1910–1918. XIII. 1911. dec. 20. (318. ülés) 446.

A főrendiház bizottságainak munkájában továbbra is fennakadást okozott a tagok távolmaradása. 1886-ban a mentelmi bizottság létszámát azért növelték meg hétről 12 főre, mert „a tapasztalás [...] azt bizonyította, hogy nem ritkán a hét tag közül, mivel a két póttag behívása iránt előre senki sem lehetett tájékozva, csekély számmal jelentek meg, s a tárgyalandó kérdések sokkal fontosabbak voltak, semhogy azok felett két-három tag határozhatott volna”.⁶⁰ A bizottságok határozatképességéhez szükséges létszámára vonatkozóan továbbra sem született megkötés. 1914 májusában a mentelmi bizottság ülése nem volt megtartható, mert azon a bizottság tagjai közül senki sem jelent meg.⁶¹

A főrendiház elnöksége ahogy korábban, úgy 1885 után is a hirdetmények és körlevelek mellett egy-egy szavazás előtt névre szóló meghívásokkal, bizottsági ülések előtt igyekezett a határozathozatalhoz szükséges létszámot biztosítani; emellett a formális jellegű ülések számának csökkentésével próbálta előmozdítani az intézmény zökkenőmentes működését. 1886 elején az új házszabályok megalkotására kiküldött bizottság „a tanácskozásokban a tagok lehető élénk részt vételének biztosítása céljából szükségesnek látta [...] oly módozatokról gondoskodni, melyek amellet, hogy a törvényhozás rendes menetét indokolatlanul nem gátolják, figyelembe veszik a főrendiház tagjai egyéb viszonyait és körülményeit”,⁶² így igyekezett a „tárgy nélküli szükségtelen üléseket” kiiktatni.⁶³ A bizottság ennek érdekében az elnök hatáskörébe

⁶⁰ Br. Sennyey Pál főrendiházi elnök. Főrendiházi napló 1884–1887. II. 1886. febr. 15. ([az 1885. évi VII. tc. alapján szervezett főrendiház megalakulásától számított] 22. ülés) 80.

⁶¹ MNL OL, K 3 Országgyűlési Levéltár. Főrendiház. Elnöki iratok, 61. cs. 1. tétel (Tárgyi csoportokba nem sorolt iratok) 1914-305.

⁶² Az 1884-dikévi szeptember hó 25-ére [! 27-ére] hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. I–XXIV. (Az 1884-dik évi szeptember hó 25-ére [! 27-ére] hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Bp. 1884–1887. 225. sz. 144.

⁶³ „Eddig a legtöbb ülést üzenetek átvétele tette szükségessé, amelyek folytán a tárgy bizottságnak adatott ki, mely azt tárgyalván, jelentését bemutatta, és azután a tárgyalás egy harmadik ülés napirendjére tűzetett ki. Most mindez egyszerűsítve lesz azáltal, hogy több rendbeli törvényjavaslat előkészítetvén a bizottság által, a főrendek előre megállapított időszakban azok tárgyalásához készülhetnek, és annak idején hozzáfoghatnak, így nem kénytelenek többé érdemleges munka nélkül

kívánta utalni a képviselőházi üzenetek, határozati és törvényjavaslatok, indokolások és bizottsági jelentések, valamint a főrendiházhoz beérkezett iratok átvételét, a kinyomtatásukról és a tagokhoz vagy a bizottságokhoz továbbításáról történő intézkedést.⁶⁴ A házszabály-tervezetnek az ülések összehívására vonatkozó szakaszai lényegüket tekintve megegyeztek az addigi szabályozással.⁶⁵ A tervezet főrendiházi megvitatásakor br. Sztáray Antal azonban többek nevében felvetette, hogy „a főrendiház bizonyos rendes időszakok alatt összehalmozódó tárgyait lehetne együttesen tárgyalás alá venni, mire nézve az időt mindig a nagyméltóságú főrendiház határozná meg”. Gr. Zichy Nándor ezzel szemben azon a véleményen volt, hogy „nem kívánhatni azt, hogy előre kiszabott időszakok által magát a törvényhozás menetét megakassza, és [...] a főrendiház jóllehet az országgyűlés együtt van, üléseket ne tarthasson”. Rámutatott, hogy „a képviselőház tárgyalási rendszere szintén azt hozza magával, hogy nem lehet előre, évekre megmondani, mikor lesznek a főrendiházban tárgyalandók a képviselőház által elfogadott törvényjavaslatok”. Br. Prónay Dezső azt

ülésre összejönni.” – mondta gr. Zichy Nándor, a házszabály-tervezet megalkotására kiküldött bizottság tagja.

Br. Maithényi László bizottsági tag ehhez hozzátette: „Eddig tartattak úgynevezett receptionalis ülések, azonban azon észlelet történt, hogy ezek a ház tagjainak érdekeltségét éleszteni nem képesek, sőt ellenkezőleg arra zsidbasztólag hatnak. A 33. §. e baj correctivumát abban keresi, hogy az átküldött törvény- vagy határozati javaslatok ne mindig azonnal vétessenek tárgyalás alá, hanem akkor történjék a tárgyalás, ha a tárgyalandó javaslatok nagyobb számmal érkeztek be; épségben maradván emellett a ház elnökének azon joga, hogy sürgős esetekben rendkívüli ülést hívhasson össze.” Főrendiházi napló 1884–1887. II. 1886. jan. 30. ([az 1885. évi VII. tc. alapján szervezett főrendiház megalakulásától számított] 21. ülés) 73–76.

⁶⁴ A változtatáshoz az 1885. évi VII. tc. 27. §-a alapján kiküldött országos bizottság javaslata alapján született határozat szolgált alapul. A házszabály-tervezet ezen szakaszát a főrendiház változtatás nélkül elfogadta (A főrendiház házszabályai 1886. 195–196., 66. §).

⁶⁵ „A főrendiház rendes üléseinek idejét, napját és óráját a ház beleegyezésével az elnök állapítja meg [...] Ha a ház szünetelése közben rendkívüli sürgősség esete adná elő magát, a ház elnöke időközben rendkívüli ülést hívhat össze, s a ház a napirend elfogadása felett határoz.” (A főrendiház 1886. évi házszabályaiba 33–34. §-ként került be.)

Korábban az alábbi szabályozás volt érvényben: „A legközelebbi ülés napját rendszerint a ház beleegyezésével, valamint a napirendet is az elnök állapítja meg. A napirend a háznak arra kijelölt helyiségeiben közszemlére kiteendő, s a tagoknak az ülésre való meghívással egyidejűleg tudtul adandó.” A főrendiház házszabályai 1872. 7., 21. §.

javasolta, hogy a főrendiház ülésezése ne legyen a házszabályokban előre megállapított időszakokhoz kötve, ám a ház országgyűlés elején állapítsa meg üléseinek „ciklusát”, majd minden naptári év elején további rendjüket. Emellett azonban az elnöknek joga legyen rendkívüli ülések összehívására. A főrendiház azonban változatlanul fogadta el a házszabálybizottság által javasolt szöveget, és mellőzte Sztáray és Prónay indítványát, amely a szakaszt újabb szövegezés céljából a bizottsághoz kívánta utasítani.⁶⁶

Az 1886. évi házszabály megalkotásakor követett elv, mely szerint akkor kerüljön sor plenáris ülésekre, ha több tárgyalási téma gyűlik össze, a gyakorlatban nem érvényesülhetett maradéktalanul, ugyanakkor viszonylag gyakoriak voltak a miniszterelnök kérésére az elnök által sürgőséggel összehívott ülések. Az 1897. június 25-i ülésen Dessewffy Aurél kérte az ülésekre nézve „commassatio” életbeléptetését (ez alatt feltehetően azt értette, hogy az elnök az ülés összehívásával várja meg azt, hogy több megvitatandó tárgy legyen), valamint „kellő időben megtartásukról intézkedni”, mert „két nap alatt alig jöhet fel a vidékről az ember, aki részt akar venni az ülésen”, különösen a nyári hónapokban, amikor a „földműveléssel foglalkozók birtokaikon vannak elfoglalva”. Kijelentette, „ha júliusban vagy augusztusban új esetek lennének, én kötelességemnek fognám tartani, hogy provocáljam [itt: kezdeményezzem] a ház tagjainak megszámlálását, és ha nem volnának elegenden, akkor határozatot hozni egyáltalán nem lehetne”. Tóth Vilmos főrendiházi elnök méltányosnak tartotta Dessewffy kívánságát, és kijelentette, aszerint fog eljárni. Ugyanakkor rámutatott, hogy az aktuális ülés már 4–5 nappal korábban kihirdetésre került, ezért semmi sem indokolja, hogy nem gyűltek össze a főrendek a határozathozatalhoz szükséges számban.⁶⁷ Nem volt ez másként 1906–1910 között a

⁶⁶ Főrendiházi napló 1884–1887. II. 1886. jan. 30. ([az 1885. évi VII. tc. alapján szervezett főrendiház megalakulásától számított] 21. ülés) 73–76.

⁶⁷ Főrendiházi napló 1896–1901. I. 1897. jún. 25. (14. ülés) 142.

koalíciós kormányzás időszakában sem. 1908-ban Nagy István elnöki titkár arról tájékoztatta a késedelmes meghívás miatt reklamáló gr. Károlyi Imrét, hogy a postázást késleltette, hogy a főrendiház elnöke a miniszterelnökkel csak az ülés előtt két nappal, kora délután jutott megállapodásra az ülés időpontjáról. Nem tudta megígérni, hogy Károlyi kérésének megfelelően az ülések előtt két-három nappal megtörténjen a meghívók kézbesítése, mert

„nálunk a bizottsági és plenáris ülések idejének megállapítása többnyire rögtönözve történvén, ekként akárhányszor nincs már időnk a távollévő főrendeket egyáltalán meghívhatni, vagy ha ezt meg is tesszük, a postára adott meghívóknak kellő időben való odaérkezése lehetetlennek bizonyul, de a meghívók azért mégis elküldendők. Ha az irodának a szükséges teendők ellátására elégséges idő áll rendelkezésére, akkor a meghívók is rendesen küldhetők, és küldetnek is, azonban az ülések határidejére nézve gyakran egy, sőt néha csak félnapokkal előbb nyerünk értesítést és utasítást, akkor a főrendek egyébkint jogos igényeinek teljesen lehetetlen eleget tehetnünk.”⁶⁸

1885 után az örökös tagsági joggal rendelkező családok tagjainak részvételét a fiágon bekövetkezett kihalások és a cenzus együttesen csökkentették. 1895-ben br. Bánffy Dezső miniszterelnök azzal indokolta örökös főrendiházi tagság nagyobb számú adományozására vonatkozó felterjesztését, hogy

„az [1885 óta] újonnan rangemelésben részesült családok száma még csak felét sem pótolja a kihalt nagynevű családoknak, mint amilyenek voltak például a Brenner, Győry, Karacsay, Mikó, Reviczky, Sándor, Somogyi, Vécsey, Viczay

⁶⁸ Nagy István elnöki titkár levele gr. Károlyi Imrének. Bp., 1908. ápr. 13. (Fogalmazvány). MNL OL, K 5, 6. cs., 1908-43.

stb. grófi és Augusz, Bakonyi, Bésán, Geringer, Gervay, Izdenczy, Mesznil, Rudics, Simonyi, Sina stb. bárói családok”.

Hozzátette, még szembetűnőbb az aránytalanság, ha az örökös jogú családok és a vagyoni képesítettségük alapján jogosultságukat ténylegesen gyakorló családok számát vetjük össze (a jogosult 17 hercegi családból hat, a jogosult 130 grófi családból 52, a jogosult 116 bárói családból 26 gyakorolja részvételi jogát). Rámutatott, hogy „[a] jogosultságukat nem gyakorló családok egy része ugyan oly indigena családokra esik, melyek ez idő szerint már az országban mi vagyonnal sem bírnak, s itt sem laknak, a túlnyomó nagy többségüknél azonban a törvényhozói jog gyakorlásának egyedüli akadálya az, hogy nem bírnak nagy nevüknek megfelelő vagyonnal”.⁶⁹

⁶⁹ A felterjesztés nyomán Ferenc József engedélyezte, hogy a miniszterelnök legfeljebb tíz örökös főrendiházi tagsági jog adományozására előterjesztést tegyen. 1895-1331/M.E., lelőhelye: MNL OL, K 26 Miniszterelnökségi Levéltár. Központilag iktatott és irattározott iratok, 338. cs., 1895-176.

Recenziók

Both Noémi Zsuzsanna

FÁBÓL VASKARIKA. A MAGYAR KATONAI KÖZIGAZGATÁS ÉSZAK-ERDÉLYBEN

Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940. Összeállította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Sárándi Tamás. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2016. 623 old.

Sárándi Tamás *Levezényelt visszacsatolás* című kötete a csíkszeredai Pro-Print kiadó egyik fontos könyvsorozata, a *Források a romániai magyarságtörténetéhez* darabjaként látott napvilágot (a sorozat elkészítésében a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Központjának Kisebbségkutató Intézete működik közre). Korábban ennek a sorozatnak a keretében jelent meg többek között György Béla könyve az Országos Magyar Pártról, Stefano Bottoni dokumentumgyűjteménye az 1956-os forradalom erdélyi hatásairól, Nagy Mihály Zoltán és Olti Ágoston kiadványa a Magyar Népi Szövetségről, Gidó Attila munkája a két világháború közötti erdélyi zsidó társadalomról és Novák Csaba Zoltán két kötete a Ceaușescu-korszak magyarságpolitikájáról.¹

¹ Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez (A vezető testületek jegyzőkönyvei). Összeáll., bev. és jegyz. ellátta György Béla. Csíkszereda, 2003.; Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959). Összeáll., bev. és jegyz. ellátta Stefano Bottoni. Csíkszereda, 2006; Érdekképviselő vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez (1944–1953). Összeáll., bev. és jegyz. ellátta Nagy Mihály Zoltán, Olti Ágoston. Csíkszereda, 2009.; Úton. Erdélyi zsidó társadalom és nemzetépítési kísérletek (1918–1940). Összeáll., bev. és jegyz. ellátta Gidó Attila. Csíkszereda, 2009.; Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája (1965–1974). Összeáll., bev. és jegyz. ellátta Novák Csaba Zoltán. Csíkszereda, 2011.; Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. (1974–1989). Összeáll., bev. és jegyz. ellátta Novák Csaba Zoltán. Csíkszereda, 2016. – A kötetek nagy része online is elérhető az Adatbank (www.adatbank.ro) oldalán.

A jelen kiadvány fölött is bábáskodó szerkesztőbizottsági elnök, Bárdi Nándor koncepciójának megfelelően a sorozat keretében megjelenő kiadványok mindegyike egy, a témára vonatkozó alapos bevezető tanulmányt tartalmaz. Ez a bevezető jelen esetben egy közel 200 oldalas, monografikus igényű elemzést jelent. Ezt követi a 143 dokumentum, hasonló terjedelemben. A több mint félezer oldalas kötetben való tájékozódást nagyban megkönnyíti a hely-, illetve intézmény- és személynévmutató. A fontosabb tételekhez tartozó leírásokkal utóbbiak lexikonként is szolgálnak.

Az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás hatásköre, Felvidékhez és Kárpátaljához hasonlóan, igen kiterjedt volt. Feladatai közé tartozott a községi/városi és vármegyei közigazgatás-, a gazdasági élet, illetve az oktatás megszervezése, az igazságszolgáltatás ellátása, a közélet, a szociális ellátás, a menekültügy és a „zsidókérdés” kezelése is. Mindezen kérdésköröket külön alfejezetekre tagolva tárgyalja a szerző. A kötet névleg Észak-Erdély bécsi döntést követő három hónapja, tehát az 1940. szeptember 5. és november 26. közötti időszak eseményeit mutatja be, időbeli keretei azonban a katonai közigazgatás periódusán messze túlnyúlnak. Az előzményeket illetően a szerző sok helyen ír a két világháború közötti állapotokról, és rendszeresen utal arra, hogy mi történt a polgári közigazgatás, sőt a második világháborút követő időszakban. Hasonlóképpen forrásokat közöl a katonai közigazgatást megelőző, illetve az azt követő napokra, hetekre vonatkozóan is.

A dokumentumok tíz tematikus blokkba csoportosítva,² ezeken belül pedig a kronológia elvét követve szerepelnek. Az iratokat a mai helyesírás szerint, adott esetben fordításban közli Sáránci Tamás. Többségük a Szatmár (57 dokumentum),³ Kolozs (hét dokumentum), Maros (18 dokumentum) és Hargita megyei (két

² *A bécsi döntés és a magyar–román katonai tárgyalások; A bevonulás során történt atrocitások – a német-olasz különbizottság működése; A közigazgatás kiépülése – az alkalmazások kérdése; Közélet – szociális kérdés; Internálások, kiutasítások – menekültkérdés; A román egyházak helyzete – „templomrombolások”; Oktatáspolitikai; A zsidókérdés; A földkérdés; A katonai közigazgatás mérlege – összefoglaló jelentések.*

³ Miután a Szatmár megyei levéltárban őrzött anyag a legterjedelmesebb, az innen származó iratok a kiadványban is felülreprezentáltak.

dokumentum), illetve a bukaresti levéltárból származik (három dokumentum), de vannak források a budapesti Hadtörténeti Levéltárból és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának különböző fondjaiból is (összesen 56 dokumentum). Az iratok a szakszerű forráskiadási elveknek megfelelően, szövegkritikai és magyarázó jegyzetekkel kerültek kiadásra.

A kötet bevezető tanulmányában a szerző egyszerre törekszik az általános tendenciák megragadására és esettanulmányok révén a tágabb értelemben érvényesnek gondolt kép árnyalására. Így például a katonai közigazgatás első intézkedéseinek ismertetését követően a bevonulás során történt ördögkúti, ippói, ombozteleki és bánffyhunyadi incidensekről kapunk képet, a közigazgatás működésének mechanizmusai mellett a szatmári álláskérő levelek érvrendszerét ismerjük meg, a szociális helyzet jellemzőit követően a Szatmár megyéből elmenekültek társadalmi összetételét vizsgálja, a „nemzetiségi” és „zsidó” középosztály lehetőségeiről szóló fejezetben Czira Árpád és Borgida József ügyvédekről is van egy-egy biografikus elemzés, a „zsidóság” általános helyzetének ismertetését követően pedig a rendezetlen állampolgárságuk miatt kiutasított csíkszeredai „zsidók” tragédiája körvonalazódik.

A korábban önállóan is publikált esettanulmányok kissé mozaikossá teszik a szöveget, ám a bevezető tanulmány legizgalmasabb és legkevésbé kifogásolható részeit képezik. Az általános kép megrajzolásánál a tapasztalatok sokféleségének rekonstruálását a szerzőnek nem sikerült, nem sikerülhetett maradéktalanul teljesítenie, ami a töredékesen és térbeli megoszlását tekintve is aszimmetrikus forrásadottságokra, de a felhasznált és közzétett iratanyag egyoldalúságára is visszavezethető. A kötetben szerepeltetett iratok ugyanis szinte kivétel nélkül az állami bürokrácia működése során keletkeztek, ami miatt féltő, hogy elvesznek vagy háttérbe kerülnek a hatalom céljaival nem azonosulók, illetve az azzal azonosulni nem tudók, nem kevésbé az „alulnézet” perspektívái. Például az a megállapítás is

szemlélteti a hiányt, amely szerint a katonai közigazgatás időszakának leginkább pozitív fejleményei a kultúra terén figyelhetők meg (165–166.). Nyilvánvaló, hogy a két világháború közötti kisebbségi helyzethez képest az 1940-es váltásnak pozitív hatásai is voltak, hiszen ekkor sikerült kiépíteni a teljes körű magyar oktatást, ráadásul a folyamatok viszonylag gyorsan lezajlottak, így 1940 őszén a legtöbb településen már a tanítás is elkezdődött. Ezzel együtt, a mérleg megvonásakor tekintetbe kell vennünk többek között a román és a német kisebbség helyzetét, a „zsidók” kulturális életből való kiszorítását, a nyilvánosság fokozott ellenőrzését, vagy éppen a két világháború között létrejött magyar egyházi iskolák térvesztését is.

Egy másik, ugyancsak a kiadvány egészét érintő kérdés a katonai közigazgatásnak a „kis magyar világ” egészéről való leválasztásának létjogosultsága kapcsán vethető fel, hiszen jogi értelemben kontinuum időszakról van szó. Tudniillik a katonai közigazgatás alatt életbe léptetett intézkedések ellenkező rendelkezés hiányában a polgári közigazgatás időszakában is érvényben maradtak. A három hónap „leválasztása” emellett módszertani szempontból is megfontolandó, hiszen, miként azt a szerző írta: „A katonai közigazgatás időszakának egyik problémája, hogy bizonyos szempontból túl hosszúra nyúlt, teljes folyamatok és változások elemzéséhez viszont túl rövid volt” (165.).

Forráskiadványról lévén szó, nyilván a szakmabeliek jelentik a könyv elsődleges célközönségét. Ezt nyomatékosítja a bevezető tanulmány közel ezer – esetenként nélkülözhetőnek tűnő – jegyzete is, amely nem könnyíti meg az olvasó dolgát. A közérthetőség szempontjából azonban a kötet, kissé nehézkes stílusa és egy-két, az olvasószervező figyelmét elkerült következetlenség ellenére is eleget tesz az elvárásoknak, témája és megközelítésének újszerűsége folytán pedig teljes joggal tarthat számot a laikus olvasóközönség érdeklődésére is.

Az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás, illetve az 1940 és 1944 közötti időszak történetéről román nyelven az 1980-as években jelentek meg az első

monográfiák, ezek alaptézise szerint a „horthysta-fasiszta terror” titkos terve az észak-erdélyi román lakosság fizikai megsemmisítése volt.⁴ Ennek a narratívának a meghaladására a román történetírásban napjainkban is csak elvétve találunk példát. Ilyenképpen nem meglepő, hogy Sárándi Tamás kötetének célja „a korszak árnyalt bemutatása, illetve a román történetírás fő vonulata által sugallt szenvedéstörténeti megközelítés meghaladása, részben bírálata” (20.) volt.

Miként a 20. századi, s kiváltképpen az 1940–1944 közötti magyar–román kapcsolatnak, úgy a jelen kötetnek is a nemzetiségi kérdés a központi tényezője. Éppen ezért a munka egészét áthatja az az álláspont, amely szerint a katonai közigazgatás intézkedéseit a „keresztény magyar” lakosság pozitív diszkriminációja és a kisebbségek olykor leplezetlen hátrányos megkülönböztetése jellemezte, jóllehet „nehéz különbséget tenni a kisebbségellenes és a közigazgatás szakszerűségét célzó intézkedések között” (171.).

A katonai közigazgatás időszakáról magyar nyelven önálló munka még nem készült, a most megjelent, új forrásokat is felvonultató, rendkívül adatgazdag kötet tehát jóval több „eddigi ismereteink összefoglalójánál” (19.), miként azt a szerző munkájáról állítja. A korszak történetét kutatók számára megkerülhetetlen kiadvány azonban akkor kerülhet be a magyar és a román történetírás vérkeringésébe, ha megfelelő terjesztéssel vagy (a Pro-Print kiadó korábbi gyakorlatához hasonlóan) elektronikus közzététellel könnyen hozzáférhetővé válik, és fordításban a román történészek számára is elérhető lesz.

⁴ Mihai Fătu – Mircea Mușat: Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României (septembrie 1940 – octombrie 1944). Buc., 1985; Gheorghe I. Bodea – Vasile T. Suci – Ilie I Pușcaș: Administrația militară horthystă în nord-vestul României. Cluj-Napoca, 1988.

Wirthné Diera Bernadett

CISZTERCI HELYTÁLLÁS

Cúthné Gyóni Eszter: „Nem harcolunk, de nem is búcsúzunk...” A Ciszterci Rend Zirci Apátságának története a második világháború végétől Endrédy Vendel apát haláláig. Zirci Ciszterci Apátság, Budapest–Zirc, 2017. 353 old.

Magyarország XX. századi történetével foglalkozni igazi kihívás. A korszak tragédiái, kataklizmái mindannyiunkat érintenek, és még köztünk élnek – sajnos egyre fogyatkozó számban – azok, akik személyesen is átélték a század eseményeit. A korszak kutatóinak tehát nemcsak a levéltári források állnak rendelkezésére, hanem az eseményeket átélt személyek emlékei is. Cúthné Gyóni Eszter kötete és eddigi munkássága azt bizonyítja, hogy kellő szakértelemmel, elköteleződéssel és kitartással összhangba hozható a személyes történelem és a köztörténet.

A szerző közel másfél évtizede fáradhatatlanul kutatja a ciszterci rend magyarországi történetét. Érdeklődésének középpontjában a rend 1945 utáni története, illetve a mártírsorsú apát, Endrédy Vendel életútja áll. A témában több publikációja jelent meg, amelyek közül kiemelendő Endrédy Vendel vizsgálati

fogsága alatt írt feljegyzéseinek kiadása.⁵ 2014-ben védte meg doktori disszertációját,⁶ amelynek átdolgozott változata a most bemutatásra kerülő kötet.

Cúthné Gyóni Eszter lelkiismeretességét és a munkához való alázatos hozzáállását bizonyítja, hogy nem csupán az alcímben megjelölt két évszám (1945 és 1981) között tárgyalja a zirci apátság történetét. Amellett, hogy a rend egyetemes, illetve magyarországi történetére is kitér egy-egy fejezet erejéig, Endrédy Vendel apáttá választásával (1939) indítja elbeszélését, és egészen a következő zirci apát, Kerekes Károly benedikálásáig (1987) tárgyalja az események menetét. A korszakolásnál szembesülhetett a szerző azzal a nem könnyű kérdéssel, hogy rendtörténetet írjon, vagy a rend kiemelkedő egyéniségének, Endrédy Vendel apátnak az életére fókuszáljon. Úgy gondolom, hogy a zirci apátság és a zirci apát iránti tisztelet egyaránt megnyilvánul abban a megoldásban, hogy Gyóni Eszter azonos hangsúllyal beszél Endrédy Vendelről és a rend többi tagjáról is. Az apát mellett több kiemelkedő ciszterci szerzetes életét ismerhetjük meg közelebbről, többek között a gazdasági szakemberét, Hagyó-Kovács Gyuláét, akit Teleki Pál földművelésügyi miniszternek kért fel; a kiemelkedő tudású jogászprofesszor Baranyay Jusztinét, akit Mindszenty József perében ítéltek hosszú börtönbüntetésre; a szétszóratás idején a rendi összetartást biztosító 'Sigmund Lórántét és az ifjúság körében végzett munka összefogójáét, Palos Bernardinét.

Az olvasó számára egy munka színvonalát világosan megmutatja az a tény, hogy milyen forrásokra támaszkodik a szerző, milyen szakirodalmi bázist használ fel mondandója alátámasztására. Ezzel kapcsolatban elég azt a tény megjegyeznünk, hogy jelen kötetben 1377 lábjegyzet található, ami egyértelműen jelzi, hogy

⁵ Egy fogoly apát feljegyzései. Endrédy Vendel zirci apát feljegyzései az ÁVH börtönében. Szerkesztette, a bevezetést írta, jegyzetekkel ellátta, valamint az életrajzokat és a mutatókat összeállította: Cúthné Gyóni Eszter. Budapest, METEM-ÁBTL, 2013.

⁶ *Cúthné Gyóni Eszter: A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után. A Ciszterci Rend Zirci Apátsága 1945 és 1981 között.* ELTE BTK, Bp. 2014. (Doktori disszertáció).

tudományos munkáról van szó. A szerző egyrészt reflektál a témában korábban megjelent művekre, másrészt önálló kutatásai révén számos kérdést új kontextusba helyez. Kutatómunkájával kapcsolatban csak egy adatra térnek ki, nevezetesen arra, hogy a szerző kilenc különböző levéltár anyagát vizsgálta át, és sokszor olyan kincsekre lelt, amelyek korábban nem voltak ismeretesek sem az olvasóközönség, sem a történészszakma számára, sőt talán a ciszterci rendtagok számára sem.

A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárában őrzött anyagok közül ki kell emelnünk Horváth Konstantin naplóját, amelyet a zirci perjel gyermekkorától egészen 1969-ig vezetett, és amely 22 kötetben maradt fenn az utókor számára. A legritkább esetek közé tartozik, hogy személyes hangvételi írásokat, feljegyzéseket megőriznek egy olyan korban, amelyben bármi, bármikor a szerzővel szembeni bizonyítékká válhat, ennek tudatában kell értékelnünk ezt a különleges forrást. A napló bizonyára segítséget nyújtott Gyóni Eszternek abban, hogy tisztábban lásson az 1939-es apátválasztás kérdésében, illetve árnyaltabban tudja rekonstruálni az Endrédy Vendel letartóztatása utáni időszakot, az új („illegális”) rendi szervezet felállítását is.

A kötet címét adó idézet Baranyay Jusztin vetette papírra 1946 folyamán, mielőtt elfogadták az 1946. évi I. törvénycikket Magyarország államformájáról, amellyel megszűnt az ezeréves Magyar Királyság. Baranyay, idős szerzetesként, jogászprofesszorként és olyan értelmiségiként, akinek szocializációja és pályája kezdete az Osztrák–Magyar Monarchia idejére esett, elkötelezett királyságpárti, azaz legitimista nézeteket vallott, nemcsak a két világháború közötti időszakban, hanem utána is. Ezen eszmei nézetei alapján került szoros kapcsolatba Mindszenty József akkor zalaegerszegi apátplébánossal, aki később veszprémi püspök, majd esztergomi érsek és bíboros lett. Nem túlzás azt állítani, hogy ez a barátság okozta az idős jogászprofesszor tragikus sorsát. Baranyay a legitizmus szemszögéből fogalmazta meg, hogy „nem harcolunk, de nem is búcsúzunk”. A címválasztással feltehetőleg a

szerző azt kívánta sugallni, hogy ezt a gondolatot érthetjük az egész ciszterci rendre vonatkoztatva is. A Ciszterci Rend Zirci Apátságának tagjai ugyanis valóban nem harcoltak a kiépülőben lévő kommunista diktatúra ellen, de nem is búcsúztak, tehát nem adták fel önként azt a hivatást, amit hitük szerint Istentől kaptak, hanem megpróbálták megkeresni azokat az utakat és formákat, amelyek biztosíthatták identitásuk megőrzését és küldetésük teljesítését. A rend először – közvetlenül a világháborút követően – birtokairól volt kénytelen lemondani. Ezzel kapcsolatban a szerzőnek sikerült rekonstruálnia, hogy milyen birtokrészeket tudtak az államosítás után megőrizni. A birtokok elvesztése után nagyobb erővel és még több figyelemmel fordultak iskoláik és plébániáik felé, miközben folyamatosan készültek arra, hogy helyzetük nehezebb lesz. Az iskolák államosítása újabb sokként érte őket, ahogyan természetesen a többi felekezeti iskolát, valamint azok oktatóit és tanulóit is. Miután minden ingó és ingatlan vagyonuktól megfosztották a zircieket, személyükben és szerzetesi mivoltukban is teljesen ellehetetlenítették életüket azzal, hogy 1950-ben az állam megvonta működési engedélyüket, és ettől kezdve csak „illegálisan” tudtak működni. Az 1945 és 1950 közötti időszak folyamatos térvesztése ellenére a zirci szerzetesek hűségesek maradtak, és tartották magukat a címben megfogalmazott („nem búcsúznak”) stratégiához. Ennek legszebb példája, hogy 1950-ben, amikor Endrédy apátot letartóztatták, pillanatok alatt felállt az új rendi vezetés és szervezet. A szerző aprólékos munkával, minden egyes mozaikdarabot a helyére téve mutatta be, hogyan választották ki az új vezetőt, és hogyan kezdte meg működését a rend érdekében.

A helytállást és a következetes, de egyszerre csendes és feltűnésmentes ellenállást 'Sigmund Lóránt vezetésével sikerült megőriznie és fenntartania a cisztercieknek. A kötetből megtudhatjuk, hogy a szétszórhatást követő évtized egyrészt a pásztor nélkül maradt nyáj túlélésének szép példája, amiben kiemelkedő szerepe volt az önmagát provizorként (gondnokként) megjelölő 'Sigmundnak. Másrészt az is

kiderül, hogy a rendtagokat folyamatosan sújtó retorziók ekkor még nem tudták megtörni a szerzetesek összetartását és ellehetetleníteni hivatásuk gyakorlását, mert sikeresen alkalmazkodtak a megváltozott helyzethez. Ebben a folyamatban fordulópontot hozott az 1961-es „Fekete Hollók” elnevezésű persorozat, amely során tizenegy szerzetest ítélték hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre, de sokkal többeket vontak be az eljárásba. Ez a procedúra, valamint néhányaknál a már nem első ízben elszenvedett börtönbüntetés testileg, lelkileg és szellemileg is sokakat felmorzsolta. Sigmund László gyakorlatilag az életével fizetett a rend összetartásért és a rend fiatal tagjainak neveléséért, hiszen börtönbüntetése alatt hatalmasodott el rajta betegsége, aminek következtében szabadulása után nem sokkal meghalt. Palos Bernardin, Kádár László és Zemplén György ügynöki beszerzésének genezisének is egyértelműen az 1961-es perek környékén kell keresnünk. Endrédy Vendelt ugyancsak mélyen megrázták a szerzetesfiaival történt tragédiák, és folyamatosan gyengült benne a hit, hogy a rend valaha is újrakezdheti működését. Szerencsésnek tartom, hogy a szerző nem ebben az emberileg reménytelennek tűnő helyzetben hagyta abba a rend történetének bemutatását, hanem – az apátutódlás kérdésének középpontba emelésével – elvezeti olvasóit egészen 1990-ig, amikor ismét megindulhatott a közösségi élet Zircen.

A kötet különlegessége a gazdag képanyag, ami egyszerre teszi láthatóvá és átélhetővé azt a történetet, amely a szöveget olvasva bontakozik ki előttünk. A különféle levéltárakból és hagyatékokból származó fényképek nemcsak illusztrációként szolgálnak, hanem történeti forrásként is, elég csak összevetni egy-egy szerzetes ifjúkori, öregkori és esetleg rabosítása során készült képeit.

A szerző kutatómunkájának mélységét a mellékletben szereplő adatok, táblázatok és ábrák bizonyítják. Cúthné Gyóni Eszter összegyűjtötte az 1945 és 1990 között internált, elítélt vagy más rendőrségi kényszerintézkedés alá vont ciszterci szerzetesek névsorát, részletesen feltárta a zirci apátság birtokviszonyait, valamint a

ciszterci iskolák államosítás előtti helyzetét. A kötetben és a témában való tájékozódást gazdag apparátus segíti, a részletes levéltári, illetve szakirodalmi jegyzék az érdeklődő olvasóknak és a korszak kutatóinak is iránymutatásul szolgál.

Interjúk

„A TÖRTÉNELMI FEJLEMÉNYEK ÉRTÉKELÉSEKOR HIBA A VÉGEREDMÉNYBŐL KIINDULNI.”

Interjú Erdődy Gábor történésszel, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének egyetemi tanárával, a Történelemtudományi Doktori Iskola vezetőjével

Modern Magyarország: 1975-ben történelem-német szakon végzett az ELTE-n. Miért pont ezt a szakpárt választotta?

Erdődy Gábor: Egyrészt azért, mert volt egy csodálatos történelemtanárom az Eötvös József Gimnáziumban, Csuka József. A történelmet elsősorban neki köszönhetően szerettem meg. Azt tudtam, hogy az egyetemen a „főszakom” a történelem lesz, de kellett egy másikat is választani hozzá, és miután édesanyám óbudai sváb származású, és otthon, családi környezetben gyakran beszéltünk németül, ezért ez tűnt a legkézenfekvőbb megoldásnak. Ráadásul a felvételi pontszámokat figyelembe véve más párosításban nemigen lett volna esélyem.

M.M.: Volt olyan személy az egyetemen, akit mesterének tekinthetett?

E.G.: Mindenekelőtt és elsősorban Szabad György. Az ő előadásai, szemináriumai, speciális kollégiumai, valamint az ő pedagógusi kvalitása és történelemszemlélete, nem utolsósorban pedig morális kisugárzása mind olyan vonzerőt jelentettek, ami magával ragadott. Tőle tanultam meg például a liberális demokrácia örökérvényű tételeit a kossuthi értékrenden, eszmerendszeren keresztül. Kellems kötelességem még megemlíteni Urbán Aladár nevét, hiszen az ő Batthyány-kutatásai, 1848-as

egyetemes történeti kurzusai is sokat jelentettek számomra. Arról nem is beszélve, hogy mindenekelőtt neki köszönhetem, hogy 1978-ban az ELTE tanársegédje lettem.

M.M.: 2015-ben Szabad György temetésén az ELTE rektorhelyetteseként mondott beszédet. A nyilvános szereplés nem idegen Öntől, de itt egy különleges szerepkörben kellett helytállni.

E.G.: Igen, ez nem volt könnyű feladat. Nem is gondoltam korábban arra, hogy milyen lehet örökre elbúcsúztatni olyan valakit, akit az ember nagyon tisztelt, nagyon szeretett, és akinek sokat köszönhet. A búcsúbeszéd megírása nagyon sok érzést felkavart bennem. Mondhatnám, hogy fájdalmas élmény volt végiggondolni, újra átélni azokat az órákat, élményeket, amelyek Szabad Györggyel összekötöttek, ez komolyan megviselt. Ugyanakkor hatalmas megtiszteltetés volt, kifejezetten szerencsésnek érzem magamat, hogy ezt a feladatot megkaphattam az ELTE nevében, hiszen Mezey Barna rektor úr a temetés időpontjában nem tartózkodott Magyarországon és engem bízott meg, hogy helyettesítsem, s miután Szabad György tanítványai ugyancsak készültek arra, hogy búcsúbeszédet mondjanak, ezért a két szerep összekapcsolódott.

M.M.: Visszatérve az egyetemi évekre, a későbbi történésztársak közül kikkel indult közösen pályafutása?

E.G.: Nagyon sokakkal. Többek között azért is, mert 1973-ban Szabad György vezetésével létrejött egy tudományos diákkör, egy igazi műhely, amelyben az ő irányításával igencsak elmélyült szakmai munka folyt. Sok pályatársammal, későbbi egyetemi kollégámmal (Draskóczy István – ő nem is újkoros, Csorba László, Gerő András, Fehér György és későbbi feleségem, Csorba Csilla) együtt vettem részt ebben a próbálkozásban, és több rendezvényhez Pajkossy Gábor is kapcsolódott. Ez egy nagyon jó csapat volt szakmai és emberi szempontból egyaránt, sokat tanultam a hallgatótársaimtól, a diákkör tagjaitól. Ezen kívül a kezdeti időszakban szoros

munkakapcsolatom alakult ki Gergely Andrással, Dénes Iván Zoltánnal, és ekkor ismerkedtem meg Veliky Jánossal, a Debreceni Egyetem iskolateremtő oktatójával. Ők mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy az ismert irányba elinduljak.

M.M.: Hogyan talált rá konkrét szakterületére, kutatási témáira, miért éppen a 19. századi magyar reformkor és 1848–1849 kérdésköre ragadta magával?

E.G.: Azt már gimnáziumban is megtanultam Csuka József tanár úrtól, hogy a reformkor gyönyörű, nagyon összetett, felettébb ellentmondásos, bár gimnáziumi szinten meglehetősen nehezen értelmezhető korszak. A gimnáziumi indíttatással, majd Szabad György meghatározó hatásával vált számomra egyértelművé, hogy ezzel a korszakkal szeretnék foglalkozni. Hogy aztán miért pont ez lett a kutatásom fő iránya? Ez az előadásoknak, a szemináriumi élményeknek, a Szabad Györggyel folytatott többszöri szakmai beszélgetéseimnek és Urbán Aladár hatásának következménye, melyek eredményeként született meg az egyetemes és a magyar történelem szoros szintézisét megjelenítő bölcsészdoktori témám, a Batthyány-kormányzat európai látóköre.

M.M.: Milyen tanulságokkal szolgált ez az első téma? Mennyire nőtt a szívéhez?

E.G.: A szívem csücske, ez kétségtelen. Azzal a nagy tanulsággal, hogy a történelmi fejlemények értékelésekor óriási és félrevezető hiba a végeredményből kiindulni. Minden történelmi esemény bonyolult, ellentmondásos, összetett folyamatok végeredménye. Konkrétan 1848 nyarán a teljes európai politikai elit számára, beleértve a Habsburg-udvart és a szentpétervári külügyminisztériumot is, befejezett ténynek tűnt az egységes Németország megszületése, valamint a Habsburg Birodalom észak-italiai tartományainak elszakadása. Egy európai magyar politikus nem gondolkozhatott másban, mint az akkor realitásnak tűnő tényekben. Az 1848. évi nyári magyar külpolitikai gondolkodást nem lehet 1849. augusztusi perspektívából

megközelíteni. Ez nagyon nagy tanulság volt számomra, nemcsak 1848-ra vonatkozóan, hanem általában a történelmi események megítélése szempontjából.

M.M.: 1978-ban kezdett tanítani az ELTE-n, mi történt a közbeeső években?

E.G.: 1975-ben végeztem és kaptam egy úgynevezett tudományos továbbképzési ösztöndíjat, amely nagyjából megfelelt a mai doktorandusz ösztöndíjnak, azzal a különbséggel, hogy nem járt vele akkreditációs kötelezettség, egyszerűen csak kutathatott az ember. Ez az ösztöndíj a tanszékünk és a Néprajzi Múzeum által közösen meghirdetett lehetőség volt, azzal a megkötéssel, hogy tudománytörténeti témát kell feldolgozni. Kicsit meg is voltam illetődve, de Szabad György azt javasolta, válasszam az utolsó polihisztorként és a dualista korszak függetlenségi ellenzéki politikusaként egyaránt jelentőset alkotó Herman Ottót. Végül ez lett a kandidátusi disszertációm témája is. Ösztöndíjam 1977-ben járt le. Örök hálával tartozom Hoffmann Tamásnak, a Néprajzi Múzeum akkori főigazgatójának, aki Szabad György mellett a másik témavezetőm volt, mert felajánlott egy muzeológusi állást a Néprajzi Múzeumban, ahol egy teljes évet töltöttem el, utána vezetett vissza utam az ELTE-re.

M.M.: Mi volt a feladata a múzeumban?

E.G.: A Fényképtár munkatársa voltam, de legfontosabb és legizgalmasabb feladatomban a jelentős mértékben éppen Herman Ottó gyűjtéseiből létrehozott halászlé gyűjtemény költöztetése bizonyult. S miközben a „herman ottó-i kollekción” tárgyait egyenként kézbe vehettem, megsimogathattam, saját bőrömön tanulhattam meg, hogy a múzeumi költöztetés a leggondosabb előkészítés esetében is rendkívül időigényes, komoly szakmai hozzáértést igénylő feladat. Természetesen folyamatosan részt vettem a múzeum aktuális programjainak megvalósításában, mindenekelőtt azonban a Herman Ottó fantasztikus életművének megismeréséhez és

feldolgozásához szükséges könyvészeti adatgyűjtéssel és levéltári kutatással foglalkozhattam.

M.M.: 1985-ig az egyetemes történeti tanszéken tanított, hogyan került oda és milyen tapasztalatokkal járt az ottani oktatói munka?

E.G.: A bölcsészdoktori disszertációm megvédése (1977) után is folyamatos szakmai és munkakapcsolatot ápoltam Urbán Aladárral, s amikor az egyetemes tanszéken egy státusz megürült, ő megkeresett, hogy amennyiben elfogadom, akkor előterjesztené a belépésemet a tanszék vezetőjének. Kifejezetten szerettem az ottani munkát, elsősorban német és francia történelmet tanítottam, a 19. századi európai liberalizmust és konzervativizmust. Nagyon hasznos volt, hogy a nemzetközi szakirodalomra koncentrálni, az egyetemes összefüggéseket, háttér kontextusokat alaposan megismerhettem, nem csak olvasmányszinten, hiszen egészen más valamit elolvasni, mint tanítani az egyetemistáknak.

M.M.: Milyen tanulságokkal szolgált az egyetemes történelem tanulmányozása és oktatása?

E.G.: Azt hiszem, ez a mai napig meghatározó alapokat teremtett számomra a magyar történelem vizsgálatához. 1988-ban például kaptam egy ösztöndíjat Leuvenbe, ahol az 1831-ben elfogadott belga alkotmány előtörténetével, történetével foglalkoztam. Amint azt Szabad György előadásából korábban megtudhattam, a belga események már az 1790 körüli magyar politikai értelmiségre is meghatározó hatást gyakoroltak, arról nem is beszélve, hogy a későbbiekben az 1831. évi alkotmány az 1848. évi áprilisi törvények megalkotásánál több paragrafus esetében is mintaként szolgált. Végül részben ez lett az akadémiai doktori disszertációm témája is.

M.M.: Milyen volt ösztöndíjasnak lenni Leuvenben egy szocialista országból érkezve? Milyen kutatási tapasztalatokat szerzett?

E.G.: A nemzetközi összevetésben is kiemelkedő színvonalat képviselő Leuveni Katolikus Egyetem ösztöndíjasaként eltöltött 6 hónap (amelyet egyháztörténeti speciális kollégiumi csoporttársamnak, Várszegi Asztriknak köszönhettem) igazi mérföldkövet jelentett pályám alakulása szempontjából. Választott témámról a liberális katolicizmus legjelentősebb nemzetközi szakértőivel konzultálhattam, a Muzslay István Atya által irányított és Mindszenty József nevét viselő Magyar Kollégium lakójaként pedig a belgiumi/leuveni magyar egyetemi hallgatók közösségének is tagjává válhattam. Közvetlen közelről tapasztalhattam meg, hogyan működik az egyetemi autonómia, ami örökérvényű élménnyel és tanulságokkal gazdagított. S mindeközben szabadon olvashattam a könyvtárakban, kutathattam a levéltárakban, tarthattam előadásokat a leuveni, brüsszeli, genti egyetemen, magyar emigráns társaságokban, utazhattam keresztül-kasul Dél-Németalföld gyönyörű városaiban.

M.M.: Hogyan került át ezek után a Magyar Történeti Tanszékre?

E.G.: Pölöskei Ferenc és Izsák Lajos professzor urak 1985-ben tájékoztattak arról, hogy tanszékükön lehetőség kínálkozik egy megüresedett státusz betöltésére, és arra gondoltak, hogy ezt az esélyt elsőként nekem ajánlanák fel. S bár a Diószegi István professzor úr által vezetett Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszéken kifejezetten jól éreztem magam, ha részben fájó szívvel is, mégis örömmel és lelkesen vállalkoztam arra, hogy egy emelettel lejjebb költözzek a Pesti Barnabás utcai B épületben.

M.M.: A rendszerváltás idején az Antall József által képviselt irányzathoz tartozott. Honnan ered kettejük kapcsolata?

E.G.: Egyrészt Antall József történész volt, igen kiváló tanulmányt írt például Eötvös Józsefről, s így voltak olyan események, amikor szakmai közegben ismerhettük meg egymást. Másrészt egyik fiát tanítottam, egyetemi felvételt készítettem fel, és ami szorosabb kapcsolatot eredményezett a családdal. Továbbá Jeszenszky Gézát is jól ismertem, aki Antall József rokona volt, tehát adott esetben a személyemmel kapcsolatosan akár ők is válhattak néhány szót. Nem tudom pontosan, de talán ezek azok a szálak, amelyek végül is elvezettek oda, hogy Antall Józsefnek eszébe jutottam, amikor rendszerváltó kormányát megalakította.

M.M.: A rendszerváltó időszakban, hacsak Antall Józsefre vagy Szabad Györgyre gondolunk, több történész vállalt politikai vagy diplomáciai feladatokat. Mennyire összeegyeztethető ez a két feladat vagy ez a két szakma?

E.G.: Azt hiszem, ez viszonylag szerencsés kombináció. A történelem kutatása egy korábbi politikai helyzet rekonstrukciója és értelmezése is, tehát a történelmi gondolkodás, akár egy 19. századi relációban, mégiscsak olyan típusú készségeket alakíthat ki az emberben, ami hasznosítható aktuálpolitikai szituációkban is. Szabad György nem egyszer mesélt arról, hogy parlamenti elnökként, amikor nagyon nehéz helyzetbe került, feltette magában a kérdést: nos, most akkor Kossuth mit csinálna? Neki kétségkívül segített mindennek végiggondolása. Biztos, hogy Antall József politikai filozófiájára és miniszterelnöki szereplésére is nagy hatást gyakorolt Eötvös József, akit ő a legjelentősebb 19. századi magyar politikusnak, nagyformátumú európai politikai gondolkodónak tartott. Azt tapasztaltam, hogy a történelmi képzettség, tájékozottság, a történészi elmélyült vizsgálódás sokat segíthet egy politikus gondolkodásában és döntéseinek meghozatalában.

M.M.: Volt olyan alkalom, amikor Önnek is segített a diplomáciában, hogy „civilben” történész?

E.G.: Az átlagosnál alaposabb történelmi ismeretek jelentős mértékben segítik a diplomata munkáját. A fogadó ország politikusaival és vezetőivel, akárcsak a nagykövet kollégákkal folytatott konzultációk, esetleges viták légkörét és tartalmát (talán eredményességét is) jelentős mértékben befolyásolja, ha azok részvevője megfelelő történelmi ismeretekre alapozva képes érvelni vagy bizonyos állításokat cáfolni. Hasonlóképpen erősítik a megfelelő történelmi hivatkozások a diplomata meggyőzőképességét a különböző hazai/német civil társaságokkal, avagy az emigráns magyar körökkel megrendezett beszélgetések, s nem elhanyagolható mértékben a rendszeres sajtótájékoztatók során.

M.M.: Megfordítva a kérdést: történészként hogyan hasznosította a diplomáciai tapasztalatait?

E.G.: Nekem oda-vissza alapon volt hatékony és értékes a diplomácia és a történész szakma kölcsönhatása. 1990 előtt is olvastam követi jelentéseket, de a diplomata pályám után egészen másként tettem ezt, tudniillik immár rendelkeztem azzal a tapasztalattal, azzal az élménnyel, hogy én magam is írtam követi jelentéseket, nem is keveset. Minden egyes árnyalat, minden egyes szó külön értelmet és külön jelentőséget kap egy-egy nagyköveti jelentésben, amelyet, hogyha az ember még csak kívülállóként olvasott és csupán történészként elemzett, talán kevésbé lát át, mint amikor belsőleg megélt tapasztalat alapján vizsgálódik. Egyébként meggyőződésem, hogy sosem lettem volna jó politikus, nekem ehhez igazából nincs érzékem, ezért nem is törekedtem erre és több alkalommal elhárítottam magamtól az ilyen típusú kezdeményezéseket. Egyszerűen nem az én lelki alkatomnak való.

M.M.: Az utóbbi időszakban több tanulmányában, valamint önálló kötetben is foglalkozott Antall Józseffel, illetve politikájával. Mi készítette erre?

E.G.: Elég furcsán szembesültem azzal, hogy azok, akik Antall József legnagyobb (s tegyük hozzá, hogy nem is minden esetben korrekt) bírálói és ellenfelei voltak életében, egyszer csak felismerték nagyságát, és pozitív jelzők özönével árasztották el. Elhatároztam, hogy megírom, valójában mi az ő politikai hitvallása és üzenete. Antall József – minden frázis és minden érzelgősség nélkül – tényleg az életét áldozta ezért a hazáért. Talán többek körében ismert történet, hogy amikor orvosi diagnózisa elkészült, két lehetőséget vázoltak fel neki. Az egyik akár 15-20 évet is kínált számára azzal az előfeltétellel, hogy az azonnal végrehajtandó műtéti beavatkozást követően legalább fél évre fel kell adnia az aktív politizálást, azaz magára kell hagynia frissen megalakított kormányát. Ő azonban a másik utat választotta, előre tudva, hogy ebben az esetben 4, maximum 5 éve van hátra, azaz tudatosan vállalta azt, hogy pár éven belül meg fog halni. Úgy éreztem, hogy kötelességem megírni, talán a jelennek, talán az utókornak, hogy valójában Antall József mit képviselt, mit tartalmazott az a nemzeti elkötelezettségű politikai eszmerendszer, amit ő liberális kereszténydemokráciának nevezett. Én ezzel tartoztam Antall Józsefnek.

M.M.: Visszatérve a rendszerváltást követő időszakra, 1990 és 1996 között diplomáciai tevékenységet látott el az újraegyesített Németországban. Mennyi ideje maradt a kutatásra?

E.G.: A bonni időszak rendkívül intenzív és sűrű volt, úgyhogy nem sokat tudtam történetírással foglalkozni, de azért próbálkoztam. Korábbi kutatásaim anyagának feldolgozását befejezve ekkor jelent meg a 19. századi német liberalizmusról szóló kismonográfiám, és megfelelő előzményekre támaszkodva ezekben az években írtam meg az 1849-es magyar külpolitikai gondolkodásról értekező másik kismonográfiámat. Ezek nem voltak nagylélegzetű alkotások, inkább csak mint kisebb munkáimra tekintek rájuk.

M.M.: Mivel foglalkozott 1996 és 2002 között?

E.G.: Hazatérésemet követően mindenekelőtt az egyetemi oktatásra, félbemaradt, illetve elhalasztott tudományos munkáitaim folytatására koncentráltam. A korszakkal foglalkozó legjelentősebb munkákat újraolvastam, igyekeztem felszámolni a távollétem alatt megjelent könyvek és tanulmányok feldolgozása terén felhalmozódott elmaradásomat. Mindemellett életemnek ezeket az éveit egy további rendkívüli élmény gazdagította. Nem sokkal hazatérésemet megelőzően ugyanis Magyar Bálint miniszter úr felkért arra, hogy vállaljam el a magyar államalapítás ezeréves évfordulója alkalmából tervezett jubileumi programsorozat megvalósításának irányítását, miniszteri biztosi feladatkörben. Miután bonni tevékenységem egyik alapélményét a német kormánypártok és az ellenzéki pártok sokoldalú együttműködésének magtapasztalása jelentette, s miután barátaim is egybehangozóan arra buzdítottak, a legjobb lelkiismerettel vállaltam el a megbízatást. Kiváló munkatársaimmal csodálatos programot állítottunk össze, amelynek részét képezte többek között Magyarország fővendégszereplése az 1999. évi Frankfurti Könyvvásáron, a Szentatya tiszteletére adott vatikáni koncert a Magyar Millennium alkalmából és még sokáig sorolhatnám a további eseményeket. Hamarosan azonban személyesen tapasztalhattam meg, hogy a magyar–német párhuzamra vonatkozó elképzeléseim hatalmas illúzióknak bizonyultak.

M.M.: Később ismételt diplomáciai tevékenységet látott el, 2002 és 2009 között vatikáni nagykövet lett. Hogyan született meg ez a döntés? Milyen emlékei vannak a római időkből?

E.G.: Érdekes módon, amikor Bonnból hazajöttünk, nekem eszembe se jutott, hogy valaha még egyszer diplomáciai pályára lépek. Bár elhangzott egy interjúban, hogy „van egy olyan érzésem, hogy nem Bonn volt az utolsó állomás”, de e mögött az inkább ironikus elszólás mögött semmi konkrétum nem húzódott meg. Így teljesen váratlanul ért, amikor 2002-ben felkértek a vatikáni nagykövetségi poszt betöltésére.

Kovács László külügyminiszter úr hívott fel, és tette fel a kérdést. Sokakkal tanácskoztam a kínálkozó lehetőségről, vezető egyházi személyiségekkel is, akik egyértelműen ösztönöztek és buzdítottak, hogy vállaljam el a feladatot. Úgy éreztem, kettős megtiszteltetés ért: egyrészt, hogy a kormány felkér egy ilyen feladatra, másrészt, hogy a katolikus egyházi vezérkar támogatását is élvezem, ezért igent mondtam. Arra büszke vagyok, hogy talán én voltam az egyetlen nagykövetjelölt az akkori parlamenti meghallgatásokon, aki 100%-os támogatottságot kapott. Így indultam el Rómába, abban a reményben is, hogy a vállalkozásból esetleg az egyetemnek is haszna származhat. Későbbi rektorhelyettesi tevékenységem során mindenesetre jól tudtam hasznosítani az ezekben az években kiépített szakmai, politikai, emberi kapcsolataimat.

M.M.: Ismét felmerül a kérdés: tudott közben a történelemmel is foglalkozni?

E.G.: A Vatikánban lényegesen többet tudtam történelmi témáimmal foglalkozni, de ennek is megvolt az ára, tudniillik Bonnba az egész családom velem tartott, római kiküldetésem időszakában viszont a lányom már túl volt azon az életkoron, hogy velem jöjjön, a fiam pedig két hét elteltével hazament, s persze vele tartott a feleségem is. Másrészt a római nagykövetségi feladat valamivel könnyedebb volt, kevesebb időt igényelt, mint a bonni. A bonni időszak őrült hajtásnak bizonyult, nem ritkán havi 28 ebéd, 30 vacsora stb. szerepelt a programban, a római hivatali munkám viszont átlagosan körülbelül „csak” napi 8-10 órát vett igénybe. Általában 6 órát alszom, tehát maradt még bőven időm, s így Róma viszonylag termékenynek bizonyult a szakmai pályám szempontjából is: ekkor fejeztem be Kossuth monográfiámat, az akadémiai doktori disszertációm, és ott írtam meg az Antall József monográfiám egy részét is.

M.M.: Hogyan értékeli utólag, megérte elvállalni ezt az újabb diplomáciai feladatot?

E.G.: Nagyon nehezen szántam rá magam, hogy elinduljak, de hatalmas élményt és megtiszteltetést jelentett a Szentszék mellett nagykövetségként működni: II. János Pál és XVI. Benedek pápával, korábban Ratzinger bíborossal vagy éppen Erdő Péter bíborossal találkozni, négyszemközti beszélgetéseken részt venni. Ezek olyan személyes élmények, amelyek az ember életét bearanyozzák, és amelyekből hihetetlen sokat lehet tanulni. A Vatikán fantasztikus világ. Én úgy szoktam jellemezni, hogy megtestesíti a németes pontosságot, precizitást, ugyanakkor ezt társítja az olaszos, mediterrán, barátságos könnyedséggel. Rossz poénként azt szoktam még néha megemlíteni, hogy legnagyobb élményem a Capitolium előtt megrendezett Paul McCartney-koncert volt, ami egyébként valóban ritkán vagy csak egyszer adatik meg az ember életében. A valóságban azonban mindenképpen a nagyköveti megbízólevelem átadása keretében II. János Pál pápával lezajlott több mint félórás négyszemközti találkozásomat helyezném mindenek elé.

M.M.: Milyen volt hazatérni 2009-ben? Könnyen visszailleszkedett az egyetemre?

E.G.: 2009-es hazatérésemet gyakorlatilag problémamentesnek nevezhetem. A Rómában eltöltött évek alatt ugyanis – korábbi tapasztalataimat szem előtt tartva – sokkal tudatosabban készültem a magyarországi folytatásra, folyamatos és rendszeres kapcsolatot tartottam tanszékekkel, a kari és az egyetemi vezetéssel, nagyobb súlyt helyeztem hazai társadalmi kapcsolataim ápolására. Az egyetemre is gond nélkül visszatérhettem, amiért mindig hálás leszek egykori vezetőimnek, kollégáimnak. No és örömmel, izgatottan vártam a találkozást a hallgatókkal. Január végén érkeztem haza és február első hetében máris bekapcsolódtam az oktatásba.

M.M.: Egyúttal a tudományos életbe is, hiszen 2010-ben az MTA doktora lett. 2010 után pedig megszaporodtak a tanszéki és egyetemi teendők: tanszékvezetői, doktori programvezetői, doktori iskolavezetői, majd rektorhelyettesi pozíciót vállalt. Hogy lehetett ennyi mindent összeegyeztetni a kutatással és az oktatással?

E.G.: Nem könnyen. A doktori iskola vezetését már csak úgy tudtam elvállalni, hogy a doktori program irányításától visszaléptem. A rektorhelyettesi kihívás pedig rendkívüli, egyedülálló lehetőség volt, de szintén nagyon nehezen vállaltam el. Ennyi, az ELTE-n eltöltött idő alatt azonban kialakul az emberben a hála érzése az egyeteme iránt. 1970 óta ELTE-s vagyok, külföldön, nagykövetségként is mindig az ELTE polgára maradtam, fizetés nélküli szabadságon voltam. Nagyon-nagyon sokat kaptam én ettől az egyetemtől, és azt gondolom, adott helyzetben ezt illik viszonzni. Nem sokkal tanszékvezetői kinevezésemet követően például felkértek arra, hogy pályázzam meg a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatói állását. Eljátszottam a gondolattal, és többször elképzeltem, hogy mit tennék, ha főigazgató lennék, de már az első pillanatban tudtam, hogy ezt nem vállalhatom el, nem tehetem meg, hogy hazajövök hat év után, pályázok a tanszékvezetésre, kineveznek, és néhány hétre rá azt mondom: viszontlátásra. Végül azonban az élet – azt hiszem – mindig rendet teremt, bizonyos értelemben igazságot oszt, hiszen, ha engem megválasztottak volna a Nemzeti Múzeum főigazgatójának, akkor soha nem lehettem volna az ELTE rektor-helyettese. Nagyon nagy dolog, hogy valaki az ELTE-t képviselheti, a legjelentősebb európai egyetemek rektoraival, rektorhelyetteseivel teremthet kapcsolatot, a legjelentősebb nemzetközi egyetemi hálózatokban, ahol Magyarországot egyedül az ELTE képviseli, lehet jelen, tárgyalhat stb. Örülök, hogy megpályáztam és megválasztottak, de nagyon nehéz időszak következett, amely hatalmas megterhelést jelentett.

M.M.: Mire emlékszik a legszívesebben ebből az időszakból?

E.G.: Rengeteg szép, pozitív emléket őrzök magamban, s ugyancsak rengeteg tanulságos negatív tapasztalattal gazdagodtam. Ezekből nem is lehet fontossági sorrendet összeállítani. Biztos, hogy mindig örömmel fogok emlékezni Mezey Barna rektor úr imponáló vezetési stílusára, válsághelyzeteket kezelő szakmai és emberi kvalitásaira, Dezső Tamás dékán úr heroikus küzdelmére és helytállására a kari érdekek védelmében, s nem utolsósorban az ELTE komoly nemzetközi sikereire.

M.M.: Leköszönt nemzetközi kapcsolatokért felelős rektorhelyettesként milyenek látja az ELTE nemzetközi kapcsolatrendszerét?

E.G.: Kifejezetten jó. Az ELTE valóban komoly tekintéllyel, presztízzsel rendelkezik a nemzetközi szférában. Számos bilaterális kapcsolatban, közös kutatócsoportok, műhelyek működtetésében, világhírű projektekben vannak aktívan jelen legjelesebb tudósaink. Számos olyan jelentős nemzetközi szervezet, hálózat munkájában veszünk részt, amelybe Magyarországról csak az ELTE kap meghívást. Ez nyilván az elmúlt 387 év eredménye, távolról sem csupán a mi generációnknak illik erre büszkének lennie, kedvező pozíciókat sokban örököltük, és az a nagy felelősségünk, hogy ne rosszabb állapotban adjuk majd tovább a stafétabotot. Azt szoktam mondani, hogy a helyzetünk nagyszerű, de egyre reménytelenebb, tudniillik a nemzetközi rangsorokban a tudományos teljesítmény az egyik meghatározó faktor. Kiemelkedő tudományos teljesítményre pedig az az egyetemi oktató képes, aki a nélkülözhetetlen alapképességek mellett rendelkezik az ehhez szükséges idővel: rendszeresen el tud járni a könyvtárakba, a levéltárakba, a laboratóriumokba, stb. A jelenlegi túlterheltség és fizetések mellett azonban az egyetemi oktatók elsősorú többsége arra kényszerül, hogy másodállást vállaljon, ami viszont a kutatómunkától, a tudományos teljesítménytől vonja el az időt és az energiát. Nekünk olyan egyetemekkel kell együttműködő partneri kapcsolatban helytállnunk, közös kutatómunkában

egyenrangú félként részt venni, mint Berlin, Leuven, Párizs és sorolhatnám tovább. Ezek oktatói nem heti 10-16 órát tanítanak és nem magyarországi fizetésért dolgoznak. Rettenetesen büszke vagyok az ELTE oktatóira, kollégáimra, mert nem egyenlő feltételek mellett versenyeznek, és tartják a legmagasabb nemzetközi színvonalat.

M.M.: Milyen személyes kapcsolatai vannak külföldi szervezetekkel, intézményekkel, történészekkel?

E.G.: Az elmúlt hat évben nagyon sok személyes kapcsolatom alakult ki Beregszászon és Kolozsváron át, Prágán és Ljubljanán keresztül, Rómáig, Bécsig, Berlinig, Leuvenig és Tübingenig. Ezek mind élő kapcsolatok. Korábban, 1978 és 1990 között például az osztrák–magyar történész vegyesbizottság titkára voltam. Nagy élmény volt legutóbb az Országházban tartott nemzetközi kiegyezés konferencián találkozni Lothar Höbbelt osztrák előadóval, akivel 1978-ban kezdő, fiatal történészként együtt szolgáltunk ebben a bizottságban, s most immár professzor kollégaként üdvözölhetjük egymást.

M.M.: Milyen témák érdeklík, foglalkoztatják jelenleg?

E.G.: Nagyon sok minden, csak az élet sajnos nagyon rövid. A dualizmus történetének kutatásában még hatalmas lehetőségek vannak, feltáratlan témák sora, többek között például a függetlenségi ellenzék története. Ennek minden apró fejezete, minden része hallatlanul izgalmas és érdekes terület, nem tudom, mennyi időm lesz ezzel foglalkozni, de ez terveim, elképzeléseim részét képezi. A belga témám kapcsán is, de más megközelítésből is, az utóbbi 10-15 évben egyre több egyháztörténeti, egyházpolitikai kérdéssel találkoztam, amelyek néhány részfejezet kivételével nincsenek feldolgozva. Ezen a területen is sok fantáziát látok a kutatásban. Nagyon lényeges téma továbbá, hogy a nagy európai politikai, filozófiai, eszmetörténeti folyamatok hogyan hatottak a magyar politikai gondolkodásra, akár a reformkorban, akár az önkényuralom idején. Különösen érdekelne Teleki László reformkori

működése, miután 1848–1849-es pályája és emigrációs időszaka sokoldalúan fel van dolgozva, de az 1840-es évek, a reformkor Telekije még alapos kutatásokat igénylő fontos témát jelent.

M.M.: Mit szeret legjobban az egyetemi oktatásban?

E.G.: A hallgatókat. Még akkor is, ha időnként felbosszantanak, mert vannak, akik túlságosan lazán veszik a tanulmányaikat és a kötelességeik teljesítését. De évtizedek óta folyamatosan hallgatókkal, évfolyamokkal találkozni szintén rendkívül fontos személyiségalkakító élmény. Talán túl patetikusan hangzik, de az egyetemi oktató bizonyos mértékben formálhatja az egyetemi hallgatók gondolkodását, felkészülését a jövőre nézve. Ez nemcsak kifejezetten szép élmény, hanem különösen felelősségteljes küldetés, feladat is. Sosem felejttem el, amikor az 1990 előtti években egy kiegészítővel kapcsolatos szeminárium alkalmával, mintegy összegzésként megkérdezte az egyik hallgató: „Na jó, tanár úr, de akkor mi most mit csináljunk, mire készülünk?” Én akkor csak azt tudtam válaszolni, amit számomra Szabad György kossuthi ihletése is sugallt, hogy nem tudjuk, valaha lesz-e még a mi életünkben esély a pozitív változásra, de készülni kell rá, mert ha véletlenül bekövetkezik a lehetőség, akkor hatalmas felelőtlenség lenne nem tudni élni vele. Azt hiszem, hogy az egyetemi oktató munkája, feladata, tevékenysége részben azt is magában foglalja, hogy az egymást követő évfolyamok, generációk gondolkodását pozitív történeti példák felmutatásával vagy akár negatív példák tudatosításával abba az irányba tudja alakítani, hogy mindig tettekészek és felkészültek legyenek a ritkán kínálkozó, de valamikor mindig elérhető történelmi lehetőség kihasználására.

M.M.: Mit gondol az Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék jövőjéről, jövőképéről, lehetőségeiről?

E.G.: Sok feladat van és sok jó lehetőség is. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy mi, tanszéki oktatók nagyon kevesen vagyunk, és szerencsére rettenetesen sok a diák. Szeretném hangsúlyozni, hogy elsősorban nem csupán arról van szó, hogy hetenként hány órát tartunk, a szakmai munkánk lényegesen időigényesebb része a szakdolgozatok, doktori disszertációk témavezetése, konzultációk megtartása, opponensi vélemények megírása, szigorlati és védési bizottságok munkájában való részvétel stb. Ez nagyon sok munkát jelent, és ahhoz, hogy a tanszék ezt a feladatot minél magasabb színvonalon ellássa, a meglévőnél lényegesen több munkatársra lenne szüksége. Persze lehet, hogy a mai világban, amikor az egyetemek költségvetésén újra és újra spórolni kell, csupán a vakvilágba kiabáltam, de mindentől függetlenül, az említett tényeket rögzíteni kell, mert mindez nem kis felelősséggel jár, és egyszer az utókor majd benyújtja a számlát.

M.M.: 2017 novemberében Pro Facultate Philosophiae-díjjal tüntették ki a Karon végzett több évtizedes kimagasló oktatói és közéleti tevékenységéért. Mit jelentett Önnek ez a díj?

E.G.: Hatalmas megtiszteltetésnek éreztem és érzem ma is, hogy ebben a kitüntetésben részesülhettem, no és természetesen ritkán megtapasztalt örömet. Amint azt már említettem: az én életem, pályám gyakorlatilag 1970 óta összeforrott az ELTE-vel. Azt, hogy a döntéshozók úgy értékelték, ez nem csupán számomra volt előnyös kapcsolat, és valami keveset én is hozzá tudtam tenni az Egyetem, s mindenekelőtt a Bölcsészettudományi Kar eredményességéhez, a kollégáimmal és hallgatóimmal közös erőfeszítéseink pozitív minősítéseként értelmezhetem. Mert az oktatás igazi csapatmunka, amelyben csak egyszerre lehetünk győztesek és vesztesek.

M.M.: A doktori iskola vezetőjeként mit gondol az új doktori képzésről?

E.G.: Megítélésem szerint az új konstrukció a hallgatók számára komoly lehetőséget kínál, bár maga az oktatási rendszer, a tartalom még csak most formálódik, most alakul ki. Az alapgondolat, az alapstruktúra, hogy 4 éven át jelentős ösztöndíjjal támogatott valódi kutatói, alkotó munka valósulhat meg, pozitív dolog és jelentős előrelépés. Nagyon remélem, hogy ennek meg is lesz az eredménye, hiszen a kreditek átcsoportosításával, átstrukturálásával is abba az irányba tolódott el a képzés súlypontja, hogy minél több idő maradjon a kutatásra és a disszertáció színvonalas megírására, ami lényeges könnyebbséget jelent a korábbi évfolyamok hallgatóinak helyzetével összehasonlítva. Biztos, hogy az indulásnál temérdek nehézséggel fogunk találkozni, amelyek azonban idővel a helyükre kerülhetnek. Ha mindenki úgy gondolja, hogy hosszú távra tervezünk, és az alapvető feltételek nem fognak gyakran változni, akkor egy-két éven belül az új típusú doktori képzés olyan pályára állhat, amely ideális feltételeket teremt a tudományos produkció számára.

M.M.: Milyen személyes tervei vannak a közeljövőre nézve?

E.G.: Egyelőre szeretném kiélvezni, hogy lényegesen kevesebb hivatalos feladat nyomja a vállamat, szeretnék minél többet olvasni, kutatni, könyvtárba, levéltárba járni, szabadon, akár csapongva is elkalandozni, és átadni magam az olvasmányélményeknek és a szabad kutatás élményének. Nem is írni szeretnék annyira, bár nyilván lenne mit és miről, inkább szabadon, kötetlenül, kötelezettségek és határidős feladatok nélkül tevékenykedni a szakmában. Nyilván a tanítás meghatározó része marad további pályámnak is, ebben radikális változtatásokat nem tervezek. Rektorhelyettesi feladataim mellett is mindig megtartottam az óráimat, érdemi könnyítést nem vettem igénybe. Talán éppen azért nem, mert nagyon szeretem a tanítást, és roppant hiányozna, ha elmaradna. Persze egyszer majd elmarad, semmi

nem tart az életben örökké (maga a földi élet sem), egyelőre azonban azt élem meg, hogy szerencsére még csinálhatom.

M.M.: Vannak olyan tanítványai, akikre különösen büszke?

E.G.: Szerencsére több is. A teljességre való törekvés igénye nélkül, mindössze néhányukat megemlítve: kiemelkedő színvonalú disszertációt készített és védett meg Bárany Zsófia Lonovics József vatikáni missziójának történetéről. Még ebben a naptári évben kerül sorra a beregszászi főiskolán oktató, s a munkácsi püspökség 1848–1849-es történetét bemutató Molnár Ferenc, továbbá tanszékünk fiatal oktatója, a magyarországi főrendi liberális ellenzék megszerveződésének történetét feldolgozó Melkovics Tamás védésére. Az ebben a tanévben másodéves doktoranduszaink, Szabó Zsanett és Szerencsés Anna eddigi teljesítménye is nagyon szép sikereket ígér.

M.M.: Mit üzen a most induló történész hallgatóknak, doktoranduszoknak?

E.G.: Legyenek büszkék arra, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatói. Élvezzék minden örömét, és tudatosan használják ki valamennyi előnyét az egyetemista éveknek, amelyek egyszeri és megismételhetetlen lehetőséget kínálnak a szakmai előrelépés és az egyéni kiteljesedés útján. A szükséges alázattal és felelősséggel vállalják fel azt a küldetést, hogy ők jövőnk letéteményesei.

AZ INTERJÚBAN EMLÍTETT MŰVEK BIBLIOGRÁFIAI ADATAI

Erdődy Gábor: Herman Ottó és a társadalmi-nemzeti felemelkedés ügye. Kísérlet a demokratikus ellenzékiesség érvényesítésére a dualista Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

Erdődy Gábor: A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

Erdődy Gábor: A 19. századi német liberalizmus. Argumentum Kiadó, Budapest, 1993.

Erdődy Gábor: Kényszerpályán. Magyar külpolitikai gondolkodás 1849-ben. Argumentum Kiadó, Budapest, 1998.

Erdődy Gábor: „Szabadságot mindenben és mindenkinek.” A belga alkotmányos rendszer létrejötte és működése 1831–1848. Argumentum Kiadó, Budapest, 2006.

Erdődy Gábor: „Én csak fáklyatartó voltam.” Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és a szabadságharc irányítója (1848–1849). ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2006.

Erdődy Gábor: A demokrácia katonái. A magyarországi polgári-alkotmányos átalakulás és szabadságharc belga megítélése 1848–1849-ben. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010.

Erdődy Gábor: Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer. Antall József kereszténydemokrata politikai filozófiája és annak nemzeti történelmi beágyazottsága. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011.

Készítette: Melkovics Tamás
(Budapest, 2017. október 24.)

„EGY FIATAL TANÁRSEGÉD TARTJA AZ ÓRÁT, IDE MÁR ÉRDEMES MENNI...”

Interjú Orosz Istvánnal, a Debreceni Egyetem emeritus professzorával, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjával

Modern Magyarország: A gimnazista évei a második világháború utáni évekre estek, és 1956-ban végzős egyetemista volt. Talán először az indulásról, erről az időszakról beszélgessünk.

Orosz István: Szívesen. Négyen voltunk testvérek, apám sok minden volt, utoljára pincemester. Mádról származom, ott mindenkinek olyan foglalkozása van, ami a borral kapcsolatos. Volt saját szőlőnk is, de abból nemigen éltünk volna meg, úgyhogy apám a piarista rend pincegazdaságában dolgozott, amelyik a sátoraljaújhelyi rendházhoz tartozott. Aztán valahogy összezőrdült velük 1943 táján, és akkor egy budapesti ügyvéd frissen megszülető gazdaságában lett pincemester. Gyakorlatilag ebből éltünk.

M.M.: Volt családi stratégia a jövőjükre vonatkozóan?

O.I.: Szüleim nagyon vallásosak voltak, engem papnak szántak. Két lánynevőm volt, az egyik tíz évvel volt idősebb, mint én, a másik nyolccal; és volt egy öcsém, aki tíz évvel volt fiatalabb nálam. Elégé nagy életkori különbség volt köztünk. Az öcsém 1945-ben született, és nyilván ez is közrejátszott abban, hogy néhány napos korában meghalt. Engem elküldtek, nem a piaristákhoz Újhelybe, hanem Miskolcra a minoritákhoz, ott kezdtem el a középiskolát. Aztán felozlatták a minorita rendet, és én átkerültem a katolikus gimnáziumból a volt református gimnáziumba, ott érettségiztem 1953-ban.

M.M.: Milyen élményei vannak ezekből az évekből?

O.I.: Erről az időszakról jó dolgokat tulajdonképpen nem tudok mondani. A legszörnyűbb élmény az volt, amikor még a katolikus internátusban laktam, és Mindszenty ellen kellett tüntetni. Ha azok tüntettek Mindszenty ellen, akik ellenségnek tartották, azt rendben lévőnek gondoltam, de mi is ki voltunk vezényelve, az internátusban lakó, többnyire vallásos gyerekek, és azt kellett kiabálnunk, hogy vesszen Mindszenty. Miskolc furcsa város volt, akkor lett az ipar fellegvára. Nem éltünk olyan jól, hogy nyáron nekem ne kellett volna dolgozni. Az utolsó évben például a diósgyőri vasgyár középhengersorát építettem. Ott volt egy hozzám hasonló fiatalokból álló brigád, és volt egy művezetőnk, egy igen jópofa cigány ember. Dolgoztunk, amennyire csak bírtunk. Kevertük a betont, továbbszállítottuk, beépítették stb. A végén összetett kézzel imádkozott ez a művezető: „fiúk ne menjetek iskolába, dolgozzatok még egy hónapot, és akkor én sztahanovista leszek”. Persze iskolába, azaz az egyetemre mentünk, s a művezetőnkől nem lett sztahanovista. Sokat kerestünk, adjunktusként az egyetemen sem kerestem annyit, mint 1953-ban a középhengersor építésén.

M.M.: Voltak más tapasztalatai is a szocialista világ kiépülésével kapcsolatban?

O.I.: Előtte is dolgoztam, a falumban. Ott egy orosz olajraktárt kellett építeni. Volt egy csomó földmunka, amit akkor nem gépekkel végeztek, hanem ilyen magunkfajta „ifjúsági gépsorral”. Én voltam a brigádvezető. Annyit dolgoztunk, hogy majd' megszakadtunk, heti 48 órában, de amikor bérelszámolás volt, alig kaptunk valamit. Egy másik brigád idősebb tagja mondta, így nem lehet, ha megszakadtok is, a tömegmunkával akkor sem fogtok keresni semmit, csak finom munkával, lehet több pénzhez jutni. Azt mondta, írjuk be a brigádnaplóba, hogy ennyi négyzetméter tükörvágást csináltunk, azért fognak fizetni. Fogalmunk sem volt róla, hogy mi az a

tükörvágás. A levágott földnek az alját olyan egyenesre kellett simítani, mint a tükör. Ez nem tudom hány százalékos pótlékot jelentett. Így kezdődött az én ismeretségem a szocialista munkaversennyel. Be kell vallanom, hogy éltem is ezekkel a lehetőségekkel, utána mi is kerestünk, nem csak az öregek. Hogy az Úristen ezt hogy fogja számon kérni rajtam, azt nem tudom megmondani, lehet, hogy elnéző lesz, mert a lényeg az volt, ha csalunk is, egy kis pénzt keressünk, mert szükségünk volt rá.

M.M.: Egy ilyen szőlővel, borral foglalkozó faluban a Rákosi-rendszer nem múlt el nyomtalanul. Szőlőtulajdonnal nagyon könnyű volt kuláklístára kerülni. Érintette ez a családját?

O.I.: Nem érintett, hál' Istennek. Egy félholdnyi szőlője volt apámnak, így bennünket nem érintett, de a második főnöke kulák lett. Ő is egy különleges ember volt. Mikor kirobbant 1938-ban a háború, akkor a lengyelek Magyarországra özönlöttek, Mádra is rengeteg lengyel jött, még az én fiatalkoromban is 60-70 ember dolgozott ott, egész a háború végéig. Engem zavart, hogy nem úgy szólították a lovat, mint mi, hanem berregtek nekik, ha a lovakat jobbra vagy balra irányították. Tőled meg hozzád, magyarul mi úgy mondtuk. A magyar ló is értette, ahogy berregett neki a lengyel kocsis. Nagyon vallásosak voltak, templomba jártak, egy híres lengyel festő kifestette a mádi templomot. A Częstochowa-i Madonna másolatát is megfestette. Sajnos ma már nincs meg, mire észrevettem, egy nem túl tájékozott plébános lemeszeltette a képet. Sokan voltak a lengyelek, szegények és gazdagok is. El kell mondanom egy lengyel herceg történetét, mert apám háború utáni munkaadójával is kapcsolatos. A jó nevű pesti ügyvéd azon gazdagodott meg, hogy vállalta, hogy átviszi Jugoszláviába a lengyel herceget. Írt egy táviratot a határőrségnek a saját neve alatt, amelyben szerepelt, hogy a herceget át kell engedni a határon. Kérdeztük, hogy nem fél-e attól, hogy elkapják és leültetik. Azt válaszolta, hogy táviratozni mindenkinek van joga ebben az országban. Bejött neki, sok pénze lett, olyan 10-12 holdas szőlőt ültetett

belőle, vincellérlakással. Amikor Mádra jött, mindig hintóval kellett érte menni a mezőzombori állomásra. Ő rögtön kulák lett, természetesen, és apám munka nélkül maradt évekig, végül a tarcali állami gazdaságban alkalmazták pincemesterként. (A múltkor voltam az újhelyi levéltárban, ott az egyik levéltáros kihozta nekem apám munkaszerződését 1950-ból.)

M.M.: A helyi pincéktől elszakadt a család?

O.I.: Nem, az ügyvéd egyik pincéjét apám vette meg, emlékszem rá, 10 000 Ft-ért, az elég nagy pénz volt. Hogy honnan szedte össze apám, azt nem tudom. A pince máig megvan, most az én pincém. 1742-ben építették. Az ügyvéd másik pincéjét a szövetkezet kisajátította, azt a felesége 1990-ben visszakövetelte, teljes joggal, és vissza is adták, úgy tudom.

M.M.: Mi történt az érettségi után?

O.I.: 1953-ban érettségiztem, akkor vetődött fel, hogy hova tovább. Először a Külügyi Főiskolára akartam jelentkezni. Később ez volt a Lenin Intézet, úgyhogy nagy mázlim volt, hogy nem oda kerültem.

M.M.: Ezek szerint az orosz nyelvvél nem volt gondja?

O.I.: Oroszul akkor egészen jól tudtam, minden további nélkül tudtam beszélni, most már szerintem a nagybetűket sem igazán ismerem. Mikor egyetemre kerültem, kiderült, hogy sok évfolyamtársam az alapokat sem ismerte, s úgy alakult egy csoport. A csoportvezető tanár azt mondta, hogy nem kell járnom a kezdők közé, hanem kérjek Korponay Béla tanár úrtól valami fordítanivalót. Korponay tanár úrtól, aki egyébként angol szakos professzor és 1956 után az Angol Intézet igazgatója volt, Gladkov *A cement* című örökbecsű regényét kaptam. Ez egy termelési regény, de nem Esterházy módjára, hanem igazi orosz módra, munkaversennyel, termelési adatokkal,

százalékokkal stb. Harminc oldalt lefordítottam belőle, és akkorra kikészültem, elmentem Korponay Bélához, s azt mondtam, tanár úr, buktasson meg, de én ezt tovább nem bírom elviselni. Korponay Béla azt mondta, jó, az is sok, hogy ennyit el tudtál viselni belőle.

M.M.: Miért nem a Külügyi Főiskolára jelentkezett és miért a Debreceni Egyetemre?

O.I.: Ebben a történelemtanárom a bűnös, aki Szabó István tanítványa volt, és ő javasolta, hogy menjek Debrecenbe, ott Szabó István a professzor, ott csak jókat fogok tanulni. A matematikatanárom viszont fel volt háborodva, mert jó matematikus voltam, és ő úgy tartotta, hogy a történelem az mese, a matematika az tudomány. Nem szólt hozzám sokáig, de aztán megbékült. Anyám azt akarta, hogy pap legyek. 1953-ban megvolt a plébánosi ajánlásom is, mehettem volna Egerbe a teológiára. Összeördültem anyámmal, mert azt mondtam neki, hogy nem akarok pap lenni. Álláspontom mögött még nem volt szerelem, feleségemmel az egyetemen kerültünk össze, első éves korunkban. A kiváló történelemtanárom, Csatári Imre volt az oka, hogy történelemtanár akartam lenni. Azt mondtam, hogy ha a történelmet így is lehet tanítani, akkor szívesen leszek történelemtanár.

M.M.: Mi volt az első élménye az egyetemmel kapcsolatban?

O.I.: A felvételi. Elvben nem kellett volna felvételiznem, mert kitűnőre érettségiztem. Úgy mentem el Debrecenbe, hogy beiratkozom, s akkor ott elkezdtek felvételiztetni, nem is készültem rá. Szabó István volt az elnök, Ormos Mária tanársegéd a kérdező, nagyon csinos volt és nagyon okos. Nem valami fényesen szerepeltem, ráadásul nem is történelemről, hanem inkább politikáról volt szó, két nappal Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése után jártunk. Feleségem, aki nem tudta, hogy Nagy Imre lett a miniszterelnök, azzal ment haza, hogy biztosan nem vették fel az egyetemre. Pedig akkor még toborozták az egyetemekre a középiskolásokat. Én is azt mondtam,

„édesanyám nemigen vesznek fel, valami munka után kell nézni”, de aztán kaptam egy értesítést: örömmel látják, hogy átéreztem a továbbtanulás fontosságát, és felvettek történelem szakra.

M.M.: Milyenek voltak az első előadás-, szemináriumélmények, kik voltak az évfolyamtársai Debrecenben?

O.I.: Én egyszakos voltam, és a másodév végén a történelem szakosok kötelezően magyar szakosok is lettek, nem lehetett választani.

M.M.: Nyelvet sem lehetett volna?

O.I.: Oroszt elvben lehetett volna, de még bennem élt Gladkov műve, és elég gyenge volt az Orosz Intézet akkor. Később erősebb lett, jött egy orosz professzor. A többi nyelvi tanszéket megszüntették Debrecenben. Így magyar szakos lettem. Az első éven kötelező volt a néprajz, két féléven keresztül Gunda Bélához jártunk, aki jó néprajzos volt, és akkor a dékáni funkciót is betöltötte. Vele kapcsolatban is el kell mondanom egy történetet. Abból származott a gond, hogy mi a Benczúr utcai kollégiumban kártyáztunk, tízfilléres alapon. Persze, ha egész éjszaka kártyázik az ember, akkor abból egy nagyobb összeg is összejön, és valaki lebuktatta a társaságot, úgyhogy a dékán úr kihallgatott bennünket. Mire én odaértem, akkor már mindent tudott, de engem is kérdezett: „csak azt mondd meg nekem, hogy volt az, hogy tízfilléres alapon játszottatok és mégis 80 forint is gazdát cserélt egy éjszaka?” Mire mondtam, hogy „tetszik tudni dékán elvtárs, ha volt »móz«, meg volt »körvizi«, akkor ugye felszaporult a pénz. „Mi az, hogy móz, mi az hogy körvizi?” – kérdezte ő. Néztem fel az égre, egy néprajzos dékán, és nem ismeri a paraszti kártyajátékok fontosságát meg a műszavakat. Elkezdtem neki magyarázni, de letorkollt, hogy nem így van. Akkor megint írtam anyámnak, hogy ki fognak tenni az egyetemről. Végül kaptunk valami figyelmeztetést, de senkit nem raktak ki. Szerencsére sok olyan hallgató is játszott, akik

a hallgatói pártszervezet tagjai voltak, úgyhogy a végén megúsztuk. Amikor Gunda Béla nyugdíjba ment, én voltam a dékán a bölcsészkaron (1980 és 1986 között), és én búcsúztattam el. Viccesen megjegyezte, hogy azért van a bölcsészkarnak dékánja, mert ő nem távolított el annak idején 1953-ban az egyetemről.

M.M.: Voltak más meghatározó oktatók is az egyetemen?

O.I.: 1953-ban négy tanszék volt a Történelmi Intézetben, az Ókortörténeti, amelynek a professzor (Járdányi-Paulovits István) halála miatt nem volt vezetője, az Egyetemes Történeti (Szabó Dezső), a Középkori Magyar Történeti (Szabó István) és a Legújabbkori Történeti (Varga Zoltán). Az Egyetemes Történeti Tanszék keretében tanította Niederhauser Emil a „népi demokráciák történetét”. A fiatalabb oktatók közül Ormos Mária éppen Szegedre, Hársfalvi Péter Budapestre távozott, Irinyi Károlyt ekkor nevezték ki tanársegédnek, Für Lajos még végzős hallgató volt, Szendrey István az Egyetemes Történeti, Rácz István a Középkori Magyar Történeti Tanszéken oktatott. A fiatalok közül leghamarabb Rácz Istvánnal alakítottam ki baráti kapcsolatot, később Irinyi Károllyal és Für Lajossal is. Rácz István tanár úr volt az, akitől Szabó István mellett a legtöbbet tanultam. Másodéves tanársegéd volt, öt év korkülönbség volt köztünk, de nagyon jó szemináriumokat tartott. Az előadást Szabó István tartotta, és olyan volt, amilyennek a tanárom lefestette annak idején. Másodéves koromban jelentkeztem nála, hogy szeretnék vele együtt dolgozni. Akkor csak annyit mondott nekem, hogy „tudod fiam, rendben van, de az én tanítványaimat le szokták ültetni”. Tényleg így volt, mert korábbi két tanítványa, Módy György meg Borosy András akkor éppen ültek.

M.M.: Ez melyik évben volt, és miért kerültek börtönbe?

O.I.: 1954-ben fogadott tanítványává Szabó István, ellene az első támadás már 1948-ban kezdődött. Akkor született egy kötet, *A szabadságharc fővárosa Debrecen*, aminek ő

volt a szerkesztője. Megjelent több elítélő bírálat, a *Társadalmi Szemlében*, a *Valóságban* stb. (Ez egy nagyon jó kötet egyébként, reprintben is kiadták.) Azért támadták Szabó Istvánt, mert a „burzsoá” történetírás művelője volt. Akire ezt ráfogták, az számíthatott arra, hogy esetleg másnap már nem lesz állása. Akkor Szabó István dékán volt, nem tudták elmozdítani. A helyi pártlap megtámadta, de az egyetem kiállt mellette. Keresztury Dezső volt a miniszter, ő is azt mondta, hogy szó sem lehet róla, hogy Szabó Istvánt minden további nélkül elküldjék az egyetemről. A szokásos módon inkább a tanítványait büntették. Borosy nyolc, Módy hat évet kapott. Mikor én az egyetemre kerültem, még mindketten Recsken voltak. Szegény Szabó István hessegetett bennünket, nehogy az legyen, hogy bennünket is azért tartóztatnak le, mert a tanítványai vagyunk.

M.M.: Végül mégis nála dolgozott. Hogy történt ez?

O.I.: A következő évben, Nagy Imre után már látszott, hogy valamit enyhült a rendszer, akkor már feladatot adott nekünk. Így született meg a második tanítványi gárda írásaiból az 1960-ban megjelent *Agrártörténeti Tanulmányok*. Akkorra már Borosy is meg Módy is kiszabadult. A második gárdából az, aki igazán megégette magát, Für Lajos volt. Lajos négy évvel volt idősebb, mint én. Tanársegéd lezz ő is, és harmadéves koromban nekem is tartott szemináriumot (igen jól). 1956-ban a debreceni városi Forradalmi Bizottmány titkára volt, ezért utána nem maradhatott az egyetemen. Nem tették ki az egyetemről, saját érdekében – Szabó István tanácsára – magától felmondott, hogy ne állítsák fegyelmi bizottság elé. 1956 novemberében elment Franciaországba, de aztán hazajött, szerencséjére egy olyan szakaszban, amikor amnesztiát adtak. Nem vonták felelősségre, de persze ő is rakodómunkás volt, aztán Dabason általános iskolában tanított, a végén került a Mezőgazdasági Múzeumba. 1990 után egyetemi tanár lett az ELTE-n. Debrecennel nem volt kapcsolata, a mi barátságunk is megrokkant, mert nem egy pártcsaládhoz tartoztunk.

M.M.: *Okozott másokkal is konfliktust a politikai szerepvállalása?*

O.I.: Igen, Szabad Györggyel, és ez sokkal jobban fájt. Szabad volt az első tanulmányom lektora, és nagyon jó véleményt írt róla, olyanokat, hogy... De nem is mondom el, még azt hiszik, hogy dicsekszem. A hegyaljai mezővárosokról írtam, sokat kínlódtam vele. Ez volt az egyetemi doktori értekezésem. 1957-ben végeztem, és 1958-ban egyetemi doktor lettem. Az értekezés megjelent az említett *Agrártörténeti Tanulmányokban*. A kötetnek Mérei Gyula volt az egyik lektora és Szabad György a másik. Jóban is voltam utána sokáig Szabaddal, addig, amíg ki nem derült, hogy én nem az MDF-ben leszek országgyűlési képviselő, hanem a szocialistáknál. Ezt nyilván nehezen tudta elviselni, bár amikor az ELTE-re kerültem, az ő óráit tartottam. Mondtam, hogy kérdezzék meg tőle, tudomásul veszi-e, hogy én fogom átvenni az óráit. Szakmailag nem kifogásolta.

M.M.: *Egy kicsit előreugrottunk, térjünk vissza még 1956-hoz és az egyetemi évekhez. Valóban nemzetőr volt?*

O.I.: Igen, igen. Meg szokták kérdezni, hogy mit csináltam 1956-ban. A válaszom: nemzetőr voltam, és hőiesen lettem a fegyvert. De ezt viccesen mondom, mert a forradalmat nagyon komolyan vettük. Azt hiszem, a szocialista pártban én voltam az egyetlen nemzetőr. 1956 szeptemberében demonstrátor voltam a Történelmi Intézetben, Für Lajos és Irinyi Károly tanársegéd volt, Rác István már adjunktus. Mindenki úgy vette, hogy én is oktató leszek, ha úgy alakul a helyzet. Benne voltam ebben a társaságban, jártunk Pestre a Petőfi Körbe. Jól emlékszem a történelemszűlésre, ahol Kosáry Domokos felállt, és elmondta, hogy szégyelli a gyerekei kezébe adni azt a történelemkönyvet, amiből a történelmet tanuljuk. Andics Erzsébet is felszólt: „ne higgyenek Kosárynak, mert Kosáry egy angol kém”. Semmiféle szakmai érv, Kosáry angol kém, el van intézve. Olvastuk természetesen az *Irodalmi Újságot*, abban jelent

meg, hogy milyen változások lennének szükségesek ebben a szerencsétlen országban. Szóval nem volt előzmények nélkül az, ami október 23-án történt.

M.M.: Debrecenben is alakultak vitakörök, vagy volt más előzménye az eseményeknek?

O.I.: Vitakör nem volt, ehhez Pestre kellett menni, de Debrecenben mi már 1954-ben is tüntettünk. Március 15-én szépen elindultunk az egyetemtől, és bementünk a központba a Kossuth-szobrot megkoszorúzni. Négyes sorokban mentünk végig a Péterfia utcán, zászlókat vittünk, énekeltünk: „szegény a nép, sír a haza, Kossuth Lajos gyere haza”. 1952-ben Kossuth Lajosról nevezték el az egyetemet, így hát Kossuth-nótát szabad volt énekelni, de ilyen Kossuth-nóta nincsen, csak mi találtuk ki. Tudták, hogy kik vettek részt a felvonuláson, ez utólag kiderült, mégsem lett következménye. Pedig a debreceni egyetem az állami vezetők begyében volt, azt mondták, hogy az egy „narodnyik” egyetem. A narodnyik kifejezés a paraszt származásúakra utalt, és arra, hogy a narodnyikok is másképpen gondolkodtak, mint a bolsevikok. Mindnyájan parasztyerekek voltunk, és láttuk otthon, hogy amit mondanak, ami a *Szabad Népb*en megjelenik, az nem igaz. Ezekben az években nagyon megterhelték a parasztokat adóval, begyűjtéssel. Ráadásul kitalálták azt is, hogy a falvak versenyezzenek egymással. A begyűjtési versenyben például mi mádiak 98%-on álltunk, a szomszédos Tállya pedig csak 97%-on. Előírták, hogy mit kell termelni, tehát nem a józan paraszti ész érvényesült, hogy mit kell a földbe vetni. Mádnak három hold ánizst kellett vetnie. Az előjáróság járt a határba nézni, hogy kikelt-e már az ánizs. De senki sem tudta, hogy néz ki, úgyhogy az egész bevetett terület egy nagy gazfészekké vált, s a végén kiszántották. (Máig sem tudom, hogy néz ki az ánizs).

M.M.: Mi vagy ki volt még hatással az egyetemi élet forradalmiságára?

O.I.: Volt olyan professzorunk, Juhász Géza például, aki látszólag buzgó kommunista lett, de azért nem lehetett elfelejteni neki, hogy az ő kis könyvéből tanulták a

magamfajták, hogy mit is jelent a népi író. Imádtuk Veres Pétert, meghívtuk előadást tartani. Megjelent egy csizmás parasztember, és csodálatosan beszélt. Nem hittük el, hogy négy vagy hat elemivel ilyen okos lehet valaki. Ez benne volt az egyetem közéletében, és ez is hozzájárult ahhoz, ami történt.

M.M.: Ha valaki ma olvassa az 1950-esévek tankönyveit, meg egyáltalán bármit abból a korszakból, nagyon irritálónak találhatja a Szovjetunió dicséretét, a Szovjetunió elsőségét minden tudományban. Hogy kezelte ezt a diákság?

O.I.: Humorral. Emlékszem, az egyik tan a liszenkóizmus volt. A génelméletet burzsoá elméletnek tartották, és a jarovizációval akarták a növényeket megváltoztatni. Elmagyarázták nekünk, de nem a biológusok, hanem a marxista ideológusok, hogy a rozból árpát lehet csinálni, vagy árpából rozst. Parasztgyerekként tudtam, hogy ilyen marhaságot elképzelni sem lehet. Hangosan nevtünk. Az előadó mindig Micsurinra hivatkozott, ezért a fővicc akkor az volt, hogy Micsurin keresztelte az egyik lábát a másikkal, és hasra esett.

M.M.: Nem volt veszélyes ilyesmivel viccelni?

O.I.: De igen, voltak versek, amikért négy-öt évet lehetett kapni. 1956 őszén Rajk László újratemetésével sok minden elkezdődött, ezt örökítette meg a következő versike: „Itt nyugszik Rajk László, a nyakára tekeredett a piros zászló, addig e síron ne legyen áldás, míg mellette nem fekszik Rákosi Mátyás”. Öt év. És egy történet, ezért is járt annyi: szobrot állítunk Rákosi Mátyásnak, de hát szegény ország vagyunk, nem telik új szoborra, egy régit kell átalakítani. Kinézik az elvtársak a Vörösmarty szobrot, ebből lehet. Hogyan kell átalakítani? A Vörösmarty helyett azt kell írni, hogy Vörös Matyi. A „hazádnak rendületlenül” helyett pedig azt, hogy „hazudnak rendületlenül”.

M.M.: Mi történt Debrecenben 1956 októberében?

O.I.: Október 6-án volt Rajk újratemetése. Jól emlékszem, Rácz István tartotta az ünnepi beszédet, nagyon szép beszéd volt, semmi áthallás nem volt benne, csak annyi, hogy bizony nekünk mindig újra kell temetni. Ez elindított valamit. Egy fiatal adjunktus tartott egy nagyon jó október 6-i beszédet, ami visszhangzott mindenki-ben. István nem volt forradalmárlélek, de nagyon tudta, hogy mikor mit kell mondani. Még talán annyit hozzátennék, hogy egyetemista koromban szörnyű butaságok is felmerültek, például, hogy legyünk a tizenhetedik tagállam a Szovjetunió államai között. Ezt elképzelve, az ember arra jutott, hogy akkor nálunk is csajkarendszer lesz, aki megsimogatja a szakácsnőt, többet fog kapni a csajkájába. Ezek mind közrejátszottak abban, hogy október 23-án 9 órakor már gyűlés volt a 11-es tanteremben. Húsz pontot fogalmaztunk meg, ebben benne voltak mindazok, amelyek Pesten is, de nálunk szerepelt a beszolgáltatás eltörlésével kapcsolatos követelés is, hiszen mind parasztyerekek voltunk. 11-kor kezdődött egy nagygyűlés az egyetem előtti téren, és eldöntöttük, hogy a követelésekkel elindulunk – ugyanúgy, mint 1954-ben – végig a Péterfia utcán, és elmegyünk a megyei és a városi pártbizottsághoz. Utólag visszagondolva, volt vagy 6-7000 ember abban a szűk kis utcában, egy géppuskával tömegirtást lehetett volna végezni. Csak utólag gondoltunk bele, akkor nem, akkor mi tüntetőök voltunk.

M.M.: Az oktatók is csatlakoztak?

O.I.: Igen, tudtuk, hogy a tanáraink velünk vannak, nemcsak a fiatalok, de az idősebbek is. Szabó István bent volt a Déri Múzeumban jó barátjával, Balogh Istvánnal, a múzeum igazgatójával együtt. Amikor az ablakon keresztül meglátták az egyetemisták tömegét, kidugtak egy nemzeti színű zászlót. A pártbizottság annyira megijedt, hogy mindent elfogadtak. Délután megjelent a helyi lap, benne az egyetemisták húsz pontos követelése. Aztán elmentünk a járműjavítóba, az volt a

legnagyobb gyár, és este népgyűlést tartottunk az egyetemen. Ott már történtek furcsaságok is, megjelentek olyanok is, akiket nem feltétlenül szerettünk volna magunk között látni, a régi rendszer hívei. Ők is felszóltak. Ezután megalakult az egyetemi őrség. Mivel volt az egyetemen katonai tanszék, úgy gondoltuk, fegyverünk is lesz.

M.M.: Milyen órákat tartott a katonai tanszék?

O.I.: Heti három órában honvédelmi ismeretet tanultunk egy főhadnagytól, aki akkor másodikos gimnazista volt. El lehet képzelni, hogy milyen szinten folyt az oktatás. A lányoknak szerencséjük volt, nekik nem kellett járniuk. Amikor október 23-án odamentünk a tanszékre, már csak félbevágott puskákat, bemutató eszközöket és kispuskákat találtunk. Azt mondták, ha azzal közelről az ember szeme közé lőnek, még az is hatásos, úgyhogy felszerelkeztünk kispuskával, és szabályos őrséget tartottunk minden egyetemi kapunál. Azok, akik nem értettek ezzel az egészsel egyet, szépen hazamentek. Lányok is jöttek. Október 28-ig őriztük az egyetemet, akkor együttesen beléptünk a Nemzetőrségbe. A Kossuth laktanyában, ami ma is megvan, a Hortobágy felé vezető úton, kaptunk rendes fegyvereket, sőt ruhát is. Katonaruhában értem meg az orosz bevonulást, az volt az igazi gond, hogy civil ruhánk nem volt. Egy nagyon jó, dobtáras géppisztolyt szereztem magamnak, az modern fegyvernek számított akkor.

M.M.: Ezt hívták dióverőnek?

O.I.: Igen, pontosan. Az ilyen, nem használt fegyvereket egy nagy kád rózsaszín fegyverzsírban tartották, onnan kellett kivenni. Utána négy napig pucoltam, hogy használható legyen, addigra november 4-e lett. A végén a bölcsészkarról maradtunk körülbelül 100-an vagy 120-an, a többi fiú szétszéledt. A Benczúr utcai kollégiumban laktunk. Odajött a rektor, aki meg akart győzni bennünket, aztán a megyei

pártbizottság vezetője, akiről folyt a víz, mert életében először hallott olyan kérdéseket, amikre valóban válaszolni kellett volna. A merészebbek bekerültek a városi forradalmi bizottmányba, aminek Für Lajos lett a titkára. Többé-kevésbé tudtunk oroszul, és az volt a feladatunk, hogy megmagyarázzuk a repülőtéren állomásozó több század orosz katonának: mi igazi szocializmust akarunk, nem ellenforradalmárok vagy fasiszta gazemberek vagyunk, menjenek haza, és csinálják meg ők is. Ez volt a legnagyobb bűn, ezért egy TTK-s oktató 15 évet kapott.

M.M.: Mindenki ilyen súlyos büntetést kapott, aki ott maradt?

O.I.: Nem. Elmondom a történetet. November 4-én éjszaka egy helyi rádióból megtudtuk, hogy Csapnál már orosz tankok jönnek, és hogy nincs lehetőség kiegyezni az oroszokkal. Hajnali öt óra körül megjelent négy vagy hat tank a Benczúr utcai kollégium előtt. Felmentünk a tetőre, torkolattüzeket láttunk, világos volt, hogy megindult a támadás Magyarország ellen. A tankok ráfordították a csövéket az épületre, aztán nem történt semmi. Az egyik barátom, Papp Lajos azt mondta: „csak megtudom, mit akarnak ezek itt”. Kitolta a biciklijét, felült, és hozzátett: „ha lőnek, akkor minden világos”. Elbiciklizett a tankok előtt, de nem bántották. Bement a városba, minden további nélkül. Végül a tankok megfordultak és elmentek.

M.M.: Ilyen könnyen „megúszták”?

O.I.: Nem, nem adtuk fel. Úgy gondoltuk, ha itt nem lőttek szét bennünket, akkor gyorsan átmegyünk az egyetemre, az egy védhető épület. Mire a tankok odaértek, akkorra mi is voltunk, mert levágtuk az utat. A Történelmi Intézet könyvtára az egyetem előtti térre néz. Október 23-án gyönyörű idő volt, sütött a nap, november 4-én mínusz 6 fokra reggelre ébredtünk, deres volt minden.

Ismét ott álltak a tankok az épületre fordított csövekkel, mi meg harci állást foglaltunk el a könyvtárban. Egy hosszú asztalt, ami most is megvan, odatoltunk az ablakhoz,

ráfeküdtünk és elővettük a fegyvereket. Mellettem egy Oláh Sándor nevű évfolyamtársam azt mondta, akkor lőjünk, ezek úgyis szétlőnek bennünket, ez a vég. Mondtam neki, hogy ez örült ötlet, mert a géppisztollyal nem lehetett célzottan lőni, csak tömegbe. A tankok ellen a géppisztoly hatástalan. A tankok pedig teljesen szétlőtték volna az egyetem épületét. Egy darabig hezitáltunk, 8-9 óráig, vártuk, hogy mit csinálnak. Az oroszok is vártak. A hidegben a gázolajat leöntötték a földre, meggyújtották, és így melegedtek a kiskatonák. Akkor jött a Mezőgazdasági Akadémiáról egy főhadnagy, Perei, hogy ott már harcok folynak, és nincs semmi értelme az ellenállásnak, tegyük le a fegyvert. Elkezdődtek a tárgyalások, 11 órára véget is értek, feltétel nélkül letettük a fegyvert, a tanterem sarkába. Azt nem tudtam, hogy lista is készült rólunk, ez csak 1990-ben derült ki vagy utána. Katonaruhában voltunk, és így bárhol bármikor elfoghattak. Annyi eszem azért volt, hogy nem a főkapun mentem ki az egyetemről, hanem hátul. Elsétáltam a könyvtáros Mikulás Gyuri bácsihoz, kértem tőle civil ruhát, és két napig nála maradtam. Disznót is ölt, jól éreztük magunkat. Aztán kiderült, hogy két házzal feljebb lakik albérletben a kari párttitkár. Akkor jöttem rá, hogy innen menekülni kell.

M.M.: Hazament Mádra?

O.I.: Nem, a menyasszonyomékhöz, Arany Erzsikékhez menekültem, de nem voltak otthon, mert az orosz tankok az utcájukon mentek keresztül, és inkább átmentek egy kis mellékutcába Erzsike nagynénjéhez. Ott voltam legalább tíz napig, amíg el nem csitult a helyzet. Szegény apám attól félt, hogy elmentem nyugatra. Nem ismert eléggé, mert én háromszor is meggondoltam volna, hogy elmenjek. Amikor megindult a vonatközlekedés, az első vonattal eljött Debrecenbe, én pedig éppen azzal a vonattal mentem haza Mádra. Nem találkoztunk. Elment a Szabó Istvánhoz, aki nem tudta megmondani, hova kerültem. Azt tanácsolta apámnak, hogy kérdezze meg a kislányt,

akinek udvarolok. Erzsikéékhez is eljutott, de akkor én már nem voltam ott, végül otthon találkoztunk.

M.M.: Ezek szerint a fegyveres ellenállásnak a helyszínen nem lett következménye?

O.I.: Nem. Letették a fegyvert, a szovjet hadsereg pedig szabad elvonulást engedélyezett. Novemberben-decemberben otthon voltam. Januárban nekünk végzősöknek vissza kellett menni Debrecenbe. A félétet igazolta a dékán, nem kellett semmiből vizsgázni, így én marxista filozófiából sose vizsgáztam. Januárban már el kellett kezdeni a gyakorlóiskolában a gyakorlótanítást.

M.M.: Mennyire hatottak az események az iskolásokra?

O.I.: Az igazság az, hogy felbolydult az ifjúság is, Kádár áruló volt mindannyiunk számára, és nem hittük el, hogy vége van az ellenállásnak. Emlékszem, a francia forradalom volt a zárótanításom. Egy nagyon okos osztályt tanítottam, köztük Barta Jánost, későbbi egyetemi tanítványomat és kollégámat, össze lehetett kacsintani velük. És a vezetőtanárral, Veres Gézával is. Feltettem a kérdést: hogy alakul ki forradalmi helyzet? A válaszban nem arról beszéltem, hogy mi történt a francia forradalomban, hanem arról, hogy alakult ki Debrecenben a forradalom. Ők is tudták, én is tudtam, a tanár is tudta.

M.M.: Mi történt a többiekkel?

O.I.: Az egy külön élmény volt, hogy továbbra is a Benczúr kollégiumban laktunk, többé-kevésbé ugyanazok, akik október 23-a előtt ott laktak. Szinte mindenkit ronda ellenforradalmárnak tartottak akkor már. Minden héten jöttek, és azt írták a kollégium falára: „halál az ellenforradalmárookra”. Mi pedig lemeszeltük. Utána megalakultak a pufajkások, és ellenőriztek minket, fegyvert kerestek. Sajátos módon mindig találtak, pedig mindet leadtuk a 11-es tanteremben. Másnap megjelent a *Naplóban* (már nem

Néplap volt a címe a helyi lapnak, hanem *Napló*), hogy megint pisztolyt találtak az egyetemi kollégiumban. Balázs Sándor, a kollégium igazgatója azt mondta erre: „Nézze, kedves elvtársam, rendben van, találtak egy pisztolyt a csatornában. De az egy pontosan, finoman zsírozott pisztoly volt, legalább rozsdás pisztolyt hozzanak, mintha régóta ott lenne.”

M.M.: Furcsa hangulat lehetett 1957 első felében az egyetemen. Hogyan emlékszik erre az időszakra?

O.I.: Március táján már járni kellett egyetemre, órákat is tartottak nekünk, vizsgáztunk is. A marxista tárgyakat elengedték, de a szaktárgyakból vizsgáztunk. Szabó István pedig közölte, hogy felterjesztett gyakornoknak.

M.M.: Nemzetőr múlttal volt esélye, hogy megkapja?

O.I.: Akkor még nem voltak feljelentések. Amikor a tanulmányi osztályra került egy beépített ember, akkor kezdődtek. Először a „nagyok” kerültek sorra, akik a városi közgyűlésben, a városi forradalmi bizottságban vállaltak szerepet. Mi, a katonák, nem számítottunk. Július végére befejeztük a félévet, levizsgáztunk mindenből, én bementem Istvánhoz, hogy tud-e valamit a kinevezésemről. Azt mondta, hogy nem jött semmilyen válasz, próbáljak meg elhelyezkedni. Akkor már nem is egy hely kellett, hanem kettő, mert már ketten voltunk Erzsikével. Szabó István szólt a dékánhelyettesnek, Koczogh Ákosnak, aki nagyon rendes ember volt. Akkoriban az állam vállalta, hogy mindenki állást kap. Karcagon volt egy középiskolai állás, jött egy delegáció, megkérdezték, hogy az Orosz elvtárs ugye nem égette meg magát az eseményekben (akkor még események voltak, nem ellenforradalom). „Egyáltalán nem” – mondta Koczogh Ákos, én nem szóltam egy szót sem. Így kerültem Karcagra, a menyasszonyom pedig Karcag mellett, Kunmadarason kapott helyett. Nem számoltunk azzal, hogy Kunmadarason egy orosz légvédelmi elhárító üteg van, és

Erzsike édesanyja azt mondta, ő oda nem engedi el a lányát. Igaza volt egyébként, a szülőknek mindig igazuk van. Én elmentem Karcagra, a menyasszonyom pedig állás nélkül Debrecenben kószált. Végül protekcióval, egyetemi végzettséggel elkerült egy – részben osztott – tanyasi iskolába. Máig is azt mondja, ott voltak a legcsodálatosabb gyerekek. Hatan- heten voltak egy osztályban, és nem kellett még egyszer megtanítani az ötödikeseket a hatodikos anyagra, mert akkor már fújták.

M.M.: Milyen élmények érték Karcagon?

O.I.: Karcagon a gimnáziumba történelem–magyar-szakosként érkeztem, de éppen akkor nem volt latintanár a gimnáziumban. Látták, hogy latinból érettségiztem, így végül a saját osztályomban történelmet tanítottam és magyart, az összes többi órám latin volt.

M.M.: Hogyan kellett vagy lehetett akkoriban történelmet oktatni?

O.I.: Moszkalenko-módszerrel (lehet, hogy nem így hívták) kellett tanítani. Elő volt írva, hogy a gyereket rá kell vezetni kérdésekkel, hogy maga mondja meg a választ. Amikor jött a szakfelügyelő, az elsős gimnazista gyerekeknek azt a kérdést tettem fel, hogy hogyan mászott le az ember a fáról. Aranyos gyerekek voltak, de az Istennek sem akarták leengedni a fáról az ősembert. Nagyon rossz óra volt, én magam is beláttam. Utána azt mondta a szakfelügyelő, hogy mivel most jöttem az egyetemről, azt hitte, végre hall egy modern előadást, erre mindenféle hülyeségeket kérdeztem. Mondtam, hogy ez az előírás. „Hagyd a francba azt a hülyeséget” – mondta ő. Ez volt az utolsó ilyen óra. Aztán eljött a latin szakfelügyelő is, áradozott, hogy látszik az egyetemi végzettség. Nem mondhattam meg, hogy nincs egyetemi végzettségem latinból.

M.M.: Az egyetemre hogyan került vissza?

O.I.: Egy este megjelent a menyasszonyom Karcagon, és mondta, hogy a gyakornoki kinevezésem ott van az egyetemen. Teljesen véletlenül bement a diplomájáért, és valaki a személyzeti osztályon megjegyezte: „Pista miért nem jön már, vissza fogják küldeni a kinevezését.” Az a párttitkár elvtárs, aki elől elmenekültem Mikulás Gyuri bácsitól, arra gondolt, úgy lehet engem kikerülni, ha nem értesítenek arról, hogy itt a kinevezésem, maradok Karcagon, ott úgysem lesz belőlem semmi. Végül időben megjelentem, tényleg ott volt a kinevezésem. Októbertől elfoglaltam a gyakornoki állást. Akkor hálából megfogadtam Szabó Istvánnak, hogy egy éven belül elkészítem a doktorit. Így kerültem vissza a tudományba. Nem volt egyszerű, mert közben megnősültem, de megcsináltam. Szerencsére még hallgató koromban az anyag nagy részét összegyűjtöttem Pesten, az Országos Levéltárban.

M.M.: A levéltári kutatásról mesélne egy kicsit?

O.I.: 1954-ben kezdtem. Szabó István ebben is segített, mindenkit ismert, mert az Országos Levéltárból került Debrecenbe. Az egyik levéltáros meg is kérdezte, hogy honnan jöttem, és amint meghallotta, hogy Debrecenből, mondta, hogy Szabó István tanítványaként mindent tud az ember. Éjtnappallá téve dolgoztam. Reggel bementem a levéltárba, vittem egy karéj kenyeret magammal, és estig másoltam. Nem volt egyszerű, mert én a középkori latinságot nem igazán ismertem. Aztán történt egy malőr. Csak arra volt pénzem, hogy megszálljak a pedagógus vendéghotthonban, ami a Szentkirályi utcában volt. Egy leromlott helyet kell elképzelni, vagy huszonötven aludtunk egy szobában. Járt egy ágy az embernek, a céduláimat egy kis éjjeli szekrényben őriztem. Amikor három hét kutatás után haza kellett mennem, a céduláim nem voltak sehol. Szerencsére nem kaptam infarktust, és eljöttem haza úgy, hogy az összes cédulám eltűnt, tehát teljesen felesleges volt a kutatás. De az Isten velünk van, és vannak tisztességes emberek. Két hét múlva kaptam egy csomagot egy

Nyíregyháza melletti falusi tanítótól vagy tanártól. Elnézést kért, véletlenül őt is Orosz Istvánnak hívták, és azt hitte, hogy az ő csomagja. Visszaküldte az összes cédulámat.

M.M.: Mit jelentett a doktori fokozat megszerzése?

O.I.: 1957-ben állították vissza a fokozatszerzés lehetőségét az egyetemen, én 1958-ban doktoráltam. Ezzel még mindig nem voltam egyenesben, mert Szabó István tanszékén a tanársegédi kinevezéskor nem volt állás, tehát nem lett belőlem automatikusan tanársegéd, ezt a minisztériumnak kellett engedélyeznie. Kövér György találta meg az erről szóló minisztériumi dokumentumot, én ezt nem tudtam. Nagyon rendes volt minden egyetemi vezető, felajánlották, hogy aspiránsnak felvesznek. Szabó István akkortájt már nyugdíjba akart vonulni, de azt mondta, hogy még egy évet marad, ha engem kineveznek. Csak kedves fia voltam. Az politikai tett volt 1958-ban, hogy valaki elmegy 60 évesen nyugdíjba vagy nem. Engem végül kineveztek tanársegédnek, de nem a Középkori Magyar Történeti Tanszékre, hanem az Egyetemesre, aminek Szabó Dezső volt a vezetője. Ő – bár közel volt a nyolcvan évhez – nem kívánt elmenni nyugdíjba. Amikor eltörte a lábát, nekem kellett őt helyettesíteni. Nem könnyen, de igyekeztem tisztességesen felkészülni az előadásokra. Szabó Dezső professzor úrhoz nem szívesen jártak a hallgatók, unalmasnak találták. Amikor már helyette tartottam az előadást, hallottam, hogy kiabálás van a folyosón. Egy lány, későbbi oktatótársam, Madaras Éva kiabálta, hogy „gyertek már, nem az öregúr, egy fiatal tanársegéd tartja az órát, ide már érdemes menni”. Erre büszke vagyok, mert volt olyan évfolyam, amelyik nekem ítélte a kar legjobb oktatója vagy előadója címet, kaptam egy serleget. Az volt a fő érv, hogy ezt a lehetetlen tárgyat, mármint a középkori egyetemes történetet mégis elő lehet adni jól is. Hat-nyolc évvel később jártak hozzám még orvostanhallgatók is, egy másik, Madaras Évával és Barta Jánossal közös művelődéstörténeti előadásra. Később Szabó Dezső nyugalomba vonult, utódjának Wittmann Tibort nevezték ki, aki felfigyelt rám, látta, ha muszáj, akkor tudok én

egyetemes történetet tanítani is, művelni is. Wittmann egy incidens miatt hamarosan elment Szegedre, és engem is vinni akart magával.

M.M.: Miért nem tartott veled?

O.I.: Elmondtam, hogy én már elvettem egy cívis lányt, a rokonságom mind itt él Debrecenben, úgyhogy nem megyek. Ezért nem lettem Wittmann-tanítvány. Tokody Gyulát hívták le tanszékvezetőnek Pestről, akivel jól megvoltam. Írtam továbbra is magyar történeti cikkeket, ami miatt volt is némi összezördülés, de ez nem akadályozott meg abban, hogy a magyar történelmet is kutassam. Visszakerülhettem volna a magyar tanszékre, az újkorira is, a középkorira is, de mindig olyanok voltak a tanszékvezetők, akik nem akarták, hogy átmenjek. Rácz István és Irinyi Károly pedig sosem lett tanszékvezető, ők biztosan szerették volna, hogy odakerüljek.

M.M.: Milyenek voltak a hallgatók, volt-e olyan szeminárium, amelyre szívesen emlékszik vissza?

O.I.: Voltak kiváló tanítványaim, és volt egy nagyon híres szemináriumi csoportom, minden ötven évben egyszer fordul elő ilyen. Együtt választottak engem, és ennek tényleg nagyon örültem. A névsor így nézett ki: Gyáni Gábor, akadémikus; Kövér György, akadémikus; Papp Imre – sajnos már meghalt – egyetemi tanár, tudományok doktora; Bona Gábor, tudományok doktora – ő az, aki akkor még csak az 1848-as főtiszteket, most már bizonyára az összes bakát fel tudja sorolni; Krausz Tamás, egyetemi tanár, szintén akadémiai doktor, Á. Varga László levéltár igazgató. Zinner Tibor, történész. Róluk már akkor lehetett tudni, hogy kiváló történészek lesznek.

M.M.: Nagyon különböző karakterű emberekről van szó. Ez már akkor is kiütközött?

O.I.: Igen. Még el sem kezdődött az óra, Krausz Tamás meg Gyáni Gábor máris egymásnak estek. Könnyű volt szemináriumot vezetni, nekem nem kellett csinálni

semmit, maguktól tudták, hogy mi hogy megy. Azt hiszem, az óra témája a reformáció volt. Ők sosem tagadták meg, hogy hozzám jártak órára, sőt Gyáni Gábor meg is írta, hogy a debreceni egyetemen két embert volt érdemes hallgatni, Ránki Györgyöt meg Orosz Istvánt. Mondtam is neki, nem biztos, hogy jó nekem, ha ő ilyeneket ír. Rajtuk kívül is voltak még különleges hallgatóim, egy-egy minden évben akadt, de egyszerre hét nagyra hivatott diák csak egyszer.

M.M.: Ez azért is nagyon szép, mert ez a nagy gárda utána nagyon sokáig járt le Debrecenbe tanítani. Például Gyáni Gábor, aki mindig szaladt a vonathoz, és Kövér György is. Ápolták ezt a kapcsolatot. Kicsit más vizekre evezve: hogy fért össze az oktatással, a kutatással a dékáni poszt, amit 1980 és 1986 között töltött be?

O.I.: Nehezen, nagyon nehezen. Pártonkívüli voltam egészen sokáig. Jártam vagy háromszor a Szovjetunióban, ahol nem értették, hogy lehet, hogy egyetemen dolgozom, és nem vagyok párttag. 1979-ben vagy 1980-ban a KISZ-Bizottság javasolt a pártba. Különösebben nem rajongtam érte, de nem mondtam azt, hogy nem. Beleírtam a felvételi papírokba, hogy 1956-ban nemzetőr voltam. Volt még két-három olyan párttag, aki szintén nemzetőr volt, tudtam, mert együtt voltunk, de ők ezt nem tüntették fel jelentkezésükkor. Engem le is hülyéztek, mondván így sose fognak felvenni a pártba. Hát tényleg nem ment egyszerűen. Órákig tartott rólam a vita. Bimbó Mihály volt a Pártbizottság fő ideológusa. Akiről ő azt mondta, hogy igen, azt felvették. Állítólag ő jelentette ki a vita végén, hogy az Orosz nekünk akkor is kell, ha 1956-ban „ellenforradalmár” volt. Ezt soha nem tagadtam le, és képviselőként is többé-kevésbé tudták rólam. Horn Gyula is tudta, de neki sem okozott gondot.

M.M.: A párttagság nyilván előfeltétele volt a dékáni pozíciónak, de ki kereste meg, ki beszélte rá a dékánságra?

O.I.: A közéleti pályafutásom a szakszervezetben kezdődött, kellett egy szakszervezeti funkcionárius, és az Intézetben a legfiatalabbra esett a választás, így lettem üdülési felelős akkor. Nyilván nem csinálhattam rosszul, mert utána bizalmi lettem, aztán a kari üdülési felelős, szóval szépen mentem előre. 1975-ben azt mondták, hogy én leszek az egyetemi szakszervezeti titkár, ezt eldöntötte a párt. Ebből rengeteg összetűzésem volt, mert én komolyan vettem, hogy a szakszervezeteknek vannak jogosítványai, azokkal élni kell. Például konfliktusba kerültem az egyetemi pártbizottsággal, mert ők úgy gondolták, hogy a szakszervezet egy transzmissziós szíj, ahogy Lenin elvtárs fogalmazott, és hogy a szakszervezetnek majd megmondják, hogy mit csináljon. Nekem nem mondták meg, pontosabban nem azt csináltam, amit mondtak. A végén ez odáig fajult, hogy úgy döntöttem, lemondok a szakszervezeti titkárságról, mert nem vagyok hajlandó az utasításokat teljesíteni, de nyilvánosságra fogom hozni valamelyik újságban, hogy miért mondtam le. Kovács Magda a Szakszervezetek Országos Tanácsának titkára, későbbi miniszter személyesen jött Debrecenbe, hogy összebékítsen engem az elvtársakkal. Azzal érvelt, hogy a párt meg a szakszervezet között nem lehet feszültség, amire én azt válaszoltam, hogy engem nem köt semmi a szakszervezethez, a párthoz sem igazában. Végül kiderült, hogy a pártnak volt határozata a szakszervezetekről, amiben meg voltak fogalmazva a szakszervezeti jogok. Ez a határozat felbontatlanul hevert a pártbizottság aktái között. Tulajdonképpen nekem lett igazam. Már öt éve voltam titkár, le is járt a mandátumom, és akkor egyszer megjelent az egyetemi párttitkár, s közölte, hogy nekem kell elvállalni a dékánságot. Addigra már „jófiú”-nak tartottak, úgy gondolták, hogy jobb velem nem kikezdeni, inkább be kell vonni kari vezetőnek. Egy feltételem volt, hogy a Kari Tanács titkos szavazással nyilvánítson véleményt a dékánságomról. Teljesen szokatlan volt 1980-ban, hogy valaki így legyen dékán. Egy ellenszavazattal meg is választottak,

vagyis elfogadtak. Ekkor odajött hozzám három tanácsstag, „tudod, hogy nem én szavaztam ellened”. Kettő nyilván igazat mondott, egy nem, hiszen csak egy ellenszavazat volt. A dékánágom hat esztendeje alatt, ha valamilyen személyi ügyben vagy rólam kellett szavazni, akkor ez a három ember mindig odajött hozzám. Így lettem dékán, de dékánként sem voltam igazán „jófiú”.

M.M.: Ez mit jelent?

O.I.: Volt egy nagyon tisztességes, becsületes rektorunk, Csikai Gyula, egy kiváló atomfizikus akadémikus. Ő fedezte fel a neutrínót a professzorával együtt, tehát nem volt akárki, nemzetközi hírű tudósnek számított. A szomszéd faluból származott, ugyanolyan parasztgyerek volt, mint én, és azt kell mondanom, hogy olyan tulajdonságokkal is. Makacs volt, mint az öszvér, magamra ismertem Gyulában. Mindig voltak kifogásai, és senki sem mert neki ellentmondani, kivéve egy másik ilyen „öszvért”, vagyis engem. A rektori tanácsülések többnyire abból álltak, hogy Gyula meg én veszekedtünk. Amikor letelt a dékánág, azt hittem, hogy megszabadulok. Csikai Gyula közben volt miniszterhelyettes egy rövid ideig, aztán visszajött, és megjelent nálam, mert úgy gondolta, hogy jó lennék rektorhelyettesnek. Azt válaszoltam, hogy elment az esze, „hát nem veszekedtünk még eleget eddig?”. De nem hagyta annyiban. Meg kell mondanom, hogy igen jól esett nekem, mert Gyula észrevette, hogy én nem felelőtlenül vagy nem csak azért vitatkozom vele, hogy vitatkozzam. Így lettem rektorhelyettes, hét évig maradtam.

M.M.: 1986-tól 1993-ig tartott ez a hét év, vagyis pont a rendszerváltás időszakára esett. Izgalmas feladat lehetett átvinni az egyetemet az új rendszerbe. Hogyan történt mindez?

O.I.: Először tanárképzési rektorhelyettes voltam, aztán oktatási és általános rektorhelyettes. Csikai Gyula a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség megbízottjaként sűrűn járt külföldre, úgyhogy többnyire én vezettem az egyetemet. Sok mindent

lehetett volna az egyetem vezetése helyett csinálni, de azt hiszem, hogy sok embernek javára vált, hogy én voltam a rektorhelyettes.

Gyulával azóta is nagyon jóban vagyunk, vele vagyok tulajdonképpen a legjobb viszonyban a régi kollégáim közül, szomszédom Debrecenben. Reggelente még most is jár be az Intézetbe, és gyakran beszélgetünk.

M.M.: Mikor indult a politikai pályafutása?

O.I.: 1990-től 1994-ig városi képviselő voltam Debrecenben. Ezt is úgy vállaltam el, meg a képviselőséget is később, hogy sem az egyetemi tanárságról, sem az egyetemi tevékenységemről nem fogok lemondani.

M.M.: A Debreceni Egyetem megbecsüli, amit az intézményért tett? Milyen kapcsolatban áll ma az egyetemmel?

O.I.: Az egyetem kitüntetésekre terjesztett fel, amiket meg is kaptam. Igazában azonban kollégáim becsülnék meg, akik többsége sokkal fiatalabb az én gyermekeimnél. Bár a nézeteik nem azonosak az enyémmel, én egy „csodabogár” vagyok, aki a maga baloldaliságát komolyan gondolta, és most is komolyan gondolja. Ráadásul hívő ember vagyok, ilyenek is kevesen vannak a szocialisták között, főleg nem olyanok, akik 1956-ban nemzetőrök voltak. Az esik nekem a legjobban, hogy ezeknek a fiatal kollégáknak most is Pista bácsi vagyok. Emeritus professzorként van először olyan szobám Debrecenben, amiben egyedül vagyok. Tanszékvezető voltam, intézetigazgató, dékán, rektorhelyettes, mindig valakivel együtt voltam egy szobában. És eszükbe se jut, hogy mást is oda tegyenek, pedig egy héten csak kétszer megyek be az intézetbe.

M.M.: Záró gondolatként mondhatjuk, mintegy üzenetként a mai fiataloknak, hogy a szakmaiság és az emberség fölülírta a politikai szempontokat?

O.I.: Igen. A szakmai kiválóság közel hoz hozzám mindenkit, bármi legyen a politikai hitvallása. Különösen akkor, ha az általános emberi értékek a felebarátom értékrendjében is jelen vannak. A mai világban a párthovatartozás elválasztja az embereket. Ez nagyon rossz dolog. Ma már ezért nem vagyok egyetlen párt tagja sem. A rendszerváltozáskor azt gondoltam, olyan világ következik, amelyben a valamilyen párthoz való tartozás csak sokadik helyen állt az ember egyéniségét, magatartását meghatározó tényezők között. Abban a mikrovilágban, amelyben élek (család, szűkebb egyetemi közösség) ez ma is így van. Nem szeretem, ha európaiságomat, magyarságomat, szociális érzékenységemet, emberségemet, felekezethez tartozásomat, egész emberi mivoltomat aszerint ítélik meg, hogyan alakultak politikai nézeteim. Ősz fejjel, de 83 év tapasztalatával olyan világot képzelek magamnak, amelyben a mások és az egymás elleni harc helyett a békesség uralkodik, amelyben az emberi gőgöt legyőzi az alázat, és a közösségért élő ember az igazi példakép. Ahogy már szent István intelmeiben is olvashatjuk: „Semmi sem emel fel, csakis az alázat és semmi sem taszít le csakis a gőg és a gyűlölség”.

Készítette Varga Zsuzsanna és Manhercz Orsolya
(Budapest, 2015. március)

Számunk szerzői

SZÁMUNK SZERZŐI

Both Noémi Zsuzsanna – muzeológus, Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum

Gyarmati Enikő – PhD-hallgató, Eszterházy Károly Egyetem, Történelemtudományi
Doktori Iskola

Hluchány Hajnalka – PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK), Társadalom- és Gazdaságtörténet Doktori
Program

Joós Attila – doktorjelölt, ELTE BTK, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori
Program

Kalmár Miklós – PhD-hallgató, ELTE BTK, Modernkori Magyar Történelem Doktori
Program

Lengyel Eszter – muzeológus, Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és
Közművelődési Igazgatóság Országgyűlési Múzeum; PhD-hallgató, ELTE BTK,
Modernkori Magyar Történelem Doktori Program

M. Madarász Anita – tudományos kutató, Nemzeti Emlékezet Bizottsága

Megyeri Helga – adattáros, Iparművészeti Múzeum; PhD-hallgató, ELTE BTK,
Modernkori Magyar Történelem Doktori Program